

NÉPRAJZ AZ ISKOLÁBAN

A NÉPRAJZI ISMERETEK TANÍTÁSÁNAK
MÚLTJA ÉS JELENE

NÉPRAJZI ÉRTEKEZÉSEK 4.

SOROZATSZERKESZTŐ
Turai Tünde

Baksa Brigitta

NÉPRAJZ AZ ISKOLÁBAN

A NÉPRAJZI ISMERETEK TANÍTÁSÁNAK
MÚLTJA ÉS JELENE

MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG
BUDAPEST, 2015

SZERKESZTŐk
Hála József és Máté György

TÖRDELŐ ÉS KÉPSZERKESZTŐ
Fancsek Krisztina

BORÍTÓTERV
Szilágyi Levente

A borítón: Negyedik elemista lányok, Kóka, 1922.

ISSN 2060-4386
ISBN 978-963-88169-8-6

© Magyar Néprajzi Társaság
Felelős kiadó: Bodó Sándor

Megjelent a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális
Alap támogatásával.

Nyomdai munkálatok: Prime Rate Kft.

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	9
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	12
BEVEZETÉS	13
A NÉPRAJZI ISMERETTARTALMAK OKTATÁSÁNAK TÖRTÉNETI	
ÁTTEKINTÉSE	17
Előzmények a 17–19. században	17
Lépések a néprajz iskolai tantárggyá válásának történetében	33
Néprajz a felsőoktatásban	37
Táj- és népkutatás, néprajz a középiskolában	46
Gyűjtőmozgalmak a 20. század derekán	48
A néprajzi érdeklődés új hulláma	49
A néprajz népszerűsítésének törekvései	50
A néprajzoktatás kibontakozása	53
Szakmai háttér a néprajzoktatás térnyeréséhez	58
Összegzés	62
A NÉPRAJZI ISMERETTARTALMAK ELŐFORDULÁSA	
A TANTERVEKBEN	65
Az Eötvös-féle népiskolai törvénytől 1948-ig	65
1869	65
1905	70
1925	71
1941	75
1946	80
A középiskolai reformok változása az első tantervi korszakban	81
A korszak áttekintése	83
Az 1948-as államosítástól a rendszerváltozásig	84
1950	85
1956	87
1963	88
1978	91
A középiskolai reformok változása a második tantervi korszakban	95
A korszak áttekintése	99
1990-től napjainkig	100

Nemzeti Alaptanterv, 1995	101
Kerettanterv, 2000	105
A Nemzeti Alaptanterv módosításai	108
Új Nemzeti Alaptanterv, 2012	110
A hon- és népismeret, mint kötelezően választható tantárgy – 5. évfolyam. A kerettanterv szerkezete, a hon- és népismeret órakerete	111
Tematikai egységek	112
A hon- és népismeret, mint szabadon választható tantárgy: 1–8. évfolyam	116
NÉPRAJZI ISMERETTARTALMAK RÉGI TANKÖNYVEKBEN	119
A tankönyvkiadók helyzete	120
Integrált néprajzi ismeretek	122
Az olvasókönyvekben megjelenő néprajzi ismerettartalmak	122
A földrajzkönyvekben megjelenő néprajzi ismerettartalmak	134
Önálló tantárgyként megjelenő néprajzi ismeretek	145
Összegzés	150
A NÉPRAJZI ISMERETEK OKTATÁSÁT SEGÍTŐ TANTERVI ELGONDOLÁSOK, TANKÖNYVEK, ISKOLAI JÓ GYAKORLATOK	153
Tanterveméleti koncepciók	153
Részletesen kidolgozott integrált tantervek	159
Tankönyvek	160
Hon- és népismeret tankönyvek	160
Szűkebb intézményi köröket érintő kiadványok	169
A nemzetiségi oktatás tankönyvei	170
Segédkönyvek a néprajzi ismeretek oktatásában	171
Helytörténeti ismereteket, helyi hagyományokat, regionális ismereteket feldolgozó tankönyvek, tankönyvcsaládok	173
A néprajzi ismeretek közvetítésének gyakorlati tapasztalatai – iskolai jó gyakorlatok	177
Néprajzi ismeretek a köznevelésben	178
Tanítási órákon kívüli lehetőségek	181
Szakkörök	181
Táborok	182
Összegzés	186

A HON- ÉS NÉPISMERET-OKTATÁS HELYZETÉNEK ALAKULÁSA	
A 2000-ES „KERETTANTERV” BEVEZETÉSÉTŐL NAPJAINKIG	187
A hon- és népismeret önálló tantervi megjelenése	187
A hon- és népismeret bevezetésének kezdeti nehézségei	189
A hon- és népismeret tantárgy helyzetét feltáró országos felmérések	190
Az Országos Köznevelési Intézet felmérésének tapasztalatai, 2001	190
A hon- és népismeret tanrendi helye	192
Tankönyvhasználat	192
A tanításhoz használt segédletek	193
A Hon- és népismeret modul helye az oktatási folyamatban	
a bevezetése után 6–8 évvel, 2007–2009	194
A hon- és népismeret intézményi helyzete	195
A hon- és népismeret tanításának személyi feltételei	198
A hon- és népismeret oktatásának tárgyi feltételei	202
Néprajzi gyűjtemények szerepe a szemléltetésben	205
Segédkönyvek, segédanyagok használata	207
A hon- és népismeret tanítását támogató intézményi gyakorlatok	209
A hon- és népismeret tantárgyi modul helyzetének áttekintése	
a kérdőívekre beérkezett válaszok összegzése alapján	213
Az Oktatókutató és Fejlesztő Intézet keretein belül végzett	
felmérés eredményei, 2014	214
A hon- és népismeret helyzetét meghatározó fontosabb adatok	
változása 2001-től 2014-ig	220
A hon- és népismeret a tantárgygondozó szaktanácsadás jelenlegi	
képzési rendszerében	222
A szakmai támogatórendszer kialakításának koncepciója	223
A szakmai támogatórendszer kiépítésének folyamata	225
Összegzés	229

NÉPRAJZI ISMERETEK OKTATÁSÁNAK JÓ GYAKORLATA A MENDEI	
GÉZA FEJEDELEM ÁLTALÁNOS ISKOLÁBAN	
Az oktatási program terepe	231
Előzmények	233
A helyi tanterv oktatási programja	235
Az oktatási program taneszközcsaládja	238
Az 5. és a 6. évfolyam taneszközei	240
Multimédiás oktatási segédanyag	260
A tevékenységi formák bemutatása egy tanítási óra anyagán keresztül	264
Az oktatás gyakorlati tapasztalatai	268
A néprajzoktatáshoz kapcsolódó iskolai hagyományok	270

Hon- és népismeret megyei levelezőverseny	272
Néprajz szakos tanítási gyakorlat	273
ÖSSZEGZÉS	275
Zárógondolatok	279
IRODALOM	281
KÉPEK JEGYZÉKE	303
ÁBRÁK JEGYZÉKE	305
ABSTRACT	307

ELŐSZÓ

A 20. században, és különösen az utóbbi három-négy nemzedék életében, veszélybe került a világ kulturális öröksége, s azon belül a szájhagyományozó népi műveltség, az apáról fiúra öröklődő szellemi örökség. Új helyzet alakult ki már a 19. század vége felé, amikor az ipari civilizáció terjeszkedése, a birodalmak nacionalizmusa és olvasztótégelye sok kis nép, nyelv és kultúra eltűnéséhez vezetett. A világ kulturális térképének elszegényedése, etnikai sokszínűségének szürkülése azóta egyre gyorsuló ütemben folyik. Az amerikai indiánok, az ausztráliai bennszülöttek sorsa több mint egy évszázada foglalkoztatja a világ antropológusait, etnológusait, nyelvtudósait. Nyugat-Európában a korán iparosodott országok tudósai – a gyarmati népek tanulmányozása közben – alig vették észre saját népük folklórhagyományainak eltűnését. Velük ellentétben a kontinens keleti felében a népi kultúra pusztulása később kezdődött és eleinte kisebb veszteséget okozott. Hagyatéka még mindig számottevő és védelmet érdemlő.

Azonban az 1930-as években már Magyarországon is látható volt, hogy a hagyomány átadásának és átvételének a századokon át jól működő csatornái fokozatosan megszűnnek, szakadoznak. Főként a családi és rokoni kötelékek lazulása, a korábbi lokális közösségek, csoportos munkaalkalmak, együttlétek ritkulása miatt. A szülők, a család, a hagyományos közösségek szerepét mindinkább az iskola vette át az ismeretek közvetítésében, a tudás, különösen a munkával kapcsolatos szaktudás átadásában. Egyre többen ismerték fel, hogy az előző nemzedékek által felhalmozott tudás, ismeret, a néphagyomány átadása sem képzelhető el szervezett keretek, iskolák és művelődési egyesületek, tanfolyamok, mozgalmak nélkül.

Ez a felismerés íratta Györfly Istvánnal 1939-ben *A néphagyomány és a nemzeti művelődés* címen megjelent emlékiratát, melyben összefoglalta a néphagyomány átörökítésének általa követendőnek ítélt programját. Javaslatainak többsége azóta megvalósult, de a népismeret iskolai oktatásának helyzetével ma sem lehetünk elégedettek.

Manapság a néprajzi ismeretek, a hon- és népismeret tantárgy iskolai oktatásának legfőbb akadálya a felkészült néprajztanárok hiánya. Ennek a helyzetnek

a kialakulását, az okait is megismerhetjük Baksa Brigitta könyvéből. Kötetének aktualitását, jelentőségét a hatályos, 2011-ben elfogadott köznevelési törvény, a *Nemzeti Alaptanterv* (NAT) és a kerettantervek által nyújtott oktatási lehetőségek fényében lehet igazán megítélni.

A Szerző aktív pedagógusként maga is számos tankönyvet, munkafüzetet állított össze, majd a Nemzeti Tankönyvkiadó felkérése nyomán kiváló *Hon- és népismereti atlaszt* szerkesztett. Négy évfolyam számára kidolgozott, egymásra épülő tankönyvei egyre táguló világban vezetik el az 5–8. évfolyamon tanuló diákokat az otthontól, a családtól a falun és a lokális közösségen át (6. évfolyam) a természet megismerésén alapuló foglalkozásokig, mesterségekig (7. évfolyam) és végül az országig s annak népéig (8. évfolyam). Tankönyvei díjakat nyertek, több kiadást megéltek. A hon- és népismereti oktatást szolgáló munkái, füzetei, a multimédiás oktatási segédanyagok, CD-k és az említett néprajzi atlasz ma is használatban vannak, minthogy beváltak a közoktatás mindennapi gyakorlatában.

Baksa Brigitta iskolai tapasztalataival segítette a *Hon- és népismeret* tantárgy tananyagának kialakítását. Mintegy két évtizedes általános iskolai tanárságát követően már évek óta tanít a Váci Egyházmegye Tanítóképző Főiskoláján, emellett közreműködik az Oktatókutató és Fejlesztő Intézet (OFI) tantárgyfejlesztő munkájában. Mostani könyvének első kéziratos változata az ELTE Európai Etnológia doktori programja keretében készült értekezés volt, melyet 2010-ben sikerrel védett meg. Témaválasztását saját pedagógiai munkássága motiválta. Célkitűzése is a gyakorlathoz kapcsolódik, a hon- és népismeret tárgykörének tanítását kívánja szolgálni.

Ez a kötet a 17–19. századi előzményektől fogva tárgyalja a néprajzi ismerettartalmak oktatásának hazai történetét. Comeniustól Bél Mátyáson, Losontzy Istvánon és a neves jezsuita szerzőkön át a folklorista Sebestyén Gyuláig, Gönczi Ferencig, Berze Nagy Jánosig követi a néphagyományok közismereti tárggyá, tananyaggá válásának lépcsőfokait. Legbővebben a 19. század végétől, a néprajzi ismereteknek a középiskolai tananyagban való megjelenésétől számított periódusok fejleményeit elemzi és dokumentálja. Önálló fejezeteket szentel a néprajzi ismeretek megjelenésének az államilag előírt tantervekben és a régi tankönyvekben. Az oktatástörténeti fejezetek a mához közeledve adnak egyre több, számomra eddig ismeretlen információt. Különösen a kérdőíves adatfelvételek statisztikái, tévyszámai, tanulságai érdemelnek figyelmet. Az utóbbi évtizedek hon- és népismereti tankönyveiről, segédkönyveiről (melyek tetemes részét helyi kiadóknak köszönhetjük) a Szerzőnek sincs teljes áttekintése.

Az időnkénti áttekintésekre, véleménycserékre, gondolatébresztő vitákra pedig nagy szükség van. Elegendő, ha a Budapesti Tanítóképző Főiskola 1996. október 4–5-i országos konferenciájára és az annak anyagát közreadó kötetre utalunk (Karácsony Molnár Erika – Kraiciné Szokoly Mária szerk.: *Hon- és*

népismeret, néphagyomány az oktató-, nevelőmunkában. Budapest, 1998) vagy a Magyar Néprajzi Társaság 2008. március 27-én elindult *Néprajz az oktatásban* címen futó tanácskozásainak azóta ellanyhult sorozatára. (Ennek egyik emlékeztetes előadását éppen Baksa Brigitta tartotta, majd tette közzé a *Néprajzi Hírek* 2008/1. számában, pp. 33–41.) A kulturális örökség, a néphagyomány a mai magyar társadalom egyik erőforrása lehet. Erről tanúskodik a helyi, táji és nemzeti értékeket, hungarikumokat „kutató” civil mozgalom is. A társadalom igényt tart a néprajztudomány által felhalmozott ismeretekre. Az etnográfusnak egyre több feladatot kell vállalnia az „alkalmazott néprajz” ismeretterjesztő, iskolai, múzeumpedagógiai és egyéb színtereken végezhető oktató, készségfejlesztő stb. tevékenységeiben.

Baksa Brigitta könyve mindenképpen hiánypótló munka. A néprajztanárok, néptánc-oktatók egyetemi, főiskolai képzése és majdani iskolai, múzeumi működése is égetően igényli. Ez a kötet az iskolai gyakorlaton és az etnográfián túlmenően a neveléstörténet, a pedagógiatudomány műveléséhez is hasznos hozzájárulás. Örömmel ajánlom a mai és a leendő néprajztanárok figyelmébe.

Budapest, 2015. november 9.

Paládi-Kovács Attila

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ez a kötet több évtizedes gyakorlati tapasztalat és többéves kutatómunka eredményeként született meg, amelyben sokan támogattak közvetlen vagy közvetett módon nyújtott segítségükkel.

Elsősorban köszönöm Paládi-Kovács Attila szakmai támogatását, útmutatásait, biztatását, aki témavezetőként segítette doktori értekezésem megírását, és kezdeményezte annak megjelentetését.

Köszönöm a Nemzeti Tankönyvkiadó segítségét a 2007–2009 közötti kérdőíves kutatás lebonyolításában.

Köszönöm a Mendei Géza Fejedelelem Általános Iskola tantestületének nyitottságát, amellyel segítették a néprajzi ismeretek tanítási rendszerének kialakítását, és az elkötelezettséget, amellyel jelenleg is működtetik a hon- és népismeret helyi tantervét.

Köszönöm az Oktatókutató és Fejlesztő Intézet által biztosított kereteket, Kézy Ágnes témavezető támogatását a 2014–2015-ben zajlott Hon- és népismeret pilot-felmérés megvalósításában.

Köszönöm Hála József és Máté György mindenre kiterjedő figyelemmel végzett szerkesztői munkáját, és a könyv megvalósításában közreműködő valamennyi szakember segítségét!

Köszönöm családom áldozatos, türelmes segítségét!

BEVEZETÉS

„A néphagyomány, a népi tudás a magyar nemzeti műveltség tartozéka. A középosztálynak annyira magáévá kell ezt tennie, mint amennyire sajátja a magyar nyelv. Nem elégedhetünk meg tehát azzal, hogy népi elemeket vegyünk át a magasabb műveltségünkbe, hanem a nemzeti műveltség alapjává kell tennünk a néphagyományt. Ezen kell tehát nyugodnia a középosztály nemzeti műveltségének is, mely így alátámasztva az elnemzetietlenítés veszélye nélkül hordozhatja az európai műveltséget is, mert hiszen az európai művelt népek közösségébe is beletartozunk.”¹

Györffy István a nemzeti műveltséget a néphagyományok alapjain kívánta felépíteni. Ez az építkezés pedig minden kétséget kizáróan a nevelési és oktatási intézményekben kezdődik el. Egy egész évszázadot átölelő törekvések sorozatában rajzolódik ki a népi tudás közvetítésének változó intenzitású jelenléte a különböző iskolai tantárgyakban, iskolán kívüli tevékenységekben.

Ez a könyv kísérletet tesz arra, hogy bemutassa a néprajzi ismeretek oktatásának előzményeit, jelenlegi helyzetét és egy választható útját. A három egymáshoz szervesen kapcsolódó, de tartalmilag elkülönülő, önálló részben a néprajzi ismeretek oktatásának történeti áttekintését kérdőíves felmérés alapján történő elemzés követi. Végül egy gyakorlatban is működő oktatási modell felvázolására kerül sor, amely a hon- és népismeret tanításának egy lehetséges útját mutatja be.

A néprajzi ismereteket tartalmazó *Hon- és népismeret* tantárgyi modul létrejöttének, helyzetének, tartalmi struktúrájának megértését elősegítő első részben elengedhetetlen a tárgy előzményeinek feltérképezése az intézményes magyar oktatásrendszerben. A 19. század végétől nyomon követhetőek az iskolák aktuális tananyagán belül a szülőföldhöz, a haza és a nemzet fogalmához kapcsolódó ismeretek, később a néprajzi tartalmak.

---

¹ GYÖRFFY I. 1939. 65.

Fontos szerepet kapnak azonban azok a pedagógiai indíttatású, de inkább a szaktudomány eredményei között számon tartott művek, amelyek a néprajzi ismerettartalmakat úgy összegezték, hogy közben oktatási célokat is tűztek maguk elé. A szerzők többsége nem a klasszikus tankönyv kategóriába tartozó művet alkotott, inkább a hazai néprajztudomány alapműveiként említhetjük írásaikat, melyeknek tudásteremtő, ismeretátadó szerepe azonban vitathatatlan.

Sokan közülük, amellet, hogy egyházi személyként, természettudósként, irodalmárként, történészként, vagy etnográfusként értek el szép eredményeket, pedagógusként is tevékenykedtek. Kutatóként megfigyelték, leírták a helyet és viszonyait, ahová hivatásuk kötötte őket, pedagógusként pedig lehetőségeik szerint bevonták tanítványaikat is ebbe a munkába. Többen érezték elhivatottságot, hogy tudományos érdeklődésük eredményeit a gyakorlatban is kamatoztassák, és környezetük életét jobbá tegyék.

A néhány kiemelkedő szerző életpályájának és jelentősebb műveinek rövid bemutatása, tevékenységük megismerése szolgál előzményként a hivatalos oktatáspolitikában megjelenő néprajzi ismerettartalmak áttekintéséhez. A tantervi követelmények bemutatása előtt kap helyet azoknak a törekvéseknek a bemutatása, amelyek bevonták a tanulóifjúságot is a néprajzi gyűjtőmunkába, illetve helyet kerestek a néprajzi ismereteknek az oktatásban.

Ezt követi a központilag kiadott elemi tantervek vizsgálata. Az oktatás tartalmi szabályozása felőli megközelítés lehetőséget biztosít a komplex összefüggések megvilágítására. A tantervekben megfogalmazott követelmények alapján a szülőföld megismeréséhez, a honismerethez, a néprajzi ismeretekhez kapcsolódó elvárások változását tárhatjuk fel. Az 1868-as Eötvös-féle népiskolai törvényhez készült tantervtől kezdve a *Nemzeti Alaptantervig* történő áttekintés nemcsak a követelmények tartalmi változását követi nyomon, hanem bepillantást enged a történelmi, politikai helyzet, a társadalmi változások és az oktatás tartalmi kérdéseinek viszonyrendszerébe is.

A könyv második részében a *Nemzeti Alaptanterv*ben megfogalmazott követelményrendszer teljesítésének vizsgálatára kerül sor, amely általános képet ad az iskolákban zajló oktatási tevékenység feltételeiről, körülményeiről, a hon- és népismeret tanrendben elfoglalt helyéről. Az oktatási intézmények által kitöltött kérdőívek válaszainak összegzése nyomán kapunk választ arra, hogy

- mennyire hangsúlyos a tantárgy az oktatás folyamatában;
- milyen kiegészítő lehetőségeket tudnak biztosítani az iskolák a tantervben előírt ismeretek közvetítésre;
- milyenek az oktatás személyi és a tárgyi feltételei?

A harmadik részben az alapfokú oktatási intézmények nyolc évfolyamán át jelen lévő hon- és népismeret tantárgy egyre bővülő, egymásra épülő ismeretanyagának tanítási módjáról, a helyi tantervvel működő oktatásban a néprajzi is-

meretek közvetítésének segédeszközeiről, lehetőségeiről, a tanításhoz kapcsolódó iskolai hagyományok kialakításáról esik szó. A Nemzeti Tankönyvkiadó (később Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, 2014-től Oktatási Kiadványok Központja) tankönyvcsaládja és a tankönyvekhez kapcsolódó segédanyagok is ebben a részben kerülnek bemutatásra.

A NÉPRAJZI ISMERETTARTALMAK OKTATÁSÁNAK TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE

Előzmények a 17–19. században

A néprajztudomány történetében is fontos szerepet játszó személyek életpályájának lexikoncikk jellegű, tömör bemutatásában elsősorban pedagógiai tevékenységük kerül a középpontba. Munkásságukból azok a mozzanatok jelennek meg hangsúlyosabban, amelyeknek eredménye az oktatás területén is megmutatkozott. Jelentőségük vitathatatlan a néprajzi ismerettartalmak oktatásának történetében, hiszen a tudomány körvonalazódásának első pillanataitól felismerték az összegyűjtött, rendszerezett ismeretek továbbadásának szükségszerűségét.

Johannes Amos Comenius (1592–1670)

A sor elejére a 17. század talán legnevesebb pedagógusa kíváncszik, akinek ugyan nem népéleti ismeretek tanítása volt a célja, de közvetett módon ezt is megvalósította egyik nagy hatású művében.

1. kép. Johannes Amos
Comenius.

Comenius a morvaországi Nivnicében született. Szülei Magyarországról vándoroltak oda. Eredeti neve Szeges János volt, ám ezt megváltoztatta, s nevét a közelben fekvő Komňa falutól vette. Korán árvaságra jutott, neveltetéséről a Cseh–Morva Testvérek szervezete gondoskodott.

A hernborni és a jeidelbergi egyetemi tanulmányai során a 17. század tudományos munkáiból az objektív, ugyanakkor a keresztény elvekkel is összeegyeztethető valóság kiemelésére törekedett. Huszonhat éves korában Fulnek városában református lelkész lett, majd egy egyházi iskola igazgatójaként kezdett dolgozni.

Comenius gondolkodásában felfedezhetők a huszitizmus radikális irányzatának (táboriták) antifeudális, utópisztikus nézetei, ám a társadalmi problémákat lényegesen békésebb úton, a nevelés és oktatás eszközeivel kívánta orvosolni. Az

ellenreformáció megpróbáltatásai elől a lengyelországi Lesznó (Lissa) városában nyert menedéket, ahol viszonylagos nyugalomban dolgozhatott tizenkét éven keresztül. Itt írta meg az egyik legfontosabb pedagógiai művét, melynek címe: *Didactica Magna* (*Nagy oktatástan*), továbbá első jelentős latin nyelvkönyveit.

Az 1640-es évekre már híres tudósként vonta magára Európa iskolarektora-inak figyelmét újszerű tankönyveivel. Hazánkban is ismerték a latin nyelv tanításának az egész középszintű iskolai oktatást megújító tankönyveit. Többet ezek közül meg is jelentettek a protestáns iskolák használatára.²

Az elismert pedagógus részt vett Angliában, később pedig Svédországban az oktatásügyi reformok kidolgozásában. Visszatért Lengyelországba, majd innen Lorántffy Zsuzsanna és fia, Rákóczi Zsigmond meghívására 1650-ben Magyarországra érkezett. Comenius 58 éves volt, amikor a Sárospataki Református Kollégiumban kezdett tanítani. Meghívásának elsődleges célja a kollégium szerveztének, oktatómunkájának korszerűsítése volt. Azt várták tőle, hogy tekintélyével fogadtassa el a reformokat, a modernizálást a konzervatív egyházi és világi protestáns illetékesekkel.

Miközben részletesen kidolgozta a „latinos” tagozat alsó három osztályának tanrendjét, új módszertanát, és ehhez tankönyveket írt, valamint felkészítette a tanítókat, jutott ideje számos, nyomtatásban csak később megjelent mű kéziratának elkészítésére is.

Sárospatakon figyelt fel az elemi oktatás sajátos problémájára és itt kísérletezte ki erre vonatkozó újításait. Ennek eredményeként látott napvilágot az *Orbis sensualium pictus* (*Az érzékelhető dolgok képekben megjelenített világa*), amely először 1658-ban jelent meg.³

A latin–német–magyar változatot 1669-ben adták ki Nürnbergben, amit még számos kettő-, három-, illetve négy nyelvű kiadás követett.⁴

Az *Orbis pictus* 150 képes-szöveges leckét tartalmaz. Közülük több téma a nyelvtanulás okán vázlatos képet fest a 17. századi népelet több területéről. Szól a rét, a szántóföld, az erdő hasznáról, a kerti veteményekről, a háziállatokról. Bemutatja a gabonatermelést, a szüretet, az állattartást, a méhészetet, a malmokat, a kenyérsütést. A zsákmányoló gazdálkodás területéről megemlíti a halászatot, a madarászatot, a vadászat módjait, eszközeit. A mesterségek közül olvashatunk a mészáros, a szakács, a takács, a szabó, a varga, az ács, a kőműves, a kovács, az asztalos, az esztergályos, a fazekas, a bodnár, a köteles, a szíjgyártó munkájáról. A ház bemutatása mellett szól annak helyiségeiről, azok berendezéséről, az udvari kutakról, az

² MÉSZÁROS I. 2006. 7.

³ MÉSZÁROS I. 2006. 12–19.

⁴ Pl.: latin–magyar: Brassó (1675); latin–német–magyar: Nagyszeben (1684), Lőcse (1685), Kolozsvár (1698), Brassó (1703), Nagyszeben (1722, 1738); latin–német–magyar–szlovák: Lőcse (1685, 1728, 1778).

istállóról. Megismerkedhetünk még a szekerekkel, a szekerezéssel, az iskolával, a mértékekkel is.⁵

Emeljük ki példának a gabonamunkákat bemutató részt!

2. kép. Orbis pictus – XLI. A' Földmivelés.

„XLI. A' Földmivelés.

A' szántó-ember **1.** bé'-fogja az ökröket **3.** az ekében, **2.** és bal kezével az eke szarvát, **4.** jobb kezében az ösztökét **5.** tartván (mellyel a' göröngyöket **6.** félrehánnya), a' szántó-vassal és a' tsoroszlyával **7.** hasítja a' földet, melly már az előtt ganéjjal **8.** meg trágyáztatott és barázdákat **9.** tsinál. Azután el – veti a' magot, **10.** és bé boronálja boronával. **11.**

Az arató **12.** learatja a meg-ért termést az aratósarlóval: **13.** összezsedi a' markokat, **14.** és kévékbe **15.** köti.

A' tséplő **16.** a' tsűr szérűjén **17.** tsépli a gabonát tséppel, **18.** megszórja szóró-lapáttal, **19.** és ekképen (mikor már a' polyva és szalma **20.** külön váltanak) 'sákokban **21.** rakja.”⁶

A könyv, amely kitűnően eleget tett elsődleges céljának, a szemléltető nyelv-oktatásnak, jó áttekintést ad a korra jellemző gazdálkodó- és iparosélet több területéről. A latin nyelvet tanuló gyermek előtt kitáruló világnak szerves részét alkotja a népelet bemutatása.

⁵ A pozsonyi 1798-as négynyelvű *Orbis pictus* hasonmás kiadásában (2006).

⁶ A pozsonyi 1798-as négynyelvű *Orbis pictus* hasonmás kiadása: 2006. 88.

A néprajzi ismerettartalmak oktatásának történetében fontos szerep jut a hazai néprajztudomány alapműveinek is. Bár klasszikus értelemben nem tekinthetjük őket tankönyvnek, mégis jelentős helyet foglalnak el a korukra vonatkozó ismeretátadó művek sorában. A különféle tudományágakat képviselő szerzők pedig egyben pedagógusok is voltak. Miközben megfigyelték, kutatták, írásaikban bemutatták azt a helyet, ahová hivatásuk kötötte őket, munkájukba gyakran bevonták tanítványaikat is.⁷

Bél Mátyás (1664–1749)

Bél Mátyás a Zólyom megyei Ocsován született. Nemcsak a 18. századi magyar tudományosság leguniverzálisabb szelleme, hanem a korra jellemző polihisztor iskolának egyik legkiemelkedőbb képviselője volt.

Francke személyes tanítványaként Halléban tanult, később Magyarországon első képviselője lett kora vezető protestáns szellemi áramlatának, a pietizmusnak. Az egyetemen a korabeli német országleíró irány módszertanát is elsajátította.⁸

Hazatérése (1708) után a besztecerbányai, majd 1714-től a pozsonyi evangélikus iskola rektora lett, s azt – a pietista pedagógiai elveket érvényesítve – Magyarország legkorszerűbb tanintézetévé fejlesztette. 1719-től haláláig a pozsonyi német evangélikus egyház papjaként működött.

3. kép. Béla Mátyás.

Bél Mátyás munkásságában részrehajlás nélkül jelenik meg az ország három akkori legnagyobb népcsoportja, a magyar, a német és a szlovák. Az ország keretén belül mindhármat egyenlőnek tartotta, kiemelve a nyelvi sokszínűség értékeit. Tudományos könyveit kizárólag a közös latin nyelven írta, de jól beszélt mind a három hazai nyelvet. Irodalmi törekvéseiben, egyházi műveiben használta is őket.

Életművében felfedezhető elődei és kortársai munkásságának minden lényeges eleme. Legfontosabb feladatának tartotta egy olyan államismereti irodalom művelését, amely a lehető legnagyobb részletességgel tárja fel Magyarország múltját és jelenét, föld- és néprajzát, politikai és gazdasági viszonyait.

A latintanítás megreformálásának érdekében már besztecerbányai tanár korában megkezdte tankönyveinek szerkesztését és kiadását. Comenius barokk latin-ságával szemben a Németországban megismert új, klasszicista stíluseszményhez igazodott a latintanításban. Hallei tanárának, Christophorus Cellariusnak a latin tankönyveit vezette be. A hivatalos latin nyelv és az új fogalmak latin megfele-

⁷ TÓTH M. 2007. 13.

⁸ KÓSA L. 1989. 33.

lőinek az elsajátíttatása volt a célja *Nova Posoniensia* (1721–1722) című latin újságjának a kiadásával is, amelyet elsősorban iskolai olvastatásra szánt.⁹

A magyarok számára latinul írt német nyelvtant, a németek számára készített magyar nyelvtant, és az ő támogatásával, valamint előszavával jelent meg Pavel Doležal szlovák–cseh nyelvtankönyve.¹⁰

Olyan átfogó mű megírását tervezte, amelyben a magyar nyelv Európával való megismertetésére vállalkozott. A nyelvünk eredetét, történetét, a jövevényszavakat és a dialektusokat tartalmazó nagyszabású műből csupán a rovásírással foglalkozó fejezet jelent meg nyomtatásban.¹¹

Szervezői és szerkesztői talentuma tette lehetővé, hogy képes volt jelentősebb előzmény nélkül nagy művet alkotni a korában egyre népszerűbbé váló országleírás műfajában is.

Tanítványaiból, barátaiból, kollégáiból adatgyűjtő hálózatot hozott létre, és mintegy húszesztendei munkával elkészítette fő művét. Az országról vármegyenként adott részletes ismertetést a *Notitia Hungariae Novae Historico Geographica* köteteiben. Modern megközelítése megmutatkozik a történeti és a földrajzi szemlélet sajátos ötvözésében, a táj, a környezet, a történelem és az ember kölcsönhatásának vizsgálatában. A megyéken belül Bél Mátyás városok, járások, illetve községek szerint vette sorba a tudnivalókat, egyaránt merítve a történeti forrásokból (krónikákból, humanista történetírókból, oklevelekből), valamint a közvetlen helyszíni tapasztalatokból. Munkájának páratlan értéke elsősorban abban rejlik, hogy egyaránt figyelmet fordított a régészeti, a néprajzi, a gazdasági, a művelődési adottságokra, jelenségekre.¹²

Az adatgyűjtésben sokan segítettek, Pállfy Miklós nádor közbenjárására pedig elnyerte a törvényhatóságok támogatását is. A kancellária a *Notitia* munkálataival egyidejűleg megbízta Mikoviny Sámuel, hogy Bél Mátyás munkájához vármegyenként készítsen térképeket. Mikoviny a megbízásnak kiválóan megfelelt, kidolgozva a korszerű hazai térképezés alapjait.

1735 és 1742 között közel két évtizedes adatgyűjtés és szövegezés után a munkának csupán négy kötete jelent meg, amelyek a felvidéki megyék anyagát tartalmazzák összesen 2693 oldal terjedelemben. 1892-ben Zichy Jenő gróf jelentette meg a kézirat anyagból Moson vármegye leírását, 71 oldal terjedelemben és mindössze 100 példányban. Ezt a kiadványt szokták a *Notitia* 5. köteteként emlegetni.¹³

⁹ SÖTÉR I. 1964. 467.

¹⁰ *Institutiones linguae Germanicae* (A német nyelvtan szabályai. Lőcse, 1718); *Der ungarische Sprachmeister* (Magyar nyelvmester. Pozsony, 1725); Pavel Doležal: *Grammatica slavico-bohemica* (Szlovák–cseh nyelvtan. Pozsony, 1746).

¹¹ *De vetere litteratura Hunno-scythica* (A régi hun–szkíta irodalomról. Lipcse, 1718).

¹² SÖTÉR I. 1964.

¹³ MÉSZÁROS B. 1997. 166–168.

Műveinek újabb kiadásai között megjelent Moson vármegye leírása (1985), Gömör vármegye leírása (1992), Békés vármegye leírása (1993), Sopron vármegye leírása (2001–2006).

Bél Mátyás életművén belül maradandót elsősorban a történelem- és földrajztudomány területén alkotott, azonban pedagógiai és filológiai működése szintén jelentős volt.

Pedagógusként messze előremutató új elveket vezetett be. A tantárgyak között helyet adott a természettudományos ismereteknek, tankönyveket írt és íratott, módszertani utasításokat adott ki. Kiemelte a szemléltető, a kísérletező oktatás fontosságát. Tantervei, módszerei országszerte elterjedtek, és hatásuk megmutatkozott az egész oktatási rendszer korszerűsítésében.¹⁴

Losontzi István (1709–1780)

A Bél Mátyást követő pedagógus generáció neves oktatója, Losontzi István, a Somogy megyei Balháson született.

1741-től kezdve rektorként vezette Nagykőrös majdnem háromszáz tanulót számláló iskoláját, ahol ő volt az első akadémiai, egyetemet végzett professzor.

Iskolai működését hallásának erős romlása miatt befejezte, és a visszavonulás mellett döntött. Ekkor írta élete főművét a *Hármas Kis Tükört*.

Régóta foglalkoztatta egy közhasznú ismerettár létrehozásának gondolata, amelynek megírásakor az egyik legfontosabb elve a nemzeti nyelv használata volt. „*Magyar gyermekeknek, magyarul írtam, nem idegen nyelven, melyet nem értenek. [...] Sokkal hasznosabb volna a falusi gyermekeket magyar olvasásra, éneklésre, könyörgésre, írásra, aritmetikára, históriára és keresztyén hitnek ágazataira tanítani, mint gyermeki elméjüket hat-hét deák deklinációknak vagy réguláknak tanulásával gyötreni, jövőendő megsirathatatlan károkkal*” – olvashatjuk műve ajánlásában.¹⁵

A Losontzi által alkalmazott katekizáló módszer és az ismeretek emlékeztető erősítő verse foglalatása Magyarországon is ismert volt. A svájci teológustól, Jean Frederic Osterwaldtól átvett bibliai történeteket fordítás után a hazai iskolai igények szerint dolgozta át. Kérdésekbe, feleletekbe sűrítette a hittant, a nehezebben megjegyezhető felsorolásokat pedig könnyen megjegyezhető versikékbe szedte. Tankönyvében a vallás mellett földrajzi ismeretek is helyet kaptak.

A katekézis formájában íródott hittan *A szent históriának rövid summája* Magyarország földrajzával, *Magyarország Kis Tükörével* együtt jelent meg Po-

¹⁴ MÉSZÁROS B. 1998. 166–168.

¹⁵ LOSONTZI I. 1999. 9.

zsonyban, 1771-ben. Ez a kötet kiegészült *Erdélyországnak Kis Tükörével*, vagyis Erdély földrajzával és történelmével. Ekkor kapta a tankönyv a *Hármas Kis Tükör* végleges címet, amely ilyen formában 1773-ban jelent meg először. 1773 és 1850 között generációk egész sora forgatta a verses formában íródott, honismereti jellegű, magyar nyelvű földrajz tankönyvet. Javított, bővített változataiban közel ötven kiadásban jelent meg.¹⁶

Losontzi István olyan korban próbált elsajátítható tananyagot összeállítani a hazai kisiskolásoknak, amikor a lakosság jelentős része írástudatlan volt. Még az iskolába járó gyerekek közül is sokan maradtak analfabéták, tankönyvek is alig voltak. A kérdésekkel és feletekkel sulykolt, és versekbe tömörített ismeretekből mindig maradt valami a fejekben. Hasznos volt a földrajz ilyenformán való összegzése is, mert a nép többsége egy-egy járásban vagy megyében élte le egész életét. Távolabbi vidékekre csak vásár, búcsú alkalmával jutottak el, vagy a katonaság vetette a férfiakat más országrészekre. A könyv az oktatók munkájához is jelentős segítséget nyújtott, hiszen ebben az időben az alapismereteket jórészt „képesítés nélküli” iskolamesterek oktatták. A legnagyobb jelentősége mégis abban állt, hogy a tanulókhöz alkalmazkodva egységesen közvetített ismereteket a magyar nyelvterületen működő iskolákban.

Gyakorlati értéke gyors elterjedésében is megmutatkozott. Országszerte használták, becsülték a protestáns és a katolikus iskolákban egyaránt.¹⁷

Tessedik Sámuel (1742–1820)

Tessedik Sámuel a Pest megyei Albertiben (Albertirsa egyik elődtelepülésén) született. Középiskoláit a pozsonyi evangélikus gimnáziumban végezte, majd a

5. kép. Tessedik Sámuel.

Debreceni Református Kollégiumban tanult tovább. 1763-ban kezdte meg tanulmányait a németországi erlangeni evangélikus egyetemen, ahol a teológia mellett tovább bővítette orvosi és természettudományos ismereteit. Az egyetemen eltöltött két év után az észak-német városokban tett tanulmányutat, mielőtt hazatért.

Gyalogos vándorútja során megismerte Jena és Potsdam környékén a csatornarendszereket, Berlinben a vízbályozó gátakat, az öntözéses kísérleteket, a lecsapolási munkálatokat, Charlottenburgban és Berlinben a homokra telepített erdős ligeteket, a homokmegkötést, a mezőgazdasági ipart, a közoktatás fejlett intézményeit és az oktatás tartalmi vonatkozásait tanulmányozta.

¹⁶ SZABLYÁR F. 1999. 153.

¹⁷ SZABLYÁR F. 1999. 151–153.

A Pozsonyba való visszatérését követően első papi állomása Surányban volt. Az itt töltött fél év tartózkodás után 1767-ben meghívták segédlelkésznek a Békés megyei Szarvasra.¹⁸ Egész életét szarvasi lutheránus lelkészként élte le. Elsőként figyelt fel a parasztság szellemi műveltségének fontosságára, társadalmi rétegződésére, életmódbeli sajátosságaira. Tapasztalatait és útmutató elgondolásait *A paraszt ember Magyarországon, mitsoda és mi lehetne...* című könyvében fogalmazta meg, amely 1786-ban jelent meg Pécsett német nyelven. Ebben hűen rögzítette a parasztság nehéz életkörülményeit, gazdasági elmaradottságát, babonáit.¹⁹

A szarvasi evangélikus lelkész életében központi helyet foglalt el a parasztság helyzetének javítására való törekvés. Nagyszabású tervében egy olyan gazdaképző iskola szerepelt, amely a tizenéves fiataloknak kellő mezőgazdasági ismereteket és általános műveltséget nyújt. Úgy vélte, hogy az iskola elvégzése után ezek a parasztfiatalok jobb emberré, ügyesebb gazdává, értelmesebb honpolgárrá és igazabb kereszténnyé válnak. Tessedik fáradozását siker koronázta: Szarvason 1780-ban megnyitotta gazdaképző iskoláját, az első hazai mezőgazdasági szakjellegű iskolát, amelynek létrejöttében jelentős szerepet játszott az 1777-ben kiadott Mária Terézia-féle *Ratio educationis* ösztönző hatása.²⁰

Tessedik Sámuel „reformiskolájában” az elméleti tantárgyak tanítása mellett nagy súlyt helyezett a gyakorlati oktatásra. Tanulmányozták a mezőgazdaság különféle ágait: a földművelést, a rétművelést, az állattenyésztést, a kertgazdálkodást, a méhészetet, a szőlészetet. A tanulók mindennapi tevékenységük során megismerkedtek a mezőgazdasági termékek ipari feldolgozásával, illetve értékesítésével.²¹

Tessedik Sámuel a munkára és munkával való nevelésnek nemcsak hirdetője, hanem egyben gyakorlati megvalósítója is volt. Iskolájában azonban nem csupán a tanulni vágyó parasztfiatalok jutottak hozzá a szükséges ismeretekhez. Felsőbb fokú képzés keretében a leendő néptanítók gazdasági továbbképzését is megoldotta, ugyanakkor a gazdálkodás vezetéséhez szükséges alapismereteket is megszerzhették itt a gazdatiszti pályára készülők.²²

Tessedik tevékenységét a meglévő állapotok felmérése, majd a jobbító szándékú változtatni akarás jellemezte, amely kiterjedt a nép életére és jelentős változtatásokra ösztönözte a gazdálkodó embereket.

Kiss Bálint (1772–1853)

Kiss Bálint tevékenysége, életpályája sok hasonlóságot mutat Tessedik Sámuelével. Tanulmányait a Debreceni Református Kollégiumban végezte, majd tanul-

¹⁸ <http://mek.niif.hu/00000/00058/html/tessedik.htm>

¹⁹ KÓSA L. 1982. 274.

²⁰ TESSEDIK S. 1979. 26–50.

²¹ FÜR L. <http://mek.niif.hu/00000/00058/html/tessedik.htm>

²² MÉSZÁROS I. 1996. <http://jelesnapok.oszk.hu/prod/unnep/tessedik-samuel-szuletesnapja-1742>.

6. kép. Kiss Bálint.

mányutat tett Csehországban, Németországban és Ausztriában. 1799-től haláláig, 1853-ig Szentesen volt lelkész. 1803-ban iskolát, majd református templomot, parókiát építtetett.

Az 1815-ben általa kifejlesztett ekét *A szentesi vaseke...* című tanulmányában mutatta be 1817-ben a *Nemzeti Gazda* hasábjain. Dolgozott az aratógép és a cséplőgép tervein, tanulmányt készített a malmok korszerűsítéséről. Sokoldalú fejlesztő tevékenységének, újító ötleteinek eredményét több fórumon is népszerűsítette. 1820-ban a *Tudományos Gyűjteményben* a tetőcserép készítésének technológiáját mutatta be. Fontos szerepe volt a zöldségtermesztés elterjesztésében is Szentesen.

A pedagógia történetében Pestalozzi által elsőként intézményesített munkára nevelés elvének egyik első hazai követője volt. Komoly munkásságot fejtett ki a népiskolai tankönyvirodalom terén. Tankönyveit a 19. század elején széles körben használták a református felekezet népiskoláiban.²³ Azonban nemcsak az iskoláskorú gyerekeknek írt tankönyveket, hanem a gazdálkodó férfiak és nők számára is, amelyek szintén népszerűvé váltak.²⁴ Ezekben megörökítette az alföldi parasztgazdálkodás fontos mozzanatait. Kora egyik legalaposabb társadalomrajza és népeleírása a kéziratos formában fennmaradt *A Békés-Bánáti Egyházmegye története* című munkája (1836).

Az 1839-ben megjelent *Magyar régiségek* című kötetében kísérletet tett a magyar őstörténet megírására. Ebben néprajzi módszerekkel igyekezett következtéseket levonni a 18. század végi paraszt- és pásztorviselet alapos elemzésével.

A tankönyvíró, gazdasági reformer, feltalálót, történeti kutatót 1839-ben a Magyar Tudományos Akadémia is tagjai közé választotta.²⁵

Csaplár Benedek (1821–1906)

Csaplár Benedek tanulmányait Érsekújváron, Pozsonyban és Nagyszombatban végezte. Itt ismerkedett meg Reguly Antallal, akinek két évtized elteltével jelentős segítséget nyújtott mitológiai kutatásaiban.²⁶

Piarista paptanárként az ország számos vidékén tanított irodalmat rendjének több gimnáziumában. Pozsony-szentgyörgyi működése alatt 1851-ben kötött ismeretséget a szomszédos Zohor plébánosával, Ipolyi Arnolddal.

Közösen szerveztek csallóközi és mátyusföldi néprajzi és műemléki felderítő utakat. Az ezek eredményeként megszületett kismonográfiák folytatásos beszámó-

²³ SZINNYEI J. <http://mek.niif.hu/03600/03630/html/c/c02987.htm>

²⁴ *Első évi oktató* (1844), *Falusi földművelőket oktató* (1846), *Női tan* (1846).

²⁵ FILEP A. 1987. 218.

²⁶ SZINNYEI J. <http://mek.niif.hu/03600/03630/html/c/c02987.htm>

7. kép. Csaplár
Benedek.

lőként jelentek meg a *Vasárnapi Újság* számaiban 1858 és 1860 között. A rajzokkal és térképekkel ellátott beszámolók tárgytörténeti szempontból is jelentősek.

Az 1853–1854-es tanévben Szegedre került, ahol 14 évig a gimnázium felsőbb osztályaiban tanított, és folytatta a néphagyományok gyűjtését. A gyűjtőmunkát az iskolákban is népszerűsítette, és munkájába bevonta a tanulóifjúságot is. A tájnyelvi kifejezések megörökítésére nagy figyelmet fordított.²⁷

Az 1850-es években nyitrai, majd később szegedi gimnazista tanítványai közreműködésével terjedelmes népmeseanyagot gyűjtött össze, amelyet Ipolyi Arnold rendelkezésére bocsátott a *Magyar mythologia* című művéhez.²⁸

1867-ben már a tatai gimnázium igazgatójaként részt vett az Eötvös József által tartott budai tanügyi konferencián, amelyre elsősorban gimnáziumi és főreáliskolai tanárok kaptak meghívást.²⁹

1886-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett, 1887-ben a Vatikáni Okirattár szerkesztőbizottságába is beválasztották. Munkásságát több tudományos fórumon is elismerték.³⁰

Herrmann Antal (1851–1926)

Herrmann Antal Brassóban született. Tanulmányait szülővárosában, majd Kolozsvárott és Bécsben végezte. Kolozsvári egyetemi tanára, Meltzl Hugó ösztönözte a népelet kutatására. Kezdő tanárként tanított a pancsovai állami főreáliskolában, egy fővárosi polgári iskolában, a fehértemplomi állami főgimnáziumban. 1872-től nyugdíjazásáig tartó állást a Magyar Királyi Polgári Iskola Tanítóképző Intézete, a Paedagogium biztosított számára.³¹ A német nyelv- és irodalom tanáraként összehasonlító irodalomtudománnyal is foglalkozott. 1898-ban címzetes igazgatóvá nevezték ki. Tanítóképzős hallgatói közül sokan elkötelezett néprajzkutatók lettek, akik maguk is felkeltették tanítványaikban a néprajzi érdeklődést. Bellosics Bálint, Romulus Vuia, Istvánffy Gyula, Gönczi Ferenc munkássága híven tükrözi Herrmann Antal előadásainak hatását.³²

²⁷ *Buzgó óhajlás nemzeti hagyományaink, különösen a tájszó-gyűjtés ügyében.* Pest, 1858. (Különnyomat a *Pesti Naplóból.*)

²⁸ POGÁNY P. 1977. 461–462.

²⁹ SZINNYEI J. <http://mek.niif.hu/03600/03630/html/c/c02987.htm>

³⁰ A Magyar Történelmi Társulat igazgató-választmányi és a Szent-István Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának a tagja volt.

³¹ HÁLA J. 2014b–c.

³² PALÁDI-KOVÁCS A. 1999. 44.

8. kép. Herrmann Antal.

Érdeklődése – egyebek mellett – a magyarországi nemzetiségek megismerésére, a kulturális kölcsönhatások vizsgálatára irányult. A népelet tanulmányozása során alapos ismereteket szerzett az erdélyi örmény telepekről és a német nemzetiségi csoportokról.

Kiemelkedő eredményeket ért el a cigányok körében végzett kutatásai során. 1883-ban kezdte behatóan tanulmányozni a cigány nyelvjárásokat, hogy alaposabban megismerhesse hitvilágukat, költészetüket és zenéjüket. Résztvevő megfigyelőként hosszú hónapokat töltött sátoros cigányok között. Kutatásaiban társa Wlislöck Henrik volt, támogatója pedig József Károly királyi herceg.

Nevéhez fűződik az első magyarországi néprajzi folyóirat elindítása 1887-ben. A német nyelvű, nemzetközileg elismert *Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn* magyar változata, az *Ethnologiai Közlemények* 1907-ig jelent meg. Kiadói, szerkesztői tevékenysége mellett szerzőként is gyarapította a periodikát cigány népköltési gyűjtéseinek német nyelvű publikálásával. Munkásságával nemzetközi hírnévre és elismertségre tett szert, számtalan külföldi kongresszuson képviselte a magyar néprajztudományt. 1887-ben indítványozta az *Ethnologiai Közleményekben* a Magyarországi Népvizsgáló Társaság alapítását, és szervező munkájának köszönhetően alig két évvel később, 1889. január 27-én megalakult a Magyarországi Néprajzi Társaság. Herrmann Antal már a társaság első közgyűlésén felvetette a budapesti Néprajzi Múzeum alapításának gondolatát.

Az 1891-ben Kolozsváron létrejött Erdélyrészi Kárpát-Egyesület (EKE) alapítói között is jelen volt a Néprajzi Bizottság előadójaként. Az Erdélyi Kárpát Múzeumot ezer kötetes szakkönyvtárával és annak évenkénti ötezer forint értékű gyarapításával támogatta.

A néprajztudomány alapjainak letételében szerzett elévülhetetlen érdemei mellett tanári tevékenysége is rendkívül figyelemreméltó volt. Herrmann Antal 1898-ban a kolozsvári Ferencz József Tudományegyetem Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Karán az általános és hazai etnográfia magántanára lett. Egyetemi előadásai Erdély néprajzát és a néprajztudomány általános kérdéseit ölelték fel. Az Erdély néprajzát bemutató kurzusain külön-külön is foglalkozott az együtt élő nemzetiségek: magyarok, románok, szászok, örmények, cigányok életével. A néprajztudományt megismertető előadásain a néprajz fogalmát, a gyűjtőmunka módszertanát, a néprajz történetét és különböző irányzatait tanította. Össze-hasonlító néprajzi előadásokat is tartott. Egyetemi óráit rendszeresen kiegészítette múzeumi foglalkozásokkal. Tanítványai között voltak a magyar néprajztudomány későbbi nagy egyéniségei: Viski Károly, Györffy István, Szendrey Zsigmond, Sep-rődi János és Bíró Lajos. A pályatársai közül Vikár Béla, Jankó János és Sztripszky Hiador is látogatta előadásait. Nagy szerepe volt a későbbi őstörténész Roska Már-

ton, a nyelvész Csűry Bálint, a geográfus Tulogdy János, a levéltári kutató Kelemen Lajos néprajzi érdeklődésének felkeltésében is.³³

Herrmann Antal a budai Paedagogium tanáraként 21 és fél tanévet töltött a kolozsvári egyetemen, ahová hetente utazott el. Éjjel szállt vonatra Budapesten, és reggel már a katedrán állt Kolozsváron.

A román megszállást követően, 1921-től a Szegeden létesített Ferencz József Tudományegyetemen folytatta oktatómunkáját. Az itt töltött öt tanév alatt megalapozta a néptudomány iránti érdeklődést. Oktatói tevékenységének hatására 1929-ben Szegeden létesült az első magyarországi néprajzi tanszék.³⁴

Lázár István (1861–1915)

Lázár István teológus, görög–latin szakos bölcseész, néprajzkutató 1889-től húsz éven át volt a református nagyenyedi Bethlen Kollégium tanára, 1909-től haláláig pedig igazgatója. Felismerte, hogy a népi kultúra megbecsülése hazaszerezetre nevel, és elsőként fogalmazta meg azt a pedagógiai alapgondolatot, hogy a középiskolai oktatásban helyet kell kapnia a néphagyományoknak. Diákjait is bevonta a népszokások, népköltészet kutatásába.

Írásbeli feladatokat adott számukra, melyekben szülőhelyük szokásairól kellett beszámolniuk (Iskola és ethnográfia, *Országos Református Tanáregyesület Évkönyve az 1903–1904-ik évre*, Budapest, 1903).³⁵

Nagyenyed környékének magyar falvaiban gyűjtött gazdag néprajzi és néprajzi anyagát tudományos és helyi folyóiratokban, valamint az *Alsófehér vármegye magyar népe* című (Nagyenyed, 1896) monográfiában publikálta.

Jelentős volt pedagógiai szakírói munkássága is.³⁶

Bellosics Bálint (1867–1916)

Bellosics Bálint a kiegyezés évében született Rédcisen. Gazdálkodó apja Nyaksháza-pusztán lévő tanyáján már kora ifjúságától közelebbi kapcsolatba került a szlovén/vend néppel, szokásaival, dalaival. A budai tanítóképzőben megkezdett tanulmányai során tanárai, Király Pál és Herrmann Antal fordították figyelmét a néprajzi kutatások felé. Így kezdte meg zalai gyűjtőmunkáját. 1887-ben tanítói oklevelet, majd 1890-ben nyelv és történelem szakos tanári diplomát szerzett.

Képesítése alapján 1892-ben segédtanár lett az Észak-Bácska központjában található bajai tanítóképzőben, ahol a tanítójelöltek jelentős része vegyes lakosságú területekről érkezett.

³³ Kós K. 1989. 186.

³⁴ KLUKOVITSNÉ PARÓCZY K. 2001. <http://www.bibl.u-szeged.hu/exhib/evfordulo/hermann.cikk/>

³⁵ KÓSA L. 1981. 5–6.

³⁶ KÓSA L. 1980. 415.

9. kép. Bellosics
Bálint.

Ötévi segédtanári működése után 1897-ben rendes tanárrá nevezték ki, majd az intézmény igazgatója lett. Etnográfusi és pedagógiai tevékenysége mindvégig szorosan összefonódott.

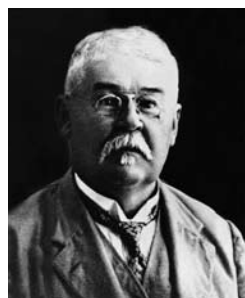
Tanítványit is beoltotta néprajzi ismeretekkel. Megtanította velük, hogy az eredményes működésükhöz elengedhetetlen környezetük ismerete és a nép szeretete.

Bevonta őket népéleti kutatásaiba, néprajzi gyűjtésekbe is. A tanítójelöltek és a végzett tanítók pályáját figyelemmel kísérte. Kutatóútjai során felkereste őket állomáshelyükön, tanácsokkal segítette munkájukat.

1908-tól egy néprajzi olvasókönyv összeállításán dolgozott, ami 1914-re nyomdakész állapotba került egy kétkötetes földrajzkönyvvel együtt. Megjelenésükre nem kerülhetett sor az első világháború kitörése miatt.³⁷

Sebestyén Gyula (1864–1946)

A Néprajzi Múzeum már a 20. század elején fontos központjává lett a folklórgyűjtés szervezésének. Ebben meghatározó szerepet vállalt Sebestyén Gyula, aki

10. kép. Sebestyén
Gyula.

1905-ben lett a múzeum munkatársa. Munkássága elsősorban az ösköltészet és a regösénekek kutatására irányult.

Szorgalmazta a csatlakozást az 1907-ben megalakult folklórkutatók nemzetközi szövetségéhez. Az észak-európai (finn, svéd, norvég, német) kezdeményezésre létrejött *Folklore Fellows* társadalmi méretű adatgyűjtéseket hirdetett meg, amit Sebestyén Gyula is rendkívül fontos feladatnak tartott.

1911-ben megalakította a szövetség magyar osztályát, elsősorban a magyar néphagyománykincs felgyűjtésének szándékával. Sorra szerveződtek a vidéki gyűjtőszövetségek, útmutatók, kérdőívek készültek munkájuk segítésére.

Tekintélyes mennyiségű folklóranyag érkezett a múzeumba pedagógusoktól, papoktól, érdeklődő polgároktól. Az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalom előzményének is tekinthető eredményes, társadalmi méretű tevékenységet derékba törte az első világháború.

1920-ban Sebestyén Gyulának is el kellett távoznia a múzeumból.³⁸ Balatonszepezdre vonult vissza, ahol az addig összegyűlt anyag sajtó alá rendezését ter-

³⁷ <http://bajaikonvrtar.hu/bek/banati/bellos.htm>

³⁸ A Magyar Néprajzi Társaság 1919 márciusában tartott közgyűlésén elnöki megnyitóbeszédével kompromittálta magát és a szakot. 1920-ban, 56 éves korában nyugdíjazták (PALÁDI-KOVÁCS A. https://www.mta.hu/fileadmin/I_osztaly/eloadastar/paladi_nagykezd.rtf).

vezte. Ezt a munkát azonban sajnálatos módon nem tudta elvégezni. A terveiben szereplő 57 kötetből egy sem jelent meg. Sebestyén Gyula halála után Ortutay Gyula közreműködésével 1952-ben visszakerült a hatalmas mennyiségű kézirat a Néprajzi Múzeumba.³⁹

Gönczi Ferenc (1861–1948)

1880-ban kapta meg a népiskolai tanítói oklevelét. Először a Somogy megyei Istvándiban nevelősködött, majd ugyanebben a megyében Mike község német–magyar nyelvű iskolájában kapott segédtanítói állást. 1883-ban került Zala megyébe, ahol a nagypalainai „felekezeti tanoda” önálló tanítója lett.

11. kép. Gönczi Ferenc.

Az 1885-tel kezdődő tanévben Zrínyifalva horvát nyelvű állami elemi iskolájában folytatta a tanítói munkát. Itt kezdte el kutatni a muraközi horvátok életét. Antropológiai jellemzőiket, szokásaikat, hiedelemvilágukat, a települések formáit, népi építészetét, népművészetét a magyarsággal összehasonlítva vizsgálta.

1893-ban jelent meg első nagyobb tudományos munkája, a *Muraköz és népe*, amelyre a néprajzos szakma is felfigyelt.

Gönczi Ferenc 1895-től az újpesti állami elemi iskolában, később a fővárosi tanfelügyelőségen folytatta munkáját. Az elismert néptanító azonban nem adta fel néprajzi gyűjtőtevékenységét. Göcsejben folytatta tovább etnográfiai munkáját, amelyre 1900-ban hivatalos megbízást is kapott a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól.

Több mint 100 községét ismerte meg Göcsejnek. 1914-ben 15 évi kutatás eredményeképpen megjelent legnagyobb munkája, a *Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése* című néprajzi monográfia. Ugyanabban az évben látott napvilágot a *Zala megyei vendek* című tanulmánya is.

Bár tanfelügyelőként fontosnak tartotta a tanítóképzés ügyét is felkarolni, mégis a somogyi múzeum megnyitásának szentelte elkövetkező éveit. Nyugdíjba vonulásától, 1922-től újult erővel fordult Somogy megye népe felé. Pedagógusként foglalkoztatta a gyermekek élete, a földművelő nép gyermeknevelési módjai, a gyermekek különböző szokásai. 1923-ban kezdte el az adatgyűjtést a *Somogyi gyermek* című munkájához. Gyűjtőmunkáját kérdőívekre és személyes elbeszélgetésekre alapozta. A könyv kiadására 1937-ben került sor. Élete végéig szűkebb hazája kutatásával foglalkozott.⁴⁰

³⁹ SELMECZI KOVÁCS A. 1999. 11.

⁴⁰ Ehhez kapcsolódó főbb munkái: *A somogyi betyárvilág* (Kaposvár, 1944); *Göcsej népköltészete* (Zalaegerszeg, 1948); *Somogyi gyermekjátékok* (Kaposvár, 1949).

Összegyűjtött anyaga a kaposvári múzeum néprajzi szekciójának alapját képezte, amelynek 1932-től Gönczi Ferenc volt az igazgatója.⁴¹

Berze Nagy János (1879–1946)

Berze Nagy Jánosra már középiskolás korában nagy hatással volt a magyar néphagyomány, 14 éves korában kezdte el a gyűjtőmunkát. A budapesti tudományegye-

12. kép. Berze Nagy János.

tem bölcsészkarán Katona Lajos professzor tanítványaként vett részt a magyar népmesék kutatásában, vizsgálatában.

A Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság megbízása nyomán anyagot gyűjtött a *Magyar tájszótár* számára. A gyűjtött anyag felhasználásával tanulmányt is írt *A Heves megyei nyelvjárás* címmel. 1905-ben, bölcsészdoktorrá avatása után tanárként kezdett dolgozni, majd tanfelügyelő volt 1939-ig.⁴²

Falusi tanítók segítségével értékes néprajzi anyagot gyűjtött.⁴³ Tevékenysége nyomán felkeltette a pedagógusok érdeklődését a népmesék iránt, ezzel jelentős lépést tett a szellemi hagyatéek megőrzésére, illetve arra, hogy a mesék az oktatásban is fontos szerepet kapjanak.

Tanulmányaiban foglalkozott a monda és a mese, a mese és a néphit közötti viszonytal.⁴⁴ Vizsgálta a hiedelmeket és temetkezési szokásokat, valamint a népköltészetnek a műköltészetre gyakorolt hatását is. Ő írta *A magyarság néprajza* III. kötetének *Mese* című fejezetét (1935). Fő műve, a magyar mesekatalógus csak halála után jelent meg.⁴⁵ A magyar népmesék első átfogó, korszerű rendszerezésének alapját 530, általa számba vett mese alkotja.⁴⁶

Munkássága révén külföldön is fellendült a mesekutatás, s az ő érdeme, hogy e területen Magyarország vezető országgá vált.

*

A három évszázadot érintő áttekintés kiemelt jeles személyeinek tevékenysége körvonalazza azokat a lépéseket, amelyek a 20. századra a néprajzi ismerettar-

⁴¹ SÁNDOR I. 1979. 313.

⁴² http://www.kislexikon.hu/berze_nagy_janos.html

⁴³ *Népmesék Heves- és Jász-Nagykun-Szolnok-megyéiből* (Budapest, 1907).

⁴⁴ *Baranyai magyar néphagyományok I–III.* (Pécs, 1940).

⁴⁵ *Magyar népmesetípusok I–II.* (Pécs, 1957).

⁴⁶ DIÓSZEGI V. 1977. 262.

talmak oktatásának határozottan megfogalmazott, tantervekben is megjelenő igényévé váltak.

Amíg Comenius csak példákat vett a népéletből tankönyveinek tartalmi felépítéséhez, Bél Mátyás már felismerte az együtt élő nemzetiségek kulturális sokszínűségét. A magyar, szlovák és német népi kultúra felkutatott elemeit műveiben közvetíthető ismeretként rögzítette. Losontzi István pedig már határozott szándékkal írt tankönyvet a gyerekek számára. Ebben a bibliai ismeretek mellett hangsúlyos szerepet kaptak a földrajzi ismeretek is, amelyek a szülőföld teljesebb megismeréséhez nyújtottak segítséget.

A 18. században bontakozó nemzeti mozgalmak a néprajzi érdeklődést is megalapozták.

Tessedik Sámuel és Kiss Bálint az elméleti oktatás mellett a gyakorlati képzésre fordított komoly figyelmet. Ezekkel a paraszti élet jobbítására tett kísérletekkel jelentős hatást gyakoroltak a gazdálkodás fejlesztésére.

A néprajz iránti figyelem a reformkorban még inkább kiszélesedett. Ennek a korszaknak gazdag hozadékai a népköltészeti és folklórgyűjtések, a földrajzi, gazdasági, statisztikai érdeklődésből fakadó, az anyagi kultúra és a paraszttársadalom elemeit érintő kutatások, a népművészet felfedezése. A millennium idejére kialakult a fiatal tudomány intézményrendszere is, biztosítva a néprajz önálló tudománnyá válását. Elkötelezettjei, kutatói pedig felismerték a felfedezett értékek továbbadásának fontosságát is.

A történeti áttekintésben a gyakorlati képzést megvalósító két lelkeszt követő két pedagógus, Csaplár Benedek és Lázár István oktató tevékenységükben már komoly szerepet biztosítottak a néphagyományok közvetítésének. Lázár István meg is fogalmazta a népi kultúra középiskolai oktatásának szükségességét, elindítva ezzel a több évtizedes törekvés folyamatát, amely a néprajzi ismeretek helyét igyekezett kijelölni a közoktatásban.

A 20. században tevékenykedő jeles személyek tovább egyengették ezt az utat. Munkásságuk nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a tudományos kutatások eredményei ne csupán szakmai körökben váljanak ismertté, hanem a tanulóifjúsághoz is eljussanak.

Sebestyén Gyula a folklórgyűjtések szervezésével számtalan pedagógust nyert meg az ügy érdekében, akik feltehetően tanítványaikat is bevonták a gyűjtőmunkába. Gönczi Ferenc pedagógusként kutatásainak középpontjába állította a gyermekkorhoz kapcsolódó hagyományokat. Berze Nagy János mesekutatásai pedig nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a népmese méltó helyet kapjon az iskolai tananyagban.

Mindnyájukra jellemző a néprajz iránti személyes elkötelezettség, eredményeiket a szaktudomány számon tartja. Ugyanakkor mindannyian pedagógusok is voltak. Hívásuk során kutatási területük felé segítette őket érdeklődésük,

megszerzett szakmai és módszertani tudásuk pedig tanári pályájukat, oktatói tevékenységüket is gazdagította.

Lépések a néprajz iskolai tantárggyá válásának történetében

A 19. század végén, illetve a 20. század első évtizedeiben elemi iskoláinkban megjelentek a honismereti-helytörténeti tankönyvek (olvasókönyvek), amelyek egy-egy vármegye tájait mutatták be. Íróik általában az adott megyében oktató tanárok-tanítók közül kerültek ki. Ezek a honismereti kiadványok elsősorban a földrajz oktatásához kapcsolódtak.⁴⁷

Az 1916-os tantervjavaslat szellemisége nagyban kedvezett a korszak kultúrpolitikájának, amelynek egyik legfontosabb célja a nemzettudat erősítése volt. Különösen fontos ebből a szempontból, hogy a magyar tantervjavaslat hazánk honismeretét jelölte meg a középiskolai földrajzoktatás kereteként. A 20. század első éveiben Németországból átvett szemlélet szerint a földrajzoktatásnak a szülőföldről, a hazából kell kiindulnia és oda is kell visszatérnie, mivel a gyermek első tájélményei lakóhelyéhez, szülőföldjéhez kötődnek.

Felismerték azt is, hogy a társadalom és a földrajzi viszonyok kapcsolatrendszerét legjobban saját környezetén tudja a tanuló megfigyelni. A földrajzon belül ez az új tantárgy a német *Heimatkunde* kifejezéséből fordítva *honismeret* névvel vonult be a korszak európai iskolaügyébe és a kontinens minden országában általánossá vált.⁴⁸

Fodor Ferenc a földrajz tantárgy megújult tartalmáról a következőket írta:

*„Tehát nem szaktárgyakat tanítanak, hanem életegységeket, a szülőföldet ismertetik. Ez valójában a legtisztább geográfiai gondolat. Nálunk ezt a gondolatot igen gyakran félreértik. Azt hiszik, hogy a szülőföld földrajzát, vagy még inkább topográfiáját kell tanítani, vagy még gyakrabban a tanulóknak betanítani. Pedig a szülőföldismeret nem valami külön szaktárgy, hanem egy életegység életének megfigyelésen alapuló ismerete.”*⁴⁹

Trianon után a hon- és népismeret kérdésköre politikailag is felértékelődött. Az iskolai oktatás és nevelés egyik fő célkitűzése volt nemcsak a megmaradt ország, hanem az egész történeti Magyarország minél alaposabb megismertetése, a múlt értékeinek tudatosítása. Az 1916-os tantervben megfogalmazott követelmények, a tájak szerves egészként való tanítása a magyarországi honismereti

⁴⁷ CSORBA Cs. 2001. 10.

⁴⁸ SIPOS A. – NAGY M. 1998. 52.

⁴⁹ FODOR F. 1929. 143.

oktatást alaptantárgyként jelölték meg, amely 1920 után a trianoni veszteségek tudatosítását, a nemzeti érzések felerősítését is szolgálta.⁵⁰

Klebsberg Kunó, az 1922-ben hivatalba lépett vallás- és közoktatásügyi miniszter kezdeményezésére indult el *A magyar népművelés könyvei* sorozat, amely az iskolán kívüli népoktatást volt hivatva segíteni. A kötetek célja a történelmi és földrajzi ismeretek elsajátításával a haza iránti szeretet és a tanulni vágyás felébresztése volt. Kiadásukat egyes vármegyék vállalták magukra, de a terjesztésben a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda aktív szerepet játszott.

Ebben a sorozatban jelent meg 1926-ban Fodor Ferenc *A szülőföld és honismeret* című könyve is Borsod-Gömör- Kishont vármegye támogatásával. A terjedelmesebb első rész *A mi hazánk* címen revíziós gondolatokkal átitatva mutatja be Magyarország földrajzi elhelyezkedését, geográfiai jellemzőit, történelmét, gazdálkodási ágait, műveltségét, államszervezetét.

A második részben *A mi községünk* címen ismerhetjük meg Nagyörvég, egy tipikusan megrajzolt Alföld peremi falu földrajzi környezetét, múltját, telekrendszereit, építkezését, gazdálkodását, határbeosztását, a nép életét. Valójában egy olyan általánosított leírást olvashatunk, amely bármely magyar falu bemutatásának lehet mintája. A könyvnek ez a második fejezete a falukutatás kibontakozásának időszakában feltehetően kézikönyvként is használható volt.⁵¹

A klebsbergi tankönyvpolitika a Királyi Magyar Egyetemi Nyomdát hatalmas kamatmentes kölcsönrel segítette, így állami monopolhelyzetbe kerülve a piacon is irányadóvá, árszabályozóvá vált.⁵²

A keresztény nemzeti értékrend népi irányvonalának megerősödése nyitott utat az 1930-as években a korszak legnagyobb néprajzi vállalkozásának, *A magyarság néprajza* négykötetes összefoglaló mű megjelenésének.⁵³

A hirdetések (1. ábra) hangsúlyosan megcélozták a tanártársadalmat, megfogalmazva, hogy „*A magyar népet csak az taníthatja, gondozhatja, nevelheti, aki ismeri.*”⁵⁴

A magyarság néprajza megjelenésével párhuzamosan Fodor Ferenc *Magyar föld, magyar nép, magyar sors* című művének terjesztését is felvállalta a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, és a *Magyarország földrajza* tanításához iskolai segédkönyvnek ajánlotta.⁵⁵

⁵⁰ SIPOS A. – NAGY M. 1998. 52.

⁵¹ FODOR F. 1926.

⁵² ALBERT G. <http://www.opkm.hu/konyvesneveles/2002/1/cikk7.html>

⁵³ I. kötet 1933. december (435 p.), II. kötet 1934. szeptember (443 p.), III. kötet 1935. december (472 p.), IV. kötet 1937. június (430 p.).

⁵⁴ A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda könyvajánlata: *Hivatalos Közlöny* 1933. dec. 1.

⁵⁵ ALBERT G. <http://www.opkm.hu/konyvesneveles/2002/1/cikk7.html>

Karácsonyra jelenik meg A Magyarság Néprajza első kötete!

A magyar népi értékek igazi gondozásá-
nak új korszaka kezdődik el A Magyar-
ság Néprajza kötetének megjelenésével!

A multba vesző, de a feltámadás hitét érlelő méltóságteljes tekintettel nézzünk a jövőbe, mert e tekintet nyugalmát az a szilárd hit hatja át, hogy magyarságunkat csak népies kincseink és népi erőnk megbecsülésével tudjuk egy boldogabb jövőbe átmenteni.

A MAGYAR NÉPET CSAK AZ TANÍTHATJA,
GONDOZHATJA, NEVELHETI, AKI ISMERI.

Tanító könyvespolcáról nem hiányozhat

A MAGYARSÁG NÉPRAJZA

4 HATALMAS KÖTET, TÖBBEZER ILLUSZTRÁCIÓ

Ára 80— pengő. Megrendelhető kedvező részletfizetésre!

Képes ismertetőt készséggel küld a
K. M. Egyetemi Nyomda
Budapest VIII, Múzeum-körút 6.

1. ábra. A magyarság néprajza könyvajánlata.

Közben a néprajztudomány intézményesülésének is új szakasza kezdődött. 1920-ban a Néprajzi Társaságon belül megalakult Társadalomtudományi Szakosztály folyóiratot indított *Társadalomtudomány* néven, amelynek első szerkesztője Bibó István volt. 1924-ben létrejött Teleki Pál közreműködésével a Magyar Szociográfiai Intézet, majd 1925-ben a Néprajzi Társaság szakosztályára alapozva megalakult a Magyar Társadalomtudományi Társulat, amely egy évvel később átvette a *Társadalomtudomány* folyóirat szerkesztését is.

Az 1930-as években a szociális problémák feltárásának állami intézmények által hárított feladatát felvállalta a falukutató mozgalom és a népi szociográfia, illetve az ezek keretét biztosító Cserkész Szövetség és a népi írók mozgalma.⁵⁶ Az első jelentősebb falukutató vállalkozás is a cserkészekhez köthető. Közülük indult Szabó Zoltán is, aki kérdőíves módszerrel próbálkozott, amelyben a vidéken tanító öregcserkészek segítségére számított. Elgondolása azonban nem vált be, így személyes kutatásba kezdett Tardon.⁵⁷

Egy további falukutató vállalkozás színhelye a Pro Christo Diákok Háza volt. A Hársfa utcai diákothonban működött a 312. számú Erő öregcserkészcsapat. Közülük alakult egy tíz tagból álló falukutató csoport. 1935-ben a baranyai Ormánságban fekvő Kemse vizsgálatára vállakoztak Gunda Béla ajánlására. A csoport tagjai különböző képzettséggel, ugyanakkor alapos felkészültséggel rendelkeztek.

A Wiese, Gusti, Le Play módszertani elveire építő, igényességgel végzett gyűjtő- és kutatómunka eredményét a munkaközösség kötetbe foglalva tette közzé.⁵⁸ Az anyag szakszerű rendezése, elemzése és kiértékelése csaknem egy évet vett igénybe. 1936-ban jelent meg *Elsüllyedt falu a Dunántúlon – Kemse község élete* címen. Az egyes fejezetek szerzői a következők voltak: Elek Péter, Gunda Béla, Hilscher Zoltán, Horváth Sándor, Karsay Gyula, Kerényi György, Koczogh Ákos, Kovács Imre, Pócsy Ferenc és Torbágyi László. Többen közülük Teleki Pál tanítványai voltak, aki a könyvhöz írt előszavában méltatta a munka jelentőségét.⁵⁹

1938-ban alakult meg a Táj- és Népkutató Központ, amelyhez csatlakozott Györffy István egyetemi Néprajzi Intézete és a Magyar Zoltán által vezetett Magyar Közigazgatástudományi Intézet is. Alig kéthónapos működése után azonban feloszlott *A földbirtok helyzete Magyarországon* címen megrendezett kiállítás viharos fogadtatása miatt. Az intézet szellemisége és néhány munkatársa azonban tovább működött a Györffy István egyetemi tanszékéhez kötődő Országos Táj- és Népkutató Intézeten belül.⁶⁰ A nyári falukutató táborok résztvevői közül nemcsak a Bolyai, később Györffy Kollégium alapító tagjai kerültek ki, hanem számos pe-

⁵⁶ PALÁDI-KOVÁCS A. 2002. 44–45.

⁵⁷ BORBÁNDI Gy. 1983. 206.

⁵⁸ PALÁDI-KOVÁCS A. 2002. 47.

⁵⁹ BORBÁNDI Gy. 1983. 208–210.

⁶⁰ PALÁDI-KOVÁCS A. 2002. 47–48.

dagógus kapott itt indíttatást falukutatás, a néprajzi gyűjtőmunka iskolai keretek között történő megvalósítására.

Néprajz a felsőoktatásban

A néprajzoktatás intézményeinek létrejöttét megelőzően Budapesten Hunfalvy János tartott néprajzi előadásokat, de az első rendszeres egyetemi előadások Kolozsváron Herrmann Antal nevéhez kapcsolhatók.⁶¹ Hallgatói közül került ki a később megalakult néprajzi tanszékek több vezetője (Solymossy Sándor, Györffy István, Viski Károly).

A szegedi néprajz tanszék élére Solymossy Sándor személyében a korszak magyar folklorisztikájának vezető egyénisége került, aki 1929 és 1934 között vezette a tanszéket. Őt követte 13 éves szünet után Bálint Sándor 1947 és 1965 között.

A budapesti egyetemen Györffy István 1932-től magántanárként, 1934–1939 között pedig rendes egyetemi tanárként oktatott néprajzot. Személye erős hatást gyakorolt a korszakra jellemző falukutató mozgalomra, illetve a népi kollégiumi rendszer kibontakozására.

1940–1941-ben a kolozsvári egyetem néprajzprofesszora Viski Károly volt, aki 1941-ben a budapesti egyetemen foglalta el Györffy István helyét. Széles körű művelődéstörténeti megalapozottsággal végezte kutatásait a népi építkezés, lakáskultúra, mesterségek, népművészet, néprajzi csoportok, népnyelv területein. Jelentős szerepe volt Erdély, a Dunántúl és a Felföld néprajzának feltárásában. *A magyarság néprajza* egyik szerkesztőjeként és szerzőjeként nagy részt vállalt a néprajztudomány szintézisének megalkotásában.⁶²

Viski Károlyt 1943–1949 között Gunda Béla követte a kolozsvári egyetem néprajz tanszékének élén. Mivel itt a 20. század közepétől hosszú időre szünetelt a néprajzoktatás, Gunda Béla 1949-től a debreceni egyetem tanszékének vezetőjeként folytatta tevékenységét.⁶³

Az egyetemi katedrák jeles vezetői között a néprajzoktatás ügyének is szószólójává vált Györffy István és Bálint Sándor.

Györffy István (1884–1939)

Györffy István egyetemi tanulmányait Kolozsváron és Budapesten végezte. 1909-től a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának gyakornoka volt. 1910-ben a kolozsvári egyetemen szerzett bölcsészdoktori diplomát. 1918-ban a Nemzeti

⁶¹ Ferenc József Tudományegyetem, Kolozsvár (1898–1919), szegedi egyetem (1920–1926) (PALÁDI-KOVÁCS A. 1998. 24.).

⁶² FILEP A. 1982. 574.

⁶³ PALÁDI-KOVÁCS A. 1998. 24.

13. kép. Györfly István.

Múzeum Néprajzi Osztályának igazgatóórávé nevezték ki. 1926-ban egyetemi tanár lett, a budapesti egyetemen a magyar néprajz első professzora, a tudomány egyik hazai megteremtője. A falukutató mozgalom támogatójaként, a parasztfőiskolások népi kollégiumi mozgalmának elindítójaként a néphagyományok felkutatására, megőrzésére ösztönözte tanítványait.

Györfly Istvánnak az 1922-ben Karcagon megjelent nagy hatású műve, a *Nagykunsági krónika* öt kiadást ért meg. Sikerének magyarázata a választott újszerű megoldásokban keresendő. A tartalmilag érdekes történeti forrásokat olvasmányos, irodalmi formában beszélt el. Ezzel nem titkolt szándékát valósította meg. Tudományos mű mellett népoktató tájleírást alkotott.⁶⁴ Vargyas Lajos írja az 1955-ös, harmadik kiadás előszavában:

*„Ez a termékeny szellem, aki az előttünk járó nemzedékből a leggazdagabb tudományos természettel dicsekedhet, annyi szállal kapcsolódott az élethez, annyira érdekelte népének élete minden lehető oldalról, hogy sohasem tudott megmaradni a szaktudomány tartózkodó keretei között, nem elégítette ki, hogy csak megfigyeljen, elemezzen – tenni is akart. Tulajdonképpen már akkor is kultúrpolitikai terveinek szolgált, amikor Nagykunsági Krónikáját megírta. Ez a magatartás az idők folyamán egyre erősödött benne. Ismeretei halmozódása fokozatosan megérlelte kultúrpolitikai terveit is, s élete végén egyre inkább azoknak élt.”*⁶⁵

Ezek a kultúrpolitikai elképzelések halálának évében megjelent politikai röpiratában fogalmazódtak meg, amelyben kifejtette, hogy a néphagyományokat az egész nemzeti művelődés alapjává kellene tenni.

A néphagyomány és a nemzeti művelődés című írásának megfogalmazott szándéka „a magyar művelődés népi-nemzeti irányba való terelése”. Ezzel a céllal tisztázta a néphagyomány fogalmát, amelynek szerepe, hogy „minden vonalon alapjául szolgáljon a magasabb rendű művelődésnek”. Felsorakoztatta a legfontosabb területeket, továbbá a működő és létrehozandó intézményeket és javaslatot tett tennivalóikra.

A néprajzi ismeretek oktatásban elfoglalt helyét is pontosan felvázolta ebben a művelődési programban. Elsősorban a pedagógusképzésben látta fontosnak a néphagyományok oktatását, megbecsülését:

⁶⁴ PÉTER L. 2006. 107.

⁶⁵ VARGYAS L. 1955. 5–24.

„A tanítót arra kell nevelni, hogy a népi hagyományt legalább is annyira becsülje, mint az iskolakönyv-műveltséget. Legyen tisztában azzal, hogy az iskolai nevelés csak időleges, maradandónak csak a hagyományos népi tudást tekinthetjük. Az iskola nyújtotta tudás évek múlva a legjobb esetben is az írni-olvasni tudásra, a négy számtani alpműveletre, s a hit legelemibb ismeretére zsugorodik össze. Minél jobban be tudja kapcsolni az iskolai műveltséget a nép hagyományos műveltségébe, annál maradandóbb lesz az iskolai műveltség a nép körében. A néprajzot a tanítóképzőben, nemcsak mint külön tantárgyat kívánjuk taníttatni, de az összes tantárgyakban is a népi szemléletnek kell uralkodnia. A helyi hagyomány legyen az az alap, amire az elemi oktatás ráépül.”⁶⁶

A néprajzi ismeretek középiskolai oktatásáról pedig a következőket vallotta:

„A középiskolába azonban nemcsak önálló tantárgyként óhajtjuk bevinni a népismeretet, hanem valamennyi tantárgy alapjává kívánjuk tenni. Így a vallási órákban néplélektant, társadalomrajzot, a magyarórákban a magyar népnyelvet, népköltészetet, a történelmi órákban a néphagyományt, a népi művelődést, társadalomrajzot, település- és népiségtörténetet, a földrajz-természetrajzi órákban a településföldrajzot, tárgyi néprajzot, az ének és zeneórákban a népzene, a tornaórákban a népi játékokat, táncot stb. Minden középiskolai tantárgynak a néphagyományból kell kiindulnia, és az egész tanmeneten ezen alapelveknek kell végighúzódnia az első osztálytól egészen az érettségi vizsgáig.”⁶⁷

Bálint Sándor (1904–1980)

14. kép. Bálint Sándor.

Bálint Sándor törzsgyökeres szegedi (alsóvárosi) parasztszülők gyermekeként látta meg a napvilágot. Édesapját korán elveszítette, édesanyja nevelte az archaikus paraszti életrend, etika szerint, vallásosan. A szegedi piaristáknál érettségizett 1922-ben, s beiratkozott az akkor Szegedre települt egyetemre, amelynek jeles tanára, Solymossy Sándor néhány évvel később meghívta néprajzi tanszékére díjtalan gyakornoknak. 1934-ben itt doktorált szellemi néprajzból. Volt helyettesítő tanár, könyvtáros, majd 1931–1945 között tanított a szegedi katolikus tanítóképzőben.

⁶⁶ GYÖRFFY I. 1939. 63.

⁶⁷ GYÖRFFY I. 1939. 65.

Ebben az időszakban született *Néprajz és nevelés* című munkája, amelyben rávilágít a tanítók fontos szerepére a néprajzi gyűjtőmunkában:

*„A tanítót hivatása az esztendő túlnyomó részében ugyanahhoz a helyhez köti, az ő alakját a nép megszokja, természetesnek találja, a maga valóságában nyilatkozik meg előtte. Nyilvánvaló tehát, hogy a tanító a maga körzetének népét sokkal közvetlenebbül, mélyebben, igazabban ismerheti meg, mint a véletlenül és rövid időre odavetődő etnográfus, aki iránt a bizalmatlanság nem olvad föl teljesen.”*⁶⁸

Legalább ennyire fontosnak tartja a megszerzett helyi ismereteknek a tanításban történő hasznosítását:

*„A tanítónak ismernie kell a szülői háznak, annak a szűkebb emberközösségnek vallási, szellemi és szociális légkörét, amelyben a gyermek él és lélegzik. Ismernie kell tehát körzete népének világnézetét, hagyományos szokásait és életmódját, beszédében, közmondásaiban, felfogásában tükröződő egyéniségét. Munkája csak akkor lehet eredményes, ha számol azokkal a parancsoló erejű, bár tudattalan ráhatásokkal, amelyek a gyermeket iskolába lépés előtt és után is érik. [...] Hogy az érzelmi nevelés is szerephez jusson, újabban mind többen jönnek rá a földrajzi és szellemi értelemben vett szülőföld, táj és emberközösség pedagógiai jelentőségére, amelynek okos kultuszával a XX. század szomorú elszíntelenedését, gyökértelenségét, rideg pragmatizmusát lehetne ellensúlyozni. Nemcsak nyelvben él a nemzet, de tradícióiban is.”*⁶⁹

Munkássága kiemelkedő volt Szeged és környéke, illetve a népi vallásosság kutatásában. A néprajztudomány 20. század közepére önállósuló egyik ága, a vallási néprajz hazai megalapozójának tekinthetjük. Tudományos munkásságát mintegy félezer közleménye, tanulmánya és könyve őrzi.

Györffy István és Bálint Sándor egyaránt felismerte a tanítók szerepét a néphagyományok felkutatásában és az oktatásba történő beépítésben. Mindketten szorgalmazták az erre történő felkészítést a tanítóképző intézetekben. Szerepük vitathatatlan a néprajzi ismeretek oktatásának elfogadtatásában.

A néprajzoktatás intézményesülése és a falukutató mozgalom megerősödése kölcsönösen erősítette a néprajzi ismeretek térhódítását az oktatásban.

⁶⁸ BÁLINT S. 1934. 7.

⁶⁹ BÁLINT S. 1934. 10.

Az 1920-as, 1930-as években egymás után adták ki a tanári, tanítói kézikönyveket, útmutatókat.⁷⁰ Néhány mű szerzőjének hatása jól mérhető a korszak népismereti törekvéseiben.

Karl János (1891–1956)

Karl János a lévai, kecskeméti gimnáziumi évek után a budapesti egyetemen végzett teológiai tanulmányokat, ott szerzett földrajz–természetrajz szakon középiskolai tanári oklevelet, valamint bölcsészeti doktorátust. A piarista rend gimnáziumaiban tanított Kolozsvárott, Budapesten, Debrecenben, Szegeden, Kecskeméten.⁷¹

A *Néptanítók Lapjában* 1929-ben jelent meg alapvető fontosságú műve: *A honismertetésről*, amelynek bevezetőjében írja, hogy

„Az összes tantervekben a régiekhez képest feltűnő módon és gyakran szerepel a szülőföldismeret, vagy a honismeret. Az elemi oktatástól kezdve a polgári iskolákon át a különböző polgári középiskoláig mindenütt előfordul.”

A honismeret jellegét pedig a következőkben fogalmazza meg:

„Vannak benne természeti tényezők, mint pl. a talaj, a növény- és állatvilág. De része az ember is társadalmi és szellemi életnyilvánulásaival, pl. gazdasági formák, egyes iparágak, egyesületek, művészeti alkotások. Gyarló elménk megszokta, hogy környezetünkben földművelést, kereskedelmet, politikai jelenségeket vesz tanulmányozás alá külön-külön. Pedig nem ezek veszik körül egyenkint és egymástól elszigetelten, hanem mindezek összessége, együttessége.”⁷²

Karl János fontosnak tartotta, hogy a tanító ismerje a vidéket, ahol tanít, és tisztában legyen nemcsak az ismeretek megszerzésének módjával, hanem azoknak az iskolában való alkalmazásával is.

Ennek érdekében javasolta, hogy

⁷⁰ KARL J. 1923, 1929; MÓNUS Gy. – SZERÉNYI F. 1933; BÁLINT S. 1934; ÚJSZÁSZY K. 1934, 1936, 1938; BARABÁS E. 1935; BODOR A. 1934, 1935a, 1935b; TÁLASI I. 1938; GYÖRFFY I. 1939.

⁷¹ KOVÁTS D. 2001, 16.

⁷² KARL J. 1929. 4.

„[...] az összes oktató-nevelő intézetben: tanító-, tanítónő-, tanárképző intézetekben ügyelnünk kellene arra, hogy a növendékek bepillantást, bevezetést nyernének az ilyesfajta munkálatok végzésébe. A szemináriumi, önképzőkori dolgozatoknak gyakrabban lehetne ez a tárgya. A növendék valami részletkérdéssel foglalkozva megismerné az illető tudomány főbb módszerét, nevezetesebb irodalmát, stúdiumának főbb történeti kialakulását és az illető szak kiválóbb képviselőit, művelőit. Nem ártana, ha a levéltári kutatásokban is némi jártasságra tenne szert. A régi írásokban használt egyszerűbb rövidítések, archaikus kifejezések, ma már nem használatos írásmód, betű- és számformák ismerete nagyban megkönnyítené későbbi munkáját, és nem támasztana mindjárt kezdetben a munkakedvet derékba törő nehézséget. Így felszerelve azután a fiatalok oktatóműködésük kezdetén a honismeret feldolgozása terén is munkába kezdenének.”⁷³

Bodor Antal (1878–1955)

A jogi doktorátussal és magántanári képesítéssel rendelkező Bodor Antal a falukutatás úttörőjének is tekinthető. 1908-ban alapította az *Alföldi Gazda* című folyóiratot, amelyet 1914-ig szerkesztett Szegeden, és 1911–1914 között a *Magyar Föld* szerkesztőjeként is dolgozott. 1920-tól az Országos Faluszövetség főtítkárának, később igazgatójának választották. Ezekben az években a *Falu* című lap fellelős szerkesztője, illetve 1928-ig a *Falu Könyvtára* sorozat szerkesztője is volt.

1935-ben a Magyar Társaság Falukutató Intézetének igazgatójaként megalapozta az intézet kiadványainak, falumonográfiáinak módszerét, amelyet *A falukutatás vezérfonala* (2. ábra) című tanulmányában írt meg. Ebben az apró részletekre is kiterjedő kérdőíves útmutatóban tíz nagy csoportba rendezte a kérdőpontokat, amelyekkel a falukutatók számára akart segítséget nyújtani a kutatáshoz.⁷⁴ Némédi Dénes véleménye szerint ez a „gigantikus méretű kérdőív” megkövetelte a falu teljes extenzív leírását, anélkül, hogy igazi vizsgálati szempontot nyújtott volna.⁷⁵

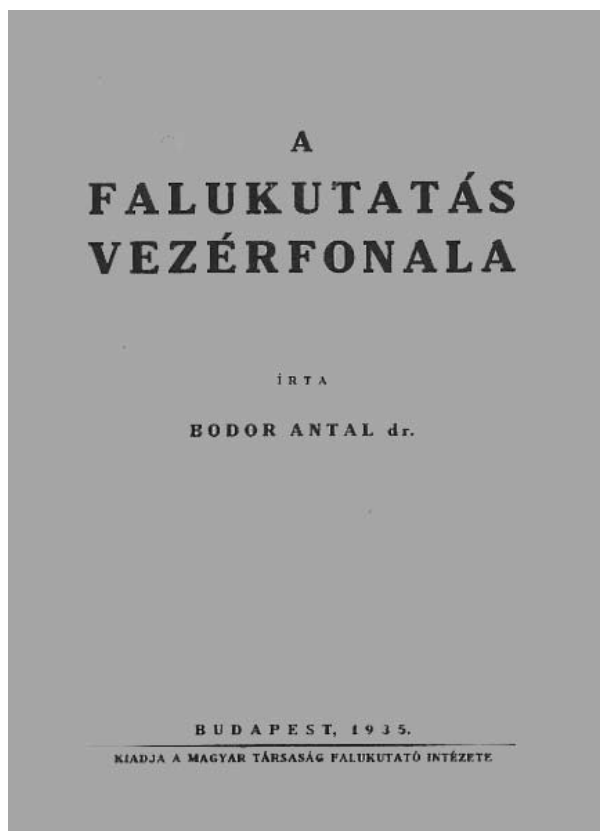
Ennek ellenére a Falukutató Intézet által 1935-ben kiírt pályázatra szép számban érkeztek be pályaművek, amelyek szintre pontról pontra követték Bodor Antal útmutatóját. A főleg földrajzi, történeti jellegű falumonográfiák közül számos munka megjelent a Magyar Társaság Falukutató Intézetének kiadásában.⁷⁶

⁷³ KARL J. 1929. 21.

⁷⁴ PALÁDI-KOVÁCS A. 2002. 43.

⁷⁵ NÉMEDI D. 1985. 62.

⁷⁶ PALÁDI-KOVÁCS A. 2002. 43.

2. ábra. Bodor Antal: *A falukutató vezérfonala*.

Újszászy Kálmán (1902–1994)

Újszászy Kálmán a gimnáziumot a fővárosban végezte el. 1921-től a sárospataki teológiára járt, ahol 1931-ben a teológiai akadémiai tanára lett. A filozófiai-pedagógiai tanszéket vezette, 1932-ben filozófiai doktorátust szerzett Debrecenben, 1939-ben Szegeden egyetemi magántanári képesítést nyert *A falunevelés szellemi alapjai* című értekezésével. 1931-től a Sárospatakon kibontakozó faluszeminárium, 1936-tól a népfőiskola egyik irányítója volt.⁷⁷

A Sárospataki Református Főiskola Faluszeminárium a hallgatóság kezdeményezésére jött létre az Újszászy Kálmán köré csoportosuló teológushallgatók számára. Céljuk a magyarországi falu megismerése elméleti módszerének és gyakorlatának elsajátítása volt, hogy falura kikerülve minél felkészültebben, a helyi sajátosságokat figyelembe véve szolgálhassanak. Szerdán esténkénti elméleti

⁷⁷ BENDA K. 1993. 3.

15. kép. Újszászy
Kálmán.

felkészülésből, szakirodalmak elemzéséből és félévente falusi kiszállásokból, falun töltött gyakorlatból állt a kurzus. Két-két fős csoportokban, házaknál megszállva végezték a kutatómunkát, amihez az Újszászy Kálmán által összeállított útmutatót használták segítségül.⁷⁸

A terepbejárások alkalmával összegyűjtött néprajzi, történeti tárgyakat, dokumentumokat, családi fotókat, képeslapokat, leveleket, aprónyomtatványokat stb., és a hallgatók által készített feljegyzéseket, fényképeket és rajzokat leadták a főiskola adattárába, amely ma múzeumi gyűjteménynek számít, és az egyik legbecselesebb dokumentuma az egykori falukutató mozgalomnak. A sárospataki falukutató szeminárium kutatási területe elsősorban Sárospatak környékére, a Hegyaljára, a Hegyközre és a bodrogházi falvakra terjedt ki, mivel a főiskoláról kikerültek zöme ezekre a településekre került lelkésznek.”⁷⁹

Fehér József így vall Újszászy Kálmánról:

„Példa volt. Róla szólván nem túlzás leírni ezt a fogalmat. Példa arra, hogyan lehet egy élet – alkotás. Az ő életműve ugyanis nem tudományos publikációk számával, mennyiségével mérhető. Ha jól megnézzük, önálló könyve, kötete alig van. Talán csak egy: A falu. Útmutató a falu tanulmányozásához. Ez is, mindössze 100 oldalon. De amit használt csak ezzel az eggyel is, az több, mintha polnyi mennyiségű, szobatudósi használati értékű kötetek sorakoznának szép kronologikus vagy bibliográfiai rendben velünk szemben. A falun nemzedékek nőttek fel a megjelenés, 1936 óta, mert vezérfonál, eligazító iránytű volt sokszáz tanítónak, papnak, akik a nép közé, a valóságos gyakorlóterepre, az életbe kikerülve eligazodhattak, mi több, ennek segítségével boldogulhattak és cselekedhettek is azokért, akikért, s amiért lettek: a magyar falu népének felemeléséért.”⁸⁰

Egy évvel jelent meg ez az útmutató Bodor Antal *A falukutató vezérfonala* című könyve után. Némédi Dénes megállapítása szerint a hasonlóság mellett többlettel is rendelkezett Újszászy Kálmán útmutatója, mivel vizsgálati szempontot is javasolt a falukutatóhoz. Feladatként jelölte meg a falunak mint közöségnek a vizsgálatát.⁸¹

⁷⁸ ÚJSZÁSZY K. 1936.

⁷⁹ DEÁKY Z. – MOLNÁR M. 2008. 13.

⁸⁰ FEHÉR J. 1997. <http://oldwww.uni-miskolc.hu/city/Olvaso/ujholnap/97marcius/index.html>

⁸¹ NÉMEDI D. 1985. 62–63.

Tálas István (1910–1984)

Középiskolai tanulmányait Kunszentmiklóson végezte, majd a Budapesti Tudományegyetem Eötvös-kollégiumába nyert felvételt, 1933-ban magyar–német szakos tanári oklevelet szerzett. Egyetemi évei alatt turkológiával és etnográfiai is foglalkozott, majd néprajzból doktorált Györffy Istvánnál. 1935 és 1939 között a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Református Gimnáziumban tanított.

A gimnázium évkönyvében jelent meg 1937-ben az a tanulmánya, amelyben kifejtette, hogyan érvényesülhet a néprajzi szemlélet és ismeret a középiskolai

16. kép. Tálas István.

tantárgyakban. Fiatal tanárként, néhány éves gyakorlattal is felismerte a néprajzi ismeretek oktatásban betöltött szerepének jelenségét, és saját tapasztalatai alapján megfogalmazta, hogyan építhető be ez a tudásanyag a különböző tantárgyakba. Fontosnak tartotta ugyan a népnyelv megbecsülését, de Bálint Sándorral vitatkozva nem látta megvalósíthatónak a helyi dialektusok alkalmazását az oktatásban. Megoldásként azok bemutatását a népcsoportok területi változásaival együtt látta megoldhatónak.

A magyar irodalom olvasmányanyagában a népmondák jelentőségére hívta fel a figyelmet, amelyek történetileg jelentős és nevelési szempontból jól értékesíthető elemek kiemelése mellett lehetővé teszik a magyar hitvilág alakjainak, lényeges jegyeinek, szóláskincsének megismerését.⁸²

Hangsúlyozta a szellemi hagyományok mellett az anyagi műveltség ősiségének tudatosítását is időben és az anyagban elosztva. Ecsedi István, Eötvös Károly, Orbán Balázs, Györffy István írásaiból válogatott szemelvényeket ajánlott a magyar parasztkultúra megismertetésére, ugyanakkor rávilágított a szépirodalomban megjelenő népi alakok ábrázolására. Az alsó osztályos olvasmányok koronájaként említi meg a *Toldit*, amelyben minden kiemelt elem szerepel.

A hagyományanyag közvetítésének és a néprajzi szemlélet kialakításának kulcsát a jó tankönyvekben és a középiskolai tanárképzésben látta. Észrevételei a mai napig helytállóak, és alapját képezik jelenleg is a néprajzi ismeretek oktatására vonatkozó helyes szemléletnek:

„[...] ami egy magyar olvasókönyv eddigi anyagában a magyar népre és földre vonatkozik, amit a népmese és a népmonda köréből fölőlelt (azt a mondjuk 40–50 lapnyi anyagot), az ne szervesen és különálló képeket, hanem fokozatosan haladó egységeket mutasson be, széles kapcsolási lehetőségekkel, képanyaggal, közbeiktatott és vonatkoztatott népdalszemelvényekkel (halászat – halászdalok, pásztorélet – pásztor dalok, hitvi-

⁸² TÁLASI I. 1938. 36.

lág – verses mondókák, szokások – dramatikus játékok). A magyar területén maradván felsőbb fokozatig ugyancsak kíváncsi jellemző részletekkel a szemelvényközlést folytatni (VI. o. poétika: misztérium – betlehemes játék stb.). Meg kell jegyeznünk, hogy jelenlegi tankönyveink népdalszemelvényei között még ma is akadnak népies műdalok.

Hasznosnak tartanám, ha a haladó műveltségi körök egyéb tárgyakkal, pl. a földrajzzal is találóan kapcsolatot, így az esetleg hasznos, de tárgyalásra már nem jutható anyag azon belül érvényesülhetne. Bizonyos koncentrációt legszorosabban éppen itt tudnánk elképzelni.

[...] A hagyományanyag közvetítésének személyes irányítása és a néprajzi szemlélet kialakítása a középiskolai tanárság feladata. A tervezet megvalósulása esetén a tanárság utánképzésre szorul. Történhetik ez egyénileg vagy intézményesen. Ez utóbbi esetben azonban bizonyos, hogy nyári tanfolyamok önmagukban nem oldják meg a helyzetet. Erre a munkára a fiatal tanárnemzedéket nevelni és tanítani kell. Ez pedig teljes sikerrel csak az egyetemeken, illetőleg a főiskolákon felállítandó néprajzi intézeteken belül mehet végbe a tanárképző intézetek közreműködésével.”⁸³

Táj- és népkutatás, néprajz a középiskolában

Tálas István oktatásszemléletében egyértelműen felfedezhető Györffy István hatása, aki nemcsak az egyetemen, hanem szélesebb társadalmi körökben is igyekezett megnyerni minél több embert a néprajzi szemléletű oktatás megvalósítására. Az általa vezetett kiskunhalasi táj- és népkutató táborban (1939 nyara) merült fel a középiskolai tájkutatás gondolata.

Táborában jelentős számban vettek részt középiskolai tanárok, akik a gondolatot tetterre váltották. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium jóváhagyásával 1939 őszén megszervezték a középiskolai tanárok első vezetőképző tanfolyamát, amelyet 1940 őszén egy második követett. Ezen már tanítóképzők és líceumok tanárai is részt vettek. A tanfolyamokat elvégző pedagógusok nagy lelkesedéssel fogtak a táj- és népkutató munkához. Legnagyobb számban magyar, földrajz, természetrajz és történelem szakos tanárok vállalkoztak a feladatra.

A Táj- és Népkutató Intézet 1941-ben első ízben hirdetett meg országos pályázatot diákok számára, amelyre 16 középiskolából 131 pályamű érkezett be. Ezek túlnyomó részt néprajzi témájú írások voltak.

A legjelentősebb anyag a Debreceni Református Gimnázium Önképző Körének diákjaitól érkezett, akik az 1941-ben elhunyt Csűry Bálintnak, a debreceni egyetem nyelvésztanárának és a népkutatás lelkes hívének nevét vették fel. Munkájuk önálló kötetként 1942-ben *Táj és népkutatás a középiskolában* címmel jelent meg Végh

⁸³ TÁLASI I. 1938. 47.

József vezető tanár módszertani tanulmányának kíséretében.⁸⁴ A kötet a beküldött 31 pályázatból 21 teljes, illetve részletekben közölt tanulmányt tartalmaz.

Végh József magyar–német szakos tanárként elsősorban a népköltészet gyűjtésére ösztönözte diákjait, így a dolgozatoknak több mint a fele mondákat, meséket, rigmusokat tartalmaz. Ezek mellett földrajzi, természetrajzi, gazdasági és tárgyi néprajzi témájú írások kerültek a kötetbe.

A könyv bevezető tanulmányában pedig felvázolta a középiskolai oktatásban rejlő lehetőségeket. A táj- és népismeret szempontjainak az egyes tárgyakon belül történő érvényesítése mellett hangsúlyt fektetett az érdeklődők bevonásával megszervezett önképzőkörökre, a cserkészetre. Megfogalmazta a táj- és népkutatást vezető tanár feladatait is, amelyet elsősorban az ismeretterjesztő előadások tartásában, a diákokkal végeztetett önálló megfigyelő és gyűjtőmunkában, végül pedig a népismeret, főleg a népművészet terjesztésében látott. Az összejövetelek megszervezésében hangsúlyozta mindhárom szempont érvényesülését olyan módon, hogy ezek a találkozások szórakoztatóak is legyenek a diákok számára.⁸⁵

Szintén a táj- és népkutatás fellendülésének időszakára tehető Konsza Samu tevékenysége, aki 1912-től a szászvárosi Kun Kollégiumban tanított, 1925-től pedig a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban, amelynek 1948-ig volt tanára.

A pályázattól függetlenül ifjúkori gyűjtését kiszélesítve, 1927-től diákjainak bevonásával a megye jó részére kiterjedő gyűjtőmozgalmat szervezett. Ennek eredménye három évtized múlva a *Háromszéki magyar népköltészet* (Marosvásárhely, 1957), amely a több mint 60 helységről származó 1675 népköltészeti alkotással (mesék, balladák, dalok, gyermekjátékok, lakodalmi költészet, köszöntők, mondókák, táncszók, közmondások, találós kérdések, írott versek) a mai napig a romániai magyar folklór egyik leggazdagabb és legátfogóbb megyei gyűjteménye. Ennek mese-fejezetéből állította össze utóbb *A szegény ember kincse* (1969) című népszerű válogatását.⁸⁶

A nagy eredményeket ígérő gyűjtőmozgalom azonban a háborús események miatt félbeszakadt, azonban a második világháború után rövid időre ismét megnyílt a néprajz iskolai oktatásának lehetősége.

1947-ben Balassa Iván tankönyvet írt a mezőgazdasági szakközépiskolák számára *Magyar néprajz* címmel, amelynek alapján a 3. osztályban tanítottak néprajzot.⁸⁷

⁸⁴ VÉGH J. 1942. 7–24.

⁸⁵ VÉGH J. 1942. 7–24. KARÁCSONY SÁNDOR is kiemelte a hagyományok szerepét a szintén 1942-ben megjelent *Ocsúdó magyarság* című könyvében.

⁸⁶ http://ramkol.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=3130%3Akonsza-samu&Itemid=4&lang=de

⁸⁷ Ennek a tankönyvnek az anyaga képezte aztán az Ortutay Gyulával közösen megalkotott *Magyar néprajz* című könyv egyik bázisát. (Elhangzott Mohay Tamás előadásán. ELTE Néprajzi Doktori Iskola, 2008. febr. 19.)

A politikai változások után azonban a néprajz mégsem lehetett iskolai tárgy. Egyedül a szakköri munkában, néptáncsoportok, honismereti szakkörök, díszítőművészeti szakkörök formájában folytatódott a népi kultúra ápolása.

Gyűjtőmozgalmak a 20. század derekán

A Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára (mai nevén: Archívuma) fontos szerepet vállalt 1948–1949-ben az 1848-as forradalom centenáriuma alkalmából meghirdetett országos méretű hagyománygyűjtés irányításában, illetve a beérkező rendkívül gazdag anyag kezelésében, rendszerezésében.

A *48-as gyűjtés* eredményessége arra ösztönözte az Ethnológiai Adattárban dolgozó Györffy-tanítvány Morvay Pétert, hogy 1952-ben meghirdesse az első önkéntes néprajzi gyűjtőpályázatot.

Ehhez a készítéshez erősen hozzájárult az 1949. augusztus 20-án deklarált új államformával járó kollektivizálás, ami a múlt értékeinek központilag történő felszámolását jelentette. A vállalkozás hatalmas visszhangot váltott ki, a pályamunkák tömegével érkeztek. Ettől kezdve minden évben kiírták a pályázatot, amihez hamarosan csatlakozott a Magyar Nyelvtudományi Társaság is Végh József közreműködésével. Így nyelvjárási gyűjtőtevékenységgel is bővült a mozgalom. Ennek eredményeképpen minden évben 300–400 dolgozat gyarapította az adattár állományát. A vállalkozás népszerűségét jelzi, hogy hamarosan ifjúsági (általános és középiskolai) tagozatot is létre kellett hozni az iskolák egyre nagyobb méretű érdeklődése miatt.

A gyűjtőmozgalom aktivitásának, formálódó közösségi szellemének meghatározó egyénisége volt Morvay Péter, aki az Ethnológiai Adattáron belül megszervezte a gyűjtőhálózattal foglalkozó szakmai csoportot. A *néprajzi gyűjtés kisiskolája* című írásában összefoglalta a néprajzi gyűjtés célját és módszereit, megfogalmazta, hogy mi biztosítja a gyűjtés hitelességét, rögzítette a gyűjtés körülményeit (mit, hol, mikor, kitől, hogyan gyűjtsünk, és hogyan örökítsük meg a néprajzi tárgyakat).⁸⁸ Emellett a szakmai csoport tagjaival kérdőívek, útmutatók sorozatát készítették el a gyűjtés segítésére. A pályázatokat pedig nemcsak díjakkal ismerték el, hanem a legjobb munkák számára publikációs nyilvánosságot is biztosítottak a *Népiünk hagyományaiból* című kiadványsorozatban, majd az *Adattári Értésítő*ben.⁸⁹

1959-ben a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetével közösen országos néprajzi és népnyelvi gyűjtésként hirdették meg az évenként megújuló pályázatot, amelynek már külön ifjúsági kategóriája is volt.

⁸⁸ MORVAY P. 1956. 167–175.

⁸⁹ SELMECZI KOVÁCS A. 1999. 12.

Az 1960-as években több néprajzi szakkör könyv alakban is megjelentette tagjainak legjobb dolgozatait.⁹⁰ Hasonló munkák jelentek meg az 1970-es években a határokon túl is.⁹¹

A néprajzi érdeklődés új hulláma

Az 1970-es évek elején több új országos megmozdulást kiváltó kezdeményezés is kibontakozott.

1969–1970-ben a *Röpülj, páva!* televíziós daléneklési verseny nagy érdeklődés kíséretében zajlott. Hatására országszerte alakultak *pávakörök*, bizonyítva, hogy társadalmi igény van a népdaléneklésre.

A másik újonnan alakult közművelődési forma a *táncház* volt, amelynek mintáját a paraszti táncéletből vették át. Budapesten, majd a vidéki művelődési házakban, klubokban is egyre népszerűbbé vált ez a lehetőség, ahol a fiatalok a maguk örömére táncolhattak.

A tárgyi népművészet újraértelmezése céljából 1973-ban megalakult a *Fiatalkor Népművészeti Stúdiója*, amelynek programja az egyoldalú reprezentációs funkció helyett, mai élethez igazodó funkciót, a hasznos és a szép egységét kívánta elősegíteni.

Ennek keretei között indult el az egész országot behálózó gyermekjáték-készítő mozgalom is.

1979-ben a Magyar Művelődési Intézet jogelődje, a Népművelési Intézet a budai Várban nagyszabású kiállítást rendezett a gyermekjátékokról. Az ötlet nyomán, amely alapján a kiállítás tereiben a fiatal népművészek által készített játékokat megelevenítették, a múzeumi környezetben nagyszabású közösségi játékokat rekonstruáltak, megszületett a *játszóház*.

Hamarosan országszerte játszóházakban, gyermekklubokban, iskolákban tanították, hogyan lehet természetes anyagokkal, a gyermeki kéz ügyességével, kreativitásával egyszerű játékokat létrehozni.

A kézművesség oktatásbeli felhasználása volt talán a mozgalom legnagyobb eredménye. Napjainkban alig találunk olyan általános iskolát, ahol ne foglalkoz-

⁹⁰ *Néphagyományok Borsodban* (szerk.: Bartha László – *A miskolci I. sz. Ipari Szakiskola Évkönyve*); *Népünk életéből* (szerk.: Zupkó Béla – *A mezőkövesdi Földes Ferenc középiskolás kollégium Györffy István néprajzi szakkörének anyagából*).

⁹¹ ALBERT E. – FARAGÓ J. 1973; ÁG T. – MÓRO CZ K. 1978; MÉRY J.-né 1979.

nának szövessel, nemezeléssel,⁹² agyagozással, csuhéfonással, bőrozéssel, vagy más népi mesterséggel különböző fakultatív órákon, szakköri keretek között.

Nemcsak a tárgykészítő játékok töltenek be jelentős szerepet az iskolai programok között. Ugyanígy kellene egyre nagyobb teret hódítania a mozgásos játékoknak is. Kriston Vízi József utal könyvének ajánlójában arra az 1890-ben kiadott rendeletre, amely felhívta az iskolák figyelmét a játék fontosságára: „*A mozgással járó játék azon eszköz, amely alkalmas arra, hogy az ifjúság lankadtságát eltiúsítsa, testét, lelkét felfrissítse, a gyermekkoron túl is megőrizze az ifjúságnak oly kívánatos és szükséges elfoglaltságát és vidámságát.*” A minisztériumi ajánlás nyomán az iskolák és a társadalom kötelessége lett a mozgással járó játékok ápolása.⁹³

Kriston Vízi József gondolata nyomán érdemes egy rövid visszatekintést tenni a 19–20. század fordulójára. Feltehetően ez a rendelet volt az egyik ösztönzője Kiss Áron játékgyűjteményének is. A hazai gyűjtemények közül a *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény* tekinthető a leggazdagabb és legigényesebb munkának. Kiss Áron több mint ezer játékot foglalt rendszerbe, dallammal és a származási hely megjelölésével együtt. A gyermekek fejlődésének, növekedésének alapján sorolta fel az életkornak megfelelő játékokat, közölte azok változatait is.⁹⁴

Ezek a játékgyűjtemények az iskolák számára is elérhetőek, és széles tárházát nyújtják a tanórai keretben vagy tanításon kívüli foglalkozásokon történő játék-tanításnak.

A néprajzi értékek oktatásban történő eredményes felhasználásának háttéré és egyben magyarázata, hogy az elmúlt évtizedekben a népelet hagyományos formája, közege és továbbadásának lehetőségei szinte teljesen felszámolódtak. Eredeti módon már nincs lehetőség a felhalmozódott műveltségi javak közvetítésére, ezért az oktatásnak kell felvállalnia a néprajz által feltárt jelenségek kiválogatását és átadását.

A néprajz népszerűsítésének törekvései

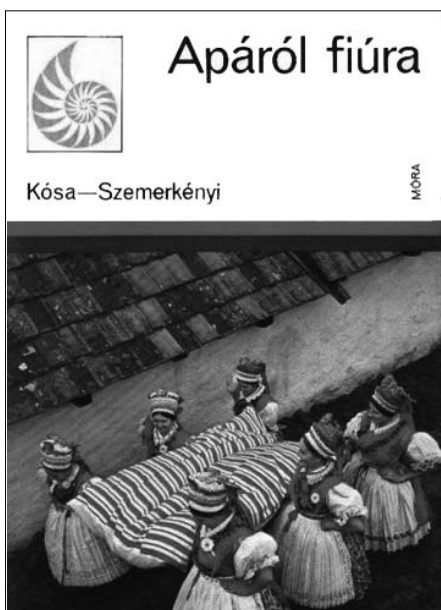
A korszak néprajzi érdeklődése újra felelevenítette a néprajz oktatásának kérdését.

1973-ban Kósa László és Szemerkenyi Ágnes néprajzi kalauzt készített *Apáról fiúra* címmel. Ez a világos stílusban íródott könyv úgy mutatja be a népi kultúra

⁹² Ez a mesterség az élő hagyományból már régen kiveszett, a mozgalomban részt vevő fiatalok fedezték fel újra, tanulmányozták eredeti formáit Törökországtól Mongóliáig, hogy aztán Kecskeméten, a Szórakaténusz Játékműhely és Múzeumban létrehozzák a nemezelés európai központját és lehetőséget adjanak a továbbadásra, a tapasztalatcsere.

⁹³ KRISTON VÍZI J. 2005. 7.

⁹⁴ KISS Á. 1891. A téma további kiemelkedő feldolgozásai: KRESZ M. 1948; BAKOS J. 1953.

17. kép. Kósa László – Szemerényi Ágnes: *Apáról fiúra*.

jelent meg. Az ötödik kiadás a népi társadalomról szóló új fejezettel, a tudományos kutatások további eredményeivel és eddig nem vagy csak ritkán közölt fényképekkel kiegészülve jelent meg 2006-ban a Holnap Kiadó gondozásában.

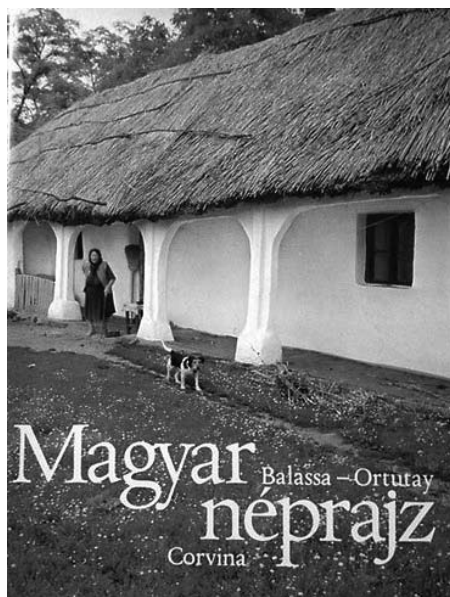
1978-ban az oktatási reform során a néprajz fakultatív tantárgyként megjelent a gimnáziumi tantervben. *Föld- és néprajz* néven heti 2 óra keretében jelölte meg a tanterv a néprajzi ismeretanyagokat is magában foglaló tantárgy időkeretét mind a négy évfolyamon. Az iskolák döntő többsége azonban „szintre hozásra”, a korábbi tudáshátrányok felszámolására igyekezett fordítani a fakultatív tantárgyi programok beindítására szánt időmennyiséget.

1979-ben jelent meg Balassa Iván és Ortutay Gyula *Magyar néprajz* című kézikönyve, amely szándéka szerint olyan áttekintést kívánt adni, amely eligazítást

legfontosabb területeit, hogy közben minden olvasóban felkelti a néprajz iránti érdeklődést.

A 13 fejezet átfogja a néprajztudomány kutatásterületeit. Sorra veszi a néprajzi tájakat, a településtípusokat, a népi építészet jellemzőit, az állattartás, a földművelés, a kendertermesztés és feldolgozás menetét. Olvashatunk a vásárok világáról, a gyermekjátékokról, az életfordulók szokásairól. Megjelennek a hétköznapok, az ünnepnapok, a táncalkalmak, végül pedig a népi kultúra iránti érdeklődés különböző megnyilvánulásairól is szó esik.

A napjainkig egyik legnépszerűbbnek mondható néprajzi mű 1973 és 1985 között négy kiadásban, 116 ezer példányban

18. kép. Balassa Iván – Ortutay Gyula: *Magyar néprajz*.

ad a néprajz legfontosabb kérdéseiben az érdeklődők, vagy más tudományágak képviselői számára.⁹⁵

A jelentős terjedelmű könyvben tudománytörténeti áttekintés, a néprajzi csoportok és tájak bemutatása után részletes leírások foglalják össze a társadalmi, anyagi és szellemi kultúra legfontosabb területeit, végül megjelölik a magyar népi kultúra helyét a keleti és a nyugati kultúra között. A kézikönyv a mai napig népszerű és jól használható áttekintése a néprajztudomány legfontosabb területeinek.

Az 1980-as években Andrásfalvy Bertalan több tanulmányában foglalkozott a néprajz, a népművészet oktatásának iskolai és iskolán kívüli lehetőségeivel.⁹⁶ Értékmegőrző, népnevelő törekvései egyetemista korában gyökereznek. Évfolyamtársaival és barátaival, Martin Györggyel, Pesovár Ferencsel és Ernővel, Istvánovits Mártonnal, Erdélyi Zsuzsannával, Kallós Zoltánnal és másokkal a paraszti világ értékeinek föltárására, megőrzésére vállalkoztak. A magyar néptánc, a népballada, az archaikus népi imádságok, a népzene, a népművészet kutatásának területén végzett tevékenységük Bartók és Kodály munkásságához mérhető. Eredményeik már a hatvanas évek végétől nagy hatással voltak magyar ifjúság egy részére.

A magát *nomád nemzedék*nek nevező fiatal értelmiségi kör a magyar népi kultúra gyökereiből táplálkozva igyekezett megújítani az építészetet, a képzőművészetet, a költészetet, a filmművészetet, és az egész kulturális életet.

Ennek a szellemi megújulásnak egyik legjelentősebb központja a Zelnik József által újjáépített és vezetett Selyemgombolyító volt, ahol Andrásfalvy Bertalan is gyakran megfordult. Zelnik József felkérésére ő írta az 1977-ben megjelent *Régi és új formák* című tanulmánykötetbe *A népművészet helyes szemlélete* című bevezető tanulmányt. Írásában hangsúlyozta a népművészet igazi értékeinek megismerését, és az ebből kibontakozó közösségépítés lehetőségét.⁹⁷

A Néprajzosok Könyvtára sorozatban megjelent *Néprajzi alapismeret* című könyvében oktatási, művészeti és tudományos ismeretterjesztő céllal foglalta össze a néprajztudomány kutatási eredményeit. A kötet *Néprajzi alapismeretek* című fejezetében a szóbeli és az írásbeli műveltség viszonyáról, s a paraszti társadalom és életmód történeti képéről ír. A további fejezetekben bemutatja a népművészet, a népköltészet fogalmát, ágait, illetve áttekintést ad a magyarság és a Magyarországon élő nemzetiségek jelentősebb néprajzi csoportjairól.⁹⁸

Nemcsak arra törekedett, hogy a néprajzi ismereteket tankönyvként használható formában is összegezze, hanem felhívta a figyelmet: a társadalom működésének megváltozásával már kimarad a nemzedékek oktatásából mindaz, amit az iskola nem vállal fel.⁹⁹

⁹⁵ BALASSA I. – ORTUTAY Gy. 1979. 5.

⁹⁶ ANDRÁSFALVY B. 1983a, 1983b.

⁹⁷ BAKOS I. 2002. http://www.pikk.hu/ujhorizont/2002_5/07.html

⁹⁸ FELFÖLDI L. 1983. 221–222.

⁹⁹ ANDRÁSFALVY B. 1994. 121.

A néprajzoktatás kibontakozása

Az 1980-as évek végén több oktatási és művelődési intézményben bevezették a néprajzi, népművészeti, népismereti tantárgyak tanítását. Bár mindez váltakozó színvonallal történt, már komoly előrelépést jelentett ahhoz, hogy az ismeretanyag helyet kapjon az oktatási folyamatban.

Itt kell megemlítenünk néhány jelentős tanáregyéniség nevét, akik egész életük munkájával annak a célnak elérésén fáradoztak, hogy ápolják és ápoltságát tanítványaikkal is a magyar nemzeti kultúra népi gyökereit.

Timaffy László (1916–2002)

A földrajz–történelem szakos végzettségű Timaffy László 1941-től Pápán, majd Budapesten tanított. 1943-ban került a Magyaróvári Mezőgazdasági Főiskolára, ahol az első tanévében, 1944-ben létrehozta a Széchenyi Népfőiskolát tehetséges falusi fiatalok számára, kitűnő tanárok és elméleti szakemberek segítségével.

19. kép. Timaffy László.

Itt szigetközi és csallóközi fiatalokkal foglalkozott, akiket a múltjukkal, hagyományaikkal, szűkebb hazájuk szellemi értékeivel is tisztában lévő emberekké kívánt nevelni.

Pedagógusi hitvallása volt: *„Nem szabadna se papnak, se tanítónak, se gazdasági szakembernek, akik a nép közé visszamennék, élni, dolgozni, úgy kikerülni, hogy ne ismerjék azt a népet, akik között élnek.”*¹⁰⁰

A népfőiskolai oktatás alapjának a hagyományos paraszti tudást tekintették. A fiatalok nemcsak előadásokat hallgattak, hanem – választott előljárással – mintaközséget alakítottak, ahol az elméletet a gyakorlatban is kipróbálhatták. Megvitatták a faluszervezés-vezetés problémáit, kiselőadásokat tartottak, kicserélték gondolataikat. Lehetőséget kaptak kisebb birtokokon gazdálkodva a korszerű agrártechnikák elsajátítására.

Az egyre bővülő létszámmal működő népfőiskolát 1949-ben szüntették meg, amikor bezárták a Magyaróvári Mezőgazdasági Főiskolát. Timaffy László Cikolaszigetre vonult vissza, ahol az Erdélyből áttelepült család annak idején gyökeret vert a Csallóközben.¹⁰¹ Itt fejezte be korának teljesen új szemléletű egyetemi tankönyvét *Mezőgazdasági földrajz* címmel, amely az akadémiai és népfőiskolai

¹⁰⁰ PERGER Gy. 2002. http://www.foruminst.sk/publ/acta/4/acta_2002_pergertimaffy.pdf

¹⁰¹ Nagyapja (Timaffy Endre) szervezte meg az egykori szállás önálló településsé válását és első néptanítóként megalapította a faluban az iskolai életet. Timaffy László a Cikolaszigeten eltöltött kétkézi munkás évek alatt gyűjtötte össze a *Szigetközi krónika* anyagát is.

előadásából született meg. Ebben a munkájában együttesen sikerült megfogalmaznia egykori egyetemi tanárainak módszereit. Cholnoky Jenő, Teleki Pál, Györffy István földrajzi, történeti néprajzi szemléletének szintézise rajzolódik ki az írásokból.

Az embert próbáló évek után¹⁰² a Magyar Tudományos Akadémia felkérésére a Szigetköz, a Rábaköz és a Csallóköz néprajzi feltárására vállalkozott. Hatalmas tudományos munkásságának szakterületei a néphit, a népi gazdálkodás, az állattartás és a közlekedés, a kismesterségek, a földrajzi nevek, a nyelvjárási sajátosságok, a népzene, település- és helytörténeti kutatások – szinte a tárgyi és a szellemi néprajz minden területe megjelenik kiterjedt gyűjtő-kutató munkáját bemutató publikációiban.

1963-tól a győri Mezőgazdasági Szakmunkásképző Iskola tanára lett, ahol az óvári egyetemen elkezdett misszióját folytatta. Előadásokat tartott, iskolai énekkart szervezett, honismereti szakkört alapított, irodalmi színpadot szervezett, népművészeti és néprajzi témákban kutatott. Munkásságát nyugdíjas éveiben is tovább folytatta. Fiatalabb kollégáit a néphagyományok ápolására, azoknak a pedagógiai munkában való felhasználására tanította.¹⁰³ Állandó előadója volt a honismereti diáktáboroknak, a pedagógus továbbképző tanfolyamoknak. 1977-ben pedagógiai segédkönyve jelent meg *A néprajzi anyag felhasználása a történelemszakkörben* címmel, amelyben kifejti, hogy a helytörténet és a néprajz nem választhatók el egymástól. Néprajzi gyűjtéseinek tapasztalatait hasznos útmutatásokban összegezte, amelyek jelentős segítséget nyújtottak a szakkörvezető pedagógusok számára a munka megszervezésében és a gyűjtési területek kiválasztásában.¹⁰⁴

Ködöböcz József (1913–2003)

A sárospataki tanítóképzés évtizedeken át meghatározó hatású szakmai vezetője volt. Élete és munkássága is Sárospatakhoz kötötte, ahol a református kollégiumnak először diákja, majd tanára lett. Pataki diákként bekapcsolódott az Újszászy Kálmán által vezetett faluszeminárium munkájába. Megtanulta tudományos igénnyel vizsgálni és leírni a magyar falvakat. 1936-ban a hegyközi Kovácsvágás településrajzáról írt dolgozatot. A *Sárospataki Ifjúsági Közlönyben* többször is beszámolt a faluszemináriumi munka eredményeiről.

A pataki kollégium gyakorlataként, melynek során a kiváló diákok közül nevelték ki a tanári utánpótlást, Ködöböcz Józsefet egyéves németországi tanulmányútra küldték. Ezt követően a szegedi egyetemen szerezte meg a szakképesítést, ahol

¹⁰² 1957 áprilisában a forradalom idején végzett tevékenységéért letartóztatták és 18 hónap szabadságvesztésre ítélték.

¹⁰³ http://www.hedervar.hu/cms/index.php?option=com_content&task=view&id=150&Itemid=39

¹⁰⁴ TIMAFFY L. 1977. 7–12.

20. kép. Ködöböcz József.

1940-ben *A falunevelés problémája* címmel írta meg szakdolgozatát. A falunevelés célját a nemzetet szolgáló személyiségek kialakításában látta, amelyhez személyiségformálás, a hivatástudat erősítése szükséges. Úgy vélte, hogy mindkettőnek lényegi eleme a táj- és népismeret, amely Ködöböcz József pedagógiai gondolkodásában központi helyet foglalt el. 1942-ben a sárospataki Református Tanítóképző Intézet Pedagógiai Tanszékének megszervezője és tanára lett. Azok a tanítók, akik a keze alól kerültek ki, a lakóhely, a szülőföld föltáráshoz fogékonyságot és felkészültséget vihettek magukkal.

Oktató és nevelő tevékenysége mellett rendszeres helytörténeti kutatásokat végzett. 2000-ben jelent meg *Lakóhelyünk Sárospatak és környezete* című munkája, amely gazdag, sokrétű ismereteket tartalmaz a körzet központjáról, Sárospatról és ismerteti a környező települések legjellemzőbb vonásait is. Könyvét elsősorban a város és a körzet pedagógusainak szánta, amely segítségükre lehet a mindennapi nevelőmunkában, a lakóhellyel, a tájjal kapcsolatos tudásuk kiegészítésében.¹⁰⁵

Bagu Balázs (1932–2011)

A Kárpátalja jeles pedagógusa 1952-ben végezte el a Munkácsi Tanítóképzőt. Badalóban, majd Csonkapapiban eltöltött tanítói éveit 1964 óta nyugdíjazásáig Bányában tanított magyar nyelvet és irodalmat, szakkört vezetett és vetélkedőket szervezett. 1969–1979 között a beregszászi magyar módszertani szakcsoport vezetője volt. Kutatási területe: magyar nyelv és irodalom, néprajz, pedagógia, 1848-as emlékek a Kárpátalján, az 1944-ben elhurcoltak felkutatása.

21. kép. Bagu Balázs.

Több száz cikke jelent meg belföldi és külföldi kiadványokban (*Kárpátalja, Kárpáti Igaz Szó, Honismeret, Köznevelés, Hatodik Síp, Szabolcs-Szatmári Szemle, Kárpáti Kalendárium*). Bányú község földrajzi nevei című írásával 1991-ben a magyar országos néprajzi pályázaton V. helyezést ért el.

A szülőföld hagyományai iránti érdeklődése sarkallta arra, hogy ennek a gazdag ismeretanyagnak helyet találjon az oktatásban is. Akkortájt, amikor az ukrán pedagógiai folyóiratokban vita folyt a népismeret oktatásáról, a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, felismerve a hagyományörzés szerepét pályázatot

¹⁰⁵ KOVÁTS D. 2001b. 21–23.

hirdetett egy népismereti tanterv megírására.¹⁰⁶ 1993-ban jelent meg a Bagu Balázs által összeállított tanterv és még abban a tanévben lehetőség nyílt a tantárgy bevezetésére. A tanterv bevezetőjében megfogalmazott gondolata alapján a népismeret nemcsak néprajzi, hanem a szülőföld és a magyarság ismeretét is tartalmazza, amelyeknek jelentős megtartó szerepe van a kisebbségben élő kárpátaljai magyarság életében.¹⁰⁷

A tanterv az óvodai csoportok számára népmeséket, gyermekmondókákat, gyermekjátékokat ajánl, az elemi iskola (1–4. osztály) tananyagában népdalok, gyermekmondókák, kiszámolók, gyermekjátékok, népszokások, néptáncok, népmesék, népi játékok, étkezési szokások, népművészeti alkotások, népmondák, népballadák szerepelnek heti 1, évi 34 órában. Az általános iskolások (5–7. osztály) számára az 5. osztályban az elemi iskolák témakörein túl megjelenik a paraszti értékrend, a hiedelemvilág, megjelennek a rítusok, az ünnepek, az ünnepi szokások és a képzőművészeti hagyományok. A 6. osztály ismeretanyaga elsősorban a szülőföld ismeretét tartalmazza, a család és a családi nevelés mellett a község története, a járás falvai, a kárpátaljai magyarság története alkotja az évfolyam tananyagát. Hetedikben pedig kitekintenek saját területükön túlra, és megismerkednek Magyarország nagy tájaival, az erdélyi, a délszláv területeken élő, a kárpátaljai, a felvidéki, a burgenlandi és a nyugati diaszpórában élő magyarok kultúrájával, néprajzával.

Barsi Ernő (1920–2013)

Gimnáziumi tanulmányait Hajdúböszörményben kezdte, majd a Borsod megyei szülőfalujához, Sályhoz közelebb lévő Sárospatakon fejezte be, ahol a Református Teológiai Akadémiát is elvégezte. Itt hallgatta Újszász Kálmán előadásait, amelyek a falukutatás megkezdésére, néphagyományok gyűjtésére ösztönözték. Első nyomtatásban megjelent műve: *Sály falu zenei művelődése* (1947) Kodály Zoltán kezébe is eljutott, aki a Zeneakadémián követendő példaként mutatta be tanítványainak a népzenei értékek megőrzését szolgáló kiadványt.

22. kép. Barsi Ernő.

Barsi Ernő 1947-től a Győri Állami Zenekonzervatórium hegedűtanáraként dolgozott.

1955-től rendszeresen gyűjtött népzene Győrben, a Győr környéki falvakban, majd egyre szélesebb körben. Kutatta a Rábaköz, a Szigetköz, a Balaton, a Velencei tó környéke, a Bodroghöz, a Bükkalja, Felső-Borsod, a Csallóköz, a Mátyusföld, Erdély, a burgenlandi Őrvidék népzenejét, Bulgáriában Sumen környékén pedig még török népzene is gyűjtött. 1959-től a győri tanítóképző oktatója lett. Több sikeres munkája után,

¹⁰⁶ BAGU B. 1998. 49.

¹⁰⁷ BAGU B. 1993. 6.

amelyet a Néprajzi Múzeum Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázata-ira adott be, Morvay Péter felkérésére néprajzi szakkört szervezett a főiskolán. Tanítványaival együtt folytatva a népzenei hagyományok gyűjtését, megszületett doktori értekezése *A zene egy sályi pásztor életében* címmel. Majd sorra láttak napvilágot tájakhoz kötődő, egy-egy település népdalkincsét bemutató gyűjteményei, illetve egyes személyekről készített népzenei monográfiái.¹⁰⁸

A gyűjtött anyagot pedig kötetbe szerkesztve juttatta vissza az iskolába, ahol a gyerekek megismerhetik a szülőfalujukban talán már feledésbe merült szokásokat, és azok népdalait.¹⁰⁹

A néprajzi ismeretek közvetítésének három módját vázolta fel egy 1996-os konferencián elhangzott előadásában. A különböző tantárgyakhoz kapcsolódó ismeretek beépítése a szaktanár feladata, míg a szakköri keretekben folyó munkához külön órát kell biztosítani az iskolának, csakúgy, mint az önálló tantárgyként tanított néprajzi ismeretekhez. Barsi Ernő meglátása szerint mindhárom forma ugyanolyan mértékben járul hozzá a gyermekek személyiségfejlődéséhez.¹¹⁰

Bakos József (1912–1997)

A Felvidék nagy tanítómesterei közül Barsi Ernőhöz hasonlóan Bakos József is a Sárospataki Református Kollégiumban tanult, a debreceni egyetemen pedig magyar–latin szakon végzett. 1936-tól Nyíregyházán, Sopronban, majd Érsekújváron tanított. Az érsekújvári Állami Gimnázium 4/A osztályában nyelvművelő és falukutató munkaközösséget, az 5/A osztályban táj- és népkutató diák-munkaközösséget szervezett. Írásaikból önálló kiadványt szerkesztett 1942-ben. Megszervezte a mátyusföldi népnyelvi és népköltészeti gyűjtést, amelynek eredményeként megszületett a *Mátyusföldi gyermekjátékok*¹¹¹ című népköltési gyűjtemény.

A második világháború után Sárospatakon kollégiumi tanárként kezdte el Comenius-kutatásait. 1952-től az egri pedagógiai főiskolán a Magyar Nyelvészeti Tanszék vezetőjeként dolgozott. 1982-ben vonult nyugalomba.

Liszka József (1956–)

A fiatalabb nemzedék képviselője Kőbölkúton született. Az érsekújvári érettség után a budapesti ELTE Bölcsészettudományi Karán végzett néprajz–régészet szakon.

Munkássága, szakmailag felkészült, igényes és eredményes tudományos, tudományszervező, tudománynépszerűsítő és publicisztikai tevékenysége jelentős.

¹⁰⁸ Barsi Ernő honlapja – Életút. http://www.barsiernó.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=2&Itemid=3

¹⁰⁹ BARSÍ E. 1995.

¹¹⁰ BARSÍ E. 1998. 53–55.

¹¹¹ BAKOS J. 1953.

Az 1980-as évek óta fáradhatatlanul végzi érték- és intézményteremtő munkáját a szlovákiai magyar társadalomtudomány terén.

Az 1986-ban először megjelent *Ágas-bogas fa – Néprajzi ismeretek alapfokon* című népszerű kézikönyve 2002-ig négy kiadást ért meg. A szerző a táncház, folklór népművészet divatos jelenlétének gyökereit vizsgálja az általános és középiskolás korú fiatalok számára íródott könyvben. A magyar népelet „dióhéjban” történő bemutatására törekszik, amelyben a település, az építkezés összefoglalása mellett a paraszti élet rendje jelenik meg a gazdálkodás főbb területeivel, a gazdasági és a naptári ünnepekkel.¹¹²

A megemlített pedagógus személyiségek tevékenységükkel sokat tettek azért, hogy a közoktatásban és a felsőoktatásban teret nyerjenek a néprajzi ismeretek. Egész életükben ezt az ügyet szolgálták, illetve szolgálják. Példájuk a személyes elkötelezettség fontosságát és eredményességét mutatja, és megerősítést ad mindenkinek, aki hasonló utat választ.

Szakmai háttér a néprajzoktatás térnyeréséhez

Az 1990-es években ismét hatalmas lendületet vett a hagyományápolás, amelynek folyamatosan kiépülő szakmai háttére segítséget jelentett az iskolai néprajzoktatáshoz is.

Betleheemes találkozók

1991-től a Magyar Művelődési Intézet váltott partnerekkel minden évben megrendezi a betleheemes találkozót, amely már nemzetközi rendezvénné alakult. Kezdetben Kecskemét, majd Budapest és Debrecen adott otthont a már 16 alkalommal megrendezésre került találkozóknak. A magyarországi tájegységek, nemzetiségek, a határon túli magyarok csoportjai mellett egy-egy szomszédos ország csoportja is meghívást kap minden évben. A program kezdettől szem előtt tartott célja a kulturális identitás megőrzésének elősegítése, egyben alkalomteremtés a hazai nemzetiségek sajátos szokásainak megismerésére.

Konferenciák

Az 1990-es évektől kezdve több kisebb és nagyobb szabású konferenciát tartottak a néprajz oktatásának lehetőségeiről, módjairól.

1992. december 11–13. között *Néphagyomány az oktatásban és a nevelőképzésben* címmel a Magyar Művelődési Intézet rendezett konferenciát.

1993-ban a Kiss Áron Magyar Játéktársaság ankétjára került sor *A játékkultúra helyzete hazánkban* címmel.

¹¹² LISZKA J. 1983. 15.

Ugyanebben az évben Jászberényben *Gyermekvilág a régi magyar faluban* címmel tartottak tanácskozást, amelynek központi témája a gyermekek élete volt.

1994-ben Vácon július 4–8. között került megrendezésre a *XXII. Országos Honismereti Akadémia*, ahol három szekcióban foglalkoztak a honismereti munka szerepével. Több előadás is elhangzott az iskolai néprajzoktatásról 14 éves korig, a középiskolába járó korosztály számára, illetve 18 éves kortól. Kanyar József megnyitóbeszédében üdvözölte, hogy a *Nemzeti Alaptanterv*ben önálló fejezetként jelent meg a honismeret tanítása.¹¹³

1994. december 16-án, Budapesten megrendezték az *I. Országos Népzeneoktatási Konferenciát* az Óbudai Népzenei Iskola szervezésében. Neves szakemberek foglalkoztak a népzeneoktatás aktuális helyzetével, problémáival, a továbblépés lehetőségeivel.

Ebben az időszakban vettek lendületet a tankönyvírói törekvések és a néphagyomány-ápoló munkát segítő szakmai publikációk.

1995-ben megjelent a *Nemzeti Alaptanterv*, amelyben az *Ember és társadalom* műveltségi területhez kapcsolódó kerestetanternvi követelményként már szerepeltek néprajzi ismeretek.

A Budapesti Tanítóképző Főiskola Továbbképző Központja két átfogó jellegű, a közoktatást, a felsőoktatást, a közművelődést érintő konferenciát rendezett. Az elsöre 1996-ban került sor *Hon- és népismeret, néphagyomány az oktató-nevelőmunkában* címmel, amelynek a Néprajzi Múzeum is társszervezője volt. Aktualitását a *Nemzeti Alaptanterv* újszerű műveltségi területeinek (pl. *Ember és társadalom, Művészetek*) bevezetése, a hon- és népismeret, néphagyomány tananyagának, követelményrendszerének oktatása adta.

A konferenciára meghívást kapott az összes magyar pedagógusképző intézmény határainkon belül és túl. Az előadók (a minisztérium felelős szakemberei, néprajzkutatók, néprajzoktatók, népművészek, muzeológusok, pedagógusok) beszámoltak az eddig elért elméleti, módszertani eredményekről, valamint felhívták a figyelmet azokra a megoldandó feladatokra, amelyek a néprajz oktatását érintik az iskolai és az iskolán kívüli területeken. A konferencia előadásainak anyaga kötetben is megjelent.¹¹⁴

1998-ban *A néphagyomány oktatásáért* címen rendeztek konferenciát, amelynek plenáris ülésén többek között a felsőoktatásban elért eredményekről, a néprajzi tanszékeken a néprajz szakos tanárképzés lehetőségeiről, indításának nehézségeiről, tantervekről, a néphagyomány jelenlétéről a médiákban és a könyvkiadásról hangzottak el előadások. A konferencia szekciói (felsőoktatás, közoktatás, felnőttoktatás, táncos multiplikátor képzés) számos új információval szolgáltak, és

¹¹³ KANYAR J. 1994. 70.

¹¹⁴ KARÁCSONY MOLNÁR E. – KRAICINÉ SZOKOLY M. 1998.

a hagyományörzést segítő oktatótevékenység sokoldalú lehetőségét bizonyították.¹¹⁵

A III. Országos Népzeneoktatási Konferenciát 1999. április 23-án, Gödöllőn tartották a népzeneitanítás helyzetéről a művészetoktatásban. Ugyanebben az évben, október 15-én *Honismeret az iskolában* címmel konferenciát rendeztek Kiskunfélegyházán.

A Honismereti Szövetség 2001-ben létrehozta a kétévente szerveződő *Iskola és honismeret* konferenciát a honismeretnek az iskolai oktatásban történő támogatására. A szegedi egyetemen és a főiskolán a hallgatók részére a honismeret tanításával foglalkozó szemináriumokhoz kapcsolódva a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület szervezésében került megrendezésre a honismeret a felsőoktatásban témakörrel foglalkozó konferencia. Az előadások mellett bemutatták az apátfalvi Szigetházát és az ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékparkot, ahol megismerkedtek a résztvevők az ott folyó pedagógiai munkával.

2003. november 25-én a Baranya Megyei Honismereti Egyesület első alkalommal rendezett *Iskola és honismeret* konferenciát, amelyre innentől kezdve évente sor került. Az egyre színvonalasabbá váló rendezvényre az ország minden részéből érkeznek előadók.¹¹⁶

2007. november 22–23-án, Vácon került sor a *Művészetek szerepe a személyiségfejlesztésben* címmel megrendezett nemzetközi művészeti nevelési konferenciára, amelynek 4. szekciójában (*Népművészet, hagyományismeret, néptánc*) elhangzott 16 előadás áttekintette a népismeret szerepét a közoktatásban, a felsőoktatásban és a múzeumpedagógiában.

2008. március 27-én, illetve november 27-én *Néprajz az iskolában* címmel tartott konferenciát a Magyar Néprajzi Társaság. Az előadók között voltak általános iskolai, középiskolai tanárok, egyetemi előadók. A konferencia az oktatási folyamat teljes ívén próbálta áttekinteni a néprajzi ismeretek jelenlegi helyzetét a különböző iskolatípusokban.¹¹⁷

2009. május 16-án a Kiss Lajos Néprajzi Társaság *Óvodától egyetemig* címmel tanácskozást szervezett Szabadkán, ahol a néprajz – mint a nemzeti identitást hordozó tudomány – óvodai, általános iskolai, középiskolai és gimnáziumi, illetve főiskolai, egyetemi tantervbe illesztésének lehetőségeit kívánta szakmai körben megvitatni.

Az egynapos konferencia célja az érvényes szerbiai oktatási minisztériumi rendelettel összhangban álló tanterv, tanmenet, tankönyv, segédanyag kidolgozásának előkészítése volt, amelyhez az anyaország szakmai tapasztalatát hívták segítségül.

¹¹⁵ KARÁCSONY MOLNÁR E. 2000. 665.

¹¹⁶ HALÁSZ P. 2005. 27.

¹¹⁷ KEMECSEI L. 2008. 32.

2011-ben a Magyar Néprajzi Társaság folytatta a 2008-ban megkezdett tanácskozást a néprajzi ismeretek oktatásban betöltött helyzetéről. A május 19-én megrendezésre került konferencián a különböző nevelési, oktatási szintekhez kapcsolódó előadások mellett kiemelt figyelmet kapott a hon- és népismeret tantárgy helyzetének megerősítése a készülő új *Nemzeti Alaptanterv*ben.¹¹⁸

A Honismereti Szövetség korábbi rendezvényei¹¹⁹ alapján új alapokra helyezte a hon- és népismeret támogatását, és leendő pedagógusokat szólított meg az először 2014. novemberében megrendezett *Hon- és népismeret, hagyományátadás óvodától az egyetemig* című országos konferencián. Főiskolai és egyetemi hallgatókat hívtak meg Veszprémbe, ahol a résztvevőknek három napon át nyílt lehetőségük a hagyományátadás módszereivel, helytörténeti, helyismereti tankönyvekkel, működő jó gyakorlatokkal megismerkedni.¹²⁰ A nagyszerű kezdeményezés folytatására 2015 szeptemberében, Egerben került sor.

Továbbképzések, akkreditált tanfolyamok pedagógusok részére

Az erőteljes társadalmi igény nyomán a *Nemzeti Alaptanterv*ben 2000-ben kapott először helyet a hon- és népismeret tantárgyi modulként, amelynek oktatására a törvényi előírás szerint a megfelelő szakos tanári végzettség és szakképzettség, vagy a munkakörre előírt végzettség és szakképzettség mellett a tantárgynak megfelelő szakirányú továbbképzésben szerzett szakképzettség jogosít.¹²¹

A Pedagógiai Akkreditációs Bizottság által akkreditált hon- és népismeret tantervi modulhoz kapcsolódva 41 pedagógus-továbbképzést indítottak 2001-ben, a *Kerettanterv* bevezetését követően. A legtöbb megyei pedagógiai intézet szervezett tanfolyamokat. Ezek főként a kézművesség, népzene, néptánc, népi játék témákat érintették és érintik.¹²²

A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum 2007-ben 60 órás akkreditált tanártovábbképzéseket indított pedagógusoknak a következő témakörökben:

- A hon- és népismeret szemléltető tanítása (néprajzi alapismeretek, a hon- és népismeret szemléltető tanításának gyakorlata, a hon- és népismeret oktatásának tervezése, a hagyományéltető szemléletmód hatása);

- Néphagyomány-éltetés az óvodai nevelésben (néprajzi ismeretek, néphagyomány-éltetés az óvodai nevelésben, a komplex hagyományéltetés gyakorlata, a hagyományörző életmód hatásai).¹²³

¹¹⁸ KEMECSEI L. 2012. 31–35.

¹¹⁹ *Iskola és honismeret* konferenciasorozat, ifjúsági honismereti akadémiák.

¹²⁰ BARTHA É. 2015. 13–14.

¹²¹ 2003. évi LXI. törvény Kt. 17. § (7).

¹²² ÁGH Zs. <http://www.oki.hu/printerFriendly.php?tipus=cikk&kod=tantargyak-Agh-Hon>

¹²³ <http://skanzen.hu/?fm=article&id=222>

A Hagyományok Háza Népművészeti Módszertani Műhelye több továbbképzési lehetőséget is kínál a pedagógusok részére, a témakörök az alábbiak:

- Népi játék és kismesterségek oktatója;
- Az éneklő furulya (útmutató a hiteles furulyamuzsika elsajátításához);
- Magyar népi énektanfolyam pedagógusoknak;
- Magyar népmese – hagyományos mesemondás;
- A Kárpát-medence táncos öröksége;
- Játék és tánc az iskolában.¹²⁴

Erre az új szakemberigényre a felsőoktatási intézmények nagyon lassan és kismértékben reagáltak. Elsők között akkreditáltatott szakirányú továbbképzéseket hagyományismeret oktatók képzésére 2007-ben az Apor Vilmos Katolikus Főiskola, ahová jelenleg is szép számban jelentkeznek minden évben pedagógusok.

2009-ben nyílt lehetőség az egyetemi szintű hon- és népismerettanár-képzésre, amelyre először a Pécsi Tudományegyetem vállalkozott. Azóta a képzés feltételeinek megteremtéséhez csatlakozott az Eötvös Loránd Tudományegyetem és a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszéke is.

Összegzés

A néprajzi ismerettartalmak oktatásának hátterét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a történeti előzmények egy olyan folyamatot rajzolnak ki előttünk, amelyben a néprajzi érdeklődés, kutatás eredményei először a közművelődés kereteiben valósították meg az oktatás feladatait, majd fokozatosan beszűrődtek a közoktatás keretei közé egy-egy elkötelezett személy tevékenysége által. A megismert tudósok pedagógiai tevékenysége nélkül nem indulhatott volna el, és nem nyert volna teret a tantervi követelményekben a népelet megismerését segítő, a hagyományokat közvetítő ismeretanyag. A több évszázadot átívelő kibontakozás egy-egy lépésőjén jelen volt (a feltárt ismeretek átadása mellett) a gazdálkodó élet gyakorlati tevékenységek útján történő elsajátítása és a tanulóifjúság kutatómunkába történő bevonása.

A 20. század törekvéseiben fontos szerepet töltött be a falukutató mozgalom, amely helyet kapott a felsőoktatás keretein belül kibontakozó népfőiskolai képzésben, a cserkészmozgalomban, és a hatását tekintve legnagyobb mértékben a pedagógustársadalom köreiben. Innen eredeztethető az a gondolkodásmód, amely megfogalmazódott Györffy István, Bálint Sándor, Újszászy Kálmán vagy később Timaffy László hitvallásában (hogy csak néhányukat emeljük ki sorból), hogy a tanítónak szükségszerűen ismernie kell annak a népnek az életét, amelynek közegében oktat. Nemcsak fel kell tárnia a gazdálkodó élet összetett folyama-

¹²⁴ <http://www.hagyomanyokhaza.hu/main/oktatas>

tát, a hagyományok gazdag világát ahhoz, hogy jobban megismerje tanítványait, hanem hivatásából fakadó kötelessége is annak visszaörökítése a következő generációkra. Ennek igénye már akkor megfogalmazódott, amikor még működött a tradicionális paraszti társadalom, amely a generációk között biztosította a hagyományozódás folyamatát. Jelenkorunkban azonban megsokszorozódott ennek a feladatnak a jelentősége, amikor, Andrásfalvy Bertalan szavaival élve *„a társadalom működésének megváltozásával már kimarad a nemzedékek oktatásából mindaz, amit az iskola nem vállal fel”*.

A 17. századtól induló törekvések 20. században felgyorsuló eseményei a magyar kultúra jelentős részét alkotó népi kultúra átörökítésének olyan társadalmi igényét támasztották alá, amelyek nyomán fokozatosan figyelemmel követhetjük a néprajzi ismeretek térnyerésének változó lendületű folyamatát a tantervi követelmények között.

A 20. század utolsó harmadában társadalmi szinten jelentkező néprajzi érdeklődés és az ennek nyomán kibontakozó szerveződések erőteljes szakmai háttérrel építettek ki ahhoz, hogy a század végére a néprajzi ismeretek a tantervi követelmények között is helyet kaphassanak.

A NÉPRAJZI ISMERETTARTALMAK ELŐFORDULÁSA A TANTERVEKBEN

Az állami tantervek három nagy korszakát¹²⁵ áttekintve nyomon követhetjük a népéleti, helyi vonatkozású ismeretek tantervi előírásokban szereplő elemeit, a néprajzi ismerettartalmak jelenlétét. A tantervi korszakok vizsgálatának alapját azok szellemisége, az államvezetés elvárásai által meghatározott tartalom és a nevelési célok változása adja.

Az Eötvös-féle népiskolai törvénytől 1948-ig

1869

Magyarországon a kiegyezéssel meginduló gazdasági, társadalmi és politikai változásoknak, a következő évtizedek gyorsuló ütemű nemzeti és polgári fejlődésének egyik fontos alkotóeleme és alapvető feltétele volt az 1868. évi népoktatási törvénnyel megalapozott reformprogram. A törvény szerves folytatását jelentette az előző évtizedek hazai oktatásfejlesztési és - szabályozási kísérleteinek.

Eötvös József már 1848-ban, az első felelős magyar kormány vallás- és közoktatásügyi minisztereként nyújtotta be először törvényjavaslatát a kötelező és általános népoktatás bevezetéséről, amit csak húsz évvel később, a kiegyezés után alakult Andrássy-kormány ideje alatt fogadtak el. Ezzel megteremtették a polgári közoktatás alapjait.

Az állam közoktatás irányításában betöltött szerepének kialakításakor Eötvös figyelembe vette a kiegyezés utáni megváltozott történelmi-társadalmi helyzetet. 1848-ban még a „közös”, azaz felekezeti iskolákat tekintette alapnak, 1868-ban pedig a már meglévő felekezeti iskolákat érintetlenül hagyva alakította a népisko-

---

¹²⁵ <http://human.kando.hu/pedlex/lexikon/T2.xml/tantervtortenet.html>

lák rendszerét. Községi iskolák létesítését csak ott rendelte el, ahol nem működtek egyházi népiskolák. Nem szorgalmazta a felekezeti iskolák államosítását, mert úgy vélte, hogy a monopolizált állami közoktatás távol áll a szabadság eszméjétől, ugyanakkor az államnak fontos szerepet szánt a közoktatás megszervezésében:

„Általános tapasztalás bizonyítja, hogy ahol a népoktatás magasabb fokra emelkedett, ez mindenütt csak az állam közbenjöttével sikerült, és valóban alig fogja valaki komolyan kétségbe vonni, hogy valamint az egyháznak érdeke, sőt kötelessége, hogy a gyermekekből jó keresztényeket neveljen, éppúgy kötelessége az államnak is az, hogy a gyermekeket jó állampolgárokká nevelje fel. Miből következik, hogy ott, hol a szülék vagy az egyház a gyermekek oktatásáról nem gondoskodik, az állam vállalja magára ezt a kötelességet.”¹²⁶

A magyar népoktatás történetében kiemelkedő jelentőségű törvény pénzbüntetési terhe mellett kötelezett minden szülőt, hogy gyermekét hatéves korától tizenkét éves koráig iskolába járassa. Ettől kezdve lépett érvénybe Magyarországon az általános tankötelezettség. A népiskolai oktatás ugyan nem volt ingyenes, de az igazoltan szegény szülők gyermekeinek nem kellett tandíjat fizetni.

A törvény előírásainak érvényre juttatásához létrejött a hatosztályos elemi népiskola. A 12. életévüket betöltött gyermekeknek *ismétlő iskolába* kellett járniuk. Itt már nem folyt mindennapos tanítás. Télen hetenként öt, nyáron két óra volt a kötelező tanítási idő. A törvény létrehozta a *felsőbb népiskolát*, amely a hatosztályos elemire épült. Ilyen intézetet az ötezer lakosnál nagyobb lélekszámú helységeken kellett felállítani. A nagyobb községek felső népiskola helyett – ha anyagi erejük engedte – *polgári iskolát* létesítettek, ahová a népiskola első négy osztályát elvégzett tízéves gyerekek nyerhettek felvételt. A polgárban a fiúk hat-, a lányok pedig négyéves képzésben részesültek.

Eötvös nemzetiségi kérdésekben tanúsított türelmét, toleranciáját jelzi, hogy a törvény kimondta: minden gyermeket anyanyelvén tanítsanak a népiskolában.

A törvény a tanítóképzésre is nagy gondot fordított. Az előírás szerint az ország területén 20 tanítóképzőt kellett felállítani. A három évfolyamos képzőket gyakorlóiskolával kapcsolták össze, hogy a tanítójelöltek gyakorlati képzését is meg tudják oldani. Lányok számára *tanítónő képező intézetek* létesítéséről rendelkezett. Itt a szintén hároméves képzés ingyenes volt.¹²⁷

A törvény szabályozta a népoktatás szervezetét, tanulmányi anyagát és rendjét, egyben lerakta a világi oktatás alapjait a felekezetektől független községi iskolahálózat kialakításával.

¹²⁶ EÖTVÖS J. 1976. 403.

¹²⁷ PUKÁNSZKY B. <http://mek.niif.hu/01800/01893/html/09.htm>

A törvényben megfogalmazott tanszabadság biztosította a magántanulás és a különféle nyilvános intézetek közötti választás lehetőségét, egyben az iskolaszervezés szabadságát, amely a községekre, az államra és az egyes állampolgárookra egyaránt kiterjedt. Az országban élő nemzetiségek iskolai nyelvhasználatának, az anyanyelvű népoktatásnak a törvénybefoglalásával pedig az egyéni szabadságjogok érvényesültek.¹²⁸

Az Eötvös-féle népiskolai törvény 38. tc. alapján 1869-ben kiadott, 1878-ban kisebb módosításokkal újra megjelent népiskolai tanterv¹²⁹ a kerettantervek szűkebb típusába, az úgynevezett syllabus¹³⁰ típusú tantervek sorába tartozott. Nem határozta meg pontosan az iskola célját, a tárgyak tanításának funkciójára is csupán röviden utalt. Az anyagrészek a fokozatosság és a táguló ismeretanyag elve szerint épültek egymásra, amelyeket hét nagy tantárgycsoport között osztott fel: 1. *Hit és erkölcsstan*, 2. *Anyanyelv* (beszéd- és értelemgyakorlatok, írás és olvasás, anyanyelvtan), 3. *Mennyiségtan* (számтан, mértan), 4. *Történeti tárgyak* (földrajz, történet, polgári jogok és kötelességek ismerete), 5. *Természettudományi tárgyak* (természettan, gazdasági és kertészeti gyakorlatok), 6. *Testgyakorlás*, 7. *Művészeti tárgyak* (éneklés, rajzolás).¹³¹

A felsorolt tantárgycsoportokban megfogalmazott feladatok között a beszéd- és értelemgyakorlat, az írás és olvasás, az anyanyelvtan, a mértan, a földrajz, a természetrajz és a rajz tartalmazott helyismereti elemeket.

A *beszéd- és értelemgyakorlatok* az első és a második évfolyamon jelentek meg. A tanterv elsősorban a környezet megismerését elősegítő témákat határozott meg. Módszertani szempontból a szemléltetés–tapasztalás–gondolkodtatás folyamatát hangsúlyozta. Témái a közvetlen személyes környezetből kiindulva tágultak a szomszédos települések megismeréséig. Az első osztályos tananyag a családdal és a szülői házzal, valamint az iskolával és környékével foglalkozott. A második osztály anyaga a helység határának, környékének, lakosságának megismerését ölelte fel.¹³²

A lokális ismeretek a fogalmazás témáiként is megjelentek második és harmadik osztályban az anyanyelvi ismeretekhez tartozó *írás és olvasás* tantervben. Az *anyanyelvtanban* pedig a gyakorlatok, példamondatok tárgyaiként alkalmazhatták ugyanezeket a helyi tartalmakat.¹³³

¹²⁸ KELEMEN E. 2002. 46.

¹²⁹ Tanterv 1869.

¹³⁰ Történetileg az első tantervi műfaj, amely a tanítandó anyagok felsorolását és elrendezését tartalmazta időbeli elosztásban.

¹³¹ Tanterv 1869. 3.

¹³² Tanterv 1869. 4–7.

¹³³ Tanterv 1869. 7–19.

Hatodik osztályban *mértanfeladat*ként jelent meg egy egyszerű, helyben található épület tervének elkészítése, a hozzávaló anyagok megismerése és szükséges mennyiségek kiszámítása.¹³⁴

A helyi vonatkozások kiemelése folytatódott és bővült újabb szempontokkal a harmadik osztályban önálló tantárggyá váló *földrajz* ismeretanyagában, ahol a tanterv a lakóhely és legközelebbi környéke földrajzát javasolta tárgyalásra. A következő teendőket határozta meg: a helyrajzi tájékozódás ismételése alatt a tanító rajzolja le az iskolát, udvarát, a helységet és környékét, majd térjen ki a domborzati viszonyokra. A közvetlen környezetétől eltávolodva nézze meg a szomszédos városokat, azok lakóit és kultúráját, illetve az állat- és növényvilágot. Ismertesse a Magyar Birodalmat a jó tájékozódás érdekében. Ezek után a Magyar Birodalom szomszédait és Európa további részét mutassa be. Európát követően kiterjed a tanulás a földre és megismeri a tanuló az összes kontinenst.¹³⁵

A negyedik osztályban *természetrajzzal* és *társadalomrajzzal* bővült a *földrajz* oktatása, ami kiterjedt a más nemzetiségű népek megismerésére is. Az ötödikes *természetrajz* ezekre az előzményekre támaszkodva kiemelten kezelte „*télen a népet közelről érdeklő állatok, tavasszal és nyáron a népet közelről érdeklő növények*”¹³⁶ megismertetését. A hatodik évfolyamban pedig a lakóhely és környéke talajával, ásványaival ismerkedtek meg a tanulók.¹³⁷

A harmadik évben kezdődtek a *gazdasági és kertészeti gyakorlatok*, amelyek keretében megfogalmazott követelményként szerepelt az iskolai gyakorlókertben végzett munka. Ezt márciustól augusztusig kellett heti két napon két-két órában teljesíteni. További előírás volt a községi gazdaságok megismerése, a „*helyben jellemző gazdasági irányok és ismérvek gyakorlati alapú elsajátítása*”.¹³⁸

A *rajzolás* tantárgy tananyagában csupán a hatodikos témák között találunk helyi vonatkozásokat, amelyek közül az egyik a mértani előírások között is szerepelt:

„*Rajzoltat a tanító egyenes és görbe vonalakkól álló alakzatokat, növényeket, állatokat, egyszerű szerszámokat. [...] Készített a népélet körében szokásos épületterveket, s ezeket rajzban tisztán előadja.*”¹³⁹

Az 1869-es tanterv fentebb kiemelt lokális ismeretekre vonatkozó előírásai nem mutatnak túl széles skálát, ugyanakkor körvonalazzák azokat az előírásokat, amelyek a tantervi korszakok első korszakában következetesen megjelennek. Elgondolkodtató, hogy a helytörténeti ismeretek bevonására leginkább alkalmas

¹³⁴ Tanterv 1869. 27.

¹³⁵ Tanterv 1869. 28–30.

¹³⁶ Tanterv 1869. 34.

¹³⁷ Tanterv 1869. 35.

¹³⁸ Tanterv 1869. 36–37.

¹³⁹ Tanterv 1869. 42.

történet tantárgy előírt tananyagában semmiféle utalás nem szerepel a lokális ismeretek beépítésére vonatkozóan, holott a tantervi korszakok harmadik szakaszában éppen ez a tantárgy válik legnagyobb mértékben befogadójává a helyismereti, népismereti tartalmaknak.

1869-ben jelent meg Környei János népiskolai módszertani kézikönyve, amely további lehetőségeit tárta fel a helyismeret tananyagba történő beépítésének.¹⁴⁰ A tantervhez hasonlóan azonban ebben sem jelent meg semmiféle utalás a történelem kereteiben megvalósítható helyismereti oktatásra.

A lokális ismeretek szerepét elsősorban a földrajz és a természetrajz tantárgyakban hangsúlyozta. A gyakorlati és szemléletes tanítás megvalósítása érdekében ösztönözte a tanítókat helyi kirándulások szervezésére. Újszerű módszerként említést tett a nagyobb távolságra szervezett 1–2 napos tanulmányi kirándulásokról is:

*„Helyén látom itt megemlíteni azt, amit némely újabb paedagogok nagyon sürgetnek, hogy tudniillik a népiskola tanulói egyszer-másszor utazásokat is tegyenek egyes városokba, falvakba vagy más nevezetesebb helyekre, melyek alkalmas szemléleti tárgyakat nyújtanak nekik.”*¹⁴¹

Környei János kézikönyvében önálló fejezetet szánt az énekoktatásnak, utalva a néphagyományokra alapozott népiskolai énekkönyv használatára. Egyértelműen állást foglalt amellett, hogy a népiskolában népdalokat és egyházi énekeket kell tanítani, ugyanis a népdalokban

*„bámulatos bensőség és hatalmas erő rejlik; egyszerűek és kedvesek, szívindítók és nemesek, s a nép legnemesebb erőit s legszebb érzéseit szemlélyesítik. E népdalokban népünk öröme és bánata, szeretete és gyűlölete, vágya és reménye, büszkesége és szomorúsága van kifejezve. Ezekben szellemi élete tükröződik vissza; s népköltészetünk gazdag, mint kevés más nemzeté.”*¹⁴²

Hangsúlyozta a népdal tanításának egész életre kiható nevelő hatását, és felhívta a figyelmet, hogy *„Csak a legjobb jó a gyermekek számára. E népdaloknak nem csak akkor kell hatást gyakorolniuk a gyermekekre, mikor azokat betanulják, hanem legyenek azok egyszersmind az iskola hagyománya az élet számára.”*¹⁴³

¹⁴⁰ KÖRNYEI J. 1875.

¹⁴¹ KÖRNYEI J. 1875. 116.

¹⁴² KÖRNYEI J. 1875. 150.

¹⁴³ KÖRNYEI J. 1875. 150.

1905

Az 1868-as oktatási törvény általában az alapvető ismeretek elsajátítását célozta meg, ami elsősorban társadalmi és természettudományi ismereteket jelentett. A tanítási anyag az oktatásból kikerülő egyén számára a termelőmunkában való elhelyezkedéshez nyújtott elegendő ismeretet, valamint vallási, valláserkölcsi és politikai normákat közvetített. Ez a századfordulóra már kevésnek bizonyult.

Az Eötvös-féle népiskolai tanterv első jelentősebb módosítására 1905-ben került. Az első tanterv szakmai megalapozottsága és minősége lehetővé tette, hogy minimális változtatással ráépíthessék az új tantervet.

Az 1905-ös új népiskolai tanterv a tantárgyakat és a követelményeket praktikusabbá tette az előző időszakhoz képest. A reáltárgyak nagyobb szerepet kaptak, valamint tanártól, tanulótól mélyebb tárgyismereteket követelt meg.

Kisebb mértékű változás elsősorban a tantárgycsoportok rendszerében következett be. Magyar nyelvre változott a korábbi anyanyelv tantárgy neve, mivel megszűnt az anyanyelvi oktatás törvényi háttere. A beszéd- és értelemgyakorlatok pedig önálló területként jelentek meg.

A gyakorlati tárgyak új csoportjaként megjelent a kézimunka, a kézügyesség és a női kézimunka tantárgyak keretein belül.

A természettudományi tárgyak között a gazdasági és háztartási gyakorlatok elnevezésű tárgy felváltotta a gazdasági és kertészeti gyakorlatok ismeretkörét.

A továbbra is kerettantervi szerkezetű dokumentum már sokkal részletesebben tartalmazta a tantárgyakban megjelenő tananyagot, amihez utasításokat is közölt, valamint megfogalmazta minden tantárgy tanítási célját is.¹⁴⁴

Az *Utasítás* fejezet általános részében a magyar nemzeti népiskola vezéreszméit rögzítették, amelynek megfogalmazott célja „a valláserkölc és a hazafias érzület ápolása”¹⁴⁵ volt. Az 1869-es tantervhez képest erőteljesebben fogalmazódott meg a nemzeti jelleg, határozottabban körvonalazódtak a nemzeti célok.

Tartalmi változást jelentett a tanulmányi kirándulások pedagógiai fontosságának hangsúlyozása és módszertani elemeinek kiemelése a lakóhelyismereti tárgyú második *beszéd- és értelemgyakorlat* és az erre épülő harmadik *földrajz*¹⁴⁶ kapcsán.

A *történet* tantárgyban még ebben a tantervben sem kapott külön szerepet, de az utasítás már ösztönzött a régi tárgyak, vagy azok másolataiból összeállított kisebb gyűjtemény létrehozására, helyi történeti emlékek felkeresésére, egyéb

¹⁴⁴ Tanterv 1905.

¹⁴⁵ Tanterv 1905. 5.

¹⁴⁶ Tanterv 1905. 29–30. (Az oldalszámok az eredetiben római számokkal vannak írva.)

helyi emlékek és mondák felhasználására a történelem szemléltető tanításában, a történeti érdeklődés ápolásában.¹⁴⁷

Az erkölcsi neveléssel párhuzamosan megjelent a babonák elleni fellépés fontossága a *természettudományi* tárgyak bevezető részében:

*„A természettudományi tárgyak tanításában szem előtt kell tartani, hogy a tanulóknak megerősödjék a vallásosság, s hogy a köznépnél tapasztalható babonák és balvélemények az állatkinzás és növénypusztítás gyökeresen kiirtassanak.”*¹⁴⁸

A *művészeti tárgyak* tananyagában megjelenő helyismereti elemek már sokkal részletesebben tartalmazták a népeletből vett példákat. A *rajzolás* tantárgy tanterve a környezetben található tárgyak ábrázolására vonatkozó feladatok között számtalan olyan példát sorolt fel, amely a néprajzi ismeretek bővítését szolgáltatta. Ötödik osztályban a használati tárgyak rajzolására és festésére ajánlott témák között megjelent a ház, a torony, a bútorfélék, a kereszt, a tégl- és gerendakötések, a kapuzat, a kerítés, a szerszámok, a házieszközök, edényalakok. Hatodik osztályban a meghatározott célú síkdíszítmények rajzolására és festésére ajánlott feladatok között megjelent a díszítési kombinációk edényfélékre, ládákra, szekrényre, ágyra, székre, kapura, házoromra, ablakrámára, ökörjáromra, ruházatra. A leányiskolák tanulóinak hímzési minták rajzolását, festését írta elő alsó és felső ruhafélékre, ingre, ingvállra, kötényre.¹⁴⁹

Az *éneklés* órák tananyagában helyet kaptak a mondókák, játékdalok, gyermekdalok, népdalok.¹⁵⁰

Az 1905-ös tanterv megjelenését követően jelentős számban születtek helyi tantervek, és olyan honismereti-helytörténeti olvasókönyvek, amelyek egy-egy vármegye tájait mutatták be, leginkább a földrajz oktatásához kapcsolódva. Íróik általában az adott megyében oktató tanárok-tanítók közül kerültek ki.¹⁵¹

1925

A két világháború közötti ország iskolai helyzetére is erősen rányomta bélyegét az ország területe kétharmadának és a lakosság több, mint a felének elvesztését hozó trianoni békeszerződés. A *népoktatás* súlyos állapotát mutatja az a tény,

¹⁴⁷ Tanterv 1905. 32–34.

¹⁴⁸ Tanterv 1905. 35.

¹⁴⁹ Tanterv 1905. 60–61.

¹⁵⁰ Tanterv 1905. 41–42.

¹⁵¹ CSORBA Cs. 2000. 12.

hogy az utolsó békeév, az 1913–1914-es tanév 16 928 iskolájából 1920-ra csak 5906 maradt meg. Gróf Klebelsberg Kunó, a korszak leghosszabb ideig tisztséget viselő minisztere (1922–1931) új koncepcióval igyekezett úrrá lenni a nehézségeken. Az iskolaszervezetben a népoktatás fejlesztésére fordította a legfőbb gondot. Programja értelmében három év alatt ötezer tanterem és tanítólakás épült. A népiskolák száma Klebelsberg idejében majdnem ezerrel gyarapodott, bár ezeknek csak kisebb része volt osztott, a többi részben vagy teljesen osztatlan.

Klebelsberg Kunó nevéhez fűződik az új népiskolai tanterv megjelenése is.

Az 1905-ben kiadott tanügyi dokumentumot felváltó új elemi népiskolai tanterv 1925. szeptember 1-jétől lépett életbe, egyszerre mind a hat osztályban. Szerkezetében az 1905-ös tantervet követte a tantárgycsoportok bizonyos mértékű átalakításával.

Magyarországnak az első világháború utáni alapvetően megváltozott történelmi helyzetére kívánt az oktatáspolitikai is reagálni. Elsősorban a nevelési célok meghatározása különbözött a korábbi tantervekhez képest: *„A népiskola célja a hazának vallásos, erkölcsös, értelmes és öntudatosan hazafias polgárokat nevelni, kik az általános műveltség alapelemeit bírják és képesek arra, hogy ismereteket a gyakorlati életben értékesítsék.”*¹⁵²

A tanterv az értelmi, esztétikai, fizikai nevelés területén meghatározott céljaiban, illetve a tantárgyak célkitűzéseiben erkölcsi értéként fogalmazódott meg az öntudat, a becsület, a hazaszeretet, a tudás, a munka fontossága és megbecsülése.

Bár kerettanterv volt, részletes útmutatása csak 1932-ben készült el, így az 1905-ös tantervi utasítás általános részének némileg átdolgozott változatát csatolták hozzá, valamint a vezérkönyvek, illetve a szaksajtó adhatott segítséget a tanítóknak.

Az új tanterv teljesen új alapokra helyezte a tanári tevékenységet. Az addigi gyakorlat, amely az oktatómunkát a nevelés elé helyezte, jelentős szemléletváltáson ment keresztül. Az új tanterv a gyermekben az egész ember művelését tűzte ki célul, amely megkívánta az oktató- és nevelőmunka összehangolását. Fontos előírás volt, hogy a tanítást cselekvéssel kell összekapcsolni. A népiskolák tanulói várhatóan nagy számban földművesként folytatták az iskola utáni életüket, az előírások alapján a gyereket is mezőgazdasági tevékenységre kellett tehát képezni. Ugyanakkor a tanterv arra is felhívta a figyelmet, hogy ha a gyerekekben más hajlamok jelentkeznek, akkor annak nem szabad gátat szabni.¹⁵³

A tantárgyakban előforduló helyismereti, népismereti tartalmak a már korábbi tantervekben is rögzített feladatcsoportok között jelentek meg. A magyar nyelv tanításának célrendszerében fontos szerepet kapott a *„családi élet és az iskolai élet áthidalása és a nemzet szellemi életébe való bekapcsolása; az otthon, a szü-*

¹⁵² Tanterv 1925. 9.

¹⁵³ FARKAS M. 2008. http://www.tofk.elte.hu/tarstud/filmuvtort_2001/farkas.htm

lőföld, a nép és a haza megszerettetése, a vallásos és erkölcsi alapon nyugvó nemzeti műveltség elemeinek biztosítása”.¹⁵⁴

A magyar nyelv tantárgycsoportjában ismét helyet kapott *beszéd- és értelemgyakorlatok* az első osztályban tartalmazta a család, az otthon és az iskola fogalmait, részletesen tárgyalva az épületeket, a berendezési tárgyakat, a lakókat, városi környezetre vonatkozóan is (házúr, házmester, szomszédok).¹⁵⁵

A második osztályban a település keletkezésének és múltjának, a lakosok eredetének megismerését írta elő, ráirányítva a figyelmet a templomépítés idejére és körülményeire, a fellelhető emléktáblákra, a legrégebbi házakra, családokra, régi sírkövekre, egyéb történelmi eseményekre (árvizek, tűzvészek, járványok, háborúk). A község belső és külső területének módszeres megismerésében a környezetismereti, leíró megközelítés mellett már a történelmi-helytörténeti szemlélet is megjelent. A tantárgyi előírás egyik fontos, megfogalmazott célja volt az iskola történetének megismerése, a történelmi érzék felkeltése, a községhez való ragaszkodás kialakítása a gyermekekben. A község életrendjével, igazgatásával való ismerkedés keretében a séták és kirándulások alkalmával műhelyeket, a hárt, a temetőt és történelmi emlékhelyeket kerestek föl.

Tovább tágult a kör a harmadik osztályban a környező vidék talajának, növény- és állatvilágának megismerésével, majd a környéken lakó nép eredetéről, letelepedéséről, a legrégebbi községek történelmi emlékeiről esett szó. Megismerkedhettek a település háztípusaival, népművészetével, folklórával: „*helyi talányok, időjárási szabályok, szólásmódok, tréfák, gyermekdalok, nevek (vezeték-, kereszt-, csúf-, helynevek), feliratok, címtáblák, babonák, népies színjátékok (betlehemes, karácsony, vízkereszt stb.)*”.¹⁵⁶

Szóba kerültek a történelem fontosabb eseményei is, amelyek a környékhez is kötődtek, illetve azok a jeles személyek, akik a környéken éltek. A heti három órában még jutott idő arra is, hogy megismerjék a környék népének foglalkozását, nyelvét, vallását, a szomszédos településekkel való érintkezést, a közlekedés és hírközlés lehetőségeit, a helyi kereskedelmet. Ezt a gazdag helyismereti anyagot a környék közigazgatási beosztása, a nép életmódja, erkölce zárta. A témához kapcsolható kiegészítő tevékenységként jelölte meg a tanterv a környék térképének megrajzolását, sétákat és kirándulásokat a község belterületén, határában és tágabb környezetében. A *beszéd- és értelemgyakorlatok* ismeretanyagában a negyedik évfolyamon megjelent a teljes magyar történelem áttekintése.¹⁵⁷

Az első három év *beszéd- és értelemgyakorlatának* helyismereti tematikája változatos formában köszönt vissza az olvasás, a fogalmazás, a számolás és mérés feladataiban, példáiban.

¹⁵⁴ Tanterv 1925. 13.

¹⁵⁵ Tanterv 1925. 14.

¹⁵⁶ Tanterv 1925. 17.

¹⁵⁷ Tanterv 1925. 13–20.

A földrajz a negyedik osztálytól önálló tantárggyá vált. Célkitűzései között a tanterv elején megfogalmazott általános nevelési célok köszöntek vissza: „*A szülőföld és a haza részletesebb s ezzel kapcsolatban más országoknak, földrészeknek s a Földnek mint égitestnek általánosabb megismerése, a szülőföld- és hazaszeretet, továbbá a nemzeti önértzet felébresztése és ápolása.*”¹⁵⁸

A szülőföld megismerésére és a hazaszeretet felébresztésére koncentráló földrajztanításban a hatodik évben külön fejezet foglalkozott „*Csonka-Magyarország*” és az „*elszakított országrészek*” vidékeivel.¹⁵⁹

Az ötödik osztályban belépő, heti kétórás *magyar nemzet történelme* tantárgy is újabb keretet biztosított a korábbi tantervekhez képest a nemzeti, honismereti tartalmak közvetítésére. Célkitűzései között szerepelt: „[...] *a múlt iránti kegyeletre s tanulságainak megértésére, nemzeti önértzetre, s hazaszeretetre való nevelés; a nemzet életerejében való bizalom és az isteni gondviselésbe vetett hit megerősítése.*”¹⁶⁰

A *rajz* órák fontos feladataként jelölte meg a tanterv a „*népművészeti alkotások megbecsülésére való nevelés*”-t. Ennek gyakorlati megvalósítására nyújtott lehetőséget az „*egyszerűbb magyar díszítményi elemeket*” másolása.¹⁶¹

Az *ének* tananyagban egyaránt helyet kaptak a népi és népies dalok. A „*maradandó értékű, magyar dalok és énekek*” megkedveltetése volt az elsődleges cél, „*mert ezek alkalmasak a hazafias érzület és társas szellem erősítésére*”. A betlehemes énekek, szüreti és pásztordalok szövege a beszédgyakorlatok anyagához is kapcsolódott, így ezek is bekerülhettek a megtanulandó énekek közé.¹⁶²

A *kézimunka* tantárgy előírt feladatai között az árokparton, mezőn megtalálható anyagokból készíthető játékok: a pitypanglánc, virágkoszorú, kukoricaszár-hegedű vagy állatfigura készítése szerepelt az első és a második osztályban a lányok és fiúk részére egyaránt.

Harmadiktól a lányok varrni, kötni és horgolni, hímezni tanultak, a fiúk viszont nagyon sokféle természetes anyaggal és számos technikával ismerkedtek meg. A fokozatosság elve alapján az egyszerűbb játéktárgyak készítésétől eljutottak a komolyabb tudást igénylő használati és díszítárgyak megalkotásáig.

A bodzapuska, fűzfásip, bűgató mellett készítettek egyszerűbb eszközöket, mint kantár, faszeg, ültetőfa, szerszámnyél. Később megpróbálkoztak osztor, sulyok, guzsaly, fakanál, fejőszék, csuhéból lábtörlő, zsúpból kévekötel, szalmából aratási koszorú készítésével is. Magyaros ornamentikával díszített agyagplaketteket is mintáztak.¹⁶³

¹⁵⁸ Tanterv 1925. 31.

¹⁵⁹ Tanterv 1925. 31–33.

¹⁶⁰ Tanterv 1925. 33.

¹⁶¹ Tanterv 1925. 43–45.

¹⁶² Tanterv 1925. 45–49.

¹⁶³ Tanterv 1925. 50–53.

1941

A nyolcosztályos népiskola felállítását az 1940. évi XX. törvény mondta ki. Eszerint a tankötelezettség hatéves korban kezdődött és kilenc évig tartott. Az iskola 8 tanéven keresztül mindennapi, a kilencedik évben pedig havonkénti egy alkalommal gyakorlati ismereteket nyújtott. A háború ellenére a legtöbb településen megszervezték a 7–8. osztályt.¹⁶⁴

Az új iskolatípusnak megfelelő tanterv 1941-ben jelent meg, de bevezetésének nem kedveztek a háborús körülmények.¹⁶⁵

A tanterv tartalmát tekintve alig változott, túl azon, hogy nyolc évre osztotta el a tananyagot. Belépett egy új gyakorlati jellegű tantárgy *természeti, gazdasági és egészségi ismeretek* néven, amelyben az életmódbeli különbségeknek megfelelően már határozottan elkülönült a falusi és városi tanterv.¹⁶⁶

Az *Általános útmutatások* címet viselő harmadik kötet tartalmazta a nevelési célokat, melyek között a hazafias nevelés elvei részletesen kifejtve jelentek meg. A helyismeret és helytörténet, valamint a nevelés összetartozásának gondolatáról a következőket olvashatjuk ugyanezen a helyen: „Közelebb hozhatjuk a magyar föld történetét a tanuló érdeklődési köréhez, ha felhívjuk a figyelmét a helyi vonatkozásokra. Alig van a magyar földnek olyan része, ahol ezer év alatt valamely történelmi esemény le nem zajlott volna. [...] Különösen áldásos az ilyen tanítás ott, ahol történelmi emlékekben gazdag földön állunk. Az épületek, kövek maguktól beszélnek, csak a tanulók szívét kell megnyitnunk befogadásukra.”¹⁶⁷

Az érzelmi kötődésen túl azonban kiemeli a helyi vonatkozásoknak az ismeretek rögzítésében játszott módszertanilag fontos szerepét is:

„Ha a tanulóban kifejlesztjük lakóhelyének szeretetét, falujának vagy városának megbecsülését, az ott található irodalmi és művészeti emlékek, valamint népi szokások értékelését, akkor közelebb hoztuk lelkéhez a magyar földet is. [...] A táj viszonyainak kihasználása nevelési szempontból nagyon üdvös, mert az érdeklődésünkbe vágó helyzetek és események jobban lekötnek és elevenebben hatnak, mint a távolabb esők.”¹⁶⁸

A tanterv negyedik kötete tartalmazta a részletes útmutatásokat. A *beszéd- és értelemgyakorlatok* ismét a *magyar nyelv* tantárgyi csoporton belül kaptak helyet. A tanítás anyagára vonatkozó kiemelés arra utal, hogy a helyi viszonyokat

¹⁶⁴ PUKÁNSZKY B. <http://mek.niif.hu/01800/01893/html/11.htm#Heading3>

¹⁶⁵ Tanterv 1941.

¹⁶⁶ Tanterv 1941. I. kötet 33–37.

¹⁶⁷ Tanterv 1941. III. kötet 42.

¹⁶⁸ Tanterv 1941. III. kötet 65.

és aktualitásokat kell elsősorban figyelembe venni a tananyag sorrendjének megállapításánál: „*A tanmenet egyes tételeinek egymásutánját nem a tantervi anyag felsorolási rendje, hanem a helyi körülmények, az évszakok változása, a természeti viszonyok és az emberek helyi foglalkozása szabják meg.*”¹⁶⁹

Az első négy évfolyamon jelen lévő tantárgy kereteiben már olyan konkrét néprajzi ismereteket találunk, amelyek tematikájukban nagyban hasonlítanak a jelenleg érvényben lévő hon- és népismereti követelményekre. A táguló körben bemutatott környezet és ebben az emberek tevékenysége szinte teljes képet adott a hagyományos paraszti életmódról, miközben a városi gyerekek számára elérhető megközelítéseket is rögzítette.

Az első osztályban a tantárgy gondolatköreinek harmadik szempontja az otthon vizsgálata volt:

*„E címen a tanterv a szülői házzal, beosztásával, berendezéseivel, állataival, növényeivel, a családdal és ennek életével kapcsolatos anyagot sorolja fel. [...] Az érzelmi szálak a ház népétől tovább vezetnek a rokoni körbe. Ezért kívánatos, hogy a tanító ismerje a gyermekek rokonsági viszonyát. [...] Máskor is, de különösen a családi érzés mélyítéskor nagy szolgálatot tesznek a mesék.”*¹⁷⁰

A mesék beillesztésével kapcsolatban a tanterv megjegyezte, hogy a tananyag egy-egy tételéhez kötődjenek a tartalmukban odailleszthető szövegek. A mesélés módjáról és a mese feldolgozásáról pedig a következő tanácsot fogalmazta meg: „*Ne iskolás modorban, hanem azzal a melegséggel meséljen a tanító, mellyel a szülő mesél otthon a gyermekének. Ha csak lehet, játsszassuk el a mesét, mert a cselekvéssel járó személyesítéssel közelebb viesszük a gyermek lelkéhez.*”¹⁷¹

Az ötödik szempont az időt állította középpontba. Ebben a részben jelentek meg a hétköznapokhoz, vásár- és ünnepnapokhoz kapcsolódó beszélgetések. Szó esett a halottak napjáról, a karácsonyról, a húsvétról, a templomról és az istentiszteletről, a hazafias ünnepélyekről is. Ezeket a beszélgetéseket a hazafias és a vallásos nevelés, valamint a családi érzés elmélyítésének eszközeként jelölte meg az utasítás.¹⁷²

A második osztály anyaga főleg a lakóhellyel, nagyobb városban az iskola környékével, és ennek keretében az folyó élettel foglalkozott, amelyeket a következő gondolatkörökbe sorolta: „*1. Az iskolai év kezdete. 2. Élet a lakóhelyen. 3. Élet a határban. 4. A lakóhely egy-egy épületének multja. 5. Az idő.*”¹⁷³

¹⁶⁹ Tanterv 1941. IV. kötet 7.

¹⁷⁰ Tanterv 1941. IV. kötet 10–12.

¹⁷¹ Tanterv 1941. IV. kötet 12.

¹⁷² Tanterv 1941. IV. kötet 13.

¹⁷³ Tanterv 1941. IV. kötet 16.

A lakóhely életét feltáró részben igyekeztek beépíteni a beszélgetésekbe a munka tárgyát érintő mondókákat, találós kérdéseket, tréfákat, verseket, dalokat. A munkavégzés könnyebb megismerését és elsajátítását, a tárgyak megismerését szolgálta azok elkészítése:

„A használt eszközökből néhányat készíttessünk el játékszerű kézimunkával. Pl.: vesszőből, cirokból gereblye, kártyapapírból kapa, pálcikából ásó, pálcákból, spárgából csép, agyagból üllő, cirokból, vesszőből kalapács, szekerce. Ugyancsak bő alkalom kínálkozik a foglalkozásokról való beszélgetésekkel kapcsolatban a különféle munkáknak, a használt eszközöknek szemléltető, illetőleg vázlatos rajzoltatására.”¹⁷⁴

A tanterv külön kitért a házépítésre, az emberek ruházatára, az étkezésre, amelyekkel kapcsolatban szóba kerülhettek az adott tevékenységgel foglalkozó iparosok, a fontosabb anyagok és szerszámok, eszközök.

Az *Élet a határban* gondolkörben a szántóföld, a szőlő termesztett növényei, azoknak határrészek szerinti elhelyezkedése, a legeltető állattartás, a földművelő emberek fontosabb munkái kerültek a tananyagba:

„Ha községünk határában olyan elnevezésű dűlő vagy határrész van, melyből a növények elterjedtségére vagy termesztésére lehet következtetni, erről is beszéljessünk (Pl.: Kenderes, Galagonyás, Répaföldek.) [...] Figyeltessük meg, hogy a tenyésztett állatok melyek és hol legelnek a határban, hogyan viseli gondjukat a pásztor? [...] Oly községekben, melyeknek lakosai túlnyomó részben földműveléssel foglalkoznak, a határnak időszerű életéről is beszéljessünk. Pl.: kukoricatörés, fosztás, szüret, tavaszi szántás, burgonyaültetés.”¹⁷⁵

Külön figyelmet fordított a tanterv a városi gyerekek körében megvalósítható módszerekre. Számukra a megvásárolható élelmiszerekből, illetve iparcikkekből kiindulva írta elő ezek útjának végigkövetését a termőhelyig.

Szinte néprajzi, helytörténeti kutatásra való felszólításként értelmezhető a 4. gondolkör utasítása, amely a lakóhely egy-egy épületének múltját dolgozza fel.

„A Tanterv ezirányú anyagának feldolgozása csak akkor lehet eredményes, ha a tanító maga is kutat a lakóhely emlékei, múltja után. Erre vonatkozólag templomokban, iskolákban a történeti emlékeken, emléktáblákon, sírköveken kívül a községházán, a lelkési hivatalokban, a nép között élő

¹⁷⁴ Tanterv 1941. IV. kötet 18–19.

¹⁷⁵ Tanterv 1941. IV. kötet 21–22.

*hagyományokban, egyes családok történetében, a padlások zeg-zugaiban találhat bőséges anyagot, melyekkel gyermekeinek történeti érzékét felébresztheti, a kegyelet és a községhez való ragaszkodás érzését felkelteti.*¹⁷⁶

A harmadik osztály témaköreit a község és élete, valamint a távolabbi szomszédok megismerése alkotta. A közvetlen szemléletre és tapasztalatokra támaszkodó tananyagban itt is kiemelt szerep jutott a tanító kutatásainak, amelynek során fel kellett készülnie a helyi ismeretek oktatására:

*„Ezért a megfigyelés és a beszélgetés anyagát minden tanítónak magának kell összegyűjteni és tanmenetében elrendeznie. Hogy ezt megtehesse, meg kell ismerkednie községének földrajzi, természeti és gazdasági elhelyezkedésével és életével. Figyelje meg községében az építkezési módokat, a háztípusokat, a népnek a földrajzi és természeti adottságokhoz való alkalmazkodását, esetleg velük való küzdelmét. Kutassa fel a község népének eredetét, telepedési módját, és minden fontosabb történeti eseményt, mely a lakosság életére hatással volt. Gyűjtse össze a nép között élő játékokat, népdalokat, meséket, szólásmódokat, mondákat és a nép művészetére vonatkozó jellegzetes tárgyakat, stb. Helyesen teszi a tanító, ha ebbe bevonja a gyermekeket és a község népét is, mert a fölkellett érdeklődés a szülőföld tudatosabb megismerésére és bensőbb megszeretésére is vezet.”*¹⁷⁷

A szülőföldön közvetlenül megfigyelhető földrajzi ismeretek elsajátításához a térképrajzolás módszerét, és ezen bejelölt útvonalakkal, nevezetesebb helyek jelölésével való tájékozódás javaslatát tartalmazta a tanterv. A gazdasági életre vonatkozóan a községben tenyésztett állatok tartására ható földrajzi tényezők vizsgálatát tartotta megfelelő módszernek. A község népének foglalkozásairól szóló beszélgetésekben pedig az ősi foglalkozások maradványaira hívta fel figyelmet (gyűjtögetés, halászás, vadászás, agyagipar stb.).

A népelet felkutatott jellemzői közül a játékok, népdalok, mesék, mondák, szokások megismertetését hangsúlyozta, a népművészet jellegzetes darabjainak vizsgálata során pedig a szomszédos vidékektől elütő vonások megfigyeltetését emelte ki.¹⁷⁸

A negyedik osztályban a beszélgetések már az egész nemzet életére vonatkozó témákat tartalmazták és elsősorban a történelmi szemlélet uralkodott a tananyagban.

¹⁷⁶ Tanterv 1941. IV. kötet 22.

¹⁷⁷ Tanterv 1941. IV. kötet 23.

¹⁷⁸ Tanterv 1941. IV. kötet 24–33.

Az olvasás és írás tanulása során használt példamondatok tartalmukban gyakran kapcsolódtak a beszédgyakorlatokban megszerzett ismeretekhez.

A fogalmazás tárgyának meghatározásakor szintén megjelentek a lokális vonatkozású témamegjelölések:

*„A lakóhely természeti, gazdasági, társadalmi és egyházi élete köréből sok élmény kínálkozik a fogalmazás tárgyául. Ilyenek lehetnek: az iskola, a szülői ház élete a különböző nap- és évszakokban, az iskolában megfigyelt állatok, növények, kísérletek, vásárlás a piacon, a kereskedőnél, a község társadalmának munkája, gondoskodása a biztonságról, rendről, egyházi, iskolai ünnepségek, stb.”*¹⁷⁹

A számolás és mérés tanítási módszereinél is megtalálható a koncentráció tárgyalásánál a helyi ismeretek alkalmazása:

*„A többi tantárggyal való koncentrációt a számolás és mérés egész tanításában alkalmazzuk, hogy a tanításunk állandóan szoros kapcsolatban maradjon a tárgyak körében tanultakkal, különösen a beszéd- és értelemgyakorlatokkal, földrajzzal, de a többi tantárggyal is.”*¹⁸⁰

A földrajz tanítási anyagában megfogalmazott alapelv szintén a szülőföldismertet erősítését, a hazaszeretet megalapozását célozta meg. A tanítás kiindulási alapjának azt a tájat jelölte meg, ahol az iskola elhelyezkedik. Ezt követi a szomszédos, hasonló tájak, majd a távolabb fekvő vidékek megismerése. A tájak tárgyalásainál pedig kiemelte az ott zajló emberi élettől való elvonatkoztathatatlanságot.¹⁸¹

Az érdekességek elve alapján az alábbi tanácsokat fogalmazta meg:

*„A gyermek érdeklődését és a megismerendő vidéket előtte érdekessé teheti olyan termény, ásvány, gyártmány, nyelvjárás, népszokás, népviselet, foglalkozás, népművészeti tárgy, stb. bemutatása, mely szülőföldjén nincs, vagy ha van, ettől különbözik. Az érdekesség elvét a vidékhez kapcsolódó mondák, történetek elmondásával, történelmi, természeti emlékek és szépségek szemléltetésével is követhetjük.”*¹⁸²

Az 1941-es tanterv nemcsak a nyolcosztályos iskolatípus megjelenésével jelentett újdonságot. A vizsgált dokumentumok közül talán a legnagyobb mérték-

¹⁷⁹ Tanterv 1941. IV. kötet 91.

¹⁸⁰ Tanterv 1941. IV. kötet 139.

¹⁸¹ Tanterv 1941. IV. kötet 226–228.

¹⁸² Tanterv 1941. IV. kötet 234.

ben tudta beépíteni a néprajzi ismereteket a tananyagba. Olyan korban született meg, amikor a társadalomban működő szellemi mozgalmak is ennek megerősítését segítették elő.

A tanterv alapjául szolgáló törvény megszületése előtti évben látott napvilágot Györffy Istvánnak *A néphagyomány és a nemzeti művelődés* című, oktatási programtervnek beillő könyve, amelynek gondolataira ráismerhetünk a tantervi utasításokban.

A népi mozgalmak fénykorában, a falukutatás legaktívabb időszakában született meg az a tanterv, amely talán megalapozhatta volna a néprajzi szemléletű oktatást. Sajnálatos módon a második világháború eseményei elsodorták ennek lehetőségét, és nagyon hamar helyére lépett egy újabb tanterv.

1946

Az államosítást megelőző utolsó alsó fokú tanterv 1946-ban jelent meg.¹⁸³ A mindössze két évig érvényben lévő tantervet fokozatosan vezették be az iskolákban a személyi és tárgyi feltételek hiánya miatt. Szerkezetileg az első korszak tanterveinek beosztását követte, azonban célkitűzései már alapvetően megváltoztak. Keresztury Dezső fogalmazta meg a tanterv bevezetőjében a demokratikus átalakítás jegyében megszületett oktatási reformnak a köznevelés korszerűsítésére irányuló feladatait:

„Az általános iskola hivatása társadalmunk helytelen osztálytagozódásának megszüntetése, az egységes közműveltségi alapvetés megadása, a magyar népi közösség, főként a parasztság és a munkásság szellemi színvonalának általános felemelése, a magyar közösség egészéből való helyes tehetségkiválasztás és tehetséggondozás általános megszervezése, az egyéni hajlamok tudatosítása és a helyes pályaválasztás előkészítése.”¹⁸⁴

Továbbra is helyet kaptak a tananyagban a lokális ismeretek, de mennyiségük és funkciójuk megváltozott. A tananyag elsősorban a konkrét példák kiemelése alapján kívánta eljuttatni a gyerekeket az általánosításig:

„A helyes önértékelés érdekében azonban szükség van arra, hogy a magyarságnak egyénekben és a közösségi életben megnyilatkozó sajátosságait minél sokoldalúbban, tudatosan megismertessük. Egyben megalapozzuk azt a helyes öntudatot, amely a magyarságot nem érdemnek, hanem érték-

¹⁸³ Tanterv 1946.

¹⁸⁴ Tanterv 1946. 7.

*nek és felelősségnek fogja fel. Ez a helyes öntudat nem különít el bennünket az emberiség többi népétől és nemzetétől, hanem a magyarságot az emberiség érdeme szerint megbecsült csoportjának, a nemzeti műveltséget pedig az egyetemes emberi műveltség sajátos részének tartja.*¹⁸⁵

A fenti idézet egyértelművé teszi, hogy amíg az előző évek tanterveiben központi helyen állt a helyi ismeretekre alapuló nemzeti nevelés, itt egyfajta internacionalista szemlélet fogalmazódott meg, amelyben a nemzeti műveltség az egyetemes emberi műveltség részének tekintendő, és már nem hangsúlyozták a tananyag és a megismerés útján kialakítható magyarságtudat fontosságát.

Ez az elv érvényesült minden tantárgy tananyagának felépítésében.

*A középiskolai reformok változása az első tantervi korszakban*¹⁸⁶

Eötvös József a népiskolai törvény elfogadása után, 1870 áprilisában nyújtotta be középiskolai törvénytervezetét. Elképzelése szerint a népoktatást követően négytagozatú középiskolában tanulhattak volna tovább a gyerekek. A középiskola elsőrendű feladatának az általános ismeretek nyújtását tartotta, és csak másodszorban a felsőfokú tanulmányokra való előkészítést. Középiskola-konceptiója sok újítást tartalmazó, demokratikus szellemű javaslat volt, de elképzelése terv maradt csupán és csak halála után mintegy másfél évtizeddel, Trefort Ágoston minisztersége alatt született meg az új középiskolai törvény. Ebben az 1883. évi XXX. törvénycikkben csak a klasszikus gimnáziumok és a reáliskolák szerepeltek a középiskola-típusok között. A gimnázium a humán, elsősorban a görög–latin tanulmányok oktatását, a reáliskola pedig a modern nyelvek, a mennyiségtan és a természettan nagyobb mértékű tanítását vállalta fel.

1890-ben új törvényt fogadtak el a középiskolákról. Ez módosította az 1883. évi törvény rendelkezéseit: a gimnázium tanulóit nem kötelezte a görög nyelv és irodalom tanulására. Helyette választhatták a tanulók a görög írók műveinek magyar fordítása, a görög irodalom és művelődéstörténet alapjai, a szabadkézi rajz tárgyakat.

A „görögpótló” tárgyak rendszerét csak az 1924. évi középiskolai törvény szüntette meg. A Klebelsberg Kunó nevével fémjelzett 1924. évi XI. törvénycikk egy új iskolatípust vezetett be, amely célul tűzte ki a tananyag gyakorlatiasabbá tételét, valamint az élő idegen nyelvek oktatását. A reálgimnázium létrehozása a kor igényeihez igazodó modernizálást szolgálta.

¹⁸⁵ Tanterv 1946. 8–9.

¹⁸⁶ Törvényi Szabályozások 1934.

Az 1924. évi középiskolai törvény kiemelten kezelte a differenciálás módszerét, ami segítette elhárítani a tanulói túlterhelés veszélyét, elősegítette az egyéni képességek, a tehetség ápolását, a pályaválasztásra való felkészítést.

A lányok középiskoláit az 1926. évi XXIV. törvénycikk differenciálta. A leánygimnázium, a leányliceum és a leánykollégium biztosította a tanulás lehetőségét a lányok számára.

A középiskolai tananyag mennyisége lényegesen meghaladta a népiskolák által előírt ismeretanyagot. A helyi ismeretek helyett elsősorban az egész országra érvényes, a nemzetre vonatkoztatható történeti áttekintéssel tárgyalta ismereteket közvetített.

Az 1934. évi középiskolai reform a reálgimnázium és reáliskola megszüntetésével új alapokra fektette a középiskolai oktatást. Egy olyan egységes középiskola létrehozását tekintette célnak, amelynek a nemzetismereti oktatás állt a tengelyében. Az új intézménytípus a gimnázium volt. Míg az 1924-es törvény egységesítette a nemzeti-ideológiai tárgyakat, de kiszélesítette a választás lehetőségeit, addig az 1934-es reform Hóman Bálint, akkori kultuszminiszter elgondolása szerint egyetlen igazi középiskolai tanulmányi utat tartott meg.

A középiskoláról szóló 1934. évi XI. törvénycikk szövege elé írt elvi indoklásban Hóman Bálint a nemzeti tárgyak fontosságát emelte ki:

„Ismerve az iffúságnak a nemzeti tárgyak iránt tanúsított érdeklődését, kedvét és érzését, a világirodalmi, világtörténeti, világpolitikai és világgazdasági jelenségeket és összefüggéseket ebben a beállásban kétségtelenül jobban fogja megérteni, mint adatok felesleges tömegének elsajátításával. Az iskolai műveltség így fog közelebb jutni a magyar élet gyakorlati követelményeihez, nem pedig azáltal, ha a tanuló túlterhelésével mindig újabb és újabb úgynevezett »gyakorlati« tananyagot illesztünk a tantervbe. [...] A nemzeti tárgyaknak a tanítás középpontjába való beállítása pontosan megfelel annak a kiemelkedő, sőt elsődleges szerepnek, amit a középiskolában a tanítás mellett a nevelésnek kívánok juttatni.”¹⁸⁷

Ez a szemlélet érvényesült a reform nyomán 1938-ban megjelent gimnáziumi tantervben is, amely nagyobb teret szentelt az úgynevezett nemzeti tárgyaknak. Ebbe az ismeretkörbe tartozott a magyar nyelv, magyar irodalom és művészet, magyar történelem – ennek keretében az állami, gazdasági, társadalmi élet jelenségei, Magyarország földrajza és néprajza.

A korszakra jellemző néprajzi érdeklődés, a falukutató mozgalom kibontakozása hatott az iskolai oktatásra is. A néprajzi gyűjtésekben részt vevő tanítók, középiskolai tanárok a legtöbb esetben tanítványaikat is bevonták a munkába.

¹⁸⁷ Törvényi Szabályozások 1934.

Az ilyen jellegű kutatások eredményei között legalább olyan fontos szerepe volt a közösségépítő közös tevékenységeknek, mint a tudományt gyarapító írásoknak, gyűjteményeknek.

A korszak áttekintése

Összegezve megállapíthatjuk, hogy az állami tantervek első nagy korszakának népiskolai dokumentumai az Eötvös-féle törvénytől kezdve tartalmaztak néprajzi vonatkozású helyi ismereteket. Alapvető célkitűzése volt minden tantervnek a lokális ismeretek segítségével a közvetlen környezet megismertetése, értékeinek feltárása, és ezen az úton a szülőföldhöz való kötődés megerősítése, a hazaszereztet és a nemzethez kötődés érzésének kialakítása.

Ennek legnagyobb mértékben keretet adó tantárgy minden vizsgált dokumentum esetében a *beszéd és értelemgyakorlatok* volt, amely az anyanyelvi, később magyar nyelvi tantárgycsoporton belül kapott helyet. Az elemi iskola első négy évfolyamában tanított tárgy tananyaga csaknem teljes mértékben a helyi viszonyok feltárásán alapult, amelyben a tantervi utasítás jelentős szerepet szánt a tanító helytörténeti kutatásainak, néprajzi gyűjtéseinek, amelyekbe diákjait bevonta.

Hasonlóan tág lehetőségeket nyújtott a *földrajz* tantárgy, amelynek kereteiben lehetőség nyílt a gazdálkodásra, településszerkezetre, építkezésre ható természeti tényezők vizsgálatára. Távolabbi tájak megismerésekor alapvető szempontként jelent meg minden tantervben a helyi viszonyokkal történő összehasonlítás, illetve az adott vidék jellemző népeleti elemeinek megismerése, mint az érdeklődés felkeltésének eszköze.

A művészeti tárgyak közül a *rajz*, az *ének* és a *kézimunka* tananyaga tartalmazott néprajzi ismereteket. A népi díszítőművészet, a népdalok minden tantervben helyet kaptak az említett tantárgyak közvetítésével.

A helyi ismeretek beépültek az *olvasás, fogalmazás, írás, számolás, mérés* órák példaanyagába is. Ez a módszer, amelynek során mindig új kontextusban találkoztak a gyerekek a saját környezetükből vett példákkal, még inkább segített elmélyíteni a szülőföldhöz kötődésüket. Különös jelentőséget kapott mindez a két világháború közötti időszakban, a trianoni békeszerződés utáni években.

A néprajzi szemléletű oktatás tantervi megfogalmazása azonban az 1941-es tantervben teljesedett ki, amikor a népi kollégiumok megszületése, a falukutató mozgalom megerősödése, és néhány jeles néprajzkutató pedagógiai tevékenysége, szakírói munkássága¹⁸⁸ szolgált társadalmi háttérként. Sajnos éppen ennek a tantervnek nem kedveztek a háborús viszonyok, létjogosultsága pedig hamar meg-

¹⁸⁸ Györffy István, Bálint Sándor.

szűnt. Az 1946-os tanterv az új szemléletű tananyag felépítésével a következő korszak előfutáraként jelent meg, érvényessége is a 1948-as államosításig tartott.

Az 1948-as államosítástól a rendszerváltozásig

Az 1948-tól 1989-ig tartó mintegy negyvenéves időszak alapvető változása az előző korszakkal szemben az egypártrendszer, hogy egy párt egyedül gyakorolta a hatalmat a politikai és a gazdasági élettel együtt a tanügy minden fontos kérdésében. Ez utóbbiban a közoktatási minisztérium, illetve a helyi tanácsok működtek közre. Az iskolákhoz kikerülő utasítások, intézkedések hivatkoztak is a tárgyra vonatkozó párthatározatra.

A korszak rendelkezései alapvetően megváltoztatták az oktatási intézmények szervezeti felépítését és tartalmi átalakításokat indítottak el. A legfontosabb általános iskolákra vonatkozó tantervi reformok, amelyek új tanterveket is eredményeztek, 1950-ben, 1956–1958-ban, 1963-ban és 1978-ban születtek meg.

Az első jelentős lépés az iskolák államosítása volt az 1948. évi XXXIII. törvény alapján. A törvény megszületésének magyarázatát olvashatjuk ki Ortutay Gyula, akkori kultuszminiszter (1947–1950) nyilatkozatából:

*„[...] az iskolaügy elsőrendű politikai és hatalmi ügy, az elemi oktatástól kezdve a felső fokig, mert az elemi fokon is éppen úgy, mint az egyetemen arra tanítják a növendéket nyíltan vagy burkoltan, hogy az államhatalom különböző posztjain, a szellemi, gazdasági, politikai és egyéb irányító posztjain hogyan viselkedjék és vezesse a hatalom érdekében az ország népét [...]. Az iskolaügyön keresztül az állami apparátusnak módja van, ha tetszik bármiféle eszmét begyakoroltatni, beidegeztetni [...]”*¹⁸⁹

Amint a fenti idézetből is kitűnik, a hatalomra jutó kommunista párt az iskolát az engedelmes állampolgárok nevelésének eszközeként kezelte, aminek következtében az iskolai nevelést-oktatást is a pártérdekeknek megfelelően kellett megszervezni.

A Magyar Dolgozók Pártjának (MDP) 1950. évi közoktatási határozata súlyos hibákat, hiányosságokat állapított meg a közoktatásban. Többek között felrótták, hogy az iskolák nincsenek eléggé kapcsolatban az eleven élettel, a termeléssel, a korszerű szakképzés hiánya párosul a tanulók túlterhelésével. Azzal vádolták az iskolákat, hogy jelentős befolyást gyakorol rájuk a burzsoá ideológia és különösen a klerikális reakció. Ugyanez a határozat sürgette, hogy a tankönyvek, a tan-

¹⁸⁹ ORTUTAY Gy. 1949. 291–292.

terv és a tananyag sugározza a marxizmus-leninizmus ideológiáját, és felszólított a klerikalizmus és a burzsoá ideológiák elleni harcra.¹⁹⁰

Az 1950–1951-es tanévtől életbe lépő új tanterv már szovjet mintára készült, a marxizmus-leninizmus szellemiségét követte. Megszűnt a pedagógusok szabad tankönyvválasztási lehetősége is. Nem használhatták az általuk alkalmasnak tartott könyveket, hanem csak az osztályonként és tantárgyanként államilag előírtakból taníthattak. Első idegen nyelvként minden iskolában csak oroszul tanulhattak a gyerekek. A vallásoktatás teljesen háttérbe szorult.¹⁹¹ Az új szocialista tanterv meghagyta ugyan a nyolcosztályos alsó-felső tagozatos szerkezetet, a tanítandó tárgyak 1946-ban kialakított belső rendjét, arányait, tartalmát azonban teljesen megváltoztatta. Eltörölte a választható tantárgyakat, ugyanakkor az osztályok tananyagát jelentős mértékben megnövelte, amivel a tanulók túlterhelését idézte elő. Egy minisztériumi határozattal még az iskolai könyvtárállomány szelekcióját is elrendelték, ami a pártideológiának nem megfelelő irodalom selejtezését jelentette.¹⁹²

1950

A fentebb felvázolt oktatáspolitikai szemlélet következtében nem meglepő, hogy az 1950-es általános iskolai tantervben¹⁹³ látványosan visszaszorultak a helyismereti és honismereti tartalmak. A nevelés már nem nemzeti, hanem nemzetközi értékrend mellett történt. A tantervben megfogalmazott célokból és feladatokból is kiolvashatjuk ezt az alapvető változást:

„Az általános iskola célja, hogy tanulóifjúságunkat Népköztársaságunk öntudatos, fegyelmezett állampolgárává, a dolgozó nép hűséges fiává, a szocializmus építőjévé nevelje – a közösség, a nép, a haza önzetlen szolgálatának, a munka szeretetének és megbecsülésének, a nemzeti függetlenség, a dolgozók nemzetközi harca érdekében való önfeláldozásnak és bátorságnak szellemében.

Az általános iskola feladata, hogy megadja az általános műveltség alapjait, küzdjön a babonák, a reakciós előítéletek és minden maradiság ellen, a társadalom és természet fejlődésének törvényeit a gyakorlati élettel szoros kapcsolatban tanítsa, és alkotó munkára neveljen, tudományos,

¹⁹⁰ MÉSZÁROS I. 1996a. 118.

¹⁹¹ FELKAI L. 2002. 20–21.

¹⁹² MÉSZÁROS I. 1996a. 118.

¹⁹³ Tanterv 1950.

*technikai és kulturális alapismeretek nyújtásával a tanulókat mindenírányú továbbtanulásra képessé tegye.*¹⁹⁴

A *magyar nyelv és irodalom* tantárgy alsó tagozatos tananyagában még ez a tanterv is megőrizte a *beszélgetés* tárgyat, de ennek témái már egyáltalán nem hasonlítottak az első tantervi korszak *beszéd- és értelemgyakorlatok* tárgyának témáira. A *társadalom* címszó alatt megtalálható a család és iskola, ahol a következőkről kellett beszélgetni:

*„A tanuló magatartása otthon. A tanuló viszonya szüleihez, testvéreihez. A tanuló munkanapja. A munkanap tervszerű beosztása. A tanuló iskolai felszerelése. A felszerelés megőrzése és tisztántartása. A család és az iskola kapcsolata (szülői munkaközösség, szülők iskolája). A tanulók egymáshoz való viszonya.*¹⁹⁵

A *történelem* tananyagban az 1950-es tantervben is a hazai történelem állt a középpontban, de merőben megváltozott célkitűzésekkel:

*„A magyar nép történetének áttekintése, összefüggésben az egyetemes történeti fejlődéssel – különös tekintettel az osztályok harcára és a magyar népnek az idegen elnyomók ellen folytatott küzdelmeire. A haladó és a reakciós erők harcának megmutatása a magyar nép történelmében és az emberiség történelmében. [...] Harc a szovinizmus maradványai ellen, szocialista hazafiságra nevelés.*¹⁹⁶

A *természetrajz* tananyagába is a szocialista mezőgazdaság szempontjából fontos növény- és állatfajok megismertetése szerepelt a legfontosabb természeti, illetve tenyésztési eljárások gyakorlati elsajátítása mellett.¹⁹⁷ A helyi természeti viszonyok gazdálkodást meghatározó jellemzőit, a táj és az emberek életének szoros kapcsolatát, a helyi jellegzetes termelési és tenyésztési módokat azonban már nem tárgyalta ez a tantárgy.

A tananyagban elvétve szereplő népmesék, népdalok, népművészeti alkotások válogatási szempontjai is a szocialista világkép kialakítását szolgálták.

¹⁹⁴ Tanterv 1950. 5.

¹⁹⁵ Tanterv 1950. 9.

¹⁹⁶ Tanterv 1950. 25.

¹⁹⁷ Tanterv 1950. 41.

1956

Az Oktatásügyi Minisztérium 1956. november 2-án tervezetet tett közzé, amely egy átfogó reform első lépése lehetett volna. Az általános és középiskolák történelemtankönyveit kivonták, az irodalom- és földrajzkönyveknek a Szovjetunióra vonatkozó részeit kihagyták, megszüntették az orosz nyelv kötelező oktatását, és lehetővé tették a szabad vallásoktatást. Azonban a forradalom bukása után ezeket az intézkedéseket visszavonták, és a minisztérium illetékesei előírták, hogy az iskolai oktató-nevelő munka a „*marxizmus-leninizmus, a tudományos világnézet szellemében*” folyjon tovább.¹⁹⁸

Ismét hatályba lépett az 1956 májusában kiadott 852-55/1956. V. számú miniszteri utasítás alapján bevezetett tanterv és utasítás.¹⁹⁹

Az *olvasás* tantárgy tananyagában elsőtől negyedikig szerepelt a népköltészet témakör, amelyen belül helyet kaptak mondókák, kiolvasók, köszöntők, találós kérdések, népmesék. A válogatás szempontjai azonban a kor ideológiáját tükrözték, ahogyan a negyedik osztályos tananyag felsorolása is mutatja:

*„Közmondások, amelyek a nép élettapasztalatait, s az elnyomottak helyzetét, gondolkodásmódját világítják meg. Népdalok, amelyek a mindennapi munka szépségét, népünk szabadságharcait és az idegen elnyomás alatt élők keserűségét fejezik ki. Mesék, amelyek megvilágítják a dolgozók összetartozását és általános gyűlöletüket az elnyomókkal szemben.”*²⁰⁰

Ötödik, hatodik osztályban az *irodalom* tananyag népköltészetre vonatkozó része kiegészült a mondával. A *magyar nyelv és irodalom* tantárgyon belül az első hat évben szerepeltek korlátozott mértékben népköltészeti alkotások, meghatározott szempont szerint válogatva, és az általános nevelési céloknak megfelelő értelmezéssel ellátva.

A földrajztanítás feladatai között megjelent ugyan a lakóhelyismeret, amely előírta a környezet megfigyeltetését, a tanulók meglévő tapasztalatainak rendezését, de célkitűzéseiben ugyanúgy felfedezhetjük az általánosan megfogalmazott elveket:

„Meg kell láttatni a jelentősebb földrajzi folyamatok elemeit, néhány elemi természeti és gazdasági földrajzi jelenséget, ezek összefüggéseit, a társadalom környezet- és természetalakító munkáját. Mindezzel hozzá kell jár-

¹⁹⁸ PUKÁNYKY B. <http://mek.niif.hu/01800/01893/html/12.htm#Heading11>

¹⁹⁹ Tanterv 1956.

²⁰⁰ Tanterv 1956. I. kötet 47.

*rulni a tanulók logikus gondolkodásának és dialektikus materialista világnézetének megalapozásához.*²⁰¹

Alsó tagozaton a harmadik és a negyedik osztály *rajz* óráin a tananyag részét képezte a népművészeti tárgyak díszítő elemeinek, motívumainak rajzoltása. Ezek között szerepelt tükrös pásztorfaragásának egyszerű díszítő eleme, kobak karcolt díszítősora, mézeskalácsok, hímestojások, köcsögök, tányérok díszítményeinek, kiemelt részleteinek rajzoltása és szövegdiszkrét való alkalmazása.²⁰² Ötödiktől nyolcadikig ugyanilyen feladatmegjelöléssel kerültek be a tananyagba a karcolt, faragott, spanyolozott pásztorfaragások, festett bútorok, szőttek, hímzések motívumainak rajzoltatása, ritmikus, szimmetrikus elrendezése.²⁰³

Az *ének* tantárgyon belül elsőtől negyedik osztályig szinte szó szerint ugyanaz a tananyagmegjelölés szerepelt: „20–30, a magyar népzene anyagából vett monódók, kiolvasó, gyermekjátékdal, táncdal, gyermekdal, köztük néhány egészen könnyű népdal megtanítása hallás után.” Ezek bővültek második osztályban szokásdalokkal, harmadikban úttörődalokkal, negyedikben pedig katonadalokkal.²⁰⁴ Felső tagozaton pedig úgy módosult a dalanyag meghatározása, hogy a népdalok már csak alig 15%-át tették ki a tananyagnak: „35–40 dal a magyar népzene és műzene dallamaiból, úttörő és új életünket tükröző dalokból, a rokon, baráti és más népek népdalaiból, szemelvények a magyar és az európai zeneirodalom mestereinek dallamaiból, kánonok, kétszólamú művek.”²⁰⁵

Az 1956-os tanterv néprajzi, helyismereti tananyagának mennyisége, válogatási szempontjai teljes egészében megfeleltek az 1950-es tantervben először megjelenő új elvárásoknak, és ez nem is változott a korszak többi tantervében sem.

1963

Az 1961-ben végrehajtott nagyszabású oktatási reform előkészítésében egyaránt jelen voltak a kommunista ideológia képviselői és a „szocialista” iskolát szakmai szempontból jobbitani szándékozó pedagógusok. Ez a Kádár-korszakra jellemző konfliktuskerülő, lassú reformokra kész, de időnként visszakokozó vezetési stílus mutatkozott meg az oktatáspolitikában is.

Az általános iskola a hatvanas évekre valóban általánosan elterjedté vált, de megtorpant az iskolai sikeresség fejlődésének üteme. A központilag irányított és

²⁰¹ Tanterv 1956. I. kötet 83–84.

²⁰² Tanterv 1956. I. kötet 99–102.

²⁰³ Tanterv 1956. II. kötet 161, 164, 167, 171.

²⁰⁴ Tanterv 1956. I. kötet 115, 117, 118, 120.

²⁰⁵ Tanterv 1956. II. kötet 173.

ellenőrzött, centrális tantervekkel, uniformizált tankönyvekkel és módszerekkel működő iskola fejlődésében, elterjedésében a fellendülés fázisait ciklikus visszaesések törték meg.

Az 1963-ban kiadott általános iskolai tantervben a következő célokat határozták meg:

„Az általános iskola célja, hogy megalapozza a kommunista ember személyiségének kialakítását. Ennek érdekében

- nyújtson mindenkinek egységes, korszerű alapműveltséget,*
- egész oktató-nevelő munkájával céltudatosan fejlessze bennük a kommunista emberre jellemző erkölcsi tulajdonságokat,*
- neveljen úgy, hogy a tanulók szeressék szocialista hazánkat és más országok népeit, becsüljék a munkát és a dolgozó embert, vegyenek részt társadalmunk célkitűzéseinek megvalósításában,*
- tegye képessé őket arra, hogy hazánknak és a jövő társadalmának mindenoldalúan fejlett, öntudatos dolgozóivá és védelmezőivé válhassanak.”*²⁰⁶

Az 1963-as tantervben a „kommunista ember” mint elérendő cél megglehetősen anakronisztikus változás az 1950-es tanterv „szocialista ember”-éhez képest, 1956 tragédiája után.

A tanterv tartalmában azonban történt alapvető változás. Az alsó tagozat négy évfolyamán az olvasás órák népköltészeti alkotásainak felsorolásánál csaknem szó szerint ismétlődik meg az 1956-os tanterv szövegezése. A válogatási szempontok továbbra is az „*elnyomottak helyzete*”, „*a mindennapi munka szépsége*”, „*a dolgozók összetartozása, és gyűlöletük az elnyomókkal szemben*”, „*a népi hős önfeláldozó bátorsága*”.²⁰⁷

Az ötödik és hatodik évfolyamon megjelenő népköltészet köréből származó tananyag alig volt több, mint az alsó tagozatos, és a hozzájuk kapcsolódó nevelési célok is hasonló képet mutattak:

*„A népmesék. A nép képzeletvilágának, társadalomszemléletének, vágyainak, igazságszeretetének megnyilatkozása a mesékben. [...] Az osztályharc kifejezése a mesében (a szegény–gazdag ellentét, hogyan áll bosszút a szegény, hogyan győzi le a gazdagot?). A nép hite az értékes emberi tulajdonságok győzelmében (pl. a jámbor úr és a balga szolga, Erős János).”*²⁰⁸

²⁰⁶ Tanterv 1963. 4.

²⁰⁷ Tanterv 1963. 24.

²⁰⁸ Tanterv 1963. 226.

A tantervi utasítások között azonban a népköltészeti alkotások oktatási folyamatba történő beillesztésének lehetőségei, módszerei jelentek meg:

*„A népköltészet körébe tartozó egyszerű találós kérdésekkel irányítsa a tanulók figyelmét a természeti jelenségekre, azok egyszerű indoklására. Adjon alkalmat arra, hogy a tanulók környezetükben maguk is gyűjtsenek találós kérdéseket, és azokat játékaikban alkalmazzák. A közmondásokkal foglalja össze, egészítse ki, tegye világosabbá a tanulók előtt az egyes olvasmányok mondanivalóját. A népdalokkal és népmesékkal nevelje a tanulók kedélyét, mélyítse hazaszeretetüket.”*²⁰⁹

A tanulók buzdítása a saját környezetükben történő gyűjtésre az 1960-as években fellendülő középiskolai néprajzi gyűjtőmozgalom pozitív előképeként fogalmazódott meg. Az ilyen indíttatású általános iskolások válhattak a néprajzi gyűjtés lelkes hívévé középiskolás korukban.

A tanterv az anyanyelv tudatos és helyes használatára vonatkozóan a tájnyelvhez való viszonyulásra is tartalmazott utasítást:

*„A tájnyelvi kiejtés területén csak az indokolatlan hangzórövidítéseket, hosszabbításokat, kihagyásokat, és a köznyelvtől eltérő raghasználatot kell javítania (pl. »tanított, föld« »Elmentem édesanyámnál«). A tájnyelvi szavak használatát ne tiltsa, de tanítsa meg a megfelelő köznyelvi formát is (pl. tengeri – kukorica). Az egyes vidékeken elszaporodott idegenszerű szavak (pl. spájz, eccájj stb.) ellen következetesen küzdenie kell, és erre ösztönözze tanulóit is. (Kis nyelvőrök.).”*²¹⁰

Ezzel a szemlélettel Tálasi Istvánnál találkozhattunk a középiskolai néprajz-oktatásról szóló tanulmányában.²¹¹

A *környezetismeret* órákon megjelenő néprajzi, illetve helyi tartalmak az életmódváltás következtében már a földművelés gépesített formájára utaltak. A mezőgazdasági munkák megfigyelése során a traktor, az eke, a vetőgép szerepe jelent meg. A lakóhely múltjára csupán egyetlen mondat utalt a harmadikos tananyag meghatározásánál, amely a település eredetére, az elődök életére vonatkozott.²¹²

A másodiktól negyedik osztályig meghatározott *rajz* tananyagban a népművészet köréből textíliák területe díszjeleinek, hímes tojások díszítményeinek, a pász-torművészet alkotásainak, a fazekasmunkák ritmikus és koncentrikus mintáinak

²⁰⁹ Tanterv 1963. 34.

²¹⁰ Tanterv 1963. 91.

²¹¹ TÁLASI I. 1937. 36.

²¹² Tanterv 1963. 102.

szemléltetése és rajzolása szerepelt.²¹³ Ugyanezek a témák jelentek meg a felső tagozatos tananyagban is, nyolcadik osztályban kiegészülve „*a legfőbb népművészeti tájegységek áttekintése*”-vel.²¹⁴

Az ének tantárgy keretében jelentős visszaesés tapasztalható az előző tantervhez képest is. Mind a négy alsó tagozatos évfolyamon csupán a magyar gyermekjátékdalok, egyszerűbb népdalok szerepeltek.²¹⁵ Népdalok felső tagozaton pedig csak ötödiktől hetedikig jelentek meg mindenféle további műfaji kategória megadása nélkül.²¹⁶

A vizsgált korszak tantervi reformjai és új dokumentumai nem mutattak jelentős változást. A tananyag tartalma és a meghatározott célok tekintetében következetesen a pártvezetés ideológiája érvényesült.

Az 1972-es párthatározat az oktatás tartalmi fejlesztésnek legfontosabb eszközeként a néhány éven belül végrehajtandó teljes körű tantervi reformot jelölte meg. Megállapította, hogy az akkor érvényben lévő merev tantervi követelmények helyett rugalmasabbakat kellene kialakítani, és a pedagógusoknak fokozott önállóságot kellene biztosítani a követelmények megvalósításához. Az egy tantárgy, egy tankönyv rendszer enyhítésének irányába is tett kezdő lépést, amely elrendelte, hogy az általános műveltség szempontjából alapvető tantárgyakból a 78-as tantervi korszerűsítés során két tankönyvi változat készüljön, és a pedagógusok joga legyen a köztük való választás. Azonban az újító szándékok egyike sem valósult meg, mivel a totális állami kontroll feladására ekkor még nem került sor. A tartalmi-tantervi reform esetében a célok, a legfontosabb prioritások kijelölése alapvetően 1972-ben a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Központi Bizottságának (KB) ülésén történt meg, azaz tisztán politikai döntés volt.

Ennek eredményeként született meg az 1978-as egységes központi tanterv,²¹⁷ amelynek tantervelméleti újításai a törzsanyag és kiegészítő anyag, a tantervi optimum és minimum különválasztása és a fakultatív foglalkozások megjelenése, illetve kiterjedése voltak.

1978

A tantervi reform eredményeként megszületett 1978-as tanterv több újítása előrelépést jelentett a korábbi tantervelméleti elgondolásokhoz képest. Az általános iskola célját azonban még mindig a pártideológia mentén határozta meg:

²¹³ Tanterv 1963. 184–187.

²¹⁴ Tanterv 1963. 575.

²¹⁵ Tanterv 1963. 195–198.

²¹⁶ Tanterv 1963. 598–603.

²¹⁷ *Az általános iskolai nevelés és oktatás terve 1978.*

„Az általános iskola célja, hogy megalapozza a szocialista ember személyiségének az ismeret–világnézet–magatartás egységében történő kialakítását, a társadalmi műveltség alapvető javainak az életkor lehetőségeit figyelembe vevő feldolgozása útján, építve a fiatalok munkájára, közösségi tevékenységére, tapasztalataira.

Az általános iskola:

– nyújtson minden tanulónak egységes, korszerű, továbbépíthető alpműveltséget,

– céltudatosan alakítsa ki a tanulóknak a dialektikus és történelmi materialista világnézet alapjait,

– fejlessze a szocialista emberre jellemző erkölcsi tulajdonságokat, a szocialista hazafiságot és internacionalizmust, a munka és a dolgozó ember megbecsülését, a közösségi magatartást,

– alapozza meg a tanulók politechnikai műveltségét,

– tegye képessé őket a szép befogadására, megóvására és megteremtésére,

– testileg, szellemileg egészséges, edzett nemzedéket neveljen.

Mindezzel tegye képessé a fiatalokat arra, hogy cselekvően vegyenek részt a fejlett szocialista társadalom építésében: hazánknak aktív állampolgáraivá, öntudatos dolgozóivá, védelmezőivé válhassanak.”²¹⁸

A tananyag meghatározásában a néprajzi és helyi ismeretek megjelölése meglehetősen szűken történt. Az osztályfőnöki órák keretében a *Szülőföldünk, hazánk, helyünk a világban* témakörön belül harmadik, negyedik és ötödik osztályban került sor a lakóhely néphagyományainak, nevezetességeinek megismerésére. Harmadik osztályban a gyűjtőmunka szerepe jelent meg hangsúlyosan:

„Szeretjük szülőföldünket, mert szép, itt születünk, és jól érezzük itt magunkat. A tanulók egyéni és csoportos gyűjtőmunkája eredményeiből osztálykiállítás előkészítése a lakóhely természeti szépségeiről, nevezetességeiről, népi hagyományairól, népművészetéről, népdalairól, az ott lakók életéről. Ösztönzés a lakóhely alaposabb megismerésére.”²¹⁹

Negyedik osztályban az ismeretbővítést tűzték ki célul:

„[...] A hazaszeretet megnyilvánulásai a gyermekeknél: részvétel a kisdobos és az úttörő megmozdulásokon, a kisdobos próbák teljesítése, folyama-

²¹⁸ Tanterv 1981. 15.

²¹⁹ Tanterv 1981. 41.

*tos ismeretbővítés a magyar nép hagyományai, szokásai, dalai, táncai, a magyar nép története köréből, séták, kirándulások a környékre.”*²²⁰

Ötödik osztályban már megjelent a hagyományok, szokások megtartó ereje, szerepük a szülőföld szeretetének kialakításában:

„[...] Az egy helységben lakókat a közös élmények, törekvések, az együttes munka, a szokások és hagyományok rendszere fűzi össze, ez köti őket életre szólóan a szülőföldhöz. A szülőföld szerves része a hazának. Minden gyermek, ifjú és felnőtt lakóhelyének képviselője, hagyományainak ápolója és gyarapítója.

Ápoljuk népi hagyományainkat!

A gyűjtőmunka eredményeinek számbavétele: történetek a nagyszülők életéről, a múltbeli élet tárgyi emlékei, népmesék, szájhagyomány, a szülőföld, a lakóhely és környéke népművészeti alkotásai. Beszámoló a tájmúzeumban látottakról.

*Osztály- vagy úttörőrendezvény előkészítése: Így éltek a régiek!”*²²¹

A mindössze három évfolyamot érintő ismeretanyag a fokozatosság elve alapján bővülő témáival jutott el a lakóhely hagyományainak megismerésétől azok megtartó erejének felismertetéséig. Az 1963-as tanterv osztályfőnöki óráinak témáihoz képest nagy előrelépést jelentett ez az építkezés. Amíg az előző tantervben csupán ötödik osztályban jelent meg egy rövid utalás a művelt tanulóhoz méltatlan dolgokról, mint vakhit, hiedelem és babona,²²² az 1978-as tanterv már értékként kezelte a lakóhely népeletének elemeit.

A magyar nyelv és irodalom tantárgy alsó tagozatos évfolyamokon megjelenő tananyagában második és harmadik osztályban a nyelvhasználat fejlesztésének keretében mondókák, sorolók, találós kérdések, népi játékok, gyermekdalok, mesék olvasása szerepelt.²²³ Negyedik osztályban, az *irodalom* tananyagban már önálló részben jelentek meg a népköltészeti alkotások és azok műfaji jellemzői.²²⁴ Mindez ötödik osztályban, az irodalmi olvasmányokban egy rövid résszel folytatódott, ahol a magyar és a világirodalomból vett népköltészeti és műköltői alkotások keretében mesék, mítoszok, mondák jelentek meg.²²⁵ Felsőbb évfolyamokon azonban már nem találunk hasonló utalásokat a tananyagban.

²²⁰ Tanterv 1981. 49.

²²¹ Tanterv 1981. 59.

²²² Tanterv 1963. 655.

²²³ Tanterv 1981. 172, 181.

²²⁴ Tanterv 1981. 191–192.

²²⁵ Tanterv 1981. 432.

A *környezetismeret* tantárgy *otthon* témaköre első osztályban a családi szokásokat, hagyományokat²²⁶ tartalmazta, második osztályban a foglalkozások megismerésének keretében egy lakóépület felépítését követhették nyomon a gyerekek. A munkálatok időbeli sorrendjének megismerése mellett összehasonlították a „*korszerű és a hagyományos*” lakásépítést.²²⁷

A harmadik osztályban már kicsit bővebben jelentek meg a helyi ismeretek a *Lakóhelyünk múltja* témakörben. A törzsanyagban szerepelt: „*Tárgyi emlékek, műemlékek, szobrok, emléktáblák, amelyek lakóhelyünk múltját idézik. A helytörténeti ismeretek a település eredetéről, nevezetes eseményekről, elődeink életéről.*”

A kiegészítő anyag ehhez kapcsolódóan tartalmazott néprajzi ismerettartalmakat: „– *Kiállítás szervezése helytörténeti emlékekből és a jövőt elképzelő gyermekrajzokból. – Népmesék, népi játékok és népszokások előadása.*”²²⁸

A negyedik osztályban jelent meg az *Élet a gyümölcsösben, a zöldségeskertben és a szántóföldön* témakör, ami az első tantervi korszak dokumentumaiban még bőven tartalmazott a gazdálkodó életre vonatkozó ismereteket. Ebben a tantervben már csak a növények és az állatok biológiai leírása kapott helyet.²²⁹

Felső tagozaton a földrajz tantárgy nyújthatott keretet a hasonló ismereteknek, de csak a nyolcadikos tananyagban jelent meg Magyarország földrajzának tárgyalásakor néhány kapcsolódó információ a kiegészítő anyagban. Többek között itt tettek említést Tessedik Sámuel munkásságáról, hazánk sajátos településföldrajzának kialakulásáról, a magyar mezőgazdaság termelési rendszereiről.²³⁰

A *rajz* tantárgy tananyagában, első osztályban a kompozíciós, téri, formai, színbeli problémák tárgyalásához kapcsolva szerepelt a népművészeti alkotások bemutatása. A harmadik osztályban a tanterv előírta a Néprajzi Múzeum, skanzen vagy néprajzi kiállítás megtekintését a helyi lehetőségek alapján.²³¹ A módszertani alapelvek között mindössze ennyi szerepelt: „*Kiemelten foglalkozunk a magyar művészettel és a népművészettel.*”²³²

Felső tagozaton csak két évfolyamon jelent meg a népművészet egy-egy területe a tananyagban. Ötödik osztályban érintőlegesen foglalkoztak a fazekassággal, tojásfestéssel, hatodikban a népi építészettel, bútorokkal, fafaragásokkal, pásztorművészettel.²³³

Az *énekeket* tananyagban, első osztályban 25–30 mondóka és népi gyermekjátékdal ismerete szerepelt, ami másodikban kiegészült könnyű népdalok-

²²⁶ Tanterv 1981. 215.

²²⁷ Tanterv 1981. 224.

²²⁸ Tanterv 1981. 232.

²²⁹ Tanterv 1981. 238–239.

²³⁰ Tanterv 1981. 582.

²³¹ Tanterv 1981. 324–330.

²³² Tanterv 1981. 333.

²³³ Tanterv 1981. 762–765.

kal. Harmadik és negyedik osztályban ez az előírás nem bővült tovább a magyar népdalkincsből, hanem más népek dalai és úttörődalok jelentek meg.²³⁴ Ugyanígy ötödiktől nyolcadikig is csak a 25–30 dal szerepelt a tananyagban, amelyben megemlégték a népdalokat is.²³⁵

A korszak utolsó tanterve, amely egészen a rendszerváltás utáni időkhöz, a *Nemzeti Alaptanterv* megjelenéséig érvényben volt, a megelőző tantervekhez képest is nagyon kevés néprajzi ismeretet épített be a tananyagba. Az 1956-os, illetve 1963-as tantervekben meglévő lehetőségeket is tovább szűkítette. Bár tantervelméleti szempontból sok újítást hozott, a néprajzi ismeretek közvetítése meglehetősen háttérbe szorult minden tantárgy tananyagában.

A középiskolai reformok változása a második tantervi korszakban

A háború után újra kellett építeni a középiskolák hálózatát, és a fejlesztésük is megoldásra várt. A gimnáziumok száma az ötvenes évek elejéig lassan emelkedett. A szakmai középiskolák száma és a középiskolákban tanuló diákok létszáma dinamikus fejlődést mutatott ebben az időszakban.

A politikai vezetés a középiskolákban és a felsőoktatásban tanuló fiatalok szociális összetételének megváltoztatását tűzte ki elsődleges célul. Ennek eredményeként történt meg a munkás és szegényparaszt származásúak nagyarányú beiskolázása, amely kezdetben látványos eredményeket hozott.

1948 őszétől 1955-ig a minisztérium szakérettségi tanfolyamokat szervezett, amelyeknek keretében a középiskolát nem végzett munkás- és parasztfiatalok két középiskolai tantárgyból érettségi vizsgát tehettek. Később az ezeknek megfelelő főiskolai vagy egyetemi szakon folytathatták tanulmányaikat. A túlfeszített tempo azonban a minőség rovására ment.

1949-ben valamennyi középiskolát gimnáziummá szervezték át. Létrejötték az általános gimnáziumok humán és reál (természettudományos) tagozattal. Ahol lehetett, külön fiú- és leánygimnáziumokat működtettek, a koedukáció csak a hatvanas évektől kezdve vált általánossá középiskoláinkban.

Az 1949/1950-es tanévben az általános gimnázium mellett megalakultak a szakgimnáziumok,²³⁶ a következő év őszén azonban ismét hároméves óvónőképzőket és négyéves tanítóképzőket létesítettek helyettük.²³⁷

²³⁴ Tanterv 1981. 341–350.

²³⁵ Tanterv 1981. 779–788.

²³⁶ Pedagógiai gimnázium a tanító- és óvónőképző helyett, valamint közgazdasági, ipari és mezőgazdasági gimnázium.

²³⁷ A tanítóképző négy esztendeje után a jelöltek érettségi vizsgát tettek, majd egy év gyakorlati képzés következett, melyet képesítővizsga zárt.

1950 szeptemberében a gimnáziumokban is új tanterv lépett érvénybe, amely magas óraszámot biztosított a természettudományos tárgyaknak. Ugyanakkor a túlterhelés elkerülése miatt lecsökkentett óraszámok áldozata lett a rajz és az ének tantárgy.

A hivatalos tantervben meghatározott célok olyan ideológia mentén fogalmazódtak meg, amelyek a honismeret, helyismeret, helytörténet fogalmába sűrítettek az iskolai oktatásból eltávolítandó eszméket. A néprajztudomány valamilyen szinten kívül esett ezen a körön, így a néprajz középiskolai tantárggyá tételére is történhettek kísérletek.

Balassa Iván 1947-ben írt *Magyar néprajz* című tankönyve alapján rövid ideig a mezőgazdasági szakközépiskolák 3. osztályában tanítottak néprajzot.

Ezt a kezdeményezést kivéve a néprajz nem vált önálló tantárggyá, ebben az időszakban azonban elindult a szakköri munka kiépülése. Ehhez biztosított ösztönző háttérrel a Néprajzi Múzeum és a Népművészeti Intézet 1952-ben először meghirdetett országos társadalmi néprajzi gyűjtőpályázata.

Később a pályázathirdetők köréhez csatlakozott a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete is. Az ifjúsági tagozat pályázatain diákok is részt vehettek egyéni vagy szakköri pályamunkákkal. Díjazásuk az Országos Diáknapokon történt, amelyre kétfévente került sor a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) Központi Bizottsága rendezésében. Az 1960-as években szép eredményeket hozó középiskolás néprajzi gyűjtőmunkát az oktatáspolitikai néphagyományokat megbecsülő szocialista hazafiságra nevelés eszközeként használta fel.²³⁸

1960-ban a *Társadalmi Szemle* hasábjain folyt *Eszmecsere* az oktatási rendszer továbbfejlesztésének irányelveiről. A hozzászólások között Ortutay Gyula írását is olvashatjuk, aki a munka szerepét emelte ki az oktatáson belül:

*„Ami az érzelmi és értelmi kultúrát, valamint az erkölcsi nevelést illeti, csak formális lenne mindez, ha nem adná meg tartalmát éppen az élettellel való eleven kapcsolatot: a munka, és magasabb fokánál: az alkotásnak oktatási rendszerünkbe való szervezett bevitele. Ez az elv – helyesen – áthatja egész kialakuló oktatási rendszerünket: ez ad alkalmat az új korszerű nevelési módszerek kidolgozására, középfokú oktatásunk új, végleges típusainak kialakítására.”*²³⁹

Ez az eszmecsere is hozzájárult az 1961-ben végrehajtott nagyszabású oktatási reform előkészítéséhez, amely azonban nem foglalkozott a néprajzi ismeretek oktatási folyamatba történő beillesztésével.

²³⁸ KÓSA L. 1981. 5–6.

²³⁹ ORTUTAY Gy. 1960. 91.

Az 1978-as tantervben találkozhatunk először ilyen irányú törekvéssel, ahol a szabályozás a gimnáziumokban fakultatív tárgyként biztosított lehetőséget a néprajz tanítására. Erre a tantervi lehetőségre reagálva 1981-ben megjelent egy fakultatív néprajz tanterv a középiskolák 3–4. osztálya számára, amelynek ideiglenes használatát a Művelődési Minisztérium 31 725/1981. VIII. számú intézkedésével hagyták jóvá. A tanterv szerkesztői Hoffmann Tamás, Sárkány Mihály és Szuhay Péter voltak. A fakultatív tantárgy oktatásának célját a következőkben határozta meg a tanterv:

*„A tanulók korábbi történelmi és gazdasági-földrajzi ismereteire támaszkodva az európai világ kulturális és etnikai tagoltságának megismertetése, a különböző európai társadalmak eltérő fejlődésének magyarázata, s a magyar társadalom történetének e rendszerben való elhelyezése. Ismerjék a tanulók az egyes társadalmak előtt álló történelmi alternatívákat, s logikus választ adjanak a választásra.”*²⁴⁰

Az oktatási feladatokat két területen fogalmazta meg a tanterv. Az egyik terület a kor ideológiai elvárásainak megfelelően tartalmazta a társadalmi munkamegosztás során létrejött rétegződés, a rétegek és kiscsoportok közötti viszonyok tárgyalását. Ismertette az ipari forradalmat megelőző kulturális fejlődés folyamatát, a kapitalista és a szocialista társadalmak közötti érintkezés kulturális következményeit, az osztályokra szakadt társadalmak kulturális megosztottságát.

A másik területen megjelent a feladatok között a kulturális hagyományaink tudatosítása, a magyar nép nyelvi, etnikai, kulturális kapcsolatainak, fejlődésének bemutatása az európai népek körében, valamint a magyar népi kultúra, mint rendszer megismertetése. Az identitás érzésének kialakítása mellett oktatási feladatként jelentkezett a társadalmi tények és folyamatok megismertetése révén a más kiscsoportokkal szembeni megértés, a más társadalmi csoportok és idegen társadalmak kulturális teljesítményeinek megbecsülése, kirekesztve az etnocentrizmus, a vallási és faji előítéletek minden megnyilvánulási formáját.²⁴¹

A tananyag heti két órában, összesen évi 64 órában jelenhetett meg a középiskolák harmadik vagy negyedik osztályában. A tanév folyamán hat egységet határozott meg a tanterv. A módszertani bevezetőre fordítható három óra tartalmazta a kultúra és a rétegg kultúra fogalmi meghatározását, a helytörténetírás szerepét, a néprajz, a történettudomány és a szociológia helyét a helytörténeti kutatásokban és rétegg kultúrák megismerésében.

A második nagy egység 27 órában tárgyalta az európai társadalmak fejlődését. 12 órában kerülhetett sor az etnikai, nyelvi és vallási osztályozásra, a társadal-

²⁴⁰ Néprajz fakultatív tanterv 1981. 3.

²⁴¹ Néprajz fakultatív tanterv 1981. 3.

mi és gazdasági tipológiára, az életformák bemutatására (zsákmányolók, nomád állattartók, falusi parasztok az ipari forradalom előtt és után). 15 óra állt rendelkezésre a magyarországi társadalom fejlődésének felvázolására a feudalizmus kialakulásától kezdve. Megjelent a tananyagban a társadalmi mobilitás, régiók és településeik, a 19. század első felének társadalmi-gazdasági modellje, a jobbágyszabadság utáni modell, paraszti alternatívák a kapitalizmus korában, a klasszikus parasztfalu, mint kulturális szervezet.

A tanterv harmadik egysége az Európára és Magyarországra jellemző eltérő gazdasági és társadalomfejlődési utak összefoglalására 2 órát határozott meg.

A negyedik egység 20 órát biztosított a magyar népi kultúrának, mint rendszernek egyes jelenségeire.

Ezen a területen belül jelent meg a társadalom rétegződése, a társadalmi kapcsolatok, a rokonsági rendszer, a mobilitás, a gazdasági termelés (földművelés, állattartás, kiegészítő ágazatok, háziipar), csere (kereskedelem), fogyasztás (építkezés, lakásberendezés, öltözködés, táplálkozás, háztartási egységek), a folklór (műfajok: mese, ballada, monda), képző- és díszítőművészet, hétköznapi és ünnepi szokások, hangszeres zene, tánc. Az elméleti bevezetőt követte az ötödik egység, amely a tanultak gyakorlati alkalmazására kínált lehetőséget. 10 órát biztosított a tanterv egy esettanulmány elvégzésére. Az addigi anyagra épülő módszertani útmutató segítségével az osztály által kiválasztott falu, helyi közösség kutatására kerülhetett sor. Ehhez a következő szempontokat adta meg a fejezet:

- a helyi társadalom viszonylagos autonómiája, helye a társadalmi struktúrában;

- a háztartás, mint önfogyasztási csoport: család és rokonsági rendszer, házasság;

- a paraszti gazdaság, mint termelési rendszer: mezőgazdasági és háziipari tevékenység, kereskedelem;

- a parasztközösség, mint kulturális rendszer: formák, jog, erkölcs, szokás, művészetek, homogenizáló mechanizmusok;

- közvetítők a parasztok és a környező társadalom között: a hatalom – gazdasági, politikai, jogi, oktatási, vallási – vezetői.

Végül a hatodik részben 2 óra alatt foglalhatták össze a hagyományos kultúra és a modern civilizáció ismereteit.²⁴²

A követelményekben meghatározták a kulturális fejlődés fő állomásainak ismeretét és a fejlődést uraló törvényszerűségek érvényesülésének igazolását. Ennek alapjaként a kor ideológiai elvárásainak megfelelően a marxi-lenini társadalomfelfogást határozták meg.

További követelményként a tanterv előírta, hogy a tanulók legyenek jártasak a honismereti kutatásban, ismerjék lokális társadalmukat, segédkönyvek felhasználásával.

²⁴² Néprajz fakultatív tanterv 1981. 4–5.

nálásával tudjanak tájékozódni az európai kultúrák és népek között, ennek alapján ismerjék meg az Európán kívüli népeket is.²⁴³

A korszak áttekintése

Az 1948-as államosítást követő időszakban megjelenő tantervek a teljes korszakon át a pártállami ideológiát fogalmazták meg és közvetítették az oktatási gyakorlatban. A meghatározott tananyagok és azok közvetítési módszereinek legnagyobb részét a szocialista ember nevelésének eszközeként írták le. A néprajzi és helyi ismerettartalmak szerepe az előző korszakhoz képest jelentősen lecsökkent. Elsősorban a tanórákon kívüli tevékenységek, szakkörök biztosítottak terepet a népi kultúra elemeinek megismeréséhez. Ehhez nyújtott segítséget az 1950-es évektől egyre népszerűbbé váló középiskolai gyűjtőmozgalom.

A korszak végéig, a rendszerváltozásig érvényben lévő 1978-as tanterv sem tudott az ideológiai kötöttségeken lazítani, de a fakultatív tárgyak újbóli bevezetésével megnyitott egy lehetőséget a néprajz iskolai térnyerésére.

Az 1970-es évektől kezdve a gyakorló pedagógusok és a magyar oktatásügy vezetői közül is egyre többen keresték a lehetőséget az iskola reformjára.

Megélénkültek a pedagógiai kísérletek, amelyek a tanulók egyéni képességeinek sokirányú és intenzív fejlesztésére irányultak. 1971-ben kezdődött Zsolnai József komplex pedagógiai programegyüttesének a kidolgozása, amelyet a köznyelv *Zsolnai-módszernek* nevezett el és idővel számos hazai iskolában talált követőkre. Az új pedagógia kimunkálása anyanyelvi-helyes ejtési fejlesztő programmal indult, amelyet 1979-ben a nyelvi–irodalmi–kommunikációs nevelés (NYIK) koncepciója követett. Végezetül 1981-től 1996-ig tartott az értékközvetítő iskola modelljének kialakítása. 1994-ben léptek ki a közoktatási rendszerből azok az első diákok, akik a tanulmányaikat 12 éven át e program szerint folytatták, illetve akik e tantervnek szinte minden elemét először tanulták. Az értékközvetítő és képességfejlesztő program (ÉKP) 1995-ben a *Nemzeti Alaptanterv*vel is összevetésre került. A *Nemzeti Alaptanterv* műveltségterületeinek megfelelő tagoltságú 12 évfolyamos tananyagrendszerben, mely 15 év alatt nyerte el végző formáját, az *Ember és társadalom* műveltségi területen belül kapott helyet a *Népismeret, néprajz*, amelyet másodiktól hatodik évfolyamig kötelező, hetedikől tizedikig szabadon választott tantárgy keretében tanulhatnak a diákok. A tantárgyhoz tankönyvek is készültek.²⁴⁴

A pártállami korszak utolsó lényeges közoktatáspolitikai dokumentuma, az 1985-ben becikkelyezett 1. törvény már foglalkozott a tanulók, a pedagógusok és

²⁴³ Néprajz fakultatív tanterv 1981. 6.

²⁴⁴ HEFFNER A. – KISS É. 1998.

a szülők jogaival és kötelességeivel; meghatározta az óvoda, az alapfokú, középfokú és felsőfokú oktatás intézményeit. Hangsúlyt fektetett az iskola és a társadalmi környezete kapcsolatának erősítésére. Az iskolaállítást és -fenntartást még állami jognak tüntette fel, de egyes iskoláknak már nagyobb önállóságot juttatott. A törvény a korszerű szocialista iskola megvalósítása érdekében egy szűk körben iskolai kísérletek folytatását engedélyezte. Ennek eredményeként a nyolcvanas évek végére valóban megnőtt az iskolák önállósága, egyre több helyen választottak alternatív pedagógiai programot.

Többek között ilyen próbálkozás volt a Winkler Márta nevéhez fűződő Kincskereső Iskola, amely 1988 szeptemberében alakult meg a budapesti Teleki Blanka Általános Iskola alsó tagozatos tagiskolájaként, 1996. szeptember 1-től pedig a Bethlen Gábor Zene Tagozatos Általános Iskola és Újreál Gimnázium tagiskolájaként működik. Fokozatosan bővült először négy, majd hat évfolyamossá, minden évfolyamon egy-egy tanulócsoporthoz indítva. A Kincskereső Iskola célul tűzte ki a beilleszkedési és teljesítményzavarral küzdő gyerekek kisközösségben történő integrált nevelését. Programjuk keretében a minden évfolyamon megjelenő kincskereső órák jelentős részben tartalmaznak néprajzi ismereteket. Ezekhez az órákhoz munkafüzetek is készültek.²⁴⁵

A fenti két példa is jelzi, hogy már a rendszerváltozás előtti években beindultak azok a változás szellemében megfogalmazott alternatív pedagógiai kísérletek, programok, amelyek előhírnökei voltak egy átfogó, az egész magyar oktatást megváltoztató reformnak.

1990-től napjainkig

A rendszerváltozás a magyar iskoláztatás történetében is fordulópontot jelentett, megkezdődhetett egy demokratikus jogállam iskolarendszerének a kialakítása. Az 1990. január 24-én elfogadott törvény szólt a lelkiismereti szabadságról, a vallásszabadságról és az egyházakról. A törvény 17. paragrafusa lehetővé tette, hogy *„egyházak és más jogi személyek iskolákat és egyéb oktatási-nevelési intézményeket állítsanak.”*²⁴⁶

1993-ban a parlament elfogadta az új közoktatási törvényt, amely ötéves kortól írta elő az iskola-előkészítőt, és rendelkezett a tíz évfolyamos alapképzést nyújtó általános iskoláról. A tankötelezettséget továbbra is 6-tól 16 éves korig határozta meg. A törvény rendelkezett az egyházi, alapítványi és magániskolákról, leírta az állami-önkormányzati iskolák világnézeti semlegességének követelményét.

²⁴⁵ DEÁK É. 1998; PÓSA E. 1998.

²⁴⁶ MÉSZÁROS I. 1996a. 249.

A törvény elfogadásának évében az új tantervi szabályozás központi pillérét alkotó *Nemzeti Alaptantervnek* (NAT) már négy változata készült el. Az 1995-ben bevezetett NAT jelentős tantervelméleti újításokat tartalmazott: iskolatípusoktól független egységes szabályozás, tantárgyak helyett műveltségterületek meghatározása, a követelményeknek pedagógiai szakaszhatárokon történő meghatározása, tantárgyközi területek definiálása, kötelező óraszámok helyett alsó és felső limitek megadása.

1993-tól kezdődően törvényi legitimitást nyert a kétszintű tantervi szabályozás és ennek intézményi pillére, a helyi tanterv.

A NAT bevezetése a magyar közoktatás modernizációja, az új társadalmi szükségletek érvényesítése és a hagyományos iskolai struktúra feloldása szempontjából egyaránt jelentős lépésnek számított, amely gyökeresen megváltoztatta a korábbi oktatási gyakorlatot.²⁴⁷

Nemzeti Alaptanterv, 1995

A Magyar Köztársaságnak a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvényével, valamint annak 1995. évi módosításával meghatározott alapidokumentuma, a *Nemzeti Alaptanterv* (NAT) jött létre. A törvény a tíz évfolyamra szóló tankötelezettséghez kapcsolódó oktatási folyamatot két szakaszra bontotta. Az alapozó időszak az első hat évre terjedt ki.

A korábbi tantervekben szereplő, az iskolai pedagógiai tevékenység ideológiai, nevelési céljaira vonatkozó központi szabályozás, a feladatok, tananyag, tantárgyak, óraszámok meghatározása helyett alapot adott a tantervek, a tantárgyi programok, a tankönyvek és más taneszközök, valamint az alapműveltségi vizsgakövetelmények kidolgozásához.

A dokumentum egyik legfontosabb újdonságának számított, hogy nagy teret kaptak benne azok a fejlesztési követelmények, amelyek a különböző képességfejlesztő, illetve nevelési programok számára biztosítanak szakmai hátteret.

Ezek a követelmények az egyén és a köz érdekeit egyaránt megfelelő szerephez juttató demokratikus magatartásra kívánják felkészíteni a tanulókat. A bennük megfogalmazott értékek az alapvető emberi jogokon, a lelkiismereti és vallásszabadságon, a közoktatáson, a gyermeki jogokon, a nemzeti és etnikai kisebbségek megbecsülésén alapulnak. Tartalmazzák továbbá az európai polgári fejlődés értékrendjét, a tudományos-technikai haladás, a hazai kulturális, pedagógiai hagyományok értékeit.

A NAT nemzeti jellege elsősorban abban nyilvánul meg, hogy a közös nemzeti értékeket szolgálja. Fontos szerepet szán az ország és tágabb környezete, a Kár-

²⁴⁷ <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=kiadvany&kod=tartalmi>

pát-medence megismerésének, a nemzeti hagyományoknak, valamint a nemzeti identitás fejlesztésének, beleértve az ország nemzetiségeihez, kisebbségeihez tartozók azonosságtudatának ápolását, kibontakoztatását. A NAT előírása szerint az iskolai oktatás minden szintjén minden gyereknek meg kell ismerkednie a nemzetet alkotó hazai kisebbségek kultúrájával, közös történelmünkkel.

A dokumentum kimondja, hogy a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségi oktatás a magyar oktatási rendszer szerves részeként működik, amelynek célja a kisebbségi önazonosság megőrzése és erősítése. Ennek érdekében ösztönöz egyebek mellett az adott kisebbség népköltészetének, zenéjének, szokásainak és hagyományainak megismertetésére és ápolására, a történelmi hagyományok, az anyanyelvi kultúra, a hon- és népismeret oktatására.²⁴⁸

A nemzeti és a nemzetiségi kultúra közvetítése mellett az európai, humanista értékrendre és azokra a tartalmakra összpontosít, amelyek Európához tartozásukat erősítik.

A dokumentum egyben figyelmet fordít az emberiség előtt álló közös, globális problémákra is, hangsúlyozva az egyének és az állam, a társadalom felelősségét, lehetőségeit, feladatait ezek megoldásában. A különböző kultúrák iránti nyitottságot, megértést szolgálja. Más népek hagyományainak, kultúrájának, szokásainak, életmódjának a megismerésére, megbecsülésére nevel.²⁴⁹

Az alaptanterv bevezetésével jelentős mértékben megnőtt az iskolák autonómiája. Mindez lehetővé tette a helyi viszonyoknak és igényeknek megfelelő fejlesztési folyamatok megindulását. Az iskolai pedagógiai programok és a helyi tantervek, valamint az ezekhez kapcsolódó tankönyvek, taneszközök kidolgozása, megválasztása a tartalmi szabályozás egyik elengedhetetlen részét alkotja.

Az iskola a helyi tanterv tantárgyainak óratervét a kötelező óraszámok esetében a javasolt arányokra figyelve, a nem kötelező órakeretre vonatkozóan pedig teljesen szabadon alakíthatja ki.²⁵⁰

A NAT egyik fontos szerkezeti újítása, hogy műveltségi területek és részterületek keretében fogalmazta meg a tananyagot, így a hagyományos tantárgyi keretek feloldásával jóval tágabb teret engedett az ismeretek rendszerezésének. A korábbi tantervekben addig nem szereplő területek között voltak olyanok, amelyek önállóan is alkothattak tantárgyakat, de több műveltségi területhez tartozó tartalmak egy tantárggyá szervezéséhez is biztosított lehetőséget.

Az új struktúrában megjelenő műveltségterületek: *Anyanyelv és irodalom* (magyar nyelv és irodalom, kisebbségi nyelv és irodalom), *Élő idegen nyelv*, *Matematika*, *Ember és társadalom* (társadalmi, állampolgári és gazdasági ismeretek, emberismeret, történelem), *Ember és természet* (természetismeret, fizika, kémia,

²⁴⁸ NAT 1995. 18–19.

²⁴⁹ NAT 1995. 7.

²⁵⁰ NAT 1995. 9–18.

biológia és egészségtan), *Földünk és környezetünk*, *Művészetek* (ének–zene, tánc és dráma, vizuális kultúra, mozgóképkultúra és médiaismeret), *Informatika* (számítástechnika, könyvtárhasználat), *Életvitel és gyakorlati ismeretek* (technika, háztartástan és gazdálkodás, pályorientáció), *Testnevelés és sport*.

A *Nemzeti Alaptanterv* közös nemzeti értékek mentén megfogalmazott követelményei és az általa biztosított iskolai autonómia lehetővé tette, hogy a néprajzi ismeretek, lokális tartalmak bekerüljenek a helyi tantervekbe. A műveltségi területek is jelentős mértékben tartalmazznak ilyen jellegű tananyagot.

Az *Anyanyelv és irodalom* keretében az első négy évfolyamon megtalálhatók a népi mondókák, szólások, közmondások, ünnepekhez kötődő népköltések, rigmusok, népmesék. A népköltészeti alkotásokat tartalmazó témakör kibővítve jelenik meg az ötödik és hatodik évfolyamon.²⁵¹

Az *Ember és társadalom* műveltségi területen belül a *Társadalmi ismeretek* a család és a lakóhely ismeretét, országismeretet fogalmaz meg követelményként a negyedik évfolyam végén. Itt jelennek meg a mondák, legendák, a magyar nemzet jelképei. Az elsajátítandó ismeretek között szerepelnek a lakóhely gazdasági és társadalmi jellemzői, változásainak összefüggései, történetek hazánk múltjából. A *Társadalmi, állampolgári és gazdasági ismeretek* tananyaga a nyolcadik évfolyam végéig tartalmazza a család, a háztartás, a helyi társadalom, az alkotmányos rendszer működése kérdéseit, a tizedik évfolyam végéig pedig az állami szuverenitás témájával kell foglalkozni. Az *Emberismeret*ben a közösség és társadalom, az értékrendek, az erkölcs, a hit és vallás fogalma jelenik meg a tizedik év végéig.²⁵²

A *Művészetek* műveltségi területen belül az *Ének–zene* keretében a negyedik évfolyam végéig a szülőföld népdalaival, hatodikig a szülőföld népzenejével ismerkedhetnek meg a gyerekek. Minden évfolyam tananyagában szerepelnek népdalok. A *Tánc és dráma* tananyagában jelentős helyet foglalnak el a népi gyermekjátékok, szerepjátszó játékok és egyes ünnepekörök játéakai. A *Vizuális kultúra* részét képezi minden évfolyamon a népi díszítőművészet jellegzetes tárgyaival való megismerkedés.²⁵³

Az *Informatika* műveltségterülethez tartozó *Könyvhasználaton* belül a NAT előírja az iskolai, lakóhelyi könyvtárak ismeretét és használatát, különös tekintettel az ezekben található helyi vonatkozású dokumentumokra.²⁵⁴

Az *Életvitel és gyakorlati ismeretek Technika* tananyaga is tartalmaz néprajzi vonatkozásokat. A negyedik évfolyam végén követelmény a népművészeti hagyományok ismerete, a hatodik évfolyam végéig feladat a lakás, lakóház, vá-

²⁵¹ NAT 1995. 25–53.

²⁵² NAT 1995. 83–117.

²⁵³ NAT 1995. 175–204.

²⁵⁴ NAT 1995. 215–220.

rosrész, falu modellezése. A *Háztartástan* keretében találkozhatnak a gyerekek a népviseletekkel, a lakókörnyezettel, a falusi és városi családok életmódjának különbségeivel. A nyolcadik évfolyam végéig megismerkedhetnek hagyományos magyar és nemzetiségi ételekkel, azok elkészítésével.²⁵⁵

A *Nemzeti Alaptanterv* témánkat érintő másik újítása a keresztntantervek bevezetése volt, amelyek tantárgyak feletti új műveltségi területek tananyagát határozták meg. A komplex jellegű modernizációs területek elemei valamennyi tantárgy keretében megjelenhettek. Keresztntantervi követelményként jelent meg a *Hon- és népismeret, Kapcsolódás Európához és a nagyvilághoz, Környezeti nevelés, Kommunikációs kultúra, Testi és lelki egészség, Tanulás, Pályaorientáció ismeretanyaga*.²⁵⁶

A később önálló tantárgyi modullá váló hon- és népismeret követelményei a NAT-ban így szerepeltek:

„Minden tanuló ismerje meg népünk kulturális örökségének jellemző sajátosságait, nemzeti kultúránk nagy múltú értékeit. Ismerjék a kiemelkedő magyar államférfiak, tudósok, feltalálók, művészek, írók, költők, sportolók tevékenységét, munkásságát. Legyenek jól tájékozottak a haza földrajzában, irodalmában, történelmében, mindennapi életében. Sajátítsák el azokat az ismereteket, gyakorolják azokat az egyéni és közösségi tevékenységeket, amelyek az otthon, a lakóhely, a szülőföld, a haza és népei megismeréséhez, megbecsüléséhez, az ezekkel való azonosuláshoz vezetnek. Ismerjék a városi és a falusi élet hagyományait, jellegzetességeit.

A tanulók legyenek nyitottak a hazánkban és szomszédságunkban élő más népek, népcsoportok értékeinek és eredményeinek megismerésére, megbecsülésére.

*A hon- és népismeret segítse elő harmonikus kapcsolat kialakítását a természeti és társadalmi környezettel. Alapozza meg a nemzettudatot, mélyítse el a nemzeti önismeretet, a hazaszeretetet, ösztönözzön a szűkebb és tágabb környezet történelmi, kulturális és vallási emlékeinek, hagyományainak feltárására, ápolására. Késztesen az ezekért végzett egyéni és közösségi tevékenységre.”*²⁵⁷

A parlamenti választások után elindult a *Nemzeti Alaptanterv* felülvizsgálata. A pedagógiai szakértőktől 1998 őszén beérkezett vélemények azt jelezték, hogy a NAT szabályozása számos döntési ponton nem volt egyértelmű. Ez megnehezítette a helyi tantervek ellenőrzését is. Sok esetben a szakértők jóváhagytak olyan

²⁵⁵ NAT 1995. 221–239.

²⁵⁶ NAT 1995. 11–14.

²⁵⁷ NAT 1995. 11.

helyi tanterveket, amelyek a törvény általi előírásoknak formálisan megfeleltek, de a NAT célkitűzéseivel ellentmondó tartalmak is előfordultak bennük. Ezt az ellentmondásos helyzetet olyan módon kellett feloldani, hogy a változtatások megfeleljenek a tantervelméleti és a praktikus szempontoknak is.

Kerettanterv, 2000

2000-re elkészült a *Kerettanterv*, amely közvetítő, szabályozó, korlátozó szerepet töltött be a NAT és a helyi tanterv között.²⁵⁸ Meghatározta, hogy minek, s milyen időarányok mellett kell a helyi tantervben szerepelnie. Ezzel a *Nemzeti Alaptanterv* korrekciójára került sor, amelynek elsődleges célja az iskolarendszer egységességének helyreállítása volt. Eredményeképpen szabályozottabbá vált a közoktatás irányítása és a tanítás keretének újra a hagyományos tantárgyi struktúrát határozta meg.²⁵⁹

A kerettantervi tartalmi szabályozás és a tantárgyi keretek visszaállítása megnehezítette a NAT-ban meghatározott új tartalmaknak és módszereknek a régi formák közötti elhelyezését. A tantárgyak feletti új műveltségterületek tananyagát, amit korábban a keresztantervek tartalmaztak, a *Kerettanterv* kötelező tantárgyakká alakította. Így jöttek létre a modultantárgyak, amelyeket órászervezés szempontjából többféle módon építhettek be a tanrendbe. A rájuk fordítható évi 18 órával az iskolák a meghatározott törvényi keretek között saját belátásuk szerint gazdálkodhattak. Az intézmények a modultárgyakat kezelhették önálló tantárgyként, hozzákapcsolhatták más, nagyobb óraszámú tantárgyak óráihoz, a modultárgyak óraszámának összekapcsolásával létrehozhattak egy új, teljes óraszámú modultantárgyi keretet, kialakíthattak intenzív tanítási szakaszokat (témaheteket, epochákat, projekteket).²⁶⁰

A modultárgyak között kapott helyet a néprajzi ismerettartalmakat közvetítő *Hon- és népismeret*²⁶¹ is, amely az ötödik és hatodik évfolyam óratervében szerepel. A modultárgy önálló cél- és feladatrendszere mellett két eltérő tartalmú változatot tartalmazott a *Kerettanterv*. A helyi tantervek írásánál az iskolák a saját profiljuknak megfelelőbb változatot választhatták.²⁶²

²⁵⁸ 28/2000 (IX. 21.) OM rendelet a kerettantervek kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról.

²⁵⁹ KERBER Z. 2000. <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2000-04-np-Kerber-Kerettanterv#top>

²⁶⁰ Kormányrendelet 243/2003. 65–66.

²⁶¹ A *Hon- és népismeret* modul tantervi leírása az 1. számú mellékletben szerepel.

²⁶² *Kerettanterv* 2000. 355–367.

Az 'A' változat egyik központi rendező elve a hagyományismeret. A témakörök példái elsősorban a 19. század végén és a 20. század első felében élt gazdálkodó parasztsalád életéből valók. A modul tanításának célja a hagyományos paraszti kultúra és értékrend megismertetése, a paraszti életmód bemutatása. Megjelölt feladatai között szerepel az ösztönzés a szülőföld cselekvő felfedezésére, felkészítés a magyar kultúra egyre tágabb és egyre mélyebb megismerésére. Minden tanulót a saját szülőföldjének példáin keresztül próbál eljuttatni a hagyományos paraszti kultúra rendjéről és szokásairól kialakított általános képig. Nagyobb városban lakóknak a tágabb régiót, a budapestiek számára szabadon választható néprajzi tájakat javasol példának, illetve olyan tájakat, amelyekhez a gyerekek érzelmileg kötődnek, közös élmény, vagy rokoni kapcsolatok révén.²⁶³

A tantervi modul 'B' változata néprajzi tájak, népcsoportok bemutatásán keresztül ismerteti meg a tanulókkal lakóhelyük, régiójuk, a magyar nyelvterület földrajzi–néprajzi–nyelvjárási tájegységeinek jellemző néphagyományait. A hagyományok iránti érdeklődés felkeltésével elősegíti a népi kultúra és nemzeti értékeink tisztelétét, a hagyományaik megőrzésére tudatosan törekvő térségek megbecsülését.²⁶⁴

A *Hon- és népismeret* modul két változata más-más megközelítésben közvetíti a hagyományos paraszti kultúra legjellemzőbb vonásait. Az 'A' változat a társadalmi összefüggések, a közösség irányából indul, a 'B' pedig a földrajzi adottságok és a gazdasági jellemzők felől közelíti meg ugyanazokat a témákat. Végső soron a fogalmak és összefüggések kiemelésében alapvetően nem különböznek. Mindkét változat hangsúlyt helyez a környezet és a kultúra kapcsolatára, a hagyományok sokszínűségére, felhívja a figyelmet azok időbeli és térbeli változására, kiemelve napjainkig érvényes hatásaikat, a ma is felhasználható tapasztalatokat. Az ajánlott módszerekben is sok hasonlóságot tapasztalhatunk. Mindkét változatban lényeges szempont az ismeretek élményszerű megszerzése, a gyűjtőmunka, a csoportos munkaformák alkalmazása.

A konkrét és általános célkitűzések között mindkét változatban központi szerepet kap a megszerzett tudásnak a jelen körülményekkel történő megfeleltetése. Az 'A' modulban konkrétabban jelenik meg a más hagyományú kisebbségek és etnikumok kultúrájával való megismerkedés szükségessége.

A fejlesztési feladatok között kiemelt helyen szerepel az ismerettartalmak jellegéhez leginkább igazodó élményszerű, empirikus ismeretszerzés, amely a korosztály életkori sajátságainak megfelel. További fontos eleme mindkét változatnak a tanultak földrajzi–gazdasági–társadalmi összefüggéseinek felismertetése.

A belépő tevékenységformák között mutatkozik több különbség a *Hon- és népismeret* modul két variációja között. Az 'A' változat a magyar nyelv és iroda-

²⁶³ Kerettanterv 2000. 355–357.

²⁶⁴ Kerettanterv 2000. 362–363.

lom tantárgyi koncentrációt emeli ki, hangsúlyt fektetve a változások vizsgálata:

- a tanulók szókincese és fogalomismerete bővül, egyrészt a paraszti háztartás és gazdálkodás tárgyainak megismerésével, másrészt a népköltészeti szövegek, a szokások és a dramatikus játékok megtanulása révén;

- az irodalmi olvasmányélmények beépülnek az egyes témakörök példái közé;

- használják a diákok a könyvtárat, ismerjék meg a legfontosabb néprajzi, népköltési gyűjteményeket, a magyar szólások és közmondások gyűjteményét;

- beszélgetssünk közösen, vagy írjanak fogalmazást arról a tanulók, hogy mi változott meg a paraszti világból végérvényesen.²⁶⁵

A 'B' változat a földrajzi koncentrációnak nyit teret arra az egy tájegységre összpontosítva, amelynek a részletes ismertetését a továbbhaladás feltételeként is megszabja. Kiemeli a helytörténeti vonatkozásokat is:

- a tanulók megmutatják a magyar nyelvterület legfontosabb földrajzi és néprajzi tájegységeit a térképen, áttekintve az itt élő etnikai csoportokat és nemzetiségeket;

- a tanulók megismerkednek a lakóhely természeti adottságaival, hagyományos gazdasági tevékenységeivel, néprajzi jellemzőivel, történetének nevezetesebb eseményeivel;

- a tanulók az ötödik évfolyam végére részletesen megismernek egy régiót vagy tájegységet, összegyűjtik és leírják annak helytörténeti, nyelvjárási, néprajzi sajátosságait;

- a tanulók a hatodik évfolyam végére megismernek egy szabadon választott néprajzi–nyelvjárási tájegységet, értelmezik a nevét, elhelyezik a térképen, megnevezik vásáros központjait, felsorolják néhány nevezetes települését;

- a tanulók tájékozódnak a lakóhelyükhöz köthető, kötődő neves személyiségek tevékenységéről.²⁶⁶

A továbbhaladás feltételei között az 'A' változat az időbeli és térbeli változások rögzítését hangsúlyozza, egyben felhívja figyelmet a múzeumlátogatás jelentőségére:

- a paraszti kultúra térbeli és időbeli változásának néhány példával való indoklása, a városi kultúrától való eltéréseinek felismerése;

- annak felismerése, hogy a társadalmi változások a történelem részét képezik;

- múzeumok látogatása, az ott látott tárgyak, enteriőrök alapján az életmód elemeinek azonosítása.²⁶⁷

²⁶⁵ Kerettanterv 2000. 140–166.

²⁶⁶ Kerettanterv 2000. 272–283.

²⁶⁷ Kerettanterv 2000. 361.

A 'B' változat szemléletmódja a továbbhaladás feltételeiben is megmutatkozik, a választott tájegység nyelvhasználatának behatóbb ismeretét írja elő, de kiemeli a tantárgyi koncentráció fontosságát is:

– fogalmazza meg tapasztalatait, megfigyeléseit, ismerje a vidék nyelvének, népi kultúrájának néhány jellegzetes kifejezését.

Ismét utal a tantárgyi koncentráció fontosságára:

– ismereteit tudja más tárgyakban tanultakhoz, a történelemhez, irodalomhoz, rajz és vizuális kultúrához, ének-zenéhez kapcsolni.²⁶⁸

A legszembeötlőbb különbséget a témakörök és tartalmaik mutatják. Az 'A' modul átfogó képet nyújt a hagyományos paraszti kultúra egészéről, míg a 'B' jobban kedvez a helyi viszonyok mélyebb, alaposabb megismertetésének. Mindkét évfolyamon néprajzi, nyelvjárási tájegységeket dolgoz fel. Végeredményben azonban mindkét változat keretében hasonló tudáshoz jutnak a tanulók.

A Nemzeti Alaptanterv módosításai

A tantervi szabályozás politikai meghatározottsága erősen befolyásolja a nevelési és oktatási folyamat alakulását. A 2002-ben bekövetkezett kormányváltás újabb tantervi módosítást eredményezett. 2003-tól a *Nemzeti Alaptanterv* érvénybe lépő változata továbbra is kiemelt fejlesztési feladatként jelölte meg a hon- és népismeretet, amelynek szövegezése szinte szó szerint megegyezik az 1995-ös NAT leírásával:

„Elengedhetetlen, hogy a tanulók ismerjék népünk kulturális örökségének jellemző sajátosságait, nemzeti kultúránk nagy múltú értékeit. Ennek során tanulmányozzák a kiemelkedő magyar történelmi személyiségek, tudósok, feltalálók, művészek, írók, költők, sportolók tevékenységét, munkásságát, ismerjék meg a haza földrajzát, irodalmát, történelmét, mindennapi életét. Sajátítsák el azokat az ismereteket, gyakorolják azokat az egyéni és közösségi tevékenységeket, amelyek az otthon, a lakóhely, a szülőföld, a haza és népei megismeréséhez, megbecsüléséhez, az ezekkel való azonosuláshoz vezetnek. Ismerjék meg a városi és a falusi élet hagyományait, jellegzetességeit.

Fontos feladat a harmonikus kapcsolat elősegítése a természeti és a társadalmi környezettel, a nemzettudat megalapozása, a nemzeti önismeret, a hazaszeretet elmélyítése, és ettől elválaszthatatlan módon a hazánkban és szomszédságunkban élő más népek, népcsoportok értékeinek, történelmének, hagyományainak megbecsülése. A Nat a fiatalokat a szűkebb és

²⁶⁸ Kerettanterv 2000. 367.

*tágabb környezet történelmi, kulturális és vallási emlékeinek, hagyományainak feltárására, ápolására; az ezekért végzett egyéni és közösségi tevékenységeire ösztönzi.*²⁶⁹

Az új, 2007-ben törvényi erőre lépett felülbírált tanterv már a pedagógiai és pszichológiai, illetve helyi igényeket is figyelembe vette. A *Kerettanterv*ben még modulként szereplő tárgyhoz az új dokumentumban azonban már nem rendeltek óraszámot, és a tananyagát sem különítették el. Az *Ember és társadalom* műveltségi terület fejlesztési feladatai között találkozhattunk néhány néprajzi ismeret-tartalom körébe sorolható feladattal.

A kommunikáció területén belül a 7–8. évfolyam követelményei között szerepel: *„Tárgyak készítése hagyományos kézműves technikákkal.”*²⁷⁰

A tartalom kulcselemei az 1–4. évfolyamon jelöli ki a következő feladatokat:

„Legyen alkalmuk a tanulóknak arra, hogy [...] megismerkedjenek néhány helyi hagyománnyal, néhány történettel a lakóhely múltjából, továbbá a környék, a lakóhely természeti értékeivel. Megismerkedjenek néhány magyar, nemzeti és etnikai kisebbségi népszokással, a hagyományos mesteriségekkel.”

5–6. évfolyamon:

„Legyen alkalmuk a tanulóknak arra, hogy további ismereteket szerezzenek a helyi hagyományokról, a lakóhely múltjáról. [...] Megismerjenek néhány mondát, elsősorban a magyar történelemből. [...] További ismereteket szerezzenek a magyar és nemzetiségi népszokásokról, a hagyományos életmódról. Ismerkedjenek a lakóhelyen élő nemzeti és etnikai kisebbségek életével, kultúrájával, közös múltunkkal.”

7–8. évfolyamon:

„Ismereteket szerezzenek arról, milyenek voltak az emberek hétköznapijai a különböző korokban és kultúrákban. [...] Ismerkedjenek a lakóhelyen élő nemzeti és etnikai kisebbségek életével, kultúrájával, közös múltunkkal.”

9–12. évfolyam:

„Ismereteket szerezzenek a határon túli magyarok történetéről és kultúrájáról. Ismereteket szerezzenek a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbsé-

²⁶⁹ NAT 2003. 14.

²⁷⁰ NAT 2003. 65.

*gek – köztük a romák – történetéről. Ismereteket szerezzenek a magyarországi zsidóság történetéről.*²⁷¹

A NAT szabályozása a néprajzi ismerettartalmak integrált oktatását támogatja. A felmenő rendszerben alkalmazott tanterv a 2008/2009-es tanévben lépett érvénybe az ötödik évfolyamon. Eredményeként több intézmény a modultárgyak megszűnése nyomán az ismeretanyagot már nem önálló tantárgyként, legfeljebb integrált keretek között kezdte tanítani.

Új Nemzeti Alaptanterv, 2012

Az 1995 és 2012 között eltelt 17 év alatt született dokumentumokban, a *Nemzeti Alaptanterv*ben és a *Kerettanterv*ben megfogalmazott rendelkezések és előírások fokozatosan alapozták meg a néprajzi ismeretek oktatását.

Az 1995-ös kerettantervi követelmények szintje után a 2000-ben induló moduláris oktatás nagyon rövid idő alatt történő bevezetése miatt az intézmények jelentős részében nem sikerült biztosítani a szükséges személyi és tárgyi feltételeket.

A néprajzi ismeretek közvetítését segítő könyvek és segédanyag megjelenése is váratott magára néhány évet. A tantárgy helye lassan stabilizálódott az iskolák tanrendjében. Amennyiben nem volt szakember a tárgy oktatására, az eltelt évek során akkreditált tanfolyamokon való részvétellel teremtették meg a szükséges személyi feltételeket. A több évig tartó felkészülés eredményeként az általános iskolákban kialakították a hon- és népismeret oktatásához szükséges feltételeket.

Az iskolai feltételek kialakításával párhuzamosan a szakmai háttértámogatás is megerősödött. Több fórum is foglalkozott a néprajzi ismeretek iskolai oktatásának lehetőségével. A Magyar Néprajzi Társaság 2008 és 2011 között három alkalommal rendezett konferenciát a téma szakmai szempontú körüljárására.²⁷²

A néprajztudomány legmagasabb szakmai körei is állást foglaltak a néprajzi ismeretek oktatásban betöltött szerepének megerősítése mellett.

Az új *Nemzeti Alaptanterv* előkészületi szakaszában a néprajztudomány intézményi szintű képviselői kezdeményeztek párbeszédet a tantervi munkálatok vezetőivel.²⁷³

A kitartó tárgyalások nyomán kötelezően választható önálló tantárgyi keretet kapott a hon- és népismeret az általános iskolákban. Ilyen módon lehetőség nyílt

²⁷¹ NAT 2003. 66–67.

²⁷² KEMECSI L. 2008. 2012.

²⁷³ BAKSA B. – KÓSA L. 2012. 29–30.

nemzeti műveltségünknek talán csak az anyanyelv fontosságához hasonlítható részének közvetítésére.

2012. június 4-én született meg a kormányrendelet a *Nemzeti Alaptanterv* kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról. Az ebben megfogalmazottak alapján a kerettanterveknek kell meghatározni a fejlesztési követelményeket, az elvárt tudást és alapul kell szolgálniuk a kimeneti követelmények meghatározásához. A tartalmi szabályozásban a különböző műveltségterületeken belül is megtalálható a közismereti tartalmakhoz köthető hon- és népismereti tudásanyag. Az *Ember és társadalom* műveltségterületnek azonban önálló részeként, kötelezően választható tantárgyaként is megjelenik a néprajzi ismeretanyag. Témaköreinek feldolgozását a *Nemzeti Alaptanterv* 5–8. évfolyamon javasolja, a kerettantervi kidolgozás során azonban mindez az ötödik évfolyamra korlátozódhatott. 2012 őszén a hon- és népismeret szabadon választható kerettantervei az 1–8. évfolyamokra is elkészültek.

A hon- és népismeret, mint kötelezően választható tantárgy – 5. évfolyam
A kerettanterv szerkezete, a hon- és népismeret órakerete²⁷⁴

A hon- és népismeret bevezető része után táblázat formájában következnek az oktatási-nevelési tartalmak és fejlesztések. A táblázatban az egy-egy témakörnek megfelelő tematikai egységek és az ezekhez rendelt órakeretek, az előzetes tudás, a tantárgyi ismeretek és fejlesztési követelmények, a kapcsolódási pontként meghatározott tantárgyak tudáselemei, melyek az adott hon- és népismereti témakörhöz kapcsolódnak, és kulcsfogalmak/fogalmak találhatók. Végül összegzésre kerülnek a fejlesztés várt eredményei. A *Kerettanterv* a tanulók törvényben rögzített heti kötelező óraszámainak 90%-át szabályozza. A hon- és népismeret órakerete 5. évfolyamon 36 óra, ebből a kerettantervben felhasználható 32 óra.

A kerettanterv 5. évfolyamán kötelezően választható tárgyként megjelenő *Hon- és népismeret* bevezető részében az általános célok és feladatok fogalmazódnak meg. Az itt leírt megfogalmazás szerint a hon- és népismeret tartalmazza a népünk kulturális örökségére leginkább jellemző sajátosságokat, nemzeti kultúránk nagy múltú elemeit, a magyar néphagyományt. Teret biztosít azoknak az élményszerű egyéni és közösségi tevékenységeknek, amelyek a család, az otthon, a lakóhely, a szülőföld, a haza és népei megbecsüléséhez, velük való azonosuláshoz vezetnek. Segíti az egyéni, családi, közösségi, nemzeti azonosságtudat kialakítását. Megalapozza és áthatja a különböző műveltségi területeket.

²⁷⁴ BAKSA B. – KARÁCSONY-MOLNÁR E. 2012. A *Történelemtanítás* folyóiratban megjelent tantervi ismertető alapján. http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2013/01/03_02_14_Baksa_Karacsony-Molnar.pdf

Rendszerezett ismeretanyagként pedig lehetőséget teremt a magyar népi kultúra értékein keresztül a saját és a különböző kultúrák, a környezet értékeit megbecsülő és védő magatartás, illetve a szociális érzékenység kialakítására. A tanulók felfedezik, hogy a nemzedékeken át létrehozott közösségi hagyomány összeköti őket a múlttal és segít nekik eligazodni a jelenben. Felismerik, hogy az emberiség évezredek óta felhalmozódott tapasztalatai a legegyszerűbb és éppen ezért a legfontosabb mindennapi kérdésekre adott gyakorlati válaszok tárháza. Megértik a tanulók, hogy a néphagyomány az általános emberi értékek hordozója, ezért ismerete az általános műveltséghez is szükséges.

A tantárgy megalapozza a tanulók nemzeti önismeretét, nemzettudatát, a tevékeny hazaszeretetét. Tudatosítja a tanulóknál, hogy először minden népnek a saját hagyományát, nemzeti értékeit kell megismernie, hogy azután másokét is, a nemzetiségeket, a szomszéd és rokon népeket, a világ többi népének kultúráját, az egyetemes értékeket, a köztük lévő kölcsönhatást is megérthesse. Ösztönöz a szűkebb és tágabb szülőföld, a magyar nyelvterület hagyományainak és történelmi emlékeinek felfedezésére, a még emlékezetből felidézhető, vagy a még élő néphagyományok gyűjtésére.

Bővíti a tanulók művelődéstörténeti ismereteit, a hagyományörzést, népi kultúránk, nemzeti értékeink megbecsülését. Értékkrendjével hozzájárul a tanulók értelmi, érzelmi, etikai és esztétikai neveléséhez, a természettel való harmonikus kapcsolatuk kialakításához és a társadalomba való beilleszkedésükhöz. A tanítás során – pedagógiai és néprajzi szempontok szerint kiválasztott hon- és népismereti, néprajzi forrásanyagok felhasználásával – minél több lehetőséget kell teremteni a néphagyományok élményszerű megismerésére. Törekedni kell a tanulók cselekvő és alkotó részvételére a tanulás során, hogy az érzékelésen, észlelésen, élményeken keresztül jussanak el az elvontabb ismeretekig, az összefüggések meglatásáig.

Tematikai egységek

A *Nemzeti Alaptanterv* hon- és népismereti témaköreinek kidolgozása a *Kerettanterv*ben hat tematikai egységben valósul meg. A közvetlen környezetből kiinduló, koncentrikus körökben bővülő ismeretek feldolgozása képezi a rendszerezés alapelvét. A családi környezet, majd a lakóhely megismerése után a hagyományos paraszti társadalom anyagi és szellemi kultúrájának feltárását, illetve a Kárpát-medencében élő etnikai csoportok, nemzetiségek bemutatását ismét a szülőföldhöz való visszatérés zárja le. Így a tanulók a saját környezetükhöz kapcsolva tudják összegezni a megszerzett ismereteket.

1–2. tematikai egység: Az én világom I–II.

Az *én világom* címmel két nagyobb tematikai egység tárgyalja a 19–20. század fordulóján jellemző hagyományos paraszti életmódot, és lehetőséget biztosít

a jelenkor életmódbeli jellemzőivel való összevetésre. A fejlesztési célok között első helyen jelenik meg a családi történetekből, beszélgetésekből, néprajzi leírásokból, archív fotó- és filmanyagokból történő ismeretszerzés. Ezek az ismeretek tágítják és teljesebbé teszik a három emberöltővel korábbi időszakról alkotott képet, jól kiegészítik a tantárgyi ismereteket.

A család megismerése a kiindulópont az egyre táguló körben megjelenő társadalmi környezet bemutatásához. A szomszédság, rokonság terminológiájának feltárása után következik a falu, illetve a város, a közvetlen lakóhely természeti adottságainak, helytörténetének, néphagyományainak megismerése. A település társadalmi rétegződését etnikum, felekezet, foglalkozás, életkor, vagyoni helyzet alapján vizsgálják a tanulók, és megismerik a lakóhelyhez köthető neves személyiségeket, nevezetes épületeket, intézményeket, kibővítve a régió hon- és népismereti jellemzőivel. Ehhez a két nagy tematikai egységhez elsődlegesen csak vizsgálati szempontokat fogalmaz meg a *Kerettanterv*, mivel legfőképpen a helyi kutatások és gyűjtőmunka eredményeként lehet feldolgozni a közvetlen környezetre vonatkozó ismereteket. Ez a témakör elősegíti a legszűkebb közösséghez, a családhoz, a lokális közösséghez való tartozás érzésének kialakulását, alkalmat biztosít értékének tudatosítására. A tanulók megismerkedhetnek nagyszüleik, dédszüleik világának erkölcsi normáival, találkozhatnak harmonikusan működő családi mintákkal. A hagyományos paraszti családmódel működésében az értéktերemtő munka, a javakkal való ésszerű gazdálkodás meghatározó szerepének feltárása segíti az ökonomikus gondolkodás kialakítását. Képesek lesznek az otthon, a lakóhely, a szülőföld, a haza megbecsüléséhez vezető egyéni és közösségi tevékenységek elsajátítására; a közösségért végzett munka értékeinek kiemelésére, tiszteltére. Lehetőség nyílik a szülőföldhöz kötődés, a hazaszeretet érzésének kialakítására.

3–4. tematikai egység: *Találkozás a múlttal I–II.*

Találkozás a múlttal címen szintén két tematikai egység foglalkozik a 19–20. század fordulóján jellemző hagyományos paraszti életmód bemutatásával, a jelenkor életmódbeli jellemzőivel való összevetéssel. A közvetlen lakókörnyezet, a ház és a ház részeinek, berendezésének megismerése ad keretet az abban élő család mindennapi életének megismeréséhez. A házak történeti fejlődésének bemutatásánál a jurtától a veremházon és az egysejtű épületeken át jutunk el a Kárpát-medencében általánosan jellemző háromosztatú paraszti lakóház megismeréséhez és a táji különbségek feltárásához. Fontos fejlesztési követelmény a természeti körülmények, a rendelkezésre álló építési anyagok és a különböző háztípusok kialakulása közötti összefüggések felfedezése.

A konyhai cserépedényeknek és az ételkészítés eszközeinek funkció szerinti osztályozása; a legfontosabb ételek alapanyagainak, elkészítési módjának, eszközkészletének megfigyeltetése az ismeretszerzésen túl a logikai készség, a rendszerező képesség fejlesztését is jól szolgálja. A lakószobák berendezési tárgyainak meg-

ismerése, funkcióváltásuk nyomon követése az életmód és a divat változásának megfigyelésére is alkalmat biztosít.

A család felépítésének, a családon belüli korok és nemek szerinti munkamegosztás tradicionális rendjének megismerése lehetőséget teremt a gyerekek saját feladataival való összevetésre, a családban elfoglalt helyük értékelésére. A témakör kiemelt feladata a belenevelődés folyamatának bemutatása, a játék szerepének hangsúlyozása. A felnőttek életét utánzó játékok a gyerekek számára a felnőttkorban rájuk váró feladatok megtanulását, a szerepek elsajátítását segítették elő, és a funkciójuk a mai napig sem változott.

A hétköznapiak rendjének megismerése során a hagyományos paraszti életmód fontosabb elemeiben felfedezhetik a tanulók a természeti tényezők meghatározó szerepét, a környezeti feltételekhez való alkalmazkodást. Tovább erősödik bennük az ökonomikus szemlélet, a rendelkezésre álló természeti javak ésszerű felhasználása, az önellátás fontosságának belátása.

A gazdálkodó ember legfontosabb munkái közül megjelennek a témakörön belül a gabonamunkák és a hozzájuk kapcsolódó szokások, az állattartás különböző módjai, illetve a női munkák közül a kenderfeldolgozás. A hétköznapi vászonviseletet elemeit összehasonlíthatják a gyerekek saját ruházatukkal: megfigyelhetik és megfogalmazhatják a hasonlóságokat és a különbségeket. A témakör fontos fejlesztési feladata az önellátó életvitel meghatározó elemeiben a természettel kialakított harmonikus kapcsolat előnyeinek kiemelése, a közösen végzett munka előnyeinek, közösségerősítő hatásának felismerése.

Az ételek és az étkezési szokások megismerése lehetőséget teremt a hagyományos paraszti táplálkozás jellemzőinek és a gyerekek saját étkezési szokásainak összevetésére. A szembetűnő különbségek és a tovább élő táplálkozási szokások megfogalmazása során kirajzolódnak az életmódváltás hatásai.

A térbeli tájékozódásra is lehetőséget biztosít a jellegzetes ünnepi viseletek táji eltéréseinek, jellemző elemeinek megismerése. A magyar népviseletek sokszínűségének felfedezése mellett azok mélyebb tartalmának, a közösséghez tartozás külső kifejezésformájának észrevétele is elengedhetetlen követelménye az ismeretszerzésnek. A kritikai gondolkodás fejlesztését szolgálja az egykori és a mai megjelenési formáik jelentéstartalmának feltárása.

5. tematikai egység: Hagyományos és népi (vallási) ünnepeink eredete és szokásrendje, jeles napok, ünnepi szokások a paraszti élet rendjében, társas munkák, közösségi alkalmak.

Az ötödik témakör a hagyományos és népi (vallási) ünnepeink eredetét és szokásrendjét, a jeles napok, ünnepi szokásokat, az emberi élet fordulóit, valamint a társas munkákat, közösségi alkalmakat tartalmazza. Fontos fejlesztési cél, hogy a tanulók megismerjék a jeles napi, ünnepi szokásokat, az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó népszokásokat, valamint a társas munkák (pl. szüret, kukoricafosz-

tás) és más közösségi alkalmak (pl. vásár, búcsú) hagyományait és jelentőségüket a paraszti élet rendjében, felismerjék a hétköznapi és ünnepek váltakozását, ritmusát.

A tanítás során törekedni kell arra, hogy élményszerű, tevékenységközpontú, hagyományhű módon sajátítsák el a tanulók egy-egy ünnepkör, jeles nap köszöntő vagy színjátékszerű szokását, valamint a társas munkákhoz, közösségi alkalmakhoz kapcsolódó szokásokat, különös tekintettel a helyi hagyományokra. Lehetőség szerint hallgassanak meg eredeti hangzóanyagokat, nézzenek meg filmeket is a népszokásokról. A szokásokhoz kapcsolódó tevékenységeket is gyakorolhatják, például jeles napok, ünnepi szokások tárgyainak elkészítésével; régi fényképek, tárgyak, rajzok, ábrák gyűjtésével; szóbeli, írásbeli élménybeszámolóval, pl. a helyi hagyományokról.

Az emberi élet fordulóihoz (keresztelő, gyermekkor, leány-, legényélet, lakodalom) kapcsolódó szokások néhány jellegzetességét pl. olvasmányok, olvasmányrészletek segítségével összehasonlíthatják a mai korrallal. Fontos annak tudatosítása, hogyan segítette a hagyományos faluközösség az egyént mindezen jelentős eseményeknél.

Az ismeretszerzés, tanulás során az életkornak megfelelő néprajzi forrásanyagokat is felhasználhatnak a tanulók, valamint a tanár által adott megfelelő útbaigazítással az internetet is igénybe vehetik. A tanulók az ismeretanyag elsajátítása során felfedezik, hogyan igyekezett a hagyományos faluközösségben harmonikus kapcsolat kialakítására az ember a természettel, a faluközösség tagjaival; hogyan igazította a gazdasági munkákat az évszakok váltakozásához. A térbeli tájékozódásukat egy-egy megismert népszokás tájegységhez, etnikai csoporthoz történő kötése is segíti.

6. tematikai egység: Magyarok a történelmi és a mai Magyarország területén. Néprajzi tájak, tájegységek és etnikai csoportok hon- és népismereti, néprajzi jellemzői a Kárpát-medencében és Moldvában. A hazánkban élő nemzetiségek és etnikai kisebbség.

A hatodik témakör főbb egységeinek fejlesztési célja a magyar néphagyomány sokszínűségének és közös vonásainak megismerése: a tájegységek, a szülőföld, az etnikai csoportok hon- és népismereti, néprajzi jellemzőinek bemutatásával; az anyagi kultúra, társadalomismeret és a folklór köréből vett különböző példák ismertetésével. Tudatosuljon a tanulóknak, hogy a határon túl hol élnek magyarok, legyenek képesek felsorolni a magyar nyelvterület jellegzetes néprajzi tájait, tájegységeit. Meg tudják nevezni a magyar nyelvterületen élő etnikai csoportokat (pl. palóc, matyó, kun, székely), illetve fel tudják sorolni a Magyarországon élő nemzeti kisebbségeket (pl. német, szlovák, szerb, horvát, szlovén, román, roma). Legyen fogalmuk a tanulóknak a nagy tájegységek területéhez köthető világörökségekről, a magyar szellemi kulturális örökségekről, a nemzeti par-

kokról. Fontos cél, hogy tanulói tevékenységek is kapcsolódjanak a különböző témákhoz, pl. a megismert (helyi) népszokások, népdalok, mesék közösség előtti bemutatása; képek gyűjtése a tájakra jellemző népviseletekről, népi építészetről, népművészetéről, hagyományokról; látogatás, tanulmányi kirándulás pl. tájházba, múzeumba.

A térben való tájékozódást segíti a Dunántúl és a Kisalföld, Észak-Magyarország, az Alföld és a nagytájakhoz kapcsolódó határon túli tájegységek, valamint Erdély és Moldova beazonosítása a térképen, valamint a kistáj, a szülőföld beillesztése a korábban megismert megfelelő nagytájba.

Összegezve az eddig leírtakat, az első négy témakör feldolgozása során a tanulók megismerik lakóhelyük, szülőföldjük természeti adottságait, hagyományos gazdasági tevékenységeit, néprajzi jellemzőit, történetének nevezetesebb eseményeit, jeles személyeit. A tanulási folyamatban kialakul az egyéni, családi, közösségi, nemzeti azonosságtudatuk. Általános képet kapnak a hagyományos gazdálkodó életmód fontosabb területeiről, a család felépítéséről, a családon belüli munkamegosztásról. A megszerzett ismeretek birtokában képesek lesznek értelmezni a más tantárgyakban felmerülő népismereti tartalmakat.

Az ötödik tematikai egység feldolgozásával a tanulók felfedezik a jeles napok, ünnepi szokások, az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó népszokások, valamint a társas munkák, közösségi alkalmak hagyományainak jelentőségét, közösségmegtartó szerepüket. Élményszerűen, hagyományhű módon elsajátítják egy-egy jeles nap, ünnepkör köszöntő vagy színjátékszerű szokását, valamint a társas munkák, közösségi alkalmak népszokásait és a hozzájuk kapcsolódó tevékenységeket. A hatodik témakör során megismerik a magyar nyelvterület földrajzi–néprajzi tájainak, tájegységeinek, valamint szülőföldjük hon- és népismereti, néprajzi jellemzőit; a hazánkban élő nemzetiségeket.

A hon- és népismeret mint szabadon választható tantárgy: 1–8. évfolyam

A hon- és népismeret szabadon választható tantárgyként a következőképpen jelenik meg: az 1–4. évfolyamon a tanulók megismerik a természet változásához igazodó emberi tevékenységeket, az év megfelelő szakaszához kapcsolják a megismert szokásokat, ünnepeket, az életkoruknak megfelelő népköltészeti alkotásokat (egyszerű mondókákat, kiszámolókat, játékokhoz kapcsolódó gyermekdalokat) tanulnak. Egy-egy dramatikus játék bemutatása során egyszerűbb tánclépéseket alkalmaznak, emellett megismerik a helyi hagyományokat. Az 5–8. évfolyamban a gyerekek a családjuk történetét, a hagyományos családmodell értékeit, a nagycsalád előnyeit fogalmazzák meg, összehasonlítják a jelenlegi és a száz évvel ezelőtti életmódot, bekapcsolódnak a közvetlen és tágabb környezetük természeti

és társadalmi értékeinek, sokszínűségének megőrzésébe, gyarapításába. Megismerik néprajzi forrásokból vett példák alapján a jeles napi, ünnepi szokásokat, valamint a társas munkák, közösségi alkalmak hagyományait.

Hetedikben és nyolcadikban már tisztában vannak lakóhelyük értékeivel, elkötelezetté válnak a megismert értékek megőrzésében, megerősödik a szülőföld iránti kötődésük. Megismerik a természetes alapanyagok felhasználását és a kézműves-tevékenységeket, népi mesterségeket, tudatosul bennük, hogy a természeti erőforrásokat takarékosan és felelősségteljesen, megújulási képességüket figyelembe véve kell használni. Felismerik a táplálkozási rend ritmusában, ésszerű váltakozásában az egészséges táplálkozás alapjait.

A *Nemzeti Alaptanterv* hon- és népismereti témaköreinek kidolgozása a *Kerettanterv*ben hat tematikai egységben valósul meg. A közvetlen környezetből kiinduló, koncentrikus körökben bővülő ismeretek feldolgozása képezi a rendszerezés alapelvét. A családi környezet, majd a lakóhely megismerése után a hagyományos paraszti társadalom anyagi és szellemi kultúrájának feltárását, illetve a Kárpát-medencében élő néprajzi (etnikai) csoportok, nemzetiségek bemutatását ismét a szülőföldhöz való visszatérés zárja le. Így a tanulók a saját környezetükhöz kapcsolva tudják összegezni a megszerzett ismereteket.

A tanítás során – a pedagógiai és néprajzi szempontok szerint kiválasztott hon- és népismereti, néprajzi forrásanyagok felhasználásával – minél több lehetőséget kell teremteni a néphagyományok élményszerű megismerésére. Törekedni kell a tanulók cselekvő és alkotó részvételére, hogy az érzékelésen, észlelésen, élményeken keresztül jussanak el az elvontabb ismeretekig, az összefüggések megértéséig. Így kell, hogy elsajátítsák egy-egy jeles nap, ünnepkör köszöntő vagy színjátékszerű szokását, valamint a társas munkákhoz, közösségi alkalmakhoz kapcsolódó szokásokat és a hozzájuk kapcsolódó tevékenységeket. Az oktatás állandó elemei a zenehallgatás, egy-egy tájegységet, néphagyományt bemutató film vetítése, tájházak, múzeumok látogatása.

A *Hon- és népismeret* tanításával különböző pozitív attitűdök és személyiségvonások alakíthatók ki, illetve fejleszthetők, ilyen az érdeklődés, a beleélés, az aktív, kreatív részvétel, az ítéletalkotás, a nemzeti azonosságtudat kialakítása, az én-kép, a szóbeli, írásbeli, képbeli kifejezőkészség fejlesztése és a világra nyitott, harmonikus, közösségi emberré nevelés.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a harmadik tantervi korszak dokumentumaiban, a *Nemzeti Alaptanterv* változataiban és a kapcsolódó kerettantervekben megfogalmazott rendelkezések és előírások megteremtették a néprajzi ismeretek oktatásának, és ezzel párhuzamosan a patriotizmusra nevelésnek lehetőségét a magyar iskolákban. A 20. század egészére kiterjedő, változó intenzitású törekvések a 21. század küszöbén értek célba, és biztosítottak a tantervi keretek mellett önálló tantárgyi keretet is a népi kultúra iskolai tananyagba történő beemelésre.

NÉPRAJZI ISMERETTARTALMAK RÉGI TANKÖNYVEKBEN

A központi tantervek korszakainak áttekintése után vegyük sorra az állami szabályozásokban megfogalmazott néprajzi ismerettartalmak tankönyvekben történő levetülését néhány népiskolai és polgári iskolai tankönyv segítségével. A vizsgált taneszközök népéleti, helyi vonatkozású ismeretei a tantervi előírásokban szereplő elemek konkretizálódása útján fogalmazzák meg az oktatásban megjelenő néprajzi ismerettartalmakat. Ezek alapján két csoportra osztottam a bemutatásra kerülő könyveket. Először az olvasókönyvek, majd a földrajzkönyvek tananyagából meríték példát a témára vonatkozó tantervi előírások megvalósulására. Külön részben kerül bemutatásra Balassa Iván *Magyar néprajz* című tankönyve, amely a többi tankönyvvel ellentétben nem egy tantárgyba integrálva tartalmazott néprajzi ismereteket, hanem önálló néprajzkönyvként jelent meg a *Nemzeti Alaptantervet* megelőző több mint egy évszázad egyedülálló próbálkozásaként.

A tantervi elemzések során kiderült, hogy a második tantervi korszakban az államvezetés elvárásai által meghatározott tartalom és nevelési célok nem kedveztek a néprajzi ismeretek hangsúlyos jelenlétének a tankönyvekben, ezért a bemutatott példák kivétel nélkül az első tantervi korszakhoz kapcsolódnak. Az 1890-től 1948-ig terjedő időszak olvasókönyvei és földrajzkönyvei közül válogatott taneszközök tananyagából kiemelt szövegek, képi illusztrációk alapján rövid áttekintést lehet adni a korszak oktatáspolitikájában jelenlévő néprajzi szemléletmódról.

A harmadik tantervi korszakban megjelenő, már a hon- és népismeret tantárgyi modul oktatását segítő tankönyvek bemutatására a negyedik fejezetben kerül sor.

A vizsgált első tantervi korszak miniszteri rendeletei szigorú követelményekhez kötötték a tankönyvek szakbírálását. A tankönyvek nem tartalmazhattak állam- és alkotmányellenes, valamint a valláserkölcsei nevelés szellemébe ütköző tanokat. Új tankönyv csak abban az esetben kerülhetett forgalomba, ha a már engedélyezett tankönyvvel szemben haladást mutatott. Fontos szempont volt az iskola tantervének és utasításainak, valamint szellemi színvonalának való megfelelés.

A rendeletek előírták azt is, hogy a tudományosságnak, a módszernek, az előadásmódnak és a terjedelemnek az iskola profiljával összhangban kell lennie.²⁷⁵

A tankönyvkiadók helyzete

A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda az elemi iskolai tankönyvek kiadásában egy rövid időszak (nagyjából 1905–1920 között) kivételével monopolhelyzetet élvezett. Az oktatási kormányzat hivatalos lapját, a *Hivatalos Közlönyt* is ez a kiadóhivatal vállalta fel.

A *Hivatalos Közlöny* 1925 és 1944 közötti korszakának kiadóhirdetéseire arra engednek következtetni, hogy a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda képviselte a tankönyvkiadók között a legjelentősebb gazdasági erőt. 1926-ban szinte 90%-ban ez az intézmény jelentetett meg benne hirdetéseket, amelyek a változatos és sokrétű kiadói tevékenységen belül szép számban tartalmaztak tankönyvhirdetéseket is. De megtaláljuk a kiadó könyvosztályának ifjúsági könyvjegyzékét, felhívásokat a tanárok számára, a vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából és rendeletére kiadott hivatalos rendtartási, kezelési és számviteli nyomtatványok jegyzékét, a népiskolai vezérkönyvek listáját, a különféle iskolatípusokra megírt tankönyvek és segédkönyvek lajstromát.

A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda könyvajánlataiból nyomon követhetjük az oktatáspolitikai irányváltásait, hangsúlyeltolódásait is. Amíg az 1920-as évek közlőnyeiben a keresztény-nemzeti értékrendet, valamint a trianoni béke igazságtalanságait hirdető kiadványok hirdetéseit jelentek csak meg, addig az 1930-as évek elejére a keresztény-nemzeti gondolat mellett a nép-nemzeti értékrend is feltűnt.

A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda az elemi iskolai tankönyvek hirdetéseiben is felvállalta a politikai propagandareklámot. A *Hivatalos Közlöny* 1931. augusztus 1-jei számában megjelent hirdetésében *A betűország virágos kertje* című ABC-s olvasókönyv sikerét szakmai és anyagi érvekkel támasztotta alá a kiadóhivatal, de mindezt a kultuszárca munkájának elismerésével egészítette ki.²⁷⁶

Szakmai érvként a könyv társadalmi elfogadottságát emelte ki: „*megszerette tanító, gyermek, szülő egyaránt*”. Az anyagi érv az olcsóság volt (3. ábra). Az olvasókönyv politikai legitimációját pedig az alábbi sorok igazolják: „*Ezzel az árleszállítással a KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA KLEBELSBERG KUNO GRÓF MINISZTER ÚR kultúrpolitikájának leghivatottabb megvalósítójaként csak az első lépést teszi meg a tankönyvek olcsóbbodása felé.*”²⁷⁷

²⁷⁵ 1925. évi 24.088/III. a. számú miniszteri rendelet: *Szabályzat a tankönyvek megbírálatára, engedélyezésére és használatba vétele tárgyában.*

²⁷⁶ ALBERT G. <http://www.opkm.hu/konyvesneveles/2002/1/cikk7.html>

²⁷⁷ A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda könyvajánlata: *Hivatalos Közlöny* 1931. aug. 1.

A BETŰORSZÁG VIRÁGOS KERTJE

A LEGJOBBAN TERJEDT EL AZ
EGÉSZ ORSZÁGBAN, MERT

1. belső értékét méltányolta a tanítói kar,
2. megszerezette tanító, gyermek, szülő egyaránt,
3. legszebb a kiállítása,
4. olcsó az ára.

**A TANÍTÓI KAR ÖN-
ZETLEN SZERETETE**
vitte be ezt a tankönyvsorozatot
AZ ORSZÁG
ISKOLÁINAK TUL-
NYOMÓ TÖBBSÉGÉBE

ÉS EZ TESZI MOST LEHETŐVÉ, HOGY E SOROZATOT MÉG OLCSÓBBÁ TEGYÜK.

OLCSÓBB LETT A BETŰORSZÁG!

Ezzel az árleszállítással a KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA
KLEBELSBERG KUNO GRÓF MINISZTER ÚR

kultúrpolitikájának leghivatottabb megvalósítójaként csak az első lépést teszi meg
a tankönyvek olcsóbbodása felé. Biztosan reméljük, hogy könyveinknek évről-évre
fokozódó közkedveltsége lehetővé fogja tenni, hogy a

BETŰORSZÁG VIRÁGOS KERTJEI MÉG OLCSÓBBÁK LEGYENEK!

Ha ezt elérjük, az érdem ismét a magyar tanítói karé lesz!

ÚJ ÁRAINK:

Betűország ABC-s könyve	ára 1'60
» II. o. olvasókönyv	» 2'24
» III. o. »	» 2'40
» IV. o. » (eddig 4'80 P volt!)	» 4'—
» V–VI. o. » (eddig 6'40 P volt!)	» 5'60

Mutatványpéldányt – bevezetés céljából – készségesen küld a

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA
BUDAPEST VIII, MÚZEUM-KÖRÚT 6. SZÁM. (GÓLYAVÁR.)

Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1981. Budapest, VIII., Múzeum-körút 6. — (F.: Csakó Elemér dr.)

3. ábra. A betűország virágos kertje könyvajánlata.

Míg Klebelsberg Kunó minisztersége alatt (1922–1931) széles tankönyvválaszték jelezte a könyvpiac viszonylagos liberalizációját, addig Hóman Bálint idején (1939–1942) a tankönyvpiac beszűkülése ment végbe. Már csak a Királyi

Magyar Egyetemi Nyomda és a Szent István Társulat tudott komplex sorozatokat prezentálni, a többi kiadó a piac beszűkülését érezhette a harmincas évek végére. Átmenetileg közösen, konzorciumokat alkotva tudtak csak sorozatokat kiadni (Athenaeum és Franklin, Franklin és Lampel).²⁷⁸

Integrált néprajzi ismeretek

Az olvasókönyvekben megjelenő néprajzi ismerettartalmak

„Magyar nemzeti olvasókönyv” (1890)

Az Eötvös-féle népiskolai törvényt követő időszak tankönyvei közül elsőként egy 1890-ben megjelent olvasókönyv néprajzi tartalmait tekintjük át. A *Magyar nemzeti olvasókönyv* a népiskolák második osztálya számára készült, amelynek első kiadását a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 17358–1888 számú, új kiadását pedig a 4954–1890 számú rendelettel engedélyezte (4. ábra).

A tankönyv első *Kisebb elbeszélések* című fejezetében jelentős számban fordulnak elő népmesék Arany László és Gyulai Pál gyűjtéseiből, illetve a *Hasznos Multságokban*, a *Kis Lapban* megjelent mesék rövidített átiratai. Néprajzi ismeretek szempontjából azonban sokkal gazdagabb a második fejezet.

A *Leírások a beszéd- és értelemgyakorlatok köréből* című részben bemutatásra kerül a ház, a háziállatok, a tehén, a ló, a szamár, a juh, a kecske, a disznó. Külön rész foglalkozik a házi szárnyasokkal, a lúddal, a kacsával, a pulykával.²⁷⁹ Az állatok hangja, külső megjelenése mellett viselkedési szokásaikról, egyéb jellemzőikről is olvashattak a tanulók. Az iskola is megerősítette a gazdálkodó életre készülő falusi gyerekek gyakorlati tapasztalatait, a városi tanulóknak pedig alapvető ismeretekkel szolgált a parasztporta állatairól.

A konyhai veteményeket és a gyümölcsfákat bemutató olvasmányok nemcsak a növények jellemzőit írták le, hanem azok hasznosítási módjait, a belőlük készíthető ételeket is.

Külön olvasmány szól a karácsonyfáról, a falusi életről, párhuzamba állítva a városi élettel.²⁸⁰

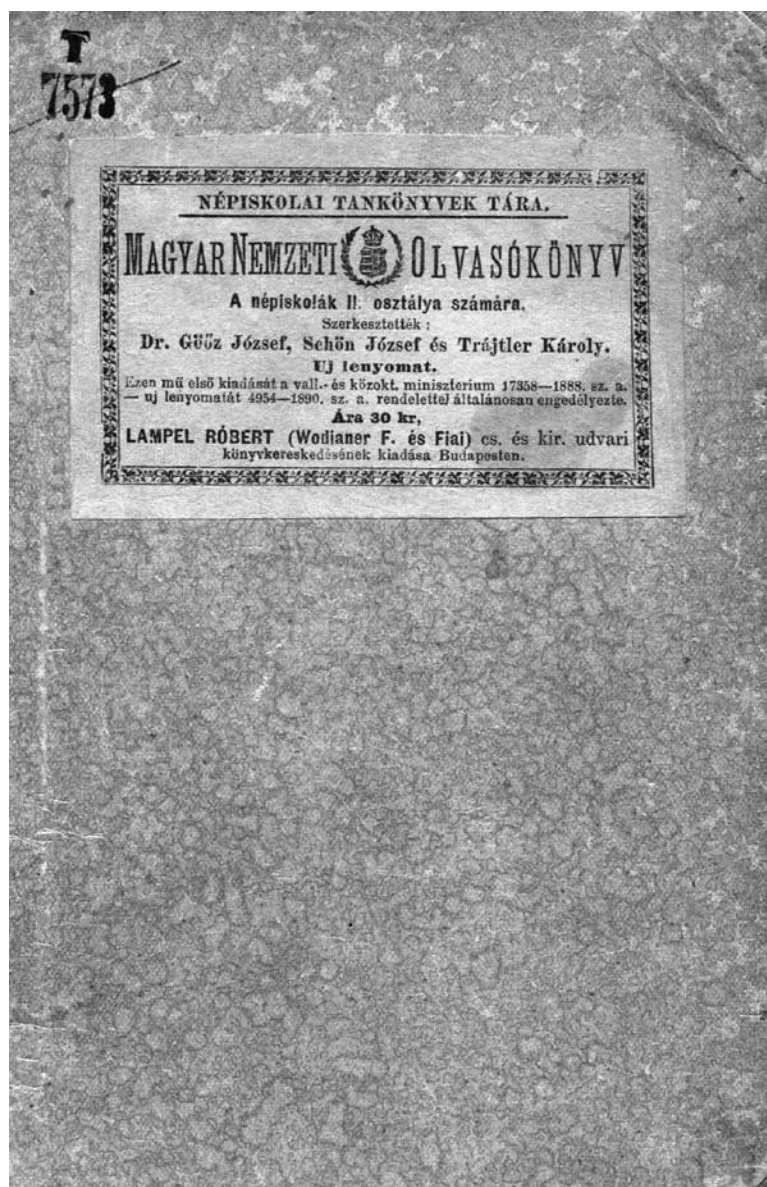
A mesterségek közül megismerhették a gyerekek a pék, a mészáros, a szabó, a csizmadia, az asztalos, a lakatos munkáját. Megjelent külön foglalkozásként a kézművespró, a tűzoltó, a rendőr, a katona és a tanító is.²⁸¹

²⁷⁸ ALBERT G. <http://www.opkm.hu/konyvesneveles/2002/1/cikk7.html>

²⁷⁹ *Magyar nemzeti olvasókönyv* 1890. 67–78.

²⁸⁰ *Magyar nemzeti olvasókönyv* 1890. 81, 86–88.

²⁸¹ *Magyar nemzeti olvasókönyv* 1890. 89–103.

4. ábra. *Magyar nemzeti olvasókönyv* (1890), borító.

A harmadik és a negyedik fejezet a szövegfolklor anyagából válogat a korosztálynak megfelelő tananyagot, amelyben közmondások és szólások eredetének és jelentésének megismerése mellett adomákat olvashattak a gyerekek.²⁸²

²⁸² *Magyar nemzeti olvasókönyv* 1890. 112–117.

Az ötödik fejezet gyermekjátékokat, gyermekversikéket, tréfás kérdéseket és találós meséket tartalmaz (5. ábra).²⁸³

V. Gyermekjátékok. Gyermekversikék. Tréfás kérdések. Találós mesék.

107. Gyermekjátékok.

a) Hintázó.

A falusi gyermekek hintázáskor ezt dalolgtatják:

»Egy üveg alma,
Két üveg alma,
Három üveg alma,
Négy üveg alma,
Öt üveg alma,
Hat üveg alma,
Hét üveg alma,
Nyolcz üveg alma,
Kilencz üveg alma,
Tíz üveg alma.«

A hintának minden lendülésekor 1—1 sort mondanak el ezen versikéből. Mikorra a hinta tizet lendül; akkorra érnek végére a versikének.

Ha valamelyik gyermek a hintázót a hintáról le akarja csalogatni, ezt mondja neki:

»Szállj le pajtás a hintóról,
Nem a te pénzed ára;
Amott jön egy sárga csikó,
Ugorj a hátára.«

b) Szembekötősdí.

A gyermekek csoportba állanak. Egyet kiválasztanak maguk közül. Ez úgy történik, hogy a játékre-

5. ábra. Magyar nemzeti olvasókönyv (1890), 118.

²⁸³ Magyar nemzeti olvasókönyv 1890. 118–119.

Megállapíthatjuk, hogy a tankönyvben található tananyag több mint 50%-ban néprajzi jellegű ismereteket tartalmaz. Ezek egyik része a másodikos elemista gyerekek számára is érthető elemeket mutat be a gazdálkodó ember életéből, fokozatosan felkészítve őket a rájuk váró paraszti életmódra. Tehát nemcsak a belenevelődés útján sajátíthatták el a földművelés, az állattartás, a háztartás vezetésének alapvető elemeit, hanem az iskola is kivette a részét ebből a folyamatból.

A tananyag másik részében a gyerekek életében fontos szerepet betöltő játékok és a gyermekfolklór különböző elemei jelentek meg, ami szintén azt mutatja, hogy az iskola a gyermekélet szervezőjeként, a gyermekkorban jellemző szórakoztató tevékenységek továbbadójaként is vállalt szerepet a hagyományok átörökítésében. Ha a tanító megérezte ennek jelentőségét, és a tananyagba beépítette a helyben élő hagyományokat, helyi játékokat, szólásokat, gyermekversikéket, akkor elvitathatatlan szerepet kell tulajdonítanunk az iskolának a hagyományozódás folyamatában.

„Falusi iskolások olvasó- és tankönyve népiskolák II. és III. osztálya számára” (1908)

A gyermek lelki fejlődésében jelentős szerepet játszó könyv nemcsak az oktatás, a nevelés, az ismeretközlés eszköze, hanem élmények forrása is számára. Ha ezek az élmények közel állnak a mindennapi tapasztalataihoz, maradandóbb, mélyebb ismeretek közvetítését segítik elő.

A falusi népiskolák számára készült tankönyv hetekre beosztva tartalmaz a második és harmadik osztályosoknak válogatott szemelvényeket és azokhoz kapcsolódó feladatokat. A nyelvgyakorlatok céljából felhasznált irodalmi szövegekben, rövid olvasmányokban a népeletre vonatkozó információk is gyakran szerepelnek. A második osztályosoknak szánt olvasmányok Szűcs Istvánék családján keresztül mutatják be a paraszti élet számtalan színterét, munkáit, eseményeit, ünnepnapjait.

A harmadik héten szereplő 10. olvasmányban megjelenik *Szűcs Istvánék háza tája*. Ebben a szövegben részletes leírást kapunk a házról, a parasztporta elrendezéséről, az állatokról, a veteményeskertről. A falun élő gyerekek saját otthonukra ismerhettek a tipikus leírásban, így szinte önmagukat láthatták meg az olvasmányok szereplőiben. Ez a személyes érintettség nagyban hozzájárult az ismeretek elmélyítéséhez.

A hetedik hét 25. olvasmánya a tanya életéről szól. A gazdasági élet színterét taglaló szövegben a környezet bemutatása mellett megjelenik a családon belüli munkamegosztás, a férfiak és a nők feladatainak leírása is. A 27. olvasmány az őszi teendőket veszi sorra a veteményeskertben. A zöldségek betakarításának és tárolásának módját bemutató írás a mindennapi gyakorlat iskolai megerősítését jelentette. A belenevelődésnek itt is megtaláljuk a tanulás által megátmogotott folyamatát.

Részletes leírást találunk a vásárról, a vásárlás menetéről, az alkuról, a korra jellemző árakról, a vásári fogadók életéről.²⁸⁴

A téli munkákat egy mesébe illesztett verseke sorolja fel:

*„Elsőbb is szétnézek tágas udvaromon:
Kopott szerszámaim kitatarozgatom.
Onnan bekerülök jó meleg szobámba:
Bele fogok vígan a kosárfonásba.
Nyírfából, cirokból seprűt kötögetek.
Kalapot is fonok, szalmából, kereket.
Közben, pihenésképp, egy sort faragcsálok:
Az apróságoknak játékot csinálok.
Anyjukom ezalatt fonja a fonalat.
Ha fonta, megszövi: készen a patyolat.
Könyves kis Palkómat ugri-bugri lába
Minden nap viszi a csengős iskolába.
Reggel tarisznyája van teli mi-mással,
Este meg a feje szép históriával.
Ha odaülhet a nagyanyó ölébe,
Mesemondásának se hossza, se vége.”*²⁸⁵

Olvashatunk még a határról, a földhasználatról, a mesgye szerepéről,²⁸⁶ a szántóföldi munkáról, az aratásról és a részes munkáról,²⁸⁷ az állattartásról a havasi pásztor életéről,²⁸⁸ a gyógynövények hasznáról,²⁸⁹ az ember ruházatáról, táplálkozásáról, a kenyérsütésről,²⁹⁰ az ünnepek közül a húsvéti szokásokról, a templomozásról és a locsolkodásról.²⁹¹

A harmadikosoknak szóló részben folytatódnak a paraszti életmód mozzanatait bemutató írások (a pusztai élet, a havasi pásztorok, táplálkozás), de nagyobb számban már a falu közösségére, az ország megismerésére tekintenek ki az olvasmányok. A szülőföld, a falu bemutatása mellett olvashatunk a falu életéről, Magyarországról.²⁹²

²⁸⁴ *Falusi olvasókönyv* 1908. 33–35.

²⁸⁵ *Falusi olvasókönyv* 1908. 50–51.

²⁸⁶ *Falusi olvasókönyv* 1908. 66.

²⁸⁷ *Falusi olvasókönyv* 1908. 94–95.

²⁸⁸ *Falusi olvasókönyv* 1908. 105–106.

²⁸⁹ *Falusi olvasókönyv* 1908. 120–122.

²⁹⁰ *Falusi olvasókönyv* 1908. 53, 56, 72.

²⁹¹ *Falusi olvasókönyv* 1908. 85–86.

²⁹² *Falusi olvasókönyv* 1908. 110, 150, 154, 214.

„Betűország virágos kertje” (1925–1929)

Az 1925-ös tanterv számos újítást fogalmazott meg a korábbi metodikai gyakorlatokhoz képest. Az új módszer szerint az olvasástanítás során a hangokat önállóan kellett szemléltetni, az ember egyes cselekedetei, vagy állatok hangjai, természeti jelenségek segítségével. Olyan, a gyermeki lelkületnek megfelelő mese, történet, vagy azt megjelenítő kép közvetítette a hangot, melynek középpontjában a kiválasztott hangforrás állt.²⁹³

A Klebelsberg Kunó nevéhez fűződő új népiskolai tanterv legfontosabb célkitűzése a nemzeti nevelés volt, középpontba helyezve a gyermekek vallásos, hazafias, erkölcsös, értelmes és öntudatos nevelését. Ezekhez az általános célkitűzésekhez igazodtak az egyes tantárgyak célkitűzései is. A magyar nyelvi oktatás egyik nagyon fontos céljaként jelent meg a családi élet és az iskolai nevelés áthidalása, a nemzet szellemi életébe való bekapcsolása, az otthon, a szülőföld, a nép és a haza megszerettetése, a vallásos és erkölcsi alapon nyugvó nemzeti műveltség elemeinek biztosítása.

Az új tanterv természetesen új tankönyveket is hozott magával. A tartalmi szempontból gondosan szerkesztett, színes, hazafias szellemű tankönyvekben az új módszernek megfelelően nagyszámú illusztráció is szerepelt. Az osztott és részben osztott népiskolák számára készült el a *Betűország virágos kertje* tankönyvcsalád, amely 1925 és 1929 között öt kötetben jelent meg az elemi iskola mind a hat osztálya számára.²⁹⁴ A tankönyvek szerkesztői Urhegyi Alajos, Voinovich Géza, Móra Ferenc és Szentiványi Gábor voltak, a sorozat azonban Móra Ferenc nevéhez kapcsolódva került be a köztudatba (6. ábra). A tankönyvek népszerűségét mutatja, hogy 1946-ig 11 kiadást értek meg.²⁹⁵

Az olvasókönyvek értékes irodalmi szemelvények mellett rendkívül gazdag illusztrációs anyagot is tartalmaztak, amelyek nemcsak az első osztályosok olvasástanulását, hanem a felsőbb évfolyamok szövegértelmezését nagyban elősegítették. A népeleti leírások hűen tükrözték a paraszti élet mindennapjait, ünnepeit, kiegészülve olyan feladatokkal, amelyek manipulatív úton is segítették az ismeretek elsajátítását.

²⁹³ FARKAS A. 2008. http://www.iskolakultura.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=100&Itemid=1

²⁹⁴ Az ötödik és a hatodik osztály olvasókönyve egy kötetben jelent meg *Betűország ötödik és hatodik virágos kertje* címmel.

²⁹⁵ A folklorizáció egy szép példája is kötődik a *Betűország virágos kertje* tankönyvcsaládhoz. Az országosan elterjedt február 2-i időjárásjóslás medvéhez kapcsolódó történetének az ábécéskönyv egyik olvasmánya a forrása. Ebben a könyvsorozatban jelent meg először Jókai Mór *A medve ébredése* című meséje, amelyet aztán több olvasókönyv is átvett.

hogy a gazda tudja, meddig terjed földje. Csak a gonosz emberek szántana el szomszédjuk földjéből a magukéhoz.

A szántóföld talaja nagyon különböző. Néhol kövér a föld, jól terem, másutt sovány, terméketlen. De a legtermékenyebb szántó is csak úgy terem bőven, ha a gazda jól megműveli. A gyakori termés soványítja a földet, ezért a jó gazda rendszeren trágyázza földjét.

Nehéz munkája van a földművesnek, mégis mindig vidám. Szereti a mezőt, melyen dolgozik s amely őt táplálja. Milyen gyönyörűséggel nézi, midőn a szép zöld vetés hullámszik. Emellett hallja szólni a fűret, amely kiáltja:

*Pitypalatty, pitypalatty,
Szép tavasz, nyár,
el ne hagyj.*

Hallja a pacsirtát, amint énekével dicséri az Istent.

A határban terül el a rét is gyönyörű virágaival, szép zöld fűvel. Ott lehet ám szép virágot szedni édesanyátoknak!

De jobban örvend a rétnak a Riska tehén. Micsoda fölséges lakoma esik a friss tavaszi fűből! Három marékra valót is leharap egyszerre. Amikor aztán még a jó meleg nap is megsütögeti barnafoltos hátát, akkor oly boldog elégedettséggel tekintget maga körül, mintha ő volna a világon az egyetlen tehén.

A határban gyakran erdő is van. Milyen kellemes egy szép erdei kirándulás!

ERDŐBEN.

*Sötétzöld sátoros
Erdőben járok.
Kevély tölgyfák alatt
Szerény virágok.*

*A fákon madarak,
Virágon méhek.
Ott jön csatognak, itt
Lenn döngicsélnek.*

(Patófi Sándor.)

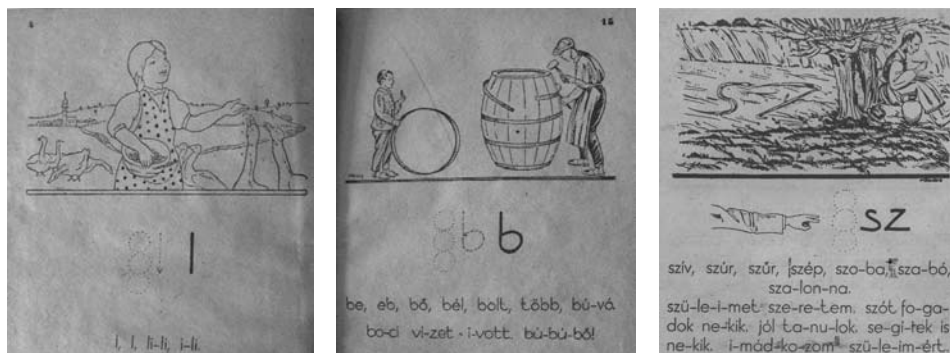
6. ábra. Betűország második virágoskertje (1926), 53.

„Új betűvetés. Abécés könyv a katolikus népiskolák számára” (1946)

Az első tantervi korszak utolsó tanügyi szabályozásnak évében megjelent abécés-könyvben már jól érvényesül a képi illusztrációk hangsúlyos szerepére építő módszertani szemlélet. A betűtanítás során alkalmazott rajzok jelentős

része a gazdálkodó emberek életéből vett példák alapján segíti az oktatási folyamatot (7. ábra).

7. ábra. Hívóképek a betűtanításhoz az *Új betűvetés* című könyvből (1946), 4, 8, 30.

8. ábra. Olvasást gyakoroltató szöveg az *Új betűvetés* tankönyvben (1946), 31.

Az olvasás gyakorlását szolgáló egyszerű mondatoktól az olvasmányokig szintén nyomon követhetjük a néprajzi ismeretekre alapozott írások szerepét a tankönyvben.

A gyerekek és családjuk mindennapi életének megjelenítésével nyilvánvalóan a tananyag iránti nyitottság elérése volt a tankönyvszerkesztők célja.

A tanév során a betűtanulást követő szakaszban több olyan olvasmányt is találunk, amelyek a népköltészetből vett példák mellett a hétköznapi munkáit és az ünnepek szokásait egyaránt bemutatják az olvasást gyakoroltató szövegek segítségével (8. ábra).

A kezdeti szótagoló időszaknak megfelelnek a rövid

közmondások.²⁹⁶ A folyamatosan írt szöveg olvasásának első rövid mondatai az állatok hangjának megismerését segítik.²⁹⁷

A rövidebb olvasmányok között szerepelnek ünnepi szokásokat bemutató írások, mint a karácsonyi betlehemezés vagy a húsvéti locsolkodás.²⁹⁸ A mindennapi élet eseményeit feldolgozó szövegekben többek között olvashatunk a disznóölésről, a vásárról, a szerszámok javításáról, a kenyérsütésről és a pékműhelyről.²⁹⁹

A tanév vége felé feldolgozásra kerülő hosszabb olvasmányok között már részletesebb leírásokat is találunk a gazdaság működéséről. Az állatok kihajtása, a konyhakerti vetemények, a kenyérgabona termeléséhez kapcsolódó munkák jelennek meg ezekben az írásokban (9. ábra).

9. ábra. *Új betűvetés* (1946), 144.

²⁹⁶ *Új betűvetés* 1946. 37.

²⁹⁷ *Új betűvetés* 1946. 44.

²⁹⁸ *Új betűvetés* 1946. 48, 92.

²⁹⁹ *Új betűvetés* 1946. 59, 60, 68, 79.

A gazdagon illusztrált ábécéskönyvben nemcsak a szöveganyagban, hanem a képekben rejlő információk is hozzájárultak a falusi gyermekek mindennapi életének feltárásához. Ez a szemlélet megerősítette a gyerekekben a paraszti életforma megbecsülését, ezzel növelte önbecsülésüket is. A tankönyv által közvetített ismeretek egy olyan értékrend részét képezték, amely hozzásegítette a felnövekvő nemzedéket a gazdálkodó élet szépségeinek felismerésére, és a rájuk váró életmód ellenvetés nélküli elfogadására. Mindez egybecsengett a korszak oktatáspolitikájának és kormánypolitikájának céljaival.

„Harmadik könyvünk. Olvasmányok, nyelvi ismeretek, számolás és mérés a falusi iskolák számára” (1948)

A fordulat évében megjelent tankönyv még nem tükrözi az oktatáspolitikában bekövetkezett változásokat. Az 1946-os tantervi elvárásoknak megfelelően bőségesen tartalmaz lokális ismeretekhez kapcsolható szövegeket, tartalmában és szemléletében pedig még inkább az 1941-es tantervi elgondolásokhoz áll közelebb.

Az állami szabályozásban előírt tananyag tartalmazta a szántóföld leírását, a termesztett növényeket, azoknak határrészek szerinti elhelyezkedését, a legeltető állattartást, a földművelő emberek fontosabb munkáit. Bekerültek a tananyagba a házépítésre, az emberek ruházatára, az étkezésre vonatkozó ismeretek, illetve ezekkel kapcsolatosan az adott tevékenységgel foglalkozó iparosok, a fontosabb anyagok és szerszámok, eszközök bemutatásai. Mindez jól felismerhető a tankönyv szerkesztési elveiben és a megjelenő tananyagban.

A könyv alkotóit (Povázsay László és Szondy György) dicséri továbbá az anyagválogatásban megmutatkozó igényesség. Nemcsak a tantervi elvárásoknak megfelelően szerkesztették meg a tankönyvet, hanem arra is odafigyeltek, hogy a jelentős számban előforduló néprajzi ismereteket tartalmazó olvasmányokat a kor jeles néprajzkutatóinak írásaiból válogassák össze. A kenyérsütés folyamatának részletes bemutatása Ecsedi Istvántól származik.³⁰⁰ Herman Ottó a madarak etetésére ösztönözte a gyerekeket írásában.³⁰¹ Veres Péter a pásztorkodás több oldalát is feltárta az olvasmányokban. Általa ismerhették meg a gyerekek a szilaj pásztorok életét, a pásztorszervezetet, a bojtárok feladatait, a ménest, a pusztai élet jellemzőit (10. ábra).³⁰²

Baksay Sándor a jeles napokhoz kapcsolódó eseményeket vette sorra *A magyar ember naptára* című olvasmányban.³⁰³ Kiss Lajos a libapásztorlányok életét, játékait mutatta be.³⁰⁴

³⁰⁰ *Harmadik könyvünk* 1948. 7–9.

³⁰¹ *Harmadik könyvünk* 1948. 51–51.

³⁰² *Harmadik könyvünk* 1948. 64–65, 76–77, 92–94, 186–188.

³⁰³ *Harmadik könyvünk* 1948. 118–119.

³⁰⁴ *Harmadik könyvünk* 1948. 150–153.

A PUSZTA ÉLETE.

Sok városi embernek egyhangú a puszta. Pedig nem is egyhangú, csak más szemmel kell nézni, mint a változatos várost. A pusztán vagy nagyon távolra, vagy nagyon közelre kell nézni. De nemcsak nézni, hanem látni is.

Mert nappal valahol a délibában egy lovas nyargal. Vajjon honnan jön, hová megy, kicsoda és mit akar? Sokáig lehet utána nézni, amíg elvész a szem elől. Amoda meg magános bika csámborog. Biztosan kivert bika, de kinek a gulyájából való?

Emerre két juhász nyája összekeveredett, vajjon hol lehetnek

a juhászok? Biztosan alusznak a karám hűvösében. Na, izzadhatnak, míg egyenként kiválogatják, hogy melyik kié.

Máshol egy gulya „capon“, vagyis libasorban egy csapáson megy a kútra, de a kútnál nincs senki, nem jár a kútgém, a jószág az üres vályú körül sűrít, és a tehenek belepislognak a kútka. Hej, ha ezt látná a gazda!

186

10. ábra. *Harmadik könyvünk* (1948), 186.

Benedek Elek nemcsak meseíróként kapott helyet ebben a tankönyvben, hanem a népelet kitűnő ismerőjeként fogalmazta meg az őszi betakarítás munkáit, a favágást, a karácsonyi ajándékozás szokását.³⁰⁵

Maguk a szerzők is több népeleti témájú írással gazdagították a tankönyvet. Az író megnevezése nélkül szerepel az olvasmányok között a *Falusi csodák* című

³⁰⁵ *Harmadik könyvünk* 1948. 19–20, 32–33, 79–81.

írás, amely többek között a betlehemezés szokásáról szól.³⁰⁶ A piac és vásár bemutatása mellett a falusi foglalkozásokat, a házépítés menetét, a falu esti életét is megismerhették a gyerekek.³⁰⁷

A nyelvi ismeretek tárgyalásánál a példamondatok szintén a hagyományos paraszti élet különböző területeit idézik fel. Például a szófajok bemutatása során a cselekvést, történést jelentő szavakat a következő példamondatok illusztrálják: „Édesanyjok a konyhán **sürög-forog**. **Megrakta** a tüzet, mert ebédet **főz**. **Délre elkészül** a jó ebéd. Erzsike édesapja a határban **szánt**. Két ló **húzza** az ekét. Reggel óta **szántanak**.”³⁰⁸

Ugyanezt a tanterv által is előírt eljárást látjuk tükröződni a Számolás és mérés részben is: „A többi tantárggyal való koncentrációt a számolás és mérés egész

61. Háztartás.

1. 1 nap alatt 20 dkg kenyeret fogyaszt el egy gyermek. Hány dkg kenyeret eszik meg 1 hét alatt?
2. A felnőtt napi kenyér fogyasztása 35 dkg. 12 napra mennyi kenyérre van szüksége a felnőttnek?
3. Egy háziasszony hétről-hétre 9 kg kenyeret süt. Hány kg kenyeret süt 1 év (52 hét) alatt?
4. 1 hónap alatt hány l tejt fogy el a háztartásban, ha naponta 2 l-t fogyaszt el a család?
5. Tehenetek 16 l tejet ad napjában. Mennyit ad 1 hónap alatt?
6. Hány tojás szükséges a háztartásban 1 évre, ha egy hónap alatt 25 db tojást használ el a háziasszony?
7. Mennyibe kerül 80 dkg tehéntúró, ha 10 dkg-nak az ára 28 f? Mennyibe kerül másfél kg túró?
8. Mennyibe kerül fél kg vaj, ha 10 dkg-ért 1 Ft 90 f-t fizetünk?
9. Hány kg burgonyára van szüksége egész évre a háztartásnak, ha havonta 40 kg burgonya fogy el?
10. Számítsd ki!

$\underline{130 \times 4}$	$\underline{201 \times 4}$	$\underline{380 \times 2}$	$\underline{123 \times 4}$	$\underline{276 \times 3}$
$\underline{475 \times 2}$	$\underline{391 \times 2}$	$\underline{254 \times 3}$	$\underline{142 \times 6}$	$\underline{187 \times 4}$
$\underline{10 \times 60}$	$\underline{20 \times 20}$	$\underline{30 \times 15}$	$\underline{40 \times 12}$	$\underline{50 \times 13}$
$\underline{15 \times 10}$	$\underline{32 \times 20}$	$\underline{18 \times 12}$	$\underline{25 \times 28}$	$\underline{47 \times 11}$

tanításában alkalmazzuk, hogy a tanításunk állandóan szoros kapcsolatban maradjon a tárgyak körében tanultakkal, különösen a beszéd- és értelemgyakorlatokkal, földrajzzal, de a többi tantárggyal is.”³⁰⁹

A tantárgyi koncentráció szem előtt tartásával a számolási feladatok a mindennapi élet különböző területeihez kapcsolva jelennek meg. Ilyen kerethelyzet például a gyümölcspiac, a pék munkája, a község határa, az asztalos számításai, az állatok gondozása, a háztartás, a gyümölcsöskert, a tejfeldolgozás, a zöldségek (11. ábra).³¹⁰

11. ábra. Harmadik könyvünk (1948), 326.

³⁰⁶ Harmadik könyvünk 1948. 74–75.

³⁰⁷ Harmadik könyvünk 1948. 94–97, 98–100, 154–156, 167–169.

³⁰⁸ Harmadik könyvünk 1948. 231.

³⁰⁹ Tanterv 1941. IV. kötet 139.

³¹⁰ Harmadik könyvünk 1948. 260, 268, 280, 292, 296, 326, 336, 344.

A *Harmadik könyvünk* a gyakran hangsúlyozott pedagógiai alapelvet, a tantárgyi koncentrációt olyan mértékben tudta megvalósítani, amelyre a jelenlegi tankönyvkinálatban sem találunk példát. Mindezt a néprajzi ismeretek alkalmazásával érték el a szerzők. Györffy István alapgondolatára ismerhetünk rá ebben a szemléletben: „[...] Minden [...] tantárgynak a néphagyományból kell kiindulnia, és az egész tanmeneten ezen alapelvnek kell végighúzódnia. [...]”³¹¹

A vizsgált ábécés- és olvasókönyvek a tantervi előírásoknak megfelelően a korszak időszakában váltak egyre gazdagabban illusztráltakká és tartalmukban folyamatosan megőrizték a gazdag népeleti ismereteket. Ez a felfogás sajnos az első tantervi korszak végén leáldozott, és a ma már tantervi keretek között helyet kapott néprajzi ismeretek megjelenésével sem tudott a bemutatott mértékben tereket nyerni az oktatásban.

A földrajzkönyvekben megjelenő néprajzi ismerettartalmak

Az 1869-es tantervben megfogalmazott földrajzi ismeretekkel kapcsolatos feladatok a lakóhely jellemzőiből kiindulva tágitották a kört a kontinensek megismeréséig. Harmadik osztályban a helyrajzi tájékozódás az iskolából induló feltevéssel kezdődött. A tanulók a tanító vázlatrajza alapján ismerkedtek az iskola udvarával, majd a településükkel és annak környékével. A földfelszín, a domborzati viszonyok megismerése után a szomszédos városokat, azok lakóit és kultúráját, illetve az állat- és növényvilágot tanulmányozták. A Magyarországon való jó tájékozódást követően került sor a szomszédos országok és Európa további részeinek áttekintésére. Európát követően pedig kiterjedt a tanulás a Földre és megismerték a tanulók az összes kontinenst.

A negyedik osztályban a földrajz oktatása tovább bővült természetrajzi, társadalom-földrajzi ismeretekkel, amelyek magukban foglalták a más nemzetiségű népek megismerését is.

Az ötödik osztályban mértani földrajzot és csillagászati ismereteket írt elő a tanterv.³¹²

A fentebb megfogalmazott feladatok a későbbi tantervek előírásainak is alapját képezték.

A földrajz tantárgy kezdettől kiterjedt a néprajzi ismeretekre is. Ezek jelenlétét követjük nyomon néhány kiválasztott polgári iskolai tankönyv, illetve a népiskolák számára készült *Föld- és néprajz* tankönyvcsalád segítségével.

³¹¹ GYÖRFFY I. 1939. 65.

³¹² Tanterv 1869. 28–35.

„A Magyar Királyság földrajza. Középiskolák I. osztálya számára” (1911)

A Szent István Társulat kiadásában megjelent tankönyv a földrajzi alapgalmak és jelenségek tisztázása után a Magyar Királyság általános viszonyait mutatja be, és részletesen ismerteti a nagytájakat. A földfelszín, a vízrajz, a talaj, a növény- és állatvilág leírása után külön részben kerül sor a nagytájak lakosságának, gazdálkodásának, településének tárgyalására. Ezekből a részekből kapunk általános képet egy-egy terület néprajzi jellegzetességeiről.

Az Alföld tananyagában a következőket olvashatjuk a gazdálkodásról:

„Az állattenyésztés, halászat és csikászat a magyar nép ősfoglalkozásai voltak. Amióta azonban állandóan letelepedett mai hazájában, a földművelést is megszerette s ma ez a magyar nép legkedveltebb foglalkozása. A Nagy Alföldön aztán egészen sajátos a gazdálkodás módja. Mivel a községek határai igen nagyok és sok gazdának nagyon is kéztől esik a földje, az élelmes magyar paraszt meghonosította a tanyás gazdálkodást. Nehogy az ideoda járással és kocsizással kárba menjen az ideje, földbirtokán házat épít a maga és cselédjei számára. A lakóházon kívül istállókról és szinekről is gondoskodik. Azután szérút kerít s ide hordja és rakja asztagba a gabonát, kazalba a szalmát, boglyába a takarmányt. Itt csépel és nyomtat s hogy a termést eladás előtt ne kelljen a városba hordania, a gabonának magtárt s a kukoricának katárkát (górét) épít. Az épületeket a gémes kút és az itatóvályú egészíti ki.

*Az ilyen tanyát aztán körülülteti akáccal s ez forró nyári napokon emberenek, állatnak védőárnyat ad. Itt tölti a gazda az év nagyobb részét és csak a tél beálltával költözik háznépestül a községbe. A tanyát cselédjei gondjaira bizza. A magyar gazda példáját a többi nemzetiség is követi, csak hogy szállásnak, hodálynak nevezi a tanyát.”*³¹³

Részletesen bemutatja a tankönyv a tárgyalt táj lakosságát is, kitérve a nemzetiségi és a felekezeti megoszlásra. A Kisalföldről az alábbi információkat tudhaták meg a középiskola tanulói:

*„Népessége nagyon sűrű és legnagyobb részében magyar. Idegen ajkiak csak a széleken laknak. Északon tótok, nyugaton németek s Mosonyban horvátok. Foglalkozásuk őstermelés, de iparos és kereskedő is akad elég. A túlnyomó többség róm. katolikus, mellettük legtöbben ág. hitv. evangélikusok és izraeliták, kevesebben ev. reformátusok.”*³¹⁴

³¹³ A Magyar Királyság földrajza 1911. 30–31.

³¹⁴ A Magyar Királyság földrajza 1911. 46–47.

A településekről is kapunk képet a leírások alapján. Az Északnyugati-hegyvidék néprajzi jellemzői között olvashatjuk:

*„A többnyelvű és különböző vallású lakosság a Hegyvidéken sokkal több várost és községet alkot, mint az Alföldön, de a községek általában kisebbek. A bányavidéken s a déli részeken csinos és rendszeren épült városok vannak, az északi vidékek községei azonban többnyire fából tákolts és zsúppal födött kis kunyhókból álló rendezetlen falvak.”*³¹⁵ (12. ábra)

12. ábra. A Magyar Királyság földrajza (1911), az Északi-hegyvidék néprajzi leírása, 74.

³¹⁵ A Magyar Királyság földrajza 1911. 75.

A rövid leírások nagyon jól kiemelték egy-egy táj legjellemzőbb vonásait, amelyek alapján a tanulók meg tudták különböztetni az ország megismert területeinek lakossági összetételét, a természeti viszonyoknak megfelelően alakult gazdálkodási módokat, az építkezést és a településszerkezetet.

Ez a tankönyv egészen végigvonuló társadalomföldrajzi szemlélet, ami a társadalmi-gazdasági folyamatok térbeli törvényszerűségeit, illetve a társadalom és a környezet kapcsolatát vizsgálja, kiegészül a népesség tekintetében az ember-földrajzi megközelítéssel is. Mindez nemcsak Magyarország ismertetése során érvényesül, hanem az európai országok tárgyalása során is találkozunk hasonló szöveges és képi információkkal (13. ábra).

Pásztorok a landeson.

13. ábra. *A Magyar Királyság földrajza* (1911), francia pásztorokat ábrázoló kép, 169.

„A mi hazánk. Polgári fiúiskolák I. osztálya számára”. I. kötet (1926)

A polgári fiúiskolák számára készült földrajzkönyv egyik szerzője Karl János, *A honismertetésről* című mű írója volt. A tantervekben hangsúlyosan jelentke-

ző szülőföldismeret gyakorlati megvalósításában nemcsak tankönyvszerzőként vett részt tevékenyen, hanem a néprajzi–honismereti gyűjtések kézikönyveként is használt művének megírásával is. Néprajzi szemlélete erőteljesen tetten érhető *A mi hazánk* című földrajzkönyvben is.

A földrajztanítás területén úttörő jellegű tankönyv metodikai újításai közé tartoznak az órákra bontott tananyag elején megjelenő kérdések, amelyek a tanulók figyelmét a tárgyalandó anyagra irányítják, illetve az óra végén alkalmazott kérdések és feladatok, amelyek segítségével a tanultak elsajátításának mértéke ellenőrizhető.

A Magyar Királyság földrajza tankönyvhöz hasonló tematikájú műben a földrajzi alapfogalmakat tárgyaló rész kiegészül a lakóhelyre, a város és a falu különbségére vonatkozó fejezettel.

Már itt is megjelenik a természeti környezet és az építkezés összefüggéseinek kiemelése:

*„A ház anyaga változik. Ahol sok a kő, ott kőből, nagy erdőségek közelében fából, ahol a kő hiányzik, téglából vagy vályogból építik. Fedele nád, szalma, zsindely vagy cserép.”*³¹⁶

A második részben jelenik meg Magyarország részletes leírása, ahol a nagytájak vizsgálatának következetesen végigvitt szempontjai között a lakosságról is olvashatunk.

Minden a lakosságot tárgyaló rész első feladata: *„Nézzük meg Magyarországot néprajzi térképét!”* A téma tárgyalásának kiindulópontja az adott terület nemzetiségi megoszlásnak megfigyelése térkép segítségével. Az óra végén lejegyzett feladatok között ennek az ismeretnek a rögzítési módszerét találjuk: *„Rajzoljátok meg az Alföld különböző nyelvű lakóinak helyét vázlatosan!”*³¹⁷

A lakosságot bemutató részek felépítése minden táj esetében azonos. Először a nemzetiségi, majd a vallási megoszlásról esik szó. Ezt követi a jellemző gazdasági tevékenység leírása, a településszerkezet, illetve az építkezés módja.

A leírásokban gyakran megjelenik a nemzetiségek közötti különbségek megfogalmazása is adott szempont alapján, sokszor a szubjektív megítéléstől sem mentesen. Erdély bemutatásánál hangsúlyozottan érezhető ez a megítélés, aminek háttérben nyilván a Trianon utáni sérelmek jelenléte áll:

„A székekelyek emeletes faházat építenek. Az udvar sajátos jellegű, díszes nagy kapuval rekesztik el. Minden tele van virággal, mosolygó derült. A szászok tömören összeépítenek, házaik kőből készülnek, cseréppel fedve. A falu

³¹⁶ *A mi hazánk* 1926. 21.

³¹⁷ *A mi hazánk* 1926. 40.

*festői, de barátságtalan. Az oláhok faházain óriási szalmatető éktelenkedik. Környezetük szennyes és rendetlen.*³¹⁸

A lakosságról szóló részek koncentráltan tartalmaznak néprajzi jellegű ismereteket, de elszórtnak találunk ilyen információkat a többi részben is (14. ábra).

14. ábra. *A mi hazánk* (1926), az Alföld lakossága, 39.

³¹⁸ *A mi hazánk* 1926. 111.

Ez a könyv nem tartalmában, hanem inkább módszerében adott többet a korábbi földrajzkönyvekhez képest. A szerzők nem elsősorban csak ismeretközlésre törekedtek, hanem az óravezetést „interaktívvá” tevő nagyszámú kérdéssel és feladattal vált újszerűvé ez a tankönyv. A tanulókat folyamatosan ösztönözték a térképhasználatra, a megismert információk alapján a következtetések önálló megfogalmazására. Ez a modern szemléletű taneszköz a tájak néprajzi jellemzőit is ezzel a módszerrel dolgozta fel, ami alapján feltehetően sokkal mélyebb ismeretekhez juthattak a tanulók.

A „Föld- és néprajz” tankönyvcsalád (1947–1948)

1947-ben és 1948-ban három szerző, Sághegyi Lajos, Csinády Gerő és Udvarhelyi Károly is írt *Föld- és néprajz* könyveket, amelyek az adott években a népis-
kolák ötödik osztályától nyolcadik osztályig kerültek bevezetésre.

Sághegyi Lajos ötödikeseeknek írt nagy-budapesti kötete a korábbi időszakok földrajzkönyveinek gyakorlatát követve Magyarország nagytájainak bemutatásakor érinti azok gazdálkodását, népességét, településviszonyait.

Udvarhelyi Károly is írt ötödikes tankönyvet, amelynek tananyaga lakóhelyismerettel indul. Magyarország mellett tárgyalja a szomszédos országok földrajzát is. A magyar nagytájak bemutatásához hasonlóan Csehszlovákia, Ukrajna, Románia, Jugoszlávia és Ausztria néprajzi jellemzői is bekerültek a tankönyvbe egy-egy alfejezetben, amelyekben elsősorban a népesség mellett a jellemző gazdálkodási formákról és a településekről esik szó.

Sághegyi Lajos hatodikosoknak írt könyvének Európa, Ázsia és Afrika a tananyaga. Az országok leírásánál a néprajzi ismeretek itt is a népesség és a jellemző életmód tömör bemutatására szorítkoznak. Néhány fénykép ad további információt a népviselet, illetve az építkezés területén.

Csinády Gerő hetedikes tankönyve a csillagászati ismeretek mellett tartalmazza Amerika, Ausztrália, Óceánia és az Antarktisz földrajzát. Néprajzi ismeretek alig jelennek meg ebben a kötetben. Leszámítva néhány részletesebb rajzot, amelyek eligazítást adnak a jellemző életmódról, a szövegek nagyon szűkszerűek. A legbővebb leírás a grönlandi eszkimókról szól:

„A szétszórta és szigeteken élő eszkimók ma is ősi életmódot folytatnak. Télen egy-egy verem fölé épített félgömbalakú jégkunyhóban, nyáron fókabőrsátrákban laknak. A tisztaságra nem nagyon ügyelnek. Ügyes vadászok és halászok. Teljesen zárt bőrcsónakjukon járnak a tengert. Az elejtett állatoknak, különösen a fókáknak minden részét felhasználják. Ebből kerül ki az élelmük, ruházatuk. A fókaszírt világításra, a szalonnát fűtésre is használják. Fáról a tenger gondoskodik a számukra. A tengeráramlatok melegebb tájakról fűt sodornak partjaikra. Az eszkimók ezt az »uszadék

fát» gondosan összegyűjtik, és felhasználják. Számos babonás hiedelmük és szokásuk máig fennmaradt.”³¹⁹ (15. ábra)

16

Grönland és a Baffin-föld. Grönland 2 millió km² kiterjedésével a Föld leghatalmasabb szigete.

A szigetek közötti tengerszorosokban igen nagyjelentőségű volna a hajózás, mert az északeurópai és a keletamerikai kikötőkből itt lehetne legrövidebb úton elérni Japánt és Kelet-Ázsiát. Ennek az *északnyugati átjárónak* keresésében nagy érdemeket szerzett *Davis* (Dévisz), *Hudson* (Hadszn), *Baffin* (Befin), *Franklin* stb. Nevükről szigeteket, tengerszorosokat és öblöket neveztek el.

Grönland és az amerikai sarki szigetvilág felszínét jég borítja. A jégtakaró 1000—2000 m vastagságot is elér. Széleiről gleccserek nyúlnak a tengerbe. A leszakadó jégtömbök, mint úszó jéghegyek tengeráramlatokkal az Egyesült Államok partvidékéig is eljutnak.

A rövid, háromhónapos nyáron, mikor a nap állandóan az égbolton van, a hőmérséklet annyira emelkedik, hogy a szigetek

Eszkimó kunyhó és belseje.

partjain elolvad a jég. Grönland nyugati partszegélyén a jégmentes sáv mintegy 100 km széles. Szegényes növényzet tengődik rajta. Főként moha, zúzmó és moszat lepi el, de helyenként arasznyi cserjék is nőnek. Kevés burgonyát, káposztát és répát termesztenek is. Az állatvilágot a tengerekben a fókák, rozmárok, bálnák és halak, a szárazon a sarki rókák, eszkimó kutyák,

15. ábra. Föld- és néprajz VII. Az Újvilág és a csillagászati földrajz elemei (1947), Grönland, 16.

³¹⁹ CSINÁDY G. 1947. 17.

Ugyanakkor Óceánia leírásánál Polinéziára vonatkozóan mindössze ennyi szerepel a könyvben: „*Lakói világosbarna bőrű polinéziaiak.*”³²⁰

Sághelyi Lajos hetedikes tankönyvében még az említetteknel is kevesebb információt találunk a tárgyalt területek néprajzára vonatkozóan.

Tényleges néprajzi ismereteket a Magyarországgal foglalkozó ötödikes és nyolcadikos tankönyvek tartalmaznak.

Csinády Gerő *Föld- és néprajz* tankönyve *Kárpátmedence* címmel készült az ötödik osztályosok számára. A könyv első nagy fejezete a lakóhelyismeret témakörét öleli fel, amelyben alapos leírást olvashatunk a lakóházról, az építkezés módjáról *Az a mi kis házunk a legszebb ház a világon...* címmel. A Kárpát-medencében jellemző építkezési módokat a rendelkezésre álló anyagok alapján tárgyalja. Tájékanént írja le részletesen a falazat és a tetőzet jellemzőit.

Az alapos bemutatásra álljon itt példának a falazatról szóló leírás:

„A falak a síksági tájakon s ahol a föld alkalmas rá, földből, sárból vagy vályogból készülnek. Az ilyen falnak kb. fél méter mély és széles alapot ásnak. A kiásott földet szalmával, törekkkel összedolgozzák és visszahányva alaposan ledöngölik. Erre rakják a falat.

A földfal úgy készül, hogy deszkaváz között döngölik le az alapnak is használt keveréket. A vázat azután lebontják s a kész falat betapasztják és meszelik. A sárfalat fecskerakásos falnak is nevezik. Építéséhez gyakran az utca sarát, vagy a faluvégről behordott földet használják. Szalmát, töreket, ágtörmeléket dolgoznak bele, lelocsolják és gyakran lóval is megta-postatják. A megmunkált sarat kétágú villával lapos csomókba hányják s ebből rakják a falat. A kész falrészt gereblyével, ásóval simára egyengetik. A vályogfal vályogkockákból készül. Ezt többnyire a faluvégen cigányok vetik. A vályognak való földet törekkkel keverik, meglocsolják, meggyúrnák s téglalakú formákba kivetik és napon megszáritják. A vályogrétegek közé erősítőnek nádat vagy téglasort is raknak.

Hegyvidéki tájakon favázas házak készülnek. Alapot rendszerint itt nem ásnak, hanem az elegyengetett s esetleg kővel megalapozott házhelyen a négy főfal számára négy hatalmas talpfát raknak le. A talpfák végét egymásba eresztik. Az ilyen házat talpas háznak nevezik.

*Minthogy ázott alapja nincs, a talpas házat el is lehetne vontatni. A talp-fakeret négy sarkába függőleges ágasfákat állítanak. Ezek tartják a fedél alatt futó koszorúfákat. Az így elkészített fakeretbe sövényt fonnak s ezt kívül-belül sárral vastagon betapasztják (sövényház), vagy vízszintes gerendákkal töltik ki s azt tapasztják be (boronaház).”*³²¹

³²⁰ CSINÁDY G. 1947. 57.

³²¹ CSINÁDY G. 1947. 12–13.

A jelenlegi hon- és népismeret tantárgy sem tárgyalja ennél részletesebben a faltípusokat. Mindezt pedig még rajzos illusztráció is kiegészíti a sövényház szerkezeti vázáról (16. ábra).

16. ábra. Föld- és néprajz V. Kárpátmedence (1947), lakóház, építkezés, 13.

A leíráshoz kapcsolódó feladat alapján a gyerekeknek meg kellett figyelniük lakóhelyük építkezését, milyen ház és tetőformákat építenek, milyen építő és tetőfedőanyagokat használnak. Ezzel az általános ismeretek lokális beazonosításra adott lehetőséget a tananyag. A helyi viszonyok megismerése a kiemelt szempontok alapján segített a település táji behatárolásában is.

A lakóhely népességére vonatkozóan megjelenik a fejezetben a tájnyelv, a nemzetiségek, a vallási tagozódás bemutatása. *A nép műveltsége és szokásai* részben pedig a népművészetről és a népszokásokról esik szó. Itt is jól kapcsolják a feladatok a tankönyvi ismereteket a helyi hagyományokhoz. A kutatásra ösztönző feladatokban hangsúlyt kapnak a szövegfolklor elemei, a népi díszítőművészet, a népszokások, a népi gyógyászat, a népviselet és az időjárési regulák:

„*Feladatok: 1. Írjatok össze lakóhelyeteken népi gyermekjátékokat, népdalokat, szólás-mondásokat, versesköszöntőket stb.*

2. A jobb rajzosok vessék papírra a lakóhelyükön látott szebb népi díszítéseket, fejjadiszeket stb.

3. Figyeljétek meg a népszokásokat s írjátok le őket.

4. Milyen házi gyógymódokat és gyógyszereket használ a nép?

5. Van-e vidéketeken népviselet? Ha igen, milyen?

6. Ismer-e a nép időjárési szabályokat, jóslatokat?”³²²

A tantervi előírásoknak megfelelően a lakóhely után a távolabbi vidékek megismerése a cél, amelyhez szintén jó feladatok, megfigyelési szempontok találhatók a könyvben.

A lakóhelyismeretnél már említett részletes leírások jellemzik a nagytájakat tárgyaló fejezetek néprajzi részeit is. Az egykor nádas, turjános alföldi táj bemutatásánál megjelenik a csikász, a pákász, a madarász tevékenysége. Szó esik a szilaj pásztorkodásról, a pásztorok életmódjáról, az inségeledelekről.

A szerző minden bizonnyal Györffy István *Nagykunsági krónika* című művét használta forrásként, melynek mondataira szó szerint ráismerhetünk a pásztorok ruházkodásáról szóló tankönyvi szövegben.³²³ A tankönyvnek rendkívüli pozitívuma, hogy hiteles néprajzi leírásokra támaszkodva közvetítette a néprajzi ismereteket, illusztrációként pedig *A magyarság néprajzának* rajzait használta fel Csinády Gerő. A könyv néprajzi leírásainak megbízható forrásokból táplálkozó alapossága egyedülálló a *Föld- és néprajz* sorozaton belül. Ha ilyen mértékű tantárgyi integrációt tudnának megvalósítani napjaink tankönyvei is, nem kellene aggódni a hon- és népismeret tantárgy helyzete miatt.

³²² CSINÁDY G. 1947. 16.

³²³ Vö. CSINÁDY G. 1947. 16., GYÖRFFY I. 1955. 38.

Udvarhelyi Károly nyolcadikosoknak szóló tankönyve is említésre méltó a néprajzi ismerettartalmak tekintetében, bár színvonala nem éri el a Kárpát-medencét bemutató ötödikes könyvet. A szerző a befejezésben fogalmazza meg, hogy a világ megismerése után a tanulók érettebb fejjel szemlélhetik újra hazájuk földjét. Ez a visszatérés lehetőséget biztosít a hazai viszonyok összevetésére a világ más részein megismert jellemzőkkel. A tankönyvben szereplő rövid néprajzi leírásokban is párhuzamosan jelennek meg a magyar és más népeknél jellemző elemek egy-egy téma említésekor.

Pl.: *„A házak anyagát a környezet adja. Az alföldeken vályog, a hegyvidéken kő és fa az építkezés fő anyaga. A kínai építészetben nagy szerepe van a bambusznak. A nomád pásztorok hordozható bőr- vagy nemezsátorban laknak.”*³²⁴

Az illusztrációk között ebben a könyvben többször ráismerhetünk *A magyar-ság néprajza* rajzaira.

A *Föld- és néprajz* tankönyvcsalád tagjairól összefoglalóan elmondhatjuk, hogy bár nevében mindegyik viseli a néprajz szót, tartalmilag nagyon változó színvonalon tudtak megfelelni az elvárásnak. A legtöbb kötet csupán a népességre, gazdálkodásra és a településre vonatkozóan tartalmaz információkat, amelyek a távolabbi országok esetében szinte jelentéktelenné válnak. Számottevő ismeretekről a Magyarországról szóló kötetek esetében lehet beszélni. Ezek közül is magasan kiemelkedik Csinády Gerő *Kárpátmedence* című tankönyve. Az Udvarhelyi Károly nevéhez köthető nyolcadikos könyv előnye pedig a négy év ismereteinek párhuzamba állítása. A tankönyvcsalád egyenetlensége ellenére is ki kell emelni ennek a magyar oktatástörténetben egyedülálló vállalkozásnak a jelentőségét. Ma is fontos szerepet tölthetne be egy hasonló jellegű tankönyvsorozat a néprajzi ismeretek integrált közvetítésében.

Önálló tantárgyként megjelenő néprajzi ismeretek

Balassa Iván: „Magyar néprajz” (1947)

A vizsgált időszak egyetlen önálló néprajztankönyve a mezőgazdasági középiskolák harmadik osztálya számára készült, és csak nagyon rövid ideig használták az oktatásban. Az 1950–1951-es tanévtől életbe lépő új, szovjet mintára készült tanterv a marxizmus-leninizmus szellemiségét követte, amelybe már kevésbé fért bele a lokálpatriotizmusra nevelés, a néprajzi ismeretek önálló tantárgy keretében történő tanítása. Azt a rendkívüli eredményt, amelyet a *Magyar néprajz* tankönyv megjelenése hozott, elsodorták a fordulat évét követő, az oktatáspolitikában is jelentkező változások. Mégis fontos megemlékezni róla, mert megszületése nem esetleges, egyéni kezdeményezés volt, hanem egy hosszabb folyamat eredménye.

³²⁴ UDVARHELYI K. 1948. 88.

Háttérben a társadalomban széles körben elterjedt falukutató mozgalommal, és a néprajztudománynak elsősorban Györffy István által képviselt törekvéseivel 1941-ben olyan erőteljes néprajzi szemléletű tanterv született meg, amely kiindulópontját képezhette volna az oktatás tartalmi átalakulásának. Ahogyan az olvasókönyvek vizsgálatánál is láttuk, az 1948-ban megjelent *Harmadik könyvünk* a tantárgyi koncentráció elvét is megvalósítva tudta végigvezetni a néprajzi ismereteket az olvasmányok, a nyelvtani ismeretek és a számolás-mérés feladatain. Ugyanerre az időszakra tehető a *Föld- és néprajz* tankönyvcsalád megszületése is, amelynek tananyagában következetesen jelen van a néprajzi szemlélet. Tehát az a törekvés, amely ezt a szemléletet tantervi úton is megpróbálta az oktatásban érvényesíteni, 1947–1948-ra érett be a tankönyvek tekintetében is. Ennek legmagasabb szinten történő megvalósulása volt az önálló tankönyvként megjelenő *Magyar néprajz*, amelyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter 45.540/1947. III. sz. jóváhagyása alapján a földművelésügyi miniszter 218.440/1947 X. 2. sz. rendeletével tankönyvnek engedélyeztek.

A tankönyv tananyagbeosztása a néprajztudomány rendszerét követi.

Első fejezetében a néprajz fogalmát és felosztását tisztázza. Ezután kerül sor a magyarság néprajzi csoportjainak bemutatására a négy nagytáj, a Dunántúl, az Alföld, a Felföld és Erdély területén belül.

A tárgyi néprajz tárgyalásánál érvényesül a tanulócsoporthoz való viszonyulás szempontja. Mivel mezőgazdasági középiskolások számára készült a könyv, így a tananyag a gazdálkodó tevékenység különböző szintjei alapján csoportosított ismereteket tartalmaz, amelyeknek fő területei az anyag beszerzése, az anyag átalakítása (megmunkálása) és szállítása.

A tárgyi néprajzról szóló második fejezet első részében az anyagok eredete alapján rendszerezi a tankönyv az ismeretanyagot. Ezt követi az anyag átalakítása útján előállítható javak, az előállításuk során alkalmazott munkafolyamatok, illetve a szállítási módok bemutatása.

A tankönyv beosztása alapján a következő részek kerülnek tárgyalásra.

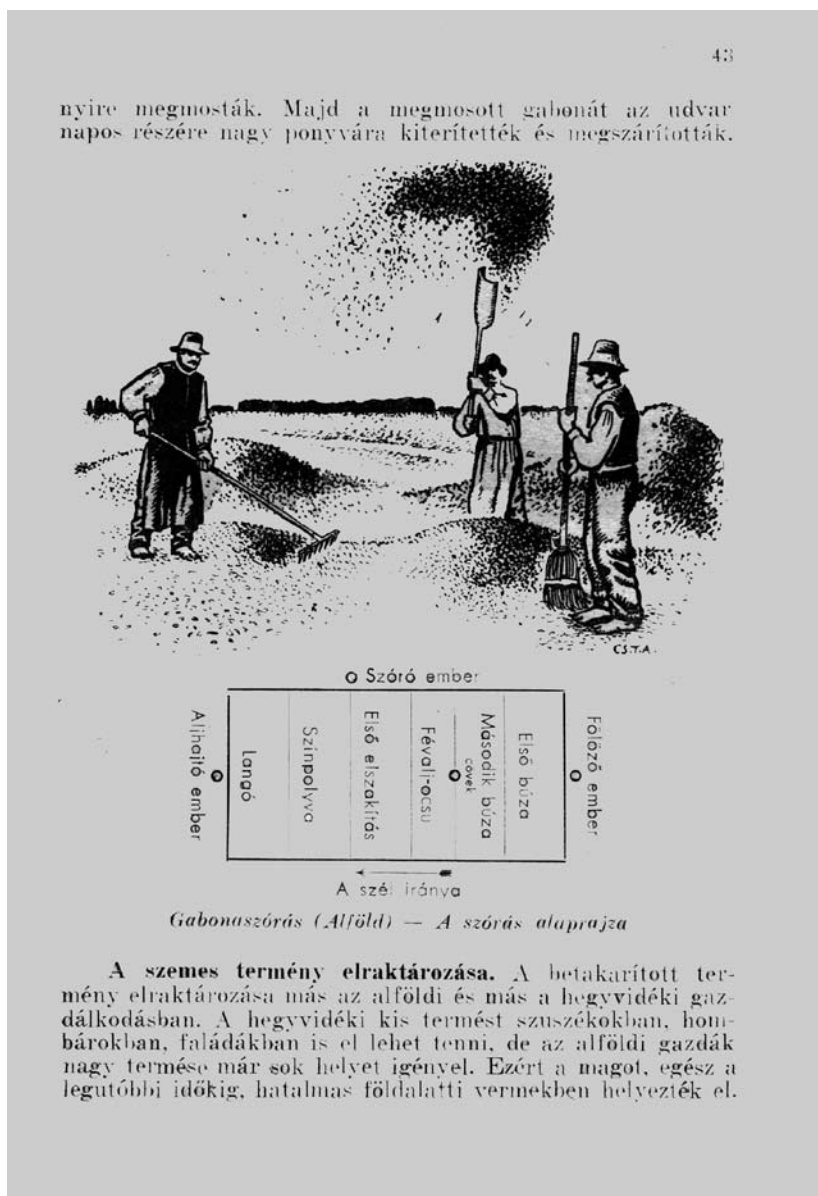
1. Az anyag megszerzése a növényvilágból

A gyűjtögetés, a földművelés, az aratószokások, a szérű, a nyomtatás, a cséplés és a szem megtisztítása (17. ábra), a szemes termés elraktározása, a kapás művelés: a tengeri, a krumpli, a kertművelés: a szőlőművelés, a gyümölcsstermesztés.

2. Az anyag megszerzése az állatvilágból

A halászat, a vadászat, a méhészet, az állattartás: a magyar állatfajták, a nyájak, a pásztorszervezet, az állat számontartása, a legeltetés, az itatás, a terelés, a pásztorépitkezés, a pásztor díszítőművészet (18. ábra).

3. Az anyag megszerzése a szervesen világból

17. ábra. *Magyar néprajz* (1947), cséplés és a szem megtisztítása, 43.

Só, agyag, kő, arany.

4. Az anyag átalakítása

a. Az anyag átalakítása az emberi élelmezés szolgálatában

Az edények, a malmok, növényi ételek, a tejfeldolgozás, a húsételek.

A pásztor díszítőművészet. A pásztor maga készíti el mindennapos használati tárgyainak nagyrészt: botját, ostornyelet, ivócsanakját, sőtartóját, borotvatartóját, tükrösét.

Pásztor faragások: (ivócsanak, borotvatok, bot, karikás ostor, tükrös, sőtartó, furulya)

18. ábra. *Magyar néprajz* (1947), a pásztorok díszítőművészete, 87.

b. Az anyag átalakítása az emberi test védelmének szolgálatában

Ruházkodás: a gyapjú feldolgozása, a bőr feldolgozása. A népviselet fogalma: a haj- és fejviselet, az alsóruha, a felsőruha, a lábbeli. Telek és ház: a település, a szerkezete, a belseje.

c. Az anyag szállítása

Szárazföldi szállítás, vízi szállítás (19. ábra).

133

Az alföldi szekérre szálas gabonát vagy szénát *vendég-oldal*al raknak. Hegyes vidékeken nem ismerik a *vendég-oldalt*. Itt a megrakott szekeret a tetejére tett *nyomtató rúd*-dal kötik le.

A *kocsi* eredetileg a szekér könnyebb formája volt. Nevét a Buda—Bécs közötti forgalmas út mentén lévő komá-

Koberes (ekhós) szekér (Erdély)

rommegyei *Kocstól* kapta. Régebben *kocsi-szekér* volt a neve. A *kocsi* szót a XVI. századtól kezdve a legtöbb európai nyelv átvette tőlünk, valószínű a járművet is mi ismertettük meg Nyugattal. A múltban a személyszállítást a *gyors-szekeresek* bonyolították le. A vasút azután megszüntette ezt az ősi foglalkozási ágat.

A *vízi szállítás* a magyar népéletben csaknem mindig emberi erővel történik. A vízi járműveket hosszú rudakkal vagy evezőkkel hajtják.

A tankönyv harmadik nagy fejezete a szellemi néprajz területeit mutatja be. A kifejezési eszközök mellett a népköltészet, a szokások és a hitvilág elemeit ismerhetjük meg.

1. A szellemi hagyományok kifejezésének eszközei

A népnyelv, népzene, a tánc.

2. A népköltészet

Népdal, népballada, monda, népmese, drámai hagyományok.

3. A szokások

Gyermekkor, játék, a házasság, a temetkezés, a temető.

4. A magyar nép hitvilága

A tankönyv olyan minden korra hasznos kitekintéseket is megfogalmaz, amelyek a néprajztanulás létjogosultságát is alátámasztják. A gyűjtögetésről szóló leírásban a következőket olvashatjuk:

*„A mai gazdasági életben a növényi gyűjtögetésnek nagyon alárendelt szerepe van. Egészen azonban nem szűnik meg, mert nem egy salátát ma is a természetben gyűjtenek még a városok piacai számára is. Különös érdeklődés támad a gyűjtögetés irányában a háború vagy szárazság okozta inségek idején. Ilyenkor az életszínvonal süllyedésével a szegénység újra a természetre szorul. Ezért van nemcsak tudományos, hanem gyakorlati jelentősége is annak, ha a magyar nép még ma is gazdag gyűjtögető tudását megismerjük.”*³²⁵

Balassa Iván tankönyve rendkívüli alaposággal tekintette át a magyar népi kultúrának a néprajztudomány által vizsgált csaknem minden területét. Felhasználta és idézte a szakirodalom vonatkozó részeit, beépítette a tudomány aktuális eredményeit, megállapításait. Minden témakörhöz irodalmi tájékoztató található a tankönyv végén, ami egy-egy adott témában további olvasásra ösztönözte a tanulókat.

Az illusztrációs anyag szintén sok információt hordoz, és nagyban hozzájárulhatott a szöveg értelmezéséhez. Csikós Tóth András tiszta vonalvezetésű, egységes stílusú, szép grafikái tették teljessé ezt a tudományos igényességgel összeállított tankönyvet.

Összegzés

Az első tantervi korszak kiválasztott tankönyveinek vizsgálata alapján megállapíthatjuk, hogy a néprajzi ismerettartalmak végig jelen voltak az oktatás folya-

³²⁵ BALASSA I. 1947. 29.

matában. A tananyagban való előfordulásuk mértéke egyre tekintélyesebbé vált. A korszak végén már önálló tantárgyként, önálló tankönyvvel is megjelenhetett a néprajz. Mindez azt mutatja, hogy a folyamat kiterjedhetett volna az iskolatípusok szélesebb körére, jelentős teret nyerhetett volna az oktatásban, ha az 1948-as fordulat nem alakítja át alapjaiban, és változtatja meg szemléletében a néprajzi ismeretek szempontjából igen kedvező úton haladó addigi oktatáspolitikát.

A második tantervi korszakban a néprajzi ismeretek csaknem teljes visszaszorulása azt eredményezte, hogy ismét közel fél évszázadot kellett várni, amíg a néprajz újból tantervi jogosultságot kapott a *Nemzeti Alaptanterv* bevezetésével. De ez az újbóli kezdés is alacsonyabb lépcsőfokról indult, mint amikor a folyamat megszakadt.

A NÉPRAJZI ISMERETEK OKTATÁSÁT SEGÍTŐ TANTERVI ELGONDOLÁSOK, TANKÖNYVEK, ISKOLAI JÓ GYAKORLATOK

Tantervelméleti koncepciók

Sokan foglalkoztak a *Nemzeti Alaptanterv*ben meghatározott fejlesztési feladatok gyakorlati megvalósításának lehetőségeivel. Több elgondolás született a tananyag válogatásának és korosztályokhoz kapcsolásának szempontjairól. Néhány olyan markáns példát mutatok be, amelyek egy-egy oktatási irányvonal meghatározójának nevéhez kapcsolhatók.³²⁶ Ezek a tantervelméletek a néprajzi ismeretek önálló tantárgy keretében történő oktatására vonatkozóan hordozzák magukban a gyakorlati megvalósítás tapasztalatát, illetve lehetőségét.

Ágh Zsófia tantervelmélete

A néprajztanítás elméleti és módszertani kérdéseit legalaposabban Ágh Zsófia járta körül. Lehetséges megoldásnak tartotta a meglévő tantárgyakba építhető néprajztanítást. Az egyes iskolai tantárgyak közül a történelmet, a magyar nyelv és irodalmat, a földrajzot és a biológiát, illetve az alsós tantárgyak lehetséges kapcsolódási pontjait jelölte meg.

A módszertani segédkönyvének megfogalmazását követő időszak azonban azt a megoldást helyezte előtérbe, amikor a néprajzi ismeretek önálló tantárgyi keretben jelennek meg.

Erre a lehetőségre is felállított egy koncepciót, amelyben a tananyag felépítését három korosztályi csoporthoz kapcsolta.

A 6–12 éves korig terjedő időszakot tekinti a néprajzi ismeretek tanításában az első szakasznak.

---

³²⁶ Baloghné Zsoldos Julianna áttekintése alapján (BALOGHNÉ ZS. J. 2002. 102–107.).

6–8 éves korban még a játékos megoldásokat részesíti előnyben, amelyekben indirekt módon szerepelnek a néprajzi ismeretek. Ennek az időszaknak főbb témakörei lehetnek a folklór tárgyköréből elsősorban a népi gyermekjátékok, a szokásokhoz fűződő dramatikus játékok egy része, a zenéből a népdalok és a gyermek-táncok. A tárgyi néprajzból a kézművesség területéről vett példák, az egyszerűbb technikák elsajátítása lehet az első lépés. Kitűzhető célként említi a hajléképítést és a mesterségesen kialakított környezetet, a földművelés és az állattartás néhány momentumának megismerését.

A 10–11 éveseknél indulhat meg egy fokozatos átvezetés a követelményrendszerrel ellátott tananyag közvetítéséhez, melynek során komolyabb elvonatkoztatást igénylő, elemző feladatokkal is találkozhatnak a gyerekek. Az átmenet sikerének biztosítására leginkább alkalmas a település és az építkezés, a lakáskultúra tanítása. Ezekkel kapcsolatosan felmerülő más témakörök mellett, mint a házkörűli munkák, állattartás, a család, a rokonsági rendszer felépülése, munkamegosztás, megjelenik az egyházi év fogalma, annak a naptári évhez és a gazdasági évhez való kapcsolódása, illetve az egyházi ünnepkörök megismerése.

A 12 éves kor az addig elsajátított ismeretek összegzésének és rendszerezésének éve. Az átfogó áttekintés lehetővé teszi, hogy a tanultak tartósan beépüljenek a tudásba, és a gyerekek képesek legyenek meglátni az összefüggéseket.

A 12–14 éves korúak tantervében már megjelenik a társadalomnéprajzi anyag, a vallás és az egyház szerepe az ember életében, illetve az egyéni emberi élet sorsfordulóinak vizsgálata a közösségi életben belül, valamint a gazdasági és a társadalmi élet egyéb összefüggései. Feltétlenül fontos, hogy mindezek megértéséhez már rendelkezzenek a diákok azokkal az alapismeretekkel, amelyek segítségével észreveszik az egyes területek kapcsolódási pontjait és a maguk szintjén meg is magyarázzák azokat.

Ebben a négy évben válik a néprajz erőteljesebben a többi humán- és kismértékben a reáltárgyak kiegészítőjévé. A manuális tevékenységek fokozatosan háttérbe szorulnak, és előtérbe kerülnek a tárgyi tudást bővítő feladatok. A kézműves-tevékenységben tehetséges és érdeklődő gyerekek külön foglalkozásokon, szakkörökön, táborokban fejleszthetik tovább képességeiket.

Az oktatási folyamatban hangsúlyos szerepet kap az anyaggyűjtési módok elsajátítása, a segédanyagok felhasználása, valamint a könyvtárhasználat, a muzeológia megismerése. A tudományközi kapcsolatok feltárása mellett a diákok megismerkedhetnek a felhasználható források sokféleségével is. További cél a kutatómunka munkamódszereinek alapszintű megismertetése, a paraszti kultúrában érvényesülő különböző kölcsönhatások bemutatása.

A 16–18 éves korosztály tantervének céljai

A 12 osztályos iskolarendszerben az utolsó két év összefoglalása, rendszerezése az addig tanultaknak. A gimnázium 3. és 4. évfolyamának tantervében már

hangsúlyosan megjelenik a kultúrantropológiai szemlélet. A tanterv elsődleges célja a magyar paraszttársadalom történetének áttekintése, a városi polgárság, a szomszéd népek, illetve távolabbi kultúrák hagyományaival való összehasonlítása. A néprajz mellett a régészet, a művelődéstörténet és a szociológia is lényeges szerepet kap. A gyakorlati megvalósítás során belépő tevékenységformák között a muzeológiai kutatások, az elemző tanulmány és az esszéírás is nagy hangsúlyt kap.³²⁷

Ágh Zsófia tanítási koncepciójának kidolgozásával nagyban elősegítette a néprajz tananyaggá válását, de sem a *Nemzeti Alaptanterv*, sem a *Kerettanterv* nem biztosított lehetőséget egy ilyen bőséges információtartalmú, komplex tantárgy széles körben történő bevezetésére. Ugyanakkor az iskolák felhasználható időkerete, a megfelelő szakemberek hiánya szintén nem kedvezett ennek a nagy ívű tervnek.

Tarján Gábor tantervelmélete

Tarján Gábor a néprajz taníthatóságának elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozva arra a megállapításra jutott, hogy a különböző korosztályok életkori jellemzői alapján kell megtervezni a különböző oktatási szintek néprajzi tananyagát. Az egyes korosztályok fejlettségi szintje határozza meg, hogy a népi kultúra mely területeivel foglalkozzanak.

Koncepciója szerint a tananyag kiválasztásában és felépítésében nem a szaktudomány rendszerének kell működnie, hanem annak a pedagógiai nézőpontnak, hogy az egyes életkorokban milyen jellemzői vannak a fejlődő gyermeki személynységnek.

Célszerűnek tartja az oktatási folyamatot óvodában elkezdni. A 3–6 éves korú gyerekeknél még döntő szerepe van az érzékelő – látó, tapintó, ízlelő – tapasztalatoknak, ezért a természetes anyagokkal való ismerkedésre érdemes helyezni a hangsúlyt. Óvodás korban emellett szintén nagy jelentősége van az utánzásnak. A kifejezőképességük jól fejleszthető mesékkel, szokásokkal, játékok megjelenítésével, bábozással.

A 6–10 éves korú kisiskolásoknál előtérbe kerül az idő dimenziója. Az őket körülvevő világ fő rendezőelve számukra a napok, az évszakok, a természet periódusos változása, ezért érdemes az ismeretanyagot is ilyen módon közvetíteni számukra. Tanulmányozhatják, kipróbálhatják, eljátszhatják a hétköznapi és az ünnepek váltakozásából, a természettel összhangban alakuló munkafolyamatokból adódó feladatokat. A néprajzi ismeretek segítségével közelíteni lehetne az iskolaév menetét a természet rendjéhez.

A 10–14 éves korcsoportban meghatározó az önálló személyiség fejlődése. Ebben az életkorban a gyerekek sokat foglalkoznak saját magukkal, fizikai meg-

³²⁷ ÁGH Zs. 1993. 60–62.

jelenésükkel, és hangsúlyossá válik számukra a tér dimenziója. Jellemző erre az időszakra, hogy a korosztályi csoportok igyekeznek szuverén teret kiharítani a világból, ahol megvalósíthatják saját elképzelésük szerinti mikrokozmoszukat. A búvóhelyek, önálló terek, önálló megjelenés kialakításához hasznosíthatják a népi gyakorlat elemeit a kunyhóépítéstől a bocskorkészítésen át a gyöngyfűzésig.

A középiskolások szemlélete, világról alkotott képe már sokkal árnyaltabb az előző korosztályénál. A hangsúly a részekre helyeződik, a specializálódásra, a választott érdeklődési kör mind behatóbb megismerésére. A népi kultúra egységes világa ehhez már szűknek bizonyul, keveset mond. A gyermekkorban elsajátított mély gyökerű tudásanyag azonban biztos alapul szolgál a tájékozódásban.

A népi kultúrával való kapcsolatuk átalakul, inkább egy-egy részterületen, mesterségben vagy művészeti ágban való elmélyülésre ösztönzi a diákokat. A fiatalokban felébred az érdeklődés ebben a korban a távoli vidékek, más kultúrák iránt. Választott útjaik eredményességét meghatározza a fokozatosan bővülő ismeretekből kiépülő értékrendjük.³²⁸

Tarján Gábor tervezetében a gyermekkor életszakaszainak jellemzőit figyelembe vevő tananyagválogatás minden bizonnyal kedvezően befolyásolja a gyerekek fogadóképességét a néprajzi ismeretek iránt. Ám az általa felvázolt óvodától középiskolaig terjedő oktatási folyamat megvalósítása is csak helyileg kialakított, intézménytípusonként összehangolt munkatervvel, pedagógiai programokkal képzelhető el.

Paládi-Kovács Attila gondolatai a néprajzoktatásról

A néprajzi oktatás kérdéseinek iskolatípusonként, szintenként és szakirányonként történő átgondolására hívja fel a figyelmet Paládi-Kovács Attila. Úgy ítéli meg, hogy a kezdő szakaszban az anyanyelv tanításához jól illeszkedő szövegfolklor, illetve a nemzeti műveltséghez kapcsolódó zene- és táncfolklor elemeit kell tanítani a gyerekeknek. Ehhez azonban elengedhetetlenül szükséges, hogy az óvodákban és az általános iskolák első–negyedik évfolyamain tanító pedagógusok birtokában legyenek ezeknek az ismereteknek. Fontos szerepük van az óvónő- és a tanítóképző főiskoláknak, ahol előtérbe kell helyezni a népi kultúra gyakorlati célú, irányultságú megtanítását.

Általános és középiskolai szinten a magyar- illetve hazai nemzetiségi kultúra és hagyományok megismerése mellett a szomszéd népekre vonatkozó ismereteknek is meg kell jelenniük. Tovább bővítve a kört, elengedhetetlen nemcsak az Európára vonatkozó, hanem a világ népeit is bemutató leíró jellegű néprajzi ismeretek, az általános antropológiai ismeretek átadása.

Paládi-Kovács Attila ennek kereteit az általános iskola felső tagozatán egy olyan hon- és népismeret tantárgyban látja, amely bemutatja a világ népeit, emberfajtaikat, a nagy vallási rendszereket, a nyelvcsaládokat.

³²⁸ TARJÁN G. 1995. 219.

A középiskolában a néprajz tantárgy oktatásának célját a saját népi kultúra megbecsülése, ismerete, tisztelete mellett a világ népei, nyelvei, kultúrái sokféleségének megértése, a különbözőség elfogadására és tiszteletére való nevelésben fogalmazza meg.

Ennek teljesüléséhez a gimnáziumokban legalább két éven át lenne szükség néprajz tantárgyra, amely fakultatív keretek között önálló óraszámmal működne. Eredményességét tankönyvek, segédkönyvek és képzett néprajz szakos tanárok biztosítanák. Az első évben magyar és európai – főként rokon népi és szomszéd népi – néprajzot, a második évben pedig egyetemes néprajzi antropológiai, általános művelődéstörténeti ismereteket oktathatnának a tantárgy keretében. A mestersegek születése, társadalmak születése, mitológia, vallástörténeti alapok mellett ebben az évben jelenhetne meg elemi fokon a népek fizikai antropológiája, az emberfajta bemutatása is.³²⁹

Az elgondolások megvalósítását hátráltató hiányosságokat a gondolatok megfogalmazása óta eltelt több mint egy évtized alatt sem sikerült maradéktalanul pótolni.

Az iskolatípusonként és szintenként szükségesnek ítélt tantárgyleírások, tanmenetek, tematikák, óravázlatok csak az általános iskolák 5. és 6. évfolyamán bevezetett hon- és népismeret tantárgyhoz készültek. A néprajzi ismeretek középiskolai oktatása nem kapott önálló óraszámot a tantervben, ezért a gondosan előkészített és megvitatott tankönyvek, gyakorlófüzetek megjelenése is csak töredékesen valósult meg.³³⁰

A tanárok munkáját megkönnyítő különféle oktatási segédkönyvek, szöveggyűjtemények és szemléltető anyagok köre sem gyarapodott a várt mértékben az eltelt évek során.

A néprajz iskolai oktatásához szorosan kapcsolódó tanulmányi kirándulások szervezésében nagy segítséget jelent a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum és a Néprajzi Múzeum múzeumpedagógiai tevékenységekörének kiszélesedése, illetve a vidéki múzeumok néprajzi gyűjteményeiben, a tájházak, népi műemlékek kiállításaiiban rejlő lehetőségek.

Olsvai Imre elmélete a tananyag-válogatás módjáról

Olsvai Imre nem általában a néprajzi ismeretek tanításának elméletét fogalmazta meg, hanem egy speciális területen tekintette át a tananyag kiválogatásának legfontosabb szempontjait. Az iskoláskorúak és felnőttek körében egyaránt végzett népdal és népzene tanítása során azonban olyan meghatározó tényezőkre lett figyelmes, amelyek figyelembevétele általánosan is érvényesíthető a néprajzi ismeretek közvetítése során.

³²⁹ PALÁDI-KOVÁCS A. 1998. 27–29.

³³⁰ Ágh Zsófiának és Németh Ervinnek a tankönyveknél bemutatott munkái.

Tarján Gáborhoz hasonlóan fontosnak tartja az életkori jellemzők figyelembevételét, de emellett újabb szempontokra irányítja a figyelmet, amelyek meghatározó szerepet játszanak a tananyag válogatásakor.

Olsvai Imre szerint nem hagyható figyelmen kívül a tanítványok származása, környezete, adottságai, és az általuk megtestesített műveltségi típus sem. Mindezek mellett a földrajzi vagy néprajzi területi hovatartozás is meghatározza a közvetíthető ismeretek körét.

Ezeknek a szempontoknak a rugalmas összehangolásával állítható össze a tanítási program. Az első lépés mindig a helyi hagyományok megismerése, amelyet lépésről lépésre, fokozatosan követhet a teljes nemzeti, majd a szomszéd népi, rokon népi, távolabbi európai hagyományok áttekintése.

A tananyagválogatást meghatározó másik fontos körülmény a település típusa, ahol az oktatási tevékenység folyik. Olsvai Imre ennek alapján négy csoportot különböztet meg: fővárosiak, nagyvárosiak, megyeszékhelyen vagy néprajzi csoportok székhelyein működő csoportok, illetve a mezővárosok, falvak, kistelepülések számtalan helyszíne.

A fővárosiak esetében alig beszélhetünk helyi hagyományokról. Itt a teljes nemzeti népkultúra megismerésében a sorrendet a pedagógiai elvek alapján határozhatjuk meg. Az egyszerűbb, könnyebben tanulható dalok, táncok megismerésétől haladjunk a bonyolultabb hagyományok megismeréséig.

Az öt nagyváros: Debrecen, Győr, Miskolc, Szeged, Pécs és a határon túli központok: Alsólendva, Eszék, Felsőőr, Kolozsvár, Pozsony, Ungvár, Újvidék számára a saját országrész, a régió hagyományainak ápolása lehet az elsődleges feladat.

A megyeszékhelyek hagyományápolásának meghatározója, hogy előfordul több jellegzetes népcsoport együttélése is az adott területen. Itt a megyében többszörös lakosság hagyományainak ismertetéséből kell kiindulni, és csak a következő fázisban érdemes kitekinteni a többi etnikai közösség hagyományaira. Ha valamely területen kimerítették a közvetíthető ismeretek táráát, felvállalhatják a testvértelepülések kultúrájának tanítását is, ahogyan pl. Jászberény vállalta a jász örökség mellett a csángó kulturális hagyományok megismerését.

A kis településeknek a helyi hagyományokat kell minél gazdagabban és színesebben közvetíteniük, majd a hasonló kultúrájú szomszéd tájakét, és csak fokozatosan távolodva jussanak el a teljes nyelvterület bemutatásához.³³¹

Bár Olsvai Imre a népdal és néptánc tanításához ad tanácsokat az iskolai és az iskolán kívüli hagyományörző együttesek számára, az általa meghatározott szempontokat érdemes figyelembe venni a néprajzi ismeretek válogatása során is. Ha az iskolai oktatás keretei között nem is valósítható meg ilyen rendszerben az általa javasolt módszer, de bizonyosan tekintettel kell lenni a tanítás színteréül

³³¹ OLSVAI I. 1998. 164–167.

szolgált település etnikai összetételére, táji környezetére, a gyerekek szüleinek, nagyszüleinek hagyományörzésére.

A hangsúlyosan előtérbe kerülő helyi hagyományok továbbéltetése az önfenn-tartó helyi közösségek megerősítésében is fontos szerepet játszik. A túlméretezett közösségeknél sokkal inkább emberhez méltóan működő kisközösségek fenntartásának pedig a társadalomban is fontos célként kell megjelennie.³³²

Részletesen kidolgozott integrált tantervek

A tantervelméleti koncepciók minden esetben az önálló tantárgyi keretek között történő oktatás lehetőségét vizsgálták. Ezek mellett azonban megszületett több olyan részletesen kidolgozott integrált tanterv is, amely a néprajzi ismeretek más tantárgyak keretében történő oktatási metódusát rögzítette, meghatározva a célok alapján megjelölt, rendszerbe foglalt tananyagot és a tanulók elérendő teljesítményét. Érdemes néhányat megemlíteni a különböző nézőpontú, más-más alternatívát kínáló tantervek közül.³³³

Vasvári Zoltán néprajzi tanterve az *Ember és társadalom* műveltségi területbe integrálva első évfolyamtól ötödikig építi be a szellemi és a tárgyi néprajzi témákat a környezetismeret órákba, ismétlődő és önálló blokkokban. Negyedik évfolyamtól a társadalomnéprajz témái is megjelennek a koncentrikusan bővülő fejezetekből álló tananyagtervezetben. Elsősorban tudományos rendszerezésen alapuló ismereteket közvetít, és kevésbé veszi figyelembe a gyerekek érdeklődési területét, fejlettségi szintjét.

Kraiciné Szokoly Mária *Tánc, dráma, báb, néphagyomány* tanterve elsőtől hatodik évfolyamig tervezi a néprajzi ismeretek tanítását a *Művészetek* műveltségi területbe ágyazva, a *Tánc és dráma* tantárgy keretében. A tananyag az évszakok ritmusát követő eseménynaptár köré szerveződik. Az évfolyamok ismeretanyaga pedig koncentrikus körökben bővül az őszi, téli, tavaszi ünnepköreit feldolgozó foglalkozások keretében, ahol a néprajz, a tánc és dráma és a báb komplex módon jelenik meg.

A Loránd Ferenc irányításával működő 12 évfolyamos komprehenzív iskola³³⁴ számára készült a több intézmény és szakember együttes munkájának eredményeként létrejött *Kalendárium* komplex művészeti tanterv. Egy olyan integrált művészeti tantárgyat dolgoztak ki, amely tartalmazza a zenei, a vizuális, a tárgyi és mozgáskultúrát. Megjelenik benne az irodalom, a testnevelés, a gyakorlati-

³³² HOPPÁL M. 1998. 161.

³³³ Baloghné Zsoldos Julianna áttekintése alapján (BALOGHNÉ ZS. J. 2002. 113–129.).

³³⁴ Olyan intézmény, amely átfogja egy adott lakóközvet valamennyi iskoláskorú gyerekét a közoktatás, illetve a tankötelezettség lehetőleg teljes időtartamában.

technikai fejlesztés és az *Ember és társadalom* műveltségterület ismeretanyaga, követelményrendszere is. A tanterv célja egy olyan sokoldalú képességfejlesztés, amely a népművészet formanyelvébe ágyazott művészeti, anyanyelvi nevelés keretében valósul meg. Tartalmazza a zenei, vizuális, tárgyi és mozgáskultúrához kapcsolható fejlesztést egyaránt.

Szintén a komprehenzív iskola programjának része a 4–6. évfolyam részére kidolgozott *A művészetek építőkövei* komplex művészeti program, amely jelentős óraszámban dolgoz fel néprajzi anyagot, illetve a 7–10. évfolyam *Művészeti ismeretek és technikák* programja, amelyben a művészeti ismereteknek szintén fontos alkotója a népművészet és néphagyomány.

A *Kútbanéző* komplex művészeti tanterv tanévenként 8–10 átfogó integrált témát javasol elsőtől tizedik évfolyamig, amelyekben szerves egységet alkotva, integráltan jelenik meg az ének-zene, vizuális kultúra, tánc és dráma, mozgókép és médiaismeret, valamint az irodalom. Az alsóbb évfolyamokon a néphagyományok kerülnek a középpontba. A feldolgozás alapelve a csoportos tevékenykedtetés. Hangsúlyt fektetnek az aktivitásra és a személyes kulturális háttér tiszteltében tartására.

Németh Ervin *Magyar nyelv és irodalom* tantárgyba integrált néprajzi tematikája 5–6. osztályos tanulók számára készült, amelyhez tankönyvet és tanári kézikönyvet is adtak ki, *Irodalom – birodalom* címen. Ebben a tantárgyi programban az irodalom mellett helyet kapnak a néprajzi ismeretek, a történelmi korkép, a filmek és a drámajáték is. A hagyományos tanórai kereteket feloldva keretjátékban elhelyezett ismereteket közvetít, miközben a gyerekek aktív közreműködésére épít. A mesék világa, könyvtár, múzeum, skanzen biztosítja a tanulás szokatlan helyszíneit. A tananyag néprajzi fejezete a *Jeles napok, letűnt és tovább élő néphagyományok* címet viseli, amely a téli, a tavaszi és a nyári ünnepkörhöz kapcsolja az ismereteket.

Tankönyvek

Hon- és népismeret tankönyvek

A bemutatott tantervelméleti koncepciók, tantervek megfogalmazásuk idején még az 1995-ös *Nemzeti Alaptanterv*ben megjelenő néprajzi ismerettartalmak szélesesen kibontható megvalósítási lehetőségeit próbálták a gyakorlati működtetés kereti között értelmezni, tananyaggal megtölteni. Az állami tantervi szabályozás azonban egyiknek sem biztosított intézményi háttérrel, így nem válhattak általános gyakorlattá az iskolákban.

A 2000-es *Kerettanterv* modultárggyá léptette elő a *Hon- és népismeretet*, ezért a benne foglalt néprajzi ismerettartalmak oktatási folyamatban betöltött helyét is ez az új helyzet határozta meg. A tanulást segítő tankönyvek megjelenése szükségessé vált, hogy az ötödik és a hatodik évfolyamon biztosított évi 18 órás (minimális) időkeretben a tantervi előírásokat a hiányos személyi feltételek mellett is tudják teljesíteni.

Tovább nőtt az igény a 2012-es *Nemzeti Alaptanterv* rendelkezése nyomán kötelezően választható tantárgy tankönyvi támogatására. Ennek az elvárásnak azonban csupán egyetlen kiadó tett eleget.

Comenius gondolataival szeretném indítani a tankönyvek bemutatását:

*„Ha könyvek nem lennének, tudatlanok s tanulatlanok volnánk mindnyájan, nem volna emlékünkhöz a múlt dolgokról, semmi ismeretünk az isteni vagy emberi dolgokról nem volna. Vagy ha volna is, a változékony szóhagyományok által ezerszer átalakított mese lenne. A könyv az emberi elmének engedett isteni ajándék, melynél az emlékezet és értelem életére fontosabb adomány nem lehet.”*³³⁵

A könyvek fontosságának hangsúlyozása mellett ki kell emelnünk azt a didaktika tudományában kutatásokkal alátámasztott tényt is, miszerint a tanulás külső motivációinak egyik fontos eleme a tanuló igényeinek megfelelően elkészített tankönyv.

Szintén Comenius tankönyvekkel kapcsolatos korszerű követelményeit idézem – elvárásai ma is érvényesek! Sárospataki írásaiban, előadásaiban többször is megfogalmazta, hogy a jó tankönyvnek segítenie kell az osztály tantervi céljainak elérését, ezért az előírt anyagot kell feldolgoznia, annak lényegét kell kifejtenie, és összefoglalnia. Fontos, hogy a tankönyv jól megfogalmazott, hibátlan szabályokat tartalmazzon. Ne legyen nagy terjedelmű. Legyen gondosan, egyszerűen, világosan, népszerű módon, de választékosan megírva. Úgy kell elkészíteni, hogy alkalmas legyen a tanulók önálló gyakorlására. Legyen könnyen tanulható, ébressze fel és tartsa ébren a figyelmet, ösztönözze szorgalomra a tanulót, tanulásában, használatában a gyermek találjon örömet. Comenius követelményei között a gondos szerkesztés is szerepelt, amely biztosítja a könnyű tájékozódást a feldolgozott anyagban.³³⁶

A néprajzi ismereteket tartalmazó tankönyvek széles választékából megjelenségük sorrendjében csak azoknak az említésére szorítkozom, amelyek a hon- és népismeret tantervi követelmények teljesítését segítő tankönyvként vagy segédkönyvként láttak napvilágot, illetve amelyeket a kérdőíves felmérés során

³³⁵ COMENIUS 1999. 20.

³³⁶ KÖDÖBÖCZ J. 1994. 124.

legalább egy oktatási intézményben megjelöltek a modul tanításához használt tankönyvként. A Comenius által megfogalmazott követelményeket is szem előtt tartva törekszem rövid bemutatásukra.

Bíbor Kiadó

A *Hon- és népismeret* modul tanítását segítő első tankönyvcsalád a Borsodi Műhely³³⁷ és a miskolci Bíbor Kiadó szakmai együttműködésének eredményeként jelent meg 2001-ben.³³⁸

A tankönyv előzményeként meg kell említenünk a Dózsa életmódprogramot, amelyet a *Nemzeti Alaptanterv* kerestantervének „közös követelményeihez” igazodva fejlesztettek ki az 1990-es években, Kazincbarcikán.

A tankönyv és munkafüzet mellett módszertani kézikönyv is készült. Ezek szerzője Kissné Király Piroska, történelem szakos tanár.

A tankönyvek a kerettantervi előírásokat követve, annak ‘A’ változatát dolgozzák fel.

Az első leckében a hagyományápolás, a múzeum, a kiállítás, a skanzen, a tájház megismerésére kerül sor. A második lecke a falu jellegzetességeit tárja fel, képek segítségével mutatva be a főbb településformákat, a telket, az épületek alaptípusait, a faluközpontot. A harmadik lecke négy magyar tájegység tipikus lakóházait, a paraszti porta építményeit mutatja be. A következő két rész pedig a szobával és a konyhával, ezek bútorzatával, a hímzésekkel, a szöttesekkel, a tüzelőberendezéssel, a sütés, a főzés, a mosás eszközeivel foglalkozik.

Az élettér tárgyi világába való bevezetés után a hatodik lektől kezdve az itt folyó élettel ismerkednek meg a tanulók. Föltárulnak a paraszti család munkamegosztásának, munkarendjének hagyományai, az állattartás és pásztorkodás tényei, a földművelés munkamenete a vetéstől a cséplésig, miközben olyan dalokat gyűjthetnek a tanulók, amelyek a paraszti munkákhoz kötődnek. Külön lecke tér ki a gyermekek és a nők munkavilágára, a kendermunkára, a tejfeldolgozásra, a tartósító eljárásokra. A nyolcadik lecke a megélhetés egyéb módjait veszi sorra: az erdőhasználatot, a fafaragást, az idénymunkát (summások), az árucserét. Az étkezés rendjével foglalkozó fejezet az évszakok adottságaira alapozva tárgyalja az étrendet, a disznóölést, a táplálkozási szokásokat, a következő lecke középpontjába pedig a hagyományos paraszti viselet kerül a jellemző ruhadarabok számbavételével.

Hét lecke foglalkozik az ünnepekkel, ahol olyan nevelő hatású tevékenységformákat iktathat be a pedagógus, mint a néptánc, a dramatikus feldolgozás (pl. betlehemezés), a gyermekjáték, az éneklés, a mesemondás, a szokás, hiedelmek, babonás történetek, mondókák, szólások, találós kérdések összegyűjtése. Mindez

³³⁷ A Borsodi Műhely működéséről a fejezet 4. részében lesz szó.

³³⁸ Kissné Király Piroska tankönyvei.

jó alapot ad a záró, 18. leckéhez, amely a helyismereti kutatómunka előkészítését kívánja szolgálni.

A tömören és szemléletesen megfogalmazott szövegek mellett képek segítik az ismeretszerzést, kérdések és feladatok rögzítik a tudást. A tankönyvet az új fogalmak kislexikona, és a további elmélyülésre buzdító irodalomjegyzék zárja.

A tankönyv leíró ismeretanyaga a néprajz általánosított eredményeit közvetíti, míg gyakorlat- és feladatrendszere igényli a helyi vonások föltárását, egy adott közösség sajátos kultúrájának számbavételét.³³⁹

A kézikönyv megfogalmazza a tantárgy valamennyi műveltségterületre kiterjedő oktatási, nevelési, képzési követelményeit, a tantárgyi együttműködés lehetőségeit.

Az *Iránytű*ben a pedagógusok módszertani ajánlásokat, háttérinformációkat találhatnak a hon- és népismeret tantárgy tanításához.³⁴⁰

A honismereti kézikönyv három fejezetre tagolódik: az elsőben a tantervek változásaira vonatkozó általános ismeretekről esik szó, ezt követi a honismeret tanításának módszertanát bemutató rész, végül a Borsodi Műhely iskoláinak honismereti tanterveiből kap ízelítőt a téma iránt érdeklődő pedagógus. A harmadik fejezet tartalmazza a mályinkai Községi Általános Iskola honismereti munkájának leírását, a sárospataki Árvai József Gyakorlóiskola honismereti programját, a kazincbarcikai Újvárosi Általános Iskola a Herman Ottó Általános Iskola és a szuhakállói Községi Általános Iskola pedagógusainak a honismeret tanítására vonatkozó gyakorlati tanácsait.³⁴¹

Apáczai Kiadó

A kerettantervi követelményekre szintén elsők között reagálva az Apáczai Kiadó jelentetett meg hon- és népismereti könyvet 2002-ben, Celldömölkön. A modul 'A' és 'B' változatához egyaránt állítottak össze tankönyvet, egy kötetben összevonva az 5. és a 6. évfolyam tananyagát. Mindkét könyvhöz készült munkafüzet és tanári kézikönyv is. A könyvek szerzője a történész végzettségű Bánhegyi Ferenc.³⁴²

A tankönyvek a modul tanítására biztosított 18 órához igazodva 18 leckére osztva tárgyalják a tananyagot, amely a tantervi előírásokat követi. Ötödik osztályban a tantervben meghatározott ismereteken túl a négy nagytáj ünnepi viseletéből válogatott anyag, hatodik osztályban pedig néhány mesterség kerül bemutatásra. A tananyagot bemutató szöveg rendkívül mértéktartó, sok esetben az értelmezést megnehezítő hiányosságok fordulnak elő benne, esetenként téve-

³³⁹ KOVÁTS D. 2001. 40–41.

³⁴⁰ http://www.biborkiado.hu/b_oldal.html

³⁴¹ KISSNÉ KIRÁLY P. 2003.

³⁴² Bánhegyi Ferenc tankönyvei.

déseket is tartalmaz. A szöveg gyakran elsikkad a rendkívül nagy mennyiségű színes képanyag között. A képek jelentős része nem a valódi néprajzi értékeket közvetíti, hanem inkább a folklorizmus hatását mutatja.

Több fotón láthatunk rekonstruált viseleteket. A gyakran előforduló múzeumi enteriört, illetve kiállítási tárgyakat bemutató fényképek mellett a mai tárgyi kultúra elemei is bemutatásra kerülnek. Így a gyerekekben nem alakul ki hiteles kép a hagyományos paraszti világról.

A tantervben a 'B' modul előírásai néprajzi tájak bemutatásához kötik a hagyományos paraszti kultúra különböző területeinek ábrázolását. Az egyébként is sokkal nehezebben feldolgozható tananyag célja a 'B' változathoz készült tankönyvben alig valósul meg, mert a tájak áttekintése inkább földrajzi és történeti szemléletű, és csak alig kapcsolódik hozzájuk néprajzi ismeretanyag.

A munkafüzet 2x18 részben foglalja össze a tankönyv témaköreit, s leckénként 3–4 feladattal segíti a gyerekek és a tanár munkáját. A tanulók válogathatnak a térképes, a betű- és keresztretjvényes, rajzos, kifestős, ábrafelismerős és fogalompárosítós feladatok között. Ezek egy részét az órán közösen, a másik részét otthon önállóan oldhatják meg.

A könyv és a munkafüzet használatához, a téma feldolgozásához tanári kézikönyv is készült, amely tartalmazza a munkafüzet feladatainak megoldását is.

A felsorolt problémák ellenére az ország egyik legnépszerűbb tankönyvcsaládjáról van szó, amely feltehetően korai megjelenésének, barátságos árának és a kiadó intenzív marketingtevékenységének köszönhető. A tankönyvet használó iskolák hozzávetőlegesen 37%-ában ezeknek a tankönyveknek a segítségével ismerkednek meg a gyerekek a hon- és népismeret tantárgyban előírt néprajzi ismerettartalmakkal.

Mozaik Kiadó

Szintén 2002-ben jelentek meg Szegeden, a Mozaik Stúdió kiadásában az 5. és a 6. évfolyam számára készült *A Föld, amelyen élünk* című hon- és népismeret tankönyvek. A tankönyvek és munkafüzetek a *Kerettanterv* szerinti modultantárgy 'B' változatához készültek, tehát alapvetően földrajzi indíttatásúak. A szerzőpáros: Makádi Marianna szakmetodikus főiskolai tanár és Tarackközi Attila földrajz szakos általános iskolai tanár.³⁴³

Az 5. osztályos tankönyv három nagy témát dolgoz fel. Az első téma *Ott, ahol zúg az a négy folyó* címmel a magyar néprajzi tájak és csoportok, valamint a nemzetiségek megismerésére ad lehetőséget. A tanmenetjavaslatban erre 3 órát javasolnak a szerzők. Ezt követi a tanulók lakóhelyének megismerése. A helyi hagyományok feldolgozására a tanmenet alapján négy óra áll rendelkezésre. A harmadik témán belül a *Kerettanterv*ben megadott három nagy tájat ismerhetik meg

³⁴³ Makádi Mariann és Tarackközi Attila tankönyvei.

a gyerekek. Az Alföld, *Künn a pusztán, a pusztán* címmel, a Dunántúl és a Kisalföld összevonva, *Dombon van a kisangyalom tanyája* címmel, végül pedig az észak-magyarországi régió *Erdő, erdő, kerek erdő* címmel jelenik meg.

Mindhárom témára 11 tanórányi feldolgozási időt és kétféle módszert ajánlanak a szerzők. Az egyik módszer szerint egy, a lakóhelynek megfelelő tájtypust dolgoz fel részletesebben a tanulócsoporthat. A másik út a tájtypusok közötti különbségek bemutatása, amihez a pedagógus mindhárom fejezetből válogathat.

A 6. évfolyamnak szóló tankönyv tananyagbeosztása:

„Erdőország magyar vére; Magyarok a Kárpát-medencevidék keleti részében; A székelyföldi magyarság élete; Népélet az Erdélyi-középhegységben és a Mezőséghen; A csángó magyarok élete; Magyarok Kárpátalján; A csodaszarvas hűséges népei; Letűnt kultúrák, túlélő népek; Népünk hazára lel a Kárpát-medencében.”³⁴⁴

A tankönyvek nagy erénye a hihetetlen anyagbőség, amivel lehetőséget nyújtanak a sokféle módszer alkalmazására. A fényképek, képek, ábrák és térképek szemléletesek, hitelesek és figyelemfelkeltők. A szép kivitelű, fényes papírra nyomott könyvben azonban az egy oldalon található képek, ábrák, szöveg áttekintését kissé megnehezíti a zsúfolt elhelyezés.

A tankönyv oldalszerkesztésében a törzsszöveg mellett szürke és sárga mezőben szerepelnek a szemelvények, amelyek további olvasásra, irányított könyvtári kutatómunkára ösztönöznek. Különböző motiváló feladatok is kapcsolódnak hozzájuk:

– elevenítsétek fel, – beszéljétek meg, – hallgassátok meg, – nézzétek meg, – játsszátok el, – énekeljétek el, – használjátok a térképet.

A szerzők elgondolása szerint a feldolgozás során minden néprajzi táj bemutatásakor zenei és filmanyag feldolgozására, közös éneklésre, népi mesterség megismerésére, népi játék tanulására, dramatikus játékokra, népszokások bemutatására és modellezésre is sor kerül.

Didaktikai szempontból gondot okozhat, hogy a tankönyvben nem különíthetők el az egy tanórán feldolgozásra kerülő anyagrészek, illetve a tartalomjegyzékben megadott címekből sem derül ki azonnal, hogy mi a fejezet tartalma.

A tananyag terjedelmében és nehézségében sem felel meg minden esetben az 5–6. osztályos diákok szintjének.

Az igényes, szép kivitelű tankönyv azonban kitűnő eszköze lehet a tanulásra történő motiválásnak. Elsősorban a hon- és népismeret földrajzi megközelítésű oktatásában kap szerepet.

³⁴⁴ <http://www.mozaik.info.hu/Homepage/hunmgen/TMHONAF0.HTM>

Vizuális Pedagógiai Műhely

A Palatia Kiadó gondozásában a győri Vizuális Pedagógiai Műhely 2002-ben szintén jelentetett meg helyi tantervet, tanmenetet, módszertani segédanyagot, a tanulók számára tankönyvet, feladatlapot, amelyek szerzője Baranyai Anita etnográfus tanár.³⁴⁵

A *Néprajz* címen megjelent könyv megismerteti a néprajztudomány alapfogalmait, irányzatait. Főbb témakörei a társadalmi kultúra, az anyagi kultúra és a szellemi kultúra.

A társadalmi kultúra részen belül bemutatásra kerülnek az osztályok, rétegek, a család szervezete és a társas élet. Az anyagi kultúra fejezet a zsákmányoló gazdálkodás területeit, a földművelést, az állattartást és a táplálkozást tárgyalja. A szellemi néprajz témakörön belül a szövegfolklor műfajai mellett megjelenik a népzene, néptánc, jeles napok szokásai és az emberi élet fordulói.

A tananyag órákra nagyon nehezen bontható le a tankönyv felépítése következtében. Szerkesztését és megfogalmazását tekintve inkább néprajzi háttérismereteket tartalmazó segédkönyv funkcióját tölthetné be a hagyományismeret valamely ágazatát közvetítő felnőttoktatásban. Viszonylag kevés fekete-fehér grafikus illusztrációja sem segíti elő a tankönyvként való alkalmazását.

A könyvhöz készült az ötödik és a hatodik évfolyam számára a *Hon- és népismeret* segédeszköz. Valójában az ismeretanyagot 18 órára tagoló füzetekről van szó, amelyek oktathatóvá teszik a tankönyv anyagát, gazdag képi illusztrációval kiegészítve.

A *Népművészet* című könyv különféle mesterségek bemutatása során kitér azok munkafolyamataira, eszközkészletére, díszítési módjaira, területi elterjedésére. Átfogóan ismerteti a népművészet legalapvetőbb témaköreit, amelyek érintik:

*„A tudományág értelmezését, a fogalmi meghatározásokat, a tárgyakon fellelhető motívumokat, a szimbólumrendszereket, a fonás és szövés történetét és technikáit, a nemezelést és posztógyártást, a bőr feldolgozásának módozatait, a bőrruhákat és díszítési módjait, a bútorok történetét, formavilágát, készítési és díszítési technikáit, a kapufaragásokat, a fejfákat, valamint a pásztorművészetet, a népviseleteket, a képfestést, a népi himnuszeket, a csipkekészítést, a mézesbábosságot, a gyertyakészítést és végezetül a hímes tojásokat.”*³⁴⁶

A könyv végén található közel negyven oldalnyi színes képmelléklet már jobban elősegíti a szemléltetést, de még így sem mondhatjuk, hogy megfelel azoknak az elvárásoknak, amelyek alapján egy tankönyv használhatóvá válik a gyakorlatban.

³⁴⁵ Baranyai Anita tankönyvei.

³⁴⁶ http://www.verslista.hu/klubelet/egyeb_elemei/anita.htm

A könyvet győri iskolákban próbálták ki az oktatásban. Minden bizonnyal fontos szerepet játszott a választásban az elérhetőség.

Nemzeti Tankönyvkiadó

A Nemzeti Tankönyvkiadó 2003-ban jelent meg a tankönyvpiacon hon- és népismeret munkáltató tankönyveivel *Élet a házban*, és *Élet a faluban* címmel. Mindkét könyv felhasználását tanári kézikönyv is segíti. A tankönyvcsalád 2005-ben kibővült egy hon- és népismeret atlasszal, amelyhez szintén tartozik útmutató.³⁴⁷

A tankönyvek formai jellemzői között említésre méltó a témakörök bevezetése, a törzs- és kiegészítő anyag elkülönítése, a lexikonhasználat és a térbeli tájékozódás segítése.

A témakörök bevezetése. Minden fejezet önálló címoddallal indul. Az itt látható képekhez egy-egy szépirodalmi idézet is társul, amely a téma hangulati előkészítése mellett lehetőséget teremt jeles íróink, költőink népeleti témájú írásainak megismerésére. Irodalmi idézetek előfordulnak még a feladatok között is, elsősorban a tananyag elmélyítése céljából.

Törzs- és kiegészítő anyag. A tanórák törzsanyagához kapcsolódva a követelményekben nem szereplő, kiegészítő ismeretek is olvashatók, amelyeket kék színnel jelöltünk. Ezekkel együtt kap teljes, átfogó képet a tanuló a tárgyalt témáról.

Lexikonhasználat. A belépő új fogalmak jelentése a legtöbb esetben megismerhető a szövegkörnyezetből. Bizonyos szakkifejezések mellett azonban a jel látható. A belső címlap utasítása szerint ezt a szót a *Magyar néprajzi lexikonban* kell megkeresni. A könyv végére szándékosan nem kerültek szómagyarázatok, mert a lexikon használatának elsajátítása más órákon is hasznos lehet a gyerekek számára. A szócikkek általában jóval több információt közölnek, mint amennyire 5–6. osztályban szükségünk van. Így a tanulók lassan megtanulják a lényeg kiemelését, az új fogalom tömör magyarázatát a leírtak alapján. Több kifejezés csak utalással található meg a lexikonban, így alkalom nyílik a fogalomkör megnevezésére, amelybe a keresett szó tartozik, illetve a továbbkeresés gyakorlatának elsajátítására is.

Térbeli tájékozódás. A szöveg illusztrációjaként szereplő képek alatt, ha azok egyedi jellegűek, vagy szokásszövegek idézésekor zárójelben szerepel a származási helyük, a településnév vagy a tájegység feltüntetésével. A könyv végén helynévmutató és térkép található.

A tananyag felépítése. Mivel munkáltató tankönyvről van szó, a tananyaghoz feladatok kapcsolódnak, amelyek az egyszerű kérdések mellett az életkori sajátosságnak megfelelően játékos, érdekes rejtvényt is tartalmaznak, rajzolásra,

³⁴⁷ Baksa Brigitta tankönyvei.

képgyűjtésre ösztönöznek. Lehetővé teszik az alapvető ismeretek kiemelését, rögzítését. A helyi változatok felkutatására vonatkozó feladatok pedig a szülőföld hagyományainak megismerését, összehasonlító vizsgálatát segítik.

A tantárgy 2001-től érvényes moduljellegét figyelembe véve minden óra önálló egységként is kezelhető. Integrált oktatásra is alkalmas. Egy témakörön belül is megbontható az ismeretanyag.

Az ötödik osztályos tananyagban központi helyet foglal el a család élete. Az *Élet a házban* tankönyv témakörei bemutatják a családi élet színterét, a házat és a benne zajló hétköznapiakat és ünnepeket. A hatodik osztály témakörei a házhoz kapcsolódó gazdasági épületek bemutatása után a gazdálkodó élet különböző színtereit, a falu közösségének életét, az emberi élet fordulóit és a tavaszi ünnepeket ölelik fel.

A tankönyvkiadók közül egyedül a Nemzeti Tankönyvkiadó (névváltozás után Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, jelenleg Oktatási Kiadványok Központja) vállalkozott arra, hogy a 2012-ben megjelent új *Nemzeti Alaptanterv* követelményeihez igazodva átdolgozza a hon- és népismeret tankönyvét. 2013-ban *Szülőföldünk* címmel jelent meg az ötödik évfolyam számára a kötelezően választható tantárgyat segítő tartós tankönyv és munkafüzet. A tankönyv, megtartva a korábbi tananyag felépítését, kiegészült a szülőföldre vonatkozó ismeretszerzés módszereivel és a néprajzi tájak, népcsoportok, nemzetiségek ismeretével. A végén kislexikon segíti az ismeretlen kifejezések értelmezését. A munkafüzet lehetőséget teremt az elsajátított ismeretek elmélyítésére és a témákhoz kapcsolódó önálló gyűjtőfeladatok megvalósítására.

Pauz-Westermann Könyvkiadó / Dinasztia Kiadó

A celldömölki Pauz-Westermann Könyvkiadó 2006-ban csatlakozott a hon- és népismeret tankönyveket terjesztő kiadók sorához. Az 5. és a 6. évfolyamnak szóló ismeretanyagot összevonva tartalmazzák a könyvek, amelyeknek szerzője a nyelvész, néprajzkutató Balázs Géza. A modul 'A' és 'B' változatához egyaránt jelentettek meg tankönyvet, munkafüzetet és tanári kézikönyvet.³⁴⁸

A hon- és népismeret tantárgy 'A' változata *A magyar nép kultúrája* összefoglaló címet kapta. A tankönyv többek között bemutatja a magyarországi településtípusokat, a házat, a szobát, a konyhát, az étkezési szokásokat, a hétköznapiakat és az ünnepnapok hagyományos és mai világát. Tárgyalja a paraszti életet (család, rokonság, fölnevelődés), munkamenetet (földművelés, állattartás), a jeles napokat, az ismétlődő ünnepeket (karácsonyt, húsvétot és pünkösdöt). Szemléletmódjában érvényesíti a múlt–jelen kapcsolatát, folyamatosan utal a jelenkori körülményekre, hagyományokra.

³⁴⁸ Balázs Géza tankönyvei.

A 'B' változathoz készült tankönyv címe *Magyar népcsoportok, magyarországi nemzetiségek*. A tankönyv elhelyezi a magyarságot a világ népei, valamint a rokon népek körében. Bemutatja a főbb magyarországi nemzetiségeket. A *Magyar tájak* sorozatban az 5. osztályos tananyag ismerteti a Kisalföld, a Nyugat-, a Közép- és a Dél-Dunántúl, a Duna és a Dráva mente, Észak-Magyarország, valamint az Alföld tájait, néprajzi csoportjait. A 6. osztályos anyagban található Erdély és a Részek, valamint Moldva magyar népcsoportjainak a leírása.

A táji leírások mellett a tankönyv a tantervi elgondolásnak megfelelően több fejezetben kitér a lakóhely néprajzi jellemzőire, a helynevek tartalmára, a falu, a város képére, a parasztházra, a telek épületeire, hagyományos közösségekre, paraszti munkákra, ünnepekre, az emberi élet fordulóira, jeles napokra.³⁴⁹

Szűkebb intézményi köröket érintő kiadványok

Fontos megemlíteni az Értékközvetítő és Képességfejlesztő Programhoz készült tankönyveket, amelyeket elsősorban a Zsolnai-módszert választó iskolákban használnak.

1992-ben, még az első *Nemzeti Alaptantervet* megelőzően jelent meg Kocsis Mihály *Világfa* című, 4–5. osztályosoknak szóló munkáltató tankönyve, illetve a *Nemzeti Alaptantervet* követő időszakban a 6. osztályosok tankönyve. Az ÉKP-program keretében oktató iskolákban népszerű taneszközök jól illeszkednek a *Kerettanterv*ben előírt hon- és népismeret tantárgyhoz is. A hagyományos népi kultúrához kötődő munkaalkalmakról, ünnepekről, természetismeretről kínál gazdag példatárat.

Már a NAT szellemében készültek az Ungvári Judit és Molnár Tibor szerzőpáros tankönyvei, amelyek *Fellegajtó-nyitogató* címmel jelentek meg. Az 5 évfolyam tanulóinak szóló néprajz munkáltató tankönyvet, és a 6. évfolyamnak készült, tárgyi néprajzot feldolgozó tankönyvet 1996-ban adta ki az ELTE ÉKP Központja. A 7–8. évfolyam számára készült kötet összevont formában jelent meg.

Szintén az ÉKP-program kiadványaként jelent meg 1997-ben Heffner Anna, Molnár Tibor és Ungvári Judit tankönyve *Néprajz I.* címmel 1–4. osztályos tanulók számára a *Rajz és vizuális kultúra*, valamint a *Technika és életvitel* tantárgyak oktatásához.

Pallosné Varga Zsuzsa kétkötetes hon- és népismeret tankönyvét a Comenius Kiadó jelentette meg művészettörténeti könyvsorozatuk záróköteteként 2001-ben. A tematika ebben a munkában a népviseletek bemutatására korlátozódik. Tájékoztatókra bontva mutatja be a Dunántúlt, a Felföld és az Alföld népművészetét.

³⁴⁹ http://www.pauzwestermann.hu/pw_hon.html

2002-ben jelent meg a református Pedagógiai Intézet kiadványaként Czibula Ferenc és Czibula Ferencné szerzőpáros *Hon- és népismeret munkatankönyve* 5–6. osztályosok számára. Ez a kiadvány elsősorban a református felekezeti iskolákban terjedt el.

2008-ban az Elektra Kiadóház gondozásában látott napvilágot Bozsik Rozália *Tarkabarka Magyarország* című honismereti olvasókönyve. A földrajzi megközelítésű munka országismereti segédletként a 'B' modulhoz igazodó kereszttantervi követelményeknek tesz eleget.³⁵⁰

A nemzetiségi oktatás tankönyvei

A nemzetiségi oktatáshoz készült saját tantervekhez igazodva jelentek meg német, szlovák, román, horvát, szlovén, bolgár, cigány nyelvű, néprajzi témájú tankönyvek. Ezek azonban nincsenek összefüggésben a *Nemzeti Alaptanterv* hon- és népismeret moduljával. Bár elemzésük inkább a nemzetiségi oktatás vizsgálatának tárgykörébe tartozik, figyelemre méltó, hogy a magyarországi nemzetiségek milyen hangsúlyt fektetnek saját népi kultúrájuk közvetítésére. A megjelenő tankönyvek száma alig marad el a hon- és népismeret tankönyvektől.

Itt csupán egy részük cím szerinti említésére szorítkozom nemzetiségek szerinti csoportosításban.

Német

Donovald Józsefné: *Ungarndeutsche Volkskunde (1–4.)*. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest, 2011.

Angeli Éva: *Ungarndeutsche Volkskunde (5–6.)*. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest, 2010.

Szlovák

Pálmaiová, Marta: *Hudobná výchova pre 1.-4. ročník základných škôl*. Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2014.

PaedDr. Kondacsová, Anna – Szabová, Monika – Kraszlánová, Erika: *Slovenská vzdelanosť pre 5.-6. ročník základných škôl*. Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2014.

Római

Borza, Lucia: *Cunostinte despre romanii din Ungaria (1–4.)*. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest, 2002.

Horvát

Frankovics György: *Narodopis 1–4.* (Néprajz tankönyv). Croatica Kulturális, Információs és Kiadó KHT., Budapest, 2014.

³⁵⁰ BALOGH M. 2011. 39.

Frankovics György: *Narodopis 5–8.* (Néprajz tankönyv). Croatica Kulturális, Információs és Kiadó KHT., Budapest, 2014.

Frankovics György: *Narodopis 9–12.* (Néprajz tankönyv). Croatica Kulturális, Információs és Kiadó KHT., Budapest, 2014.

Szekeres Klára: *Od dvora – do dvora (+ CD). Iz folklornog blaga Bunjevaca i Šokaca u Mađarskoj.* Croatica Kulturális, Információs és Kiadó KHT, Budapest, 2007.

Szlovén

Mukic, Francek – Kozar, Marija: *Slovenec sem, tako je mati d'jala.* Croatica Kulturális, Információs és Kiadó KHT., Budapest, 2002.

Mukic, Francek – Kozar, Marija: *Spoznavanje Slovenstva (1–4.).* Croatica Kulturális, Információs és Kiadó KHT., Budapest, 2002.

Mukic, Francek – Kozar, Marija: *Spoznavanje Slovenstva (7–10.).* Croatica Kulturális, Információs és Kiadó KHT., Budapest, 2002.

Bolgár

Juricskay Istvánné–Szabeva Ajsza: *Bolgár népismeret 1–4. osztály.* Croatica Kulturális, Információs és Kiadó KHT., Budapest, 2002.

Görög

Nagyné Szabó Antigoné: *Görög népismeret 1–4.* Croatica Kulturális, Információs és Kiadó KHT., Budapest, 2009.

Cigány

Ligeti György: *Cigány népismereti tankönyv a 7–12. évfolyam számára.* KONSEPT–H Kiadó, Piliscsév, 2004.

Hegedűs Sándor: *Cigány kronológia (9–12. évfolyam).* KONSEPT–H Kiadó, Piliscsév, 2000.

Segédkönyvek a néprajzi ismeretek oktatásában

A *Nemzeti Alaptanterv* hon- és népismeret címen megjelölt fejlesztési feladatainak megvalósítását több olyan könyv is segíti, amelyeket elsősorban nem tankönyvként használnak az iskolai oktatásban, viszont fontos szerepet játszhatnak az ismeretek elsajátításában. Ezek közül két olyan kiadványt tartok fontosnak megemlíteni, amelyeket a szegedi Mozaik Stúdió adott ki és elsősorban a középiskolai diákok néprajzi ismereteinek elmélyítését segítik.

„A múzeumfalú titkai”³⁵¹

1996-ban jelent meg Németh Ervin középiskolai magyartanár, drámapedagógus szerkesztésében *A múzeumfalú titkai* című kiadvány, amely az oktatási folya-

³⁵¹ NÉMETH E. 1996.

matban fontos szerepet betöltő tanulmányi kirándulások kitűnő segédkönyve lehet. Az elméletben megismert tárgyi kultúra elemeinek szemléltetését, gyakorlati felismerését legjobban és elsősorban a szabadtéri néprajzi múzeumok bejárása, az épületek alapos megismerése segíti, amelyhez Németh Ervin készített vezérfonalat. Az ötödik, hatodik osztályosoknak szóló hangvétele ellenére tartalmában középiskolásoknak is hasznos segédkönyv nem tartozik a tankönyv kategóriába, ám szokványos munkafüzetnek sem nevezhető. Feladatait nem egy tankönyv ismeretanyaga alapján lehet megoldani, hanem a tárgyalat gyűjtemények, múzeumok alapos megismerése nyomán.

A könyv hat felfedezőúthoz kapcsol feladatokat. Sorra veszi a göcseji (Zalaegerszeg), az őrési (Szalafő–Pityerszer), a vasi (Szombathely) múzeumfalvakat, a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum Kisalföldi és Felső-Tisza-vidéki tájegységét, végül a budapesti Néprajzi Múzeumot.

Feladattípusai között a kifejtendő kérdések, a rajzolásra serkentő utasítások nem engedik, hogy a diákok felületes szemlélőként fussanak végig a kiállításon. A feladatok nem alkotnak rendszert, mindig az adott látnivalóhoz kapcsolódnak. Bár minden látnivaló tárgyalására nem kerülhet sor, ha valaki a könyv segítségével ismeri meg az említett intézmények kiállítási anyagát, jelentős tárgyi tudásra tehet szert.

„Paraszti és polgári hagyományok a Kárpát-medencében”³⁵²

1999-ben látott napvilágot a középiskolásoknak szóló segédkönyv, amelynek szerzője Ágh Zsófia etnográfus, a hon- és népismeret modul széles körben elterjedt 'A' változatának kidolgozója. A könyv elsősorban forrásgyűjtemény, amely a néprajztudomány, a művelődéstörténet és a régészet kutatásterületeiről nyújt átfogó képet. Nem az értelmező, rendszerező szövegrészek a hangsúlyosak, hanem az eredeti dokumentumok, szemelvények, nagy néprajzkutatók munkásságának részletei, történeti forrásanyagok, irodalmi művek részletei kerülnek a középpontba. Élmenyszerű olvasmányanyagokkal kívánja közelebb hozni a könyv olvasóihoz a társadalomtudomány különböző területeit. Ismeretet nyújt a néprajz, a régészet, a művelődéstörténet tárgyról, kutatási területeiről, módszereiről, kapcsolódási pontjaikról. Rávilágít a paraszti kultúra elemeinek térbeli és időbeli variánsaira, változásaira, és ezek kiváltó okaira. Feltárja a népi kultúra forrásait, a kutatás módszertanát.

A könyv tartalmilag három részre tagolódik. Bemutatja az élet színterét, a gazdálkodás módjait és a társadalom alakulását öt-öt kisebb fejezetre tagolva. Minden fejezet bevezető része összefoglalja a tárgyalat témakört és tisztázza az előforduló ismeretlen fogalmakat. A forrásrészeket archív fotóanyag, illusztrációk teszik szemléletessé. A példarész a fejezet témakörének elemeiből válogat. Végül

³⁵² ÁGH ZS. 1999.

lehetőséget ad más etnikai csoport, nemzetiség vagy társadalmi réteg tárgyainak, társadalmának összehasonlítására.

A következőket felépített gazdag forrásanyag kitűnő segítője lehet a társadalomtudományok teljesebb megismerésének.

*Helytörténeti ismereteket, helyi hagyományokat, regionális ismereteket
feldolgozó tankönyvek, tankönyvcsaládok*

Az ország számos településén születtek a helyi ismeretek közvetítését segítő tankönyvek, munkáltató tankönyvek, munkafüzetek, amelyek segítségével a gyerekek az óvodától a középiskoláig ismerkedhetnek szülőfalujuk, városuk nevezetességeivel, hagyományaival.

Az apátfalvi helyismereti tankönyvcsalád

Az egyik legismertebb vállalkozás az apátfalvi *Bibic Könyvek* sorozat. Urbancsok Zsolt levéltáros, volt apátfalvi történelemtanár kezdeményezésére és útmutatása nyomán alakult ki a nyolc kötetből álló tankönyvcsalád tematikája. A felső tagozatos oktatásba beépíthető könyvek egyszerű nyelvezettel, közérthető módon mutatják be egy-egy tantárgyhoz kapcsolódóan a falu értékeit, hagyományait. A helyi általános iskola Pedagógiai Programja rendelkezik a könyvek használatáról: „A *Bibic Könyvek sorozat elemeit segédletként fel kell használni a magyar, történelem, természetismeret, hon- és népismeret valamint földrajz tanításához.*”³⁵³

2000-től kezdve az alábbi kötetek jelentek meg.³⁵⁴

Urbancsok Zsolt: „*Mint fatörzsből gyöngye ága...*”

A könyv a település történetét dolgozza fel áttekinthető és didaktikusan jól felépített formában a kezdetektől 1956-ig. A történelem tanításához kiválóan illeszkedik, hiszen minden évfolyamon hasznosítható ismereteket ad a gyerekeknek szülőfalujuk történetéhez. Jól kiegészíti az egyetemes és a magyar történelem eseményeit, formálja a gyerekek történelemszemléletét, erősíti a szülőföldhöz való kötődésüket.

Tóthné Hanyecz Katalin: „*Amerre a nap lejár...*”

A kötet Apátfalva természetföldrajzát, környezet- és természetvédelmi lehetőségeit mutatja be. Feldolgozása főleg a földrajz- és biológiaórákon ajánlott. Megismerteti a tanulókat a Maros-vidék természeti értékeivel, szépségeivel, második részében pedig erdei iskolai programot tartalmaz. Feladatokat ad a tanulóknak,

³⁵³ Az Apátfalvi Dózsa György Általános Iskola Pedagógiai Programja, <http://dgyamk.hu/pepo13.pdf>

³⁵⁴ <http://www.dgyamk.hu/bibic.html>

melyek segítségével felfedezhetik a vidék élővilágát. A természet kincseinek ismeretére és védelmére nevel.

Mátóné Antal Júlia: *„A Dáli ugartól Belezig”*

A kiadvány a falu természet- és gazdasági földrajzát dolgozza fel. Anyaga a természetismeret-, illetve a földrajzórákhoz kapcsolható, egyes gazdálkodással kapcsolatos fejezetei a technika tantárgy tematikájába is beilleszthetők.

Balázs Katalin: *„Mikoron az Úrjézus a földön járt ...”*

A munkatankönyv feldolgozását a magyarnyelv- és irodalomórákhoz ajánlja a szerző. 5. osztályban a mesék tanításakor az apátfalvi mesék jellegzetes típusát, a legendameséket ismerhetik meg. 6. osztályban a népdalok és népballadák tanításakor az apátfalvi dalok és balladák vizsgálatára kerülhet sor. A 7. osztályos diákok a magyarság ősvallásának felfedezése után a boszorkányhit és a hiedelem-lények világával is megismerkedhetnek. 8. osztályban kerülnek elő az archaikus imák. A tematika alkalmas arra, hogy az apátfalvi népköltészet megmutatása mellett az emberi élet fordulóíhoz kapcsolódó néphagyományokról: a születésről, a párválasztásról, házasságról és az öregkorról is szó essék.

Vargáné Nagyfalusi Ilona: *Múltunk szötte örökség*

A kötet megismerteti a tanulókkal az apátfalvi népi építészetet, jellegzetes lakóház típusokat, bemutatja, hogyan készítették régen a lakóházakat. Külön fejezet szól a település népviseletéről, az apátfalvi fehérhímzés jellegzetes motívumairól, öltéstechnikáiról. Ez a része a technika tantárgy anyagához is jól illeszkedik. Szó esik az apátfalvi népi mesterségekről: a halászat, a kosárfonás, a fazekasság és a bútorkészítés titkairól.

Vargáné Nagyfalusi Ilona és Vargáné Antal Ilona: *„Gyi paci, paripa!”*

A kiadvány a helybeli gyerekjátékokat ismerteti meg a gyerekekkel, Lázár Katalin rendszerezését követve. Az első fejezetben a tárgykészítő játékok gyűjteménye található. Technikaórákon érdekes feladat lehet a játékeszközök elkészítése. Az eszközös, mozgásos játékok testnevelésórákon jól alkalmazhatóak. A szellemi játékok, találós kérdések kiváló agytornát jelentenek már alsó tagozatos kortól. A párválasztó játékok a kamaszkor világát idézik.

Szigeti György: *„Pátfalvai Rákóczi utcába...”*

A szerző az apátfalvi népdalok jellegzetességeit mutatja be. Külön fejezet foglalkozik a gyerekdalokkal. A kiadvány fontos része a Bartók Béla életét ismertető fejezet, és a zeneszerző által 1906-ban gyűjtött apátfalvi népdalok szövege, kottája. A kötet végén Kardos István vőfély életével és tevékenységével ismerkedhetnek meg a gyerekek. Az anyag jól használható az énekórákon.

Gombos András: *„Havas Gergé ne havaskodj!”*

A könyv az egyházi év ünnepeit követve taglalja a jeles napokhoz kapcsolódó szokásokat. Megjelennek munkákhoz illeszkedő szokások is. Az évszakokhoz igazodva mutatja be a szántás, a vetés, az aratás, a kenyérsütés szokásait. A kiad-

vány tematikája jól illeszkedik az osztályfőnöki-órák, a magyarórák és a technika tantárgy anyagához.

Bószéné Szatmári Nagy Anikó helyismereti tankönyvei³⁵⁵

Veszprém

2008 óta használják a város általános iskoláinak felső tagozatán Bószéné Szatmári Nagy Anikó „*A tudományosság és kultúra bölcsője*” – *Veszprém város története a kezdetektől napjainkig* című helytörténeti könyvét. A komplex, sokszínű tevékenységre alkalmat adó tankönyvhöz évről évre városi szintű vetélkedő is kapcsolódik, amelyen már több száz tanuló vett részt, és ismerete meg szülővárosa nevezetességeit, történetét, hagyományait. Az önálló feldolgozásra ajánlott és a helytörténeti szakkör keretében megismert anyag minden résztvevőnek sikerélményt biztosít a város megismerésében.

Esztergom

Esztergom Város Önkormányzatának megbízásából 2011-ben született meg „*Múltunk határok nélkül*” – *Esztergom és környéke a kezdetektől az Ister-Granum Eurorégióig* című középiskolás tankönyv, amely feldolgozza Esztergom vármegye településeinek történetét, kitekintve az Ister-Granum Eurorégió területeire, amelyek egy történeti vármegyéhez tartoztak.

A kiadvány jelentős terjedelme megkívánja az ismeretek szelektálását, az adott településhez kötődő fontos, érdekes momentumok kiemelését. A személyes sorsok megjelenésének erős motiváló hatása a diákokat egy-egy téma elmélyült feldolgozására ösztönzi.

Törökszentmiklós

Törökszentmiklós Város Önkormányzata 2012-ben pályázati támogatással jelentetett meg egy tankönyvcsaládot, amely óvodától a középiskoláig támogatja a helyismeret, helytörténet tanítását, amit a település minden nevelési és oktatási intézményében használnak.

Az óvodások foglalkoztató füzeté *Törökszentmiklós, a mesélő város* címmel tíz sétára fűzi fel a város értékeinek bemutatását, amelyekhez minden hónapban ajánlott tevékenység is kapcsolódik.

Az általános iskolák alsó tagozatos tanulói *Törökszentmiklós, a hagyományok birodalma* című munkafüzet segítségével a város és környékének néphagyományaival ismerkedhetnek meg.

A szülőföldet bemutató olvasmányok mellett megjelennek minden hónapban a jellemző gazdasági munkák, a jeles napok, népszokások. A gyerekek megismerkedhetnek az adott időszakhoz köthető mesterséggel, népművészeti és népköltészeti alkotásokkal.

³⁵⁵ BÓSZÉNÉ SZ. N. A. 2013. 23 –27.

Az általános iskolák felső tagozatos tanulóinak készült *Őrizzük tehát, gyűjtjük össze emlékeinket* és a középiskolásoknak szóló *A Tiszavölgyben tömérdék a lappangó kincs* című könyvek fejezetei Törökszentmiklós történetének fontos eseményeit mutatják be időrendi sorrendben. Az ajánlott irodalom, a feladatok, tudáspróbák mellett egy adott korszak megismerését, megértését segítő kiegészítő olvasmányok is találhatóak a könyvekben. A köteteket gazdag képanyag illusztrálja.

A regionális kultúra tanítását segítő modultankönyvek³⁵⁶

Gecsei Edit a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Genius Loci Körében modul tankönyveket írt *Körös-körül Rába vize hullámszik* és *Üzen a múlt* címmel a regionális kultúra tanításához. Munkái a hely művelődéstörténeti örökségét dolgozzák fel az általános iskolai korosztály számára.

Tankönyveivel és fejlesztéseivel részt vett a Bécsi Európai Iskola Nemzeti Stúdiumának fejlesztésében. A hon- és népismeret tanítását minden tantárgyban érvényesítendő kereszttantervi feladatként értelmezve alkotó-fejlesztő műhelyeket hozott létre. „*Műveld a csodát, ne magyarázd*” címmel taneszközcsomagot fejlesztettek ki a Nyugat-Magyarországi régi, elsődlegesen a Rábaköz lokális kulturális örökségének tanításához.

A pedagógiai kutatást és taneszközfejlesztést a megye 25 iskolájában próbálták ki minden évfolyamon, minden tantárgyba és szabad idős tevékenységekbe integrálva. A sokszínű iskolai és iskolán kívüli tanulói tevékenységformákban helyet kapott egymás mellett az élménypedagógia és a felfedeztető tanulás. A szükséges alacsony példányszám miatt a taneszközcsomag kiadása a mai napig nem valósult meg.

Iskolai szöveggyűjtemény Veszprém megyében

A Veszprém Megyei Pedagógiai Intézet 2002-ben *Hon és népismeret, néphagyomány* címmel indított akkreditált tanfolyamot pedagógusok részére. A 60 órás tanfolyamot azóta már többször megszervezték, alkalmanként 20–25 résztvevővel.

A hallgatók legjobban sikerült dolgozataiból a Pedagógiai Intézet *Önképzés – továbbképzés* sorozatában két kiadványt jelentetett meg „*Lelkem, érzésem örökséget kapott*” és *Az örökséget ápolni mindannyiánk kötelessége* címmel.

A kötetek fejezetei: *Mesterségek, technikák* (építészet, ötvösművészet, halászat, molnárok, mézeskalácsosok, fafaragások, spanyolozás, fazekasság, kosárfonás, vízi és szélmalomok a megyében); *Mindennapi élet – gazdasági élet* (szőlőművelés, hegyközségek, borkultúra, a vincellér-képzés története, egy uradalom éle-

³⁵⁶ Gecsei Editnek a 2015. február 27-én a budapesti Hon- és Népismeret Szakmai Napon elhangzott jó gyakorlat előadása alapján.

te); *Néphagyomány – kultúra* (bakonyi népmesék, legendák, anekdoták, bakonyi és balatoni népdalok, „A magyar Tempevölgy”, Balatonfüred irodalmi értékei); *Falu és iskolatörténetek, családtörténetek* (egy várpalotai parasztcsalád élete a 20. század első felében); *Jeles napok, ünnepkörök* (az évkör ünnepei kiegészülve a lakodalmas népszokásokkal és a bándi német nemzetiségi hagyományokkal (Christkindl)).

Az összesen 60 dolgozatot tartalmazó köteteket a Veszprém megyei általános iskolákban azóta szöveggyűjteményként használják a hon- és népismeret tantárgy tanításában és a szakköri munkában.³⁵⁷

A néprajzi ismeretek közvetítésének gyakorlati tapasztalatai – iskolai jó gyakorlatok

A Honismereti Szövetség 1999-től *Iskola és honismeret* címen évente megrendezésre kerülő konferenciáin vállalta, hogy a *Nemzeti Alaptanterv*ben a hon- és népismeret oktatására vonatkozó követelményekhez megoldási változatokat tár fel, alkotóerőket szabadít fel, anélkül, hogy előírásokat fogalmazna meg, illetve szabványosításra törekedne.

Nemcsak a konferenciák keretében próbáltak segítséget nyújtani, hanem a szövetség *Honismeret* című folyóiratában *Iskola és honismeret* címmel indítottak egy rovatot, amelyben kéthavonta megjelennek a közoktatásban és a felsőoktatásban hasznos tapasztalatok leírásai.

Többek között ezeknek az írásoknak a segítségével szeretnék képet rajzolni a változatos oktatási megoldásokról, a néprajzi ismeretek közvetítésének kereteiről, lehetőségeiről.³⁵⁸

A honismeret iskolai helyét, átadásának módjait külső tényezőként a társadalmi környezet, belső tényezőként pedig a tevékenységben résztvevők adottságai határozzák meg. Az alábbi példákban a közvetlen társadalmi környezet nyitottsága, ösztönző hatása, a feladatot felvállaló pedagógusok módszertani gazdagsága, elhivatottsága nyilvánul meg. Olyan megoldások állnak itt mintaként, amelyekben a külső és belső tényezők egyaránt biztosítják a néprajzi, honismereti szemlélet gyakorlati megvalósulását az oktatásban.

³⁵⁷ Rásky Mihálynénak a 2015. február 27-én a budapesti Hon- és Népismeret Szakmai Napon elhangzott jó gyakorlat előadása alapján.

³⁵⁸ A jó gyakorlatok rövid bemutatásához a *Honismeret* folyóirat 1998-tól 2015-ig megjelent számainak *Iskola és honismeret* című rovatban megjelent cikkei szolgáltak alappul.

Néprajzi ismeretek a köznevelésben

A néprajzi ismeretek helye a tanítási órákon

Sok iskola vállalkozott arra, hogy helyi tanterv keretében a *Nemzeti Alaptanterv* adta lehetőségeken túl további alkalmakat teremtsen a néprajzi ismeretek tanórákon történő megjelenésére.

A mezőkövesdi Szent Imre Általános Iskolában a magyar irodalom és a történelem tantárgyak keretében keresték meg a kapcsolódási pontokat, ahol helyet kaphatnak a matyó summásdalok, szóba kerülhetnek a summásélet körülményei, szokásai, a helytörténet fontos elemei. Ennek megvalósításához helyi kutatók kiadványait használják, és egyéni gyűjtőfeladatokat adnak a gyerekeknek.

A salgótarjáni Arany János Általános Iskola testnevelés tagozatos, Zsolnai-módszerrel tanuló, egész napos csoportjában valósították meg a honismereti nevelést. A választott programhoz, módszerhez jól illeszkedő néphagyományokat, a népi kultúra értékeinek megismerését tartalmazó tananyagot négy évfolyamra osztották el, és önálló néprajzóra keretében ismerkedtek az év ünnepeivel, egyszerűbb népdalokkal, népi játékokkal. A dramatikus játékok mellett helyet kaptak a kézműves-foglalkozások is.

Hasonló törekvései voltak a tiszakécskei általános iskolának, ahol szintén helyi tanterv keretében illesztették be a különböző órák tananyagába a település történetét, helyi népszokásokat, jellegzetes kécskei mesterségek megismerését.

Hasznos kezdeményezésük a kisiskolásoknak összeállított munkafüzet, amely elsőtől negyedik osztályig segíti a tanulókat Tiszakécske hagyományainak megismerésében. Az elsősök a család életével, a rokonság körével, gyermekjátékokkal ismerkednek. Másodikban központi helyen foglalkoznak a szüret hagyományaival és megtanulnak sok énekes gyerekjátékot. Harmadik osztályban a továbbgyarapodó gyermekjátékok mellett a népi építkezéssel, a mesterségekkel ismerkedhetnek a tanulók. A negyedikesek családfát készítenek és bővítik a település történetéről megszerzett ismereteiket.

Kocséron olyan helytörténeti tankönyvet és munkafüzetet állítottak össze, amely igényesen dolgozza fel a kocséri hétköznapiakat, az irodalmi, régészeti, történeti anyag felidézésével vezeti be a gyermekeket a község múltjába. Az ismeretanyaghoz kapcsolódóan pályázatot hirdettek a diákok számára. Arról kellett megkérdezni a gyerekeknek falujuk idős lakóit, hogy milyenek voltak egykor az iskolásévek. A legjobb dolgozatokat szakmai nap keretében mutathatták be alkotók nemcsak diáktársaiknak, hanem a felnőtteknek is.

Az izsófalvi Izsó Miklós Általános Iskola a Borsodi Műhely néven működött 12 iskola kooperatív közösségének tagjaként részt vett a *Honismeret – életmód* című kerettantervi program kidolgozásában. A kísérlet keretében az iskola tanulói a község történelmi, földrajzi, irodalmi, néprajzi, életmódbeli hagyományait ta-

nulmányozták elsősorban drámapedagógiai eszközöket használva. Tantervükben fontos szerepet kapott az etnikai program is a roma népesség magas aránya miatt. Alaptantárgynak a hon- és népismeretet tekintették, és lehetőség szerint a nap első órájaként iktatták be az órarendbe, hogy erre épülhessenek az új ismeretek. A több éven át végzett kísérlet gyakorlati tapasztalatai alapján megfogalmazták az újszerű gondolkodásmód megjelenését, a komplexitást, a tantárgyi rendszer koncentrációját.

A tiszakeszi iskola múzeumot hozott létre, amely nagy segítséget nyújt a honismereti munkához. Itt tartanak tanítási órákat, szakköri foglalkozásokat, vetélkedőket, ünnepeket. Az iskolamúzeum egyik részében régi iskolabelsőt alakítottak ki padokkal, katedrával, táblával, régi szemléltetőeszközökkel.

Bemutatásra kerülnek ezenkívül az iskola és a község történetének emlékei és a paraszti élet tárgyai. A kiállítást egy korhűen berendezett parasztszoba zárja, amelyhez a pásztorélet eszközeinek, viseletének bemutatása csatlakozik. Mivel a gyerekek is aktív résztvevői voltak a gyűjtésnek, a múzeumlátogatások során érdeklődéssel figyelik a kiállítás gazdag anyagát. A foglalkozást vezető pedagógustól megfigyelési szempontokat, és az életkoruknak megfelelő feladatokat kapnak, amelyek sokoldalú búvárkodásra készítik őket. A múzeumlátogató csoportok tagjai közül mindig vállalkozik egy 3–5 fős társaság az idegenvezetésre, akik előre felkészülnek, hogy társaiknak be tudják mutatni a kiállítást. Ez a kezdetben kialakított módszer működik a mai napig az iskolai gyakorlatban, ahol a múzeumi órák az oktatási folyamat szerves részévé váltak.

Szintén iskolai múzeum kialakítását valósították meg Zamárdi általános iskolájában. A településen összegyűjtött tárgyak állagmegóvás után hosszú időn át szolgálják a tanórai szemléltetést.

Az esztergomi József Attila Általános Iskolában, a hon- és népismeret tantárgyhoz igazítva a többi tantárgy tanmenetét, meg tudták valósítani azokat a gyakorlati feladatokat is, amelyekre a tanterv által biztosított 18 óra nem elegendő. Összevonták a modul óraszámát a tánc és dráma órakeretével, így évi 36 órában foglalkozhatnak néprajzi ismeretekkel. Technikaórákon a kézművesfeladatok, testnevelésórákon a mozgásos játékok, énekórákon a dramatikus, énekes népszokások tananyagba történő beillesztésével teszik teljessé a néprajzi ismeretek körét és élnek a tantárgyi koncentráció lehetőségével.

A napköziben az alsó tagozatos gyerekek számára pedig olyan foglalkozásokat alakítottak ki, amelyek a naptári év jeles napjaihoz kapcsolódva teremtenek lehetőséget a néphagyományok, hagyományos munkák, mesterségek megismerésére.

A csepregi általános iskolában a hon- és népismeretórákhoz kapcsolódó gyűjtőfeladatokat terjesztették ki egy-egy nagyobb témával kapcsolatos néprajzi gyűjtésre. A gyerekek írásaikkal rendszeresen részt vesznek, és szép eredményeket érnek el a Vas Megyei Honismereti Kör, illetve a Vas Megyei Közoktatásért

Közalapítvány pályázatain. Az évek óta folyó munkába már közel kétszáz gyerek kapcsolódott be.

A boldogi Berecz Antal Általános Iskolában tömbösített honismereti óra keretében élménypedagógia foglalkozást tudtak megvalósítani. Egy egész délelőttöt töltöttek a gyerekek a tájházban. Bemutakozásul kukoricás dalokat énekeltek, kukoricával kapcsolatos alkotásokat hoztak a kiállításra. Ezután a gyerekek vezették végig a vendég iskoláscsoportokat, felolvassa a kapott feladatokat, segítve őket a megfigyelésekben. A feladatok kapcsán megismerték a kukoricatörést, fosztást, a morzsolást, a kukoricacsutkából épített disznóólat, kipróbálták még a kukoricára térdeplést is, ittak kukoricabajusz-teát, ettek pattogatott kukoricát, kukoricamálét (görhét). Közben megismerkedtek a tájházzal, a tisztaszobával, a konyhai edényekkel, a munkaeszközökkel.

Egy héttel később került sor az együtt végzett kukoricabetakarításra. A közösen végzett munka öröme élményszerűvé tette az oktatási folyamatot, a gyerekek saját tapasztalattal gazdagodva tanulták meg a kalákamunkák lényegét, ismerték meg az őszi betakarítási munkák egyikének, a kukoricatördelésnek a folyamatát.

További évszakokhoz köthető tájházi élménypedagógiai programjaik témája: *A kenderfeldolgozás menete, eszközei, a fonó* (tél), *A nagybőjti és húsvéti ünnepkör szokásai Boldogon* (tavasz), *Az emberi élet sorsfordulói: a boldogi lakodalmas* (nyár).³⁵⁹

A Mindszenty Általános Iskola településtörténeti projektjében három féléven át ismerkednek a gyerekek mindszenti régi mesterségekkel, híres emberekkel, épületekkel, régi tanyai iskolák emlékhelyeivel, régi ételek ízeivel. A kutatómunkában fontos szerepet kap a helytörténeti gyűjtemény. A projektet az iskolahéten minden érintett téma felidézésével zárják le.

Orosházán olyan általános iskolai komplex hagyományörző programot alakítottak ki, amely illeszkedik az irodalom-, történelem- és osztályfőnöki-órákhoz, a hon- és népismeret, tánc és dráma tanításához, a hagyományörző szakkörökhöz és foglalkozásokhoz, a jeles napi, iskolai ünnepekhez, helytörténeti kutatásokhoz, pályázatok megalkotásához. Tevékenységük során igénybe veszik az orosházi művelődési intézmények nyújtotta lehetőségeket, számítanak a szülők, nagyszülők együttműködésére. Dramatikus néphagyományok felelevenítésével nemcsak az iskolai, hanem a városi programokat is gazdagítják.

A kunszentmiklósi könyvtárban kipróbált programban a hátrányos helyzetű, roma tanulók befogadó csoportban végzett nép- és helyismereti, önismereti projekt munkája a helyi, települési cigány kisebbség életmódjáról, szokásairól, kultúrájáról szolt. 8. évfolyamos, részben hátrányos helyzetű, eltérő képességű tanulók heterogén csoportja kooperatív csoportmunkával a településen élő cigányság

³⁵⁹ Tóth Évának a 2015. február 27-én a budapesti Hon- és Népismeret Szakmai Napon elhangzott jó gyakorlat előadása alapján.

múltjáról, jelen helyzetéről és jövő esélyeiről végzett gyűjtő, összegző, elemző munkát, amelynek bemutatására is felkészültek.³⁶⁰

Tanítási órákon kívüli lehetőségek

1. Szakkörök

A hon- és népismeret tantárgyban megfogalmazott ismerettartalmak a tanórákon kívül szakkör keretében valósíthatóak meg legeredményesebben. A legtöbb szakkör része az intézményi nevelőmunka rendszerének, de sikerrel működhet az iskolától függetlenül is művelődési házban, múzeumban vagy könyvtárban.

A szakköri formában lehetőség nyílik a szervezett és tervszerű munkára, illetve az egyéni és közös tevékenységformák alkalmazására. Igaz, hogy csak az önkéntes jelentkezőket vonja be tevékenységi köreibbe, ugyanakkor intenzív munkára kínál lehetőséget.

Az alapot a szakköri foglalkozás jelenti, ahol az iskolai tananyagot kiegészítő elméleti ismereteket kapnak a gyerekek a vezető tanártól, a szakkör valamelyik beszámolóra vállalkozó tagjától vagy meghívott vendégtől, előadótól. Gyakorlati ismeretek megszerzésére ugyanúgy lehetőségük van a néprajzi gyűjtés technikájára, az anyag rendszerezésére, egy-egy téma feldolgozására vonatkozóan. Megtanulhatják a technikai eszközök (fényképezőgép, videokamera) kezelését, a rajzkészítés, hangfelvétel módját.

A szakkörnek az elméleti munka és a gyakorlati előkészítés mellett nagyon fontos tevékenysége a terepmunka, a gyűjtőutak megszervezése, esetleg táborok rendezése az adott terep intenzívebb megismerése érdekében.

A szakköri munka az egyéni feladatok vállalásával válik teljessé, amelyet mindenki egyéni érdeklődésének megfelelően választhat meg, és beszámoló keretében megoszthatja ismereteit társaival is.

A közösség teljesítményeinek nyilvánosság előtti bemutatására ad lehetőséget a kiállítások szervezése, ünnepélyek színpadi bemutatói, vetélkedők rendezése, szakköri kiadványok megjelentetése.

Ez a sokrétű tevékenység a tanórán kívüli tehetséggondozás kitűnő terepe lehet, ugyanakkor a szerényebb képességű tanulók számára is sikerélményt nyújthat.

Sok lelkes és elkötelezett pedagógus vállalja fel a honismereti, néprajzi szakkörök működtetését.

A jelentkezők egyéni képességeire, lehetőségeire építve lehet elkezdni a tevékenység szervezését, így még jobban felébreszthető a tanulók érdeklődése. Ér-

³⁶⁰ Balogh Mihálynak a 2015. február 27-én a budapesti Hon- és Népismeret Szakmai Napon elhangzott jó gyakorlat előadása alapján.

demes kihasználni, ha a tagok közül valaki ügyesen rajzol, esetleg jól fényképez vagy a nagyapja sok történetet tud a település múltjáról. Nemcsak a jó tanulók lehetnek aktív tagjai a szakkörnek.

A hon- és népismeret oktatására kialakított helyi tantervek segítségével megvalósítható, hogy tanórai és szakköri keretek között a néprajzi ismeretek közvetítésére előírt tantervi időszakot kibővítsék. Ilyen hagyományörző programot állítottak össze például a Somogy megyei Buzsákon. A helyi önkormányzat kérésére és a falubeliek kívánságára az iskolai programban helyet kapott a néptánc, népdal, népművészet oktatása. A megyében több településen jöttek létre művészeti iskolák, amelyek a helyi néphagyomány ápolásának bázisaként működnek. A somogyjádi művészeti iskola néptáncot tanuló gyermekeinek citerazenekara van. Emellett néprajzot, népi éneklést, különféle kézművességeket tanulnak.

A Baranya megyei Szentlászlói Általános Iskola felső tagozatos tanulóinak szervezett szakkör keretében a tagok rendszeresen foglalkoznak a település néprajzi értékeinek gyűjtésével és azok továbbélítésével. Az összegyűjtött tárgyi emlékekből 2003-ban nyitották meg a település tájházát, helytörténeti gyűjteményét. Fontos tevékenységüknek tartják a népi kismesterségek, a kézműveshagyományok megismerését, amelyhez szövőszéket és fazekaskorongot is sikerült beszerezniük. A hatékonyabb tanulás érdekében a szakköri munka folytatásaként nyaranta kézművestábor is szerveznek.

A budapesti VI. kerületi Erkel Ferenc Általános Iskola és Gimnázium 14–18 éves diákjai egyéni kutatómunka, felfedező tanulás során egy éven át kutatták saját családtagjaik élettörténetét. A családtörténeti kutatófüzetben rögzített kutatási terv mellett itt kaptak helyet a segítő feladatlapok és a feltárt történetek. A folyamat lépései között szerepelt a családi dokumentumok összegyűjtése, a házak alaprajzai, kedvenc tárgyak bemutatása, családtörténeti fotóalbum készítése, családi események térképen való jelölése. A kutatási anyagból *Személyes történelem – családtörténet hímzések tükrében* címmel kiállítás nyílt az iskolában.

A Beregszászi Magyar Gimnázium Szülőföldem szakkörének tagjai a szűkebb szülőföldjükről készült részletes térkép alapján rajzolnak saját térképet, amelyen kijelölik felfedező kirándulásaik útvonalát. Megismerik a természeti szépségeket, emlékműveket, műemlékeket. Jegyzeteikben megörökítik a felfedezett táj területére, lakosságára, vallási és nemzetiségi hovatartozására vonatkozó adatokat. Visszaérkezve a nagy térképen egy zászlócskával jelölik az újonnan megismert területet, nevezetes helyet. Így egyre szélesebb körben ismerik meg szülőföldjüket, miközben lassan kialakul bennük a lokálpatriotizmus érzése.

2. Táborok

A néprajzi ismeretek tanórán kívüli közvetítésében jelentős szerepe van a táboroknak, ahol az élmények viszonylag rövid időszak alatt (egy-két hét) koncent-

ráltnak hatnak a résztvevőkre. Ebben a közegben nemcsak heti néhány órában, hanem folyamatosan működik a tanulók és a felkészítő, segítő felnőttek (nem minden esetben pedagógusok) kapcsolata. Ez az időszak a résztvevők személyes tapasztalatgyűjtésére ad alkalmat, amely nemcsak a kutatott témára vonatkozik, hanem a kapcsolatteremtésre, az együttműködés fejlesztésére, a beszélgetés irányításának elsajátítására, a másik ember megismerésére, ami nagyon fontos a tizenévesek életében.

A táborok sokféle szempont szerint csoportosíthatóak, amelyek közül a résztvevők életkora, illetve a tartalmi tevékenység a leginkább meghatározó.

Az életkori sajátosságoknak megfelelő téma más-más megközelítést igényel a különböző korosztályok esetében. A tematikus táborokban a választott témához kapcsolódó előadások, gyakorlati foglalkozások és kulturális programok alkotják a tábor programját. A munkáltató táborokban egy-egy működési terület, tevékenységi forma játssza a főszerepet. Ilyenek a néptáncos, népzenei táborok, vagy a kézművesmesterségek elsajátítását középpontba helyező szervezetek.

A néprajzi vagy helytörténeti gyűjtőtábor inkább középiskolás korosztálynak szervezhető, akik már képesek szakember útmutatásával, tanári irányítással, kérdőívek használatával egy-egy kisebb falu vagy településrész hagyományait, szokásait, történetét, az ott élők egykori életmódját, emlékeit felgyűjteni. Esetenként előfordulhat tárgyi gyűjtés is, ha van lehetőség az összegyűjtött anyag elhelyezésre, megőrzésére, helyi bemutatására.

A táborok tevékenységi körei időnként össze is mosódhatnak, keveredhet a néprajzi gyűjtőtevékenység a munkáltató táborok profiljával.

Táborok szervezésére iskolák és különböző ifjúsági egyesületek is rendszeresen vállalkoznak. Néhány példát ismerjünk meg ezek közül!

A Magyarország Felfedezői Szövetség néphagyományőrző tagozata 1992 és 1994 között több olyan tábor is szervezett, amelynek célja a határ menti tájak egységes kultúrájának megismerése volt. 1992-ben magyarországi és kárpátaljai gyerekek részvételével került sor a beregi táj felfedezésére. A gyerekek egymásnak mutatták be szülőföldjük értékeit, hagyományait. Feltárult a gyűjtőút során Beregdaróc, Tarpa, Jánd, Szatmárcseke, a határon túl pedig Beregdéda, Sárosoroszi, Nagybereg, Kígyós és Gát népi építésze, a hagyományos paraszti kultúra emlékei. 4–5 fős magyarországi és külföldi gyerekekből álló vegyes csapatok indultak egy-egy általuk választott téma kutatására. Lejegyezték minden falu megismert történetét. Kitűnő írások születtek gyermekjátékokról, lakodalmi szokásokról, a kenderfeldolgozás menetéről, táplálkozási szokásokról. A gyűjtőútról tablókiallítás készült, amely vándorkiallításként Budapesttől Beregszászig több helyen is megfordult. Végül Sárospatakon, a szövetség házában került végső helyére.

A második határ menti néprajzi gyűjtőtáborra 1993-ban került sor, amikor a gyerekek a magyarországi és a burgenlandi Őrséget ismerhették meg. Itt a mód-

szer némileg különbözött a beregi táborétól. A gyerekek már nem előre meghatározott, tematikus gyűjtésben vettek részt, hanem azzal a céllal indultak útnak, hogy megkeressék, megismerjék egy karakteres táj jellegzetes vonásait. Magyarországon Szalafő, Óriszentpéter, Pankasz, Magyarszombatfa, Gödörháza, Ausztriában pedig Órsziget és Alsóőr volt az úti cél. A kis létszámú csoportok minden végigjárt településen kiválasztottak egy „értéket”, amit rajzban és leírásban rögzítettek. Végül minden csoport ezekből a mozaikokból állította össze saját őrsegi képeslapját. Az önállóan kiválasztott táji, néprajzi értékek sorával megrajzolt vidék bemutatása mellett megfogalmazták az egyéni felfedezés élményét is. A tábor programépítése során a gyerekek fokozatosan jutottak el az értékek felismeréséig, kiválasztásáig, így tanulták meg egy idegen táj felfedezését, megismerését.

A beregi és az őrsegi táborokban született néprajzi írások, a képeslapok *Igricek a Beregben* és az *Őrség tájain* címen megjelentek a szövetség kiadványaként.

1994-ben az Ipoly-vidék magyarországi és a szlovákiai területén folytatódott a határokon átívelő néprajzi gyűjtőút. A tábor résztvevői először szülőföldjükön végeztek kutatásokat egy általuk választott témában. Ezzel a pályamunkával jelentkezhetek a táborba. A felvidéki gyűjtés során folytatták a választott téma kutatását. Végül mindenki elkészítette a gyűjtött anyagok összehasonlítását, a táji különbségek elemzését. Ennek a három éven át tartó táborsorozatnak két fontos célja valósult meg. Egyrészt felfedezhették a gyerekek a határok által kettévágott néprajzi tájak kulturális homogenitását, másrészt a fokozatosan nehezedő feladatok segítségével elsajátították a résztvevők egy táj megismerésének módszertanát.

Apátfalván a művelődési ház keretében indult el egy olyan honismereti munka, amelynek keretében megpróbálják összefogni a Maros két oldalán lévő, illetve a község történelmi múltjához kapcsolódó településeket. Az országhatárokon túlra is kitekintő tevékenység részét képezte az 1998-ban megrendezett *Eszterlanc – I. Nemzetközi Néprajzi Tábor*, amelyen 170 gyerek vett részt Magyarországról, Erdélyből és a Délvidékről. A táborozók szakcsoportonként ismerkedtek meg egy-egy népművészeti ággal (néptánc, citera, népi iparművészet). A következő években szaktáborok megrendezésére került sor népzene, néptánc témakörökben.

Az 2002-ben megrendezett apátfalvi honismereti gyermektábor programjait úgy építették fel, hogy egy kisgyermek életének eseményeit követték végig. A táborozók megtudhatták, hogy születésüktől az ifjúkorig milyen életkörülmények között éltek a falusi emberek. Minden nap sor került játéktanulásra is, ami mindig a tárgyalt életszakaszhoz kötődött. Az ölbeli játékoktól a zúgattyúkészítésig, az ügyességi játékokon át az iskolásélethez a gyerekek bepillanthattak elődeik életébe. Mindebben a falubeli emberek segítették őket. A tábor végén a résztvevők egy vetélkedő keretében adhattak számot megszerzett néprajzi ismereteikről.

A budapesti Alsóerdősori Bárdos Lajos Ének-Zene Tagozatos Általános Iskola által szervezett 20 fős néptáncos-kézműves tábor résztvevőinek a szandai

„élő néprajzórak” során része lehetett népdalgyűjtésben, hajnali állatetetésben, megismerhették a helyi népviseletet, a múzeumban található használati tárgyakat. Egy közeli tanyán a sajtkészítést is megfigyelhették.

A Főti Ökumenikus Általános Iskola *Országjáró Kirándulása* során Magyarország területét négy részre osztották és évente más-más területet járnak be. Így a felső tagozat idején a diákok eljutnak minden országrészbe. A három napos *Országjáró Kirándulásokra* minden tanévben szeptember végén kerül sor. Ekkor együtt kel útra négy autóbusszal az egész felső tagozat, közel kétszáz diák és 20 tanár. Az utat gondos szervezés, tanári bejárás előzi meg. A kirándulást megelőzően és útközben a látottakról, hallottakról feladatlapokat töltenek ki a diákok, majd hazaérve élményeiket útinaplóban jegyzi fel. A szerzett ismeretek elmélyítik és kiegészítik a tanórákon tanultakat.

A gimnáziumi tagozat indulása után 2002-ben az *Országjáró Kirándulás* programját továbbfejlesztették *Nemzetjáró Kirándulássá*. A gimnazisták négy év alatt az elszakított nemzetrészeket – I. Kárpátalja, II. Nyugat-Erdély, III. Felvidék, IV. Délvidék – ismerik meg. Tanév elején, szeptember első hetében a tagozat együtt indul az egyhetes kirándulásra. A diákok szerzett tapasztalataikról naplót írnak és a megszerzett tudásukról a történelem érettségi vizsgán adnak számot.³⁶¹

Kiemelkedő pedagógusszemélyiségek szerepe is meghatározó lehet egy-egy terület honismereti munkájának kibontakozásában.

Szakály Ferenc több évtizedes Vas megyei pedagógiai tevékenysége során tanítványainak bevonásával Hegyhátszentpéteren közreműködött a több épületből álló népi építészeti műemlék együttes megóvásában, múzeummá alakításában. A tájház színtere lett sok tanórának. Szombathelyi működése idején pedig megyei szintű rendezvények, programok keretében nevelte a vasi diákokat szülőföldjük ismeretére, szeretetére. A sokrétű tevékenységi körbe tartozott az általános iskolai tanulóknak szóló néprajzi-helytörténeti pályázat, a megye bemutatását felváltó nyílt szakköri napok, kirándulások, a tájegységi vetélkedő és a kapcsolódó rejtvényfüzet, illetve a honismereti tábor.

Lukács László a székesfehérvári Szent István Király Múzeum és a Megyei Művelődési Központ támogatásával több mint 25 éven át szervezett ifjúsági honismereti táborokat. A múzeumegyesületi ifjúsági klub keltette fel a középiskolások érdeklődését a honismeret iránt és a klubtagság jelentette a táborok résztvevőinek bázisát. Ezek a nyári alkalmak az egész megyét feltérképezték minden évben új helyszín megismerésével. Az egy helyen eltöltött 8–10 nap alatt a helyi lakosok bevonásával a legszakavatottabb emberek mutatták be a gyerekeknek a település, a táj felfedezésre váró értékeit.

³⁶¹ Makovics Erikának a 2015. február 27-én a budapesti Hon- és Népismeret Szakmai Napon elhangzott jó gyakorlat előadása alapján.

A Szellemi Kulturális Örökség Magyarországi Jegyzékén a Jó gyakorlatok regiszterében szerepel egy iskolai jó gyakorlat is, amely a helyi kézműveshagyományok visszatartásának kitűnő példája. A Balatonendréd Általános Iskola olyan mintaértékű, a pedagógiai programban és a helyi tantervben is rögzített gyakorlatot alakított ki, amely a helyi hagyományok intézményes keretek között történő továbbörökítésének követendő példajaként szolgál. Az 1996/1997-es tanévtől az 5–6. évfolyamon heti 1 órában, 7. évfolyamon heti fél órában folyik a csipkeverés tanítása a technika órák keretében, illetve szakköri formában.

Az intézményben a csipkeverés szervezett keretek között folyó visszatartása meghatározott célokkal, követelményekkel, elvárásokkal történik. Ebben a folyamatban helyet kap a balatonendréd vert csipke történetének, a település helytörténetének megismerése, amely a lokálpatriotizmus megalapozásának fontos mozzanata, és a csipkeverés technikájának, az alapmotívumok készítésének elsajátítása.

Balatonendrédn a falu lakóit is megpróbálják minél nagyobb számban bevonni az iskolai munkába. A *verőfákat* helyi fafaragó készíti, a még élő csipkeverők segítenek a minták összegyűjtésében.

Összegzés

Áttekintve a néprajzi ismeretek közvetítésének gyakorlati példái alapján körvonalazódó lehetőségeket, módszereket, megállapíthatjuk, hogy a tanterv által előírt követelmények és fejlesztési feladatok, valamint az ezek teljesítésére biztosított órakeret csupán egy részét teszi ki a honismereti nevelésnek. Elhivatott pedagógusok, az iskolák helyi tantervei, a társadalmi közeg pozitív hozzáállása egyaránt biztosítéka széles körű, az egész oktatási folyamatra hatást gyakorló módszerek alkalmazásnak. A tanítási órák keretében megvalósuló ismeretadás, a szakköri munka, a táborozások egyaránt pozitív hatást gyakorolnak a tanulókra.

A személyiségfejlődésükben tapasztalható eredmények jelentős forrása a néprajzi munka, amelynek következtében fejlődik a gyerekek megfigyelőképessége, beszédkészsége, növekszik áttekintőképességük. Jobban meglátják az összefüggéseket.

A néprajzi munka növeli aktivitásukat. Néprajzi gyűjtés közben megtanulnak a másik emberre figyelni, egyben becsülni, tisztelni a másik véleményét, tudását. Gazdagodik érzelmviláguk és a néprajzi ismeretek erősítik szülőföldjükhöz, népükhöz, hazájukhoz való kötődésüket.

Amíg az oktatási intézmények pedagógusai között lesznek olyan elkötelezett emberek, akik felvállalják a tanulók honismereti nevelését, a szakkörökben, táborokban, pályázatok útján lehetőséget kaphatnak az érdeklődő tanulók a szülőföld hagyományainak, értékeinek megismerésére.

A HON- ÉS NÉPISMERET-OKTATÁS HELYZETÉNEK ALAKULÁSA A 2000-ES „KERETTANTERV” BEVEZETÉSÉTŐL NAPJAINKIG

A néprajzi ismereteket közvetítő hon- és népismeret intézményi helyzetét és a tantárgy tanításának személyi, tárgyi feltételeit három különböző időszakban lezajlott kérdőíves kutatás segítségével követhetjük nyomon. A tantárgy tantervi megjelenését követő helyzetfelmérést és a változásokat a 14 év nagyjából azonos időintervallumait érintő vizsgálatok tárják fel. 2001-ben a modultárgyak körében az Országos Köznevelési Intézet (OKI) Program- és Tantervfejlesztési Központja végzett vizsgálatot többek között a hon- és népismeretre vonatkozóan. Ez az állapotfelmérés a *Kerettanterv* bevezetését követő helyzetről ad képet. 2007 és 2009 között saját kérdőíves kutatásom a már eltelt több mint hat év során kialakult állapotot tárja fel. A három elemzett felmérés közül ez alapul a legrészletesebb, a lehető legtöbb körülményre kitérő kérdőív válaszain. 2014-ben az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet munkatársaként ismételt meg a felmérést, amely a korábbiaknál lényegesen nagyobb körben zajlott, és a 2012-es *Nemzeti Alaptanterv*ben rögzített változások megvalósulását vizsgálta. A kérdőíves kutatások tehát nagyjából hatéves időszakokban járják körül a hon- és népismeret tanításának helyzetét. Eredményeik alapján képet kaphatunk a tantárgy helyzetének alakulásáról.

A hon- és népismeret önálló tantervi megjelenése

Az 1995-ben érvénybe lépett NAT – a modern tantervi törekvéseknek megfelelően – az egyes műveltségi területek követelményei mellett úgynevezett kereszt-tantervi, a műveltségi területek oktatásában közösen megjelenő követelményeket is megfogalmazott. Ezek sorában elsőként emelte ki a hon- és népismeretet, amelynek át kell hatnia valamennyi műveltségi területet, tehát az egész iskolai tanítási-tanulási folyamatot.

A NAT folyamatosan ráirányította a figyelmet a hon- és népismeret követelményeire, amely leggyakrabban az *Anyanyelv és irodalom*, az *Ember és társadalom*, valamint a Művészetek műveltségi területekhez kapcsolódik. Ezekben külön-külön is megjelenik a hon- és népismeret, a hazafiságra, a patriotizmusra nevelés követelménye, illetve a műveltségi terület által nyújtott lehetőségek megfogalmazása.

A *Kerettanterv* rögzítette véglegesen a tantervben a modultárgyak helyét. Kiemelt a NAT sokféle műveltségi részterülete közül néhány újszerű tartalmat, és tantárgyi keretek között illesztette be a tanrendbe. Azonban a gyors intézkedés, a *Kerettanterv* rövid idő alatt történt bevezetése következtében az oktatási intézmények többsége nem tudott mit kezdeni a tantárgyasított új ismeretekkel, nehezen találták meg a modultárgyak helyét a tanrendben:

„A tényleges iskolai gyakorlatban teljes a homály és a zűrzavar a modul-tárgyakkal kapcsolatban, kivéve azokat a helyeket, ahol néhány megszállott tanár már emancipálta ezeket a területeket. Az utóbbi évek – »próbaforrás-szerű« – felmérései és a különböző jellegű személyes visszajelzések azt mutatják, hogy az iskolák többségében nincsenek meg a feltételek (képzett tanár, kipróbált taneszközök, a készségtárgyak hatékony működéséhez szükséges iskolai légkör stb.) a modultárgyak gyakorlati bevezetéséhez, illetve hatékony működtetéséhez. Nagyon sok helyi tantervben szerepelnek ugyan ezek a tárgyak, de jelenlétük többnyire csak formális (inkább csak papíron léteznek), mivel az iskolák többsége nem rendelkezik valóságos szakmai bázissal.»³⁶²

A 2000-től érvénybe lépett *Kerettanterv* alapján az általános iskolákban a hon- és népismeretet is modultárgyként³⁶³ vezették be az ötödik és hatodik évfolyamon, évi 18–18 órában. Az oktatási intézmények maguk dönthették el, hogy önálló tárgyként vagy más tantárgyakba integrálva fogják oktatni. Ez a szabadság sok esetben veszélyt jelentett az ismeretanyag közvetítésére.

³⁶² JAKAB GY. 2003. <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=kerdoives-Tobbek-Modultantargyak>

³⁶³ A modultárgy elnevezés a kerettantervek kidolgozása idején jelent meg, s általános formában olyan tantárgy, tantárgyi terület megjelölésére szolgál, amelynek óraszámú éves átlagban nem éri el a heti egy órát. Ebből következően ezek a tárgyak a hagyományos, nagyobb óraszámú tantárgyakhoz képest eltérő órakeretben szerveződtek. Így megjelenhettek különböző integrált formában: egy hagyományosan nagyobb óraszámú tantárgy keretében, illetve a modultárgyak integrációja esetén, de létrejöhetnek különböző tömbösített tantárgyi formák is: epocha, projekt, témahét stb. A kerettantervi szabályozás alapján öt műveltségi részterületet tekinthetünk modultárgynak: emberismeret és etika, hon- és népismeret, mozgókép-kultúra és médiaismeret, tánc és dráma, társadalomismeret.

Integrált oktatás esetén az iskolák jelentős részében a 18 órát hozzátették a befogadó tárgy óraszámához, és csupán a szaktanár lelkiismeretességén múltott, hogy valóban átadta-e megfelelő módon az ismeretanyagot. Az integrált oktatás esetén alig lehetett nyomon követni a hon- és népismeret sorsát.

A *Kerettanterv* 'A' és 'B' változatban közölte az elsajátítandó ismeretanyagot, illetve a követelményeket. Ezek közül az 'A' változat a népi kultúra átfogó megismertetésére, rendszerszerű összefüggéseinek megállapítására alapozva foglalta össze a követelményeket.

A 'B' változat néprajzi tájak, illetve népcsoportok bemutatásán keresztül érintette az alapismereteket. Mivel a tanterv ebben a változatban a továbbhaladás feltételeként a tájak közül csupán kettő ismeretét határozta meg, a 'B' modul nem biztosította a hiánytalan áttekintés lehetőségét. Az 'A' változat egymásra épülő témái, összefüggő ismeretei teljes képet rajzoltak a népi kultúráról, és a megemlített példák lehetőséget adtak a táji kitekintésre, illetve a kapcsolódó feladatokon keresztül a szűkebb szülőföld hagyományainak önálló gyűjtések útján történő megismerésére is. Talán ez az oka, hogy a modul tanítását segítő tankönyvek jelentős része az 'A' változathoz készült.

A hon- és népismeret bevezetésének kezdeti nehézségei

A 2000-től tantervileg meghatározott hon- és népismeret bevezetésének feltételei kezdetben több iskolában okoztak gondot és tették bizonytalanná a tárgy helyzetét.

Az 'A' modul kerettantervi követelményeit kidolgozó Ágh Zsófia tájékoztató felmérést³⁶⁴ végzett a tantárgy bevezetésének évében. Hat oktatási intézményben érdeklődött, Budapesten három, illetve Somogy, Fejér és Bács-Kiskun megye egy-egy településének összesen három általános iskolájában. Ez a szűk mintavétel elsősorban azért lehet érdekes, mert Ágh Zsófia megállapításai a kevés adat ellenére is összecsengenek az OKI országos felmérésének konklúzióival.

A kérdőív kérdései a hon- és népismeret oktatására vonatkozóan három nagyobb területet érintettek. Vizsgálták a tantárgy tanrendi helyzetét, a tárgyat oktató pedagógus képzettségét, tájékozottságát, a tárgyhoz fűződő viszonyát, illetve a tárgy szakmai háttérét, taneszközök, segédanyagok használatát. A kapott válaszok alapján Ágh Zsófia a következő megállapításokra jutott.

– Az általános műveltséget bővítő tananyaggal az oktatáspolitikai és a *Kerettanterv* kidolgozói úgy szerettek volna hozzájárulni az egészséges nemzeti identitástudat kialakulásához és a különböző népek, népcsoportok kultúrájának megértéséhez, az azonosságok és különbségek felismeréséhez, hogy közben

³⁶⁴ ÁGH Zs. <http://www.oki.hu.php?tipus=cikk&kod=tantargyak-Agh-Hon>

nem terhelik túlzott lexikális ismeretanyaggal a tanulókat. Ezek a szándékok, elképzelések és célkitűzések meglehetősen távol álltak az iskolák hétköznapi valóságától.

– A meghatározott célok és követelmények eléréséhez szakmailag kompetens pedagógusokra van szükség, akik legalább a rendelkezésre álló szakirodalmat ismerik. Azonban az iskolák többségében a döntést nem a hon- és népismeret megfelelő tanítása, hanem a szaktárgyak hiányzó óráinak pótlása motiválta.

– Emellett a tantárgyi modulnak a tanrendben elfoglalt helyét sem határozták meg pontosan. A *Kerettanterv* évi 18 órát biztosított az 5. és a 6. évfolyamon az ismeretanyag közvetítésére, de szabad választást adott az iskoláknak a döntésben az önálló tantárgyként való tanításra, illetve a más tantárgyakba történő integrálásra.

– Az iskolák jelentős részében a tantárgy integrálása mellett döntöttek, és ezzel sok helyen a hiányzó szaktárgyi órák pótlását próbálták megoldani. A modul önálló tantárgyként történő tanítása esetén is erősen befolyásolta az ismeretanyag közvetítését a tárgyat tanító pedagógus szakképzettsége.

– A pedagógusok alapvetően jónak tartották a modul bevezetését, ugyanakkor általában nem ismerték a kerettantervi követelményeket. Sok esetben saját elgondolás alapján, segédeszközök, szakirodalom nélkül oktattak nagyon változó tartalmú ismeretanyagot.³⁶⁵

A modul bevezetését követő felmérés tapasztalatai azt mutatják, hogy az előkészítés nélkül elindított oktatás nem ment zökkenőmentesen, mivel a pedagógusoknak nem volt sem idejük, sem lehetőségük a modul oktatására való felkészülésre, és a tankönyvkiadók sem tudtak ilyen gyorsan reagálni az új ismeretanyagok közvetítésére.

A hon- és népismeret tantárgy helyzetét feltáró országos felmérések

Az Országos Közoktatási Intézet felmérésének tapasztalatai, 2001

2001 tavaszán indult el az Országos Közoktatási Intézet Program- és Tanterv-fejlesztési Központjában a tantárgyak helyzetét feltáró kutatás. A *Kerettanterv* bevezetését követő ún. obszervációs felmérés³⁶⁶ témavezetője Kerber Zoltán volt. A visszaérkezett 143 kérdőív feldolgozását Varga Attila végezte, aki Jakab Györggyel együtt fogalmazta meg a felmérés tapasztalatait a modultárgyakra, ezen belül a hon- és népismeretre vonatkozóan.

³⁶⁵ ÁGH Zs. <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=tantargyak-Agh-Hon>

³⁶⁶ Megfigyelésen alapuló vizsgálat.

Személyes tapasztalataikat és a felmérés eredményét összegezve fogalmazták meg, hogy a bevezetést követően hogyan vélekedtek az iskolák vezetői és a tanárok a modul tantárgyakról:

– A modul tantárgyak megjelenése ellen senki sem tiltakozott, az új műveltségi területeket szimpátiával fogadták.

– Bevezetésükre azonban még nem készültek fel az iskolák, hiányoztak az alapvető feltételek: az eredményes tanításhoz szükséges óraszám, a képzett tanár, a taneszközök, kidolgozott értékelési rendszer.

– Az új modul tantárgyak tartalmilag zsúfoltak, módszertanuk még nincs összhangban a tanárok képzettségével, beidegződéseivel, az iskolai struktúrával.

– Minden iskolának organikusán föl kell építenie a bevezetést, amelynek legfőbb feltétele a tanárképzés.³⁶⁷

A viszonylag nagyobb körben végzett kutatás eredményei igazolják Ágh Zsófia szűk körű felmérésére alapuló megállapításait. A *Kerettanterv* bevezetésének évében tehát alapvetően jellemző, hogy bár a pedagógusok nem voltak elutasítók az új modul rendszerű oktatással szemben, a felkészültség hiánya nem tette lehetővé a megfelelő megvalósítást.

A *Hon- és népismeret* tantárgyi modulra vonatkozó kérdések alapján a kérdőívek feldolgozói, Varga Attila és Jakab György megállapították, hogy a vizsgált iskolák nagyobb arányban tanítják az 'A' változatot, mint a 'B'-t. Az 'A'-t két okból választják többen. Egyrészt ehhez készült tankönyv, másrészt könnyebben integrálható más tárgyakhoz, jobban illeszkedik az addig tanultakhoz.

Az Országos Köznevelési Intézet obszervációs felmérésének eredménye alapján a válaszadó iskolák több mint 80%-ában már 2001-ben, a *Kerettanterv* bevezetése után elkezdtek tanítani a hon- és népismeretet. A válaszadók 57,7%-a számolt be szakképzett tanárról, 73,9% tanítható tankönyvről, 50% pedig rendelkezésre álló szükséges technikai eszközökről.

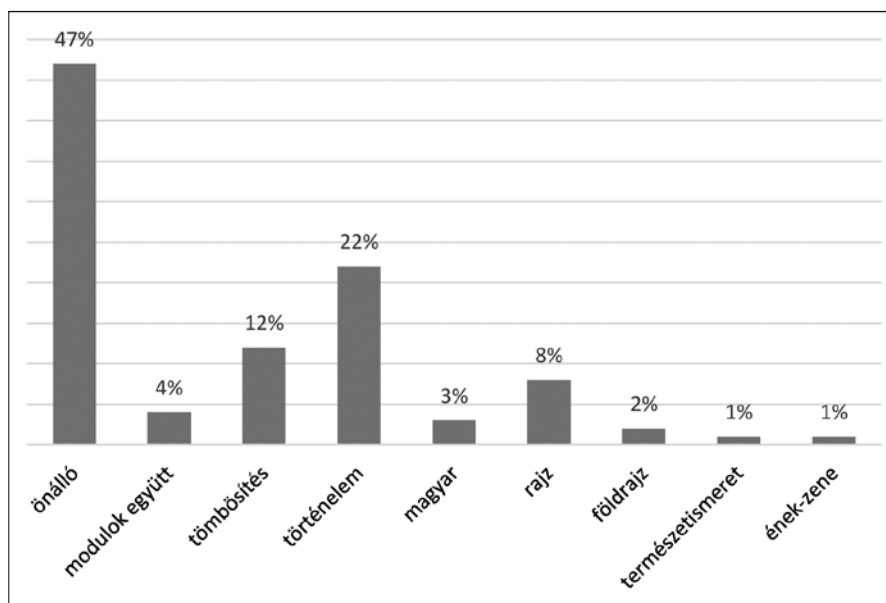
Az eredmények hitelességéhez érdemes lett volna pontosan definiálni például a szakos tanár fogalmát, hiszen integrált forma esetén az már nem dönthető el, hogy a szakszerűség a *Kerettanterv*ben megfogalmazott hon- és népismeretre vonatkozik-e. A legtöbb esetben ugyanis olyan szakos tanár tanította a modult, akinek kevés az óraszám. A pedagógusok viszonya a hon- és népismeret modulhoz is hasonló volt, mint általában a moduláris tantárgyakhoz. Egyrészt nem volt ellene elvi kifogásuk, sőt, hasznosnak, fontosnak, jónak tartották a bevezetését, másfelől nem mindenki ismerte a kerettantervi előírásokat.

³⁶⁷ JAKAB GY. – VARGA A. <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=kerdoives-Tobbek-Modultantargyak>

A hon- és népismeret tanrendi helye

A modul órarendbe való beépítését mindenhol másképp oldották meg. A legtöbben az önálló tantárgyi keretet írták, de jellemző a tárgy integrálása is, általában azzal a szándékkal, hogy pótolják a hiányzó órákat a saját szaktárgyuk oktatására. Ahol önálló tantárgyként tanították a modult, úgy tűnik, ott is erősebben érvényesült a tanár eredeti szakmájának befolyása, mint a *Kerettanterv*ben leírtak követése.

A modul órarendbe való beépítését 143 válaszadó közlései alapján készített, mellékelt grafikon ábrázolja (20. ábra).³⁶⁸

20. ábra. A modul órarendbe való beépítése (OKI-felmérés, 2001).

Tankönyvhasználat

A tankönyvek, illetve a tanításban használható könyvek ismertségéről az alábbi kép rajzolódott ki a válaszadók szerint:

Bánhegyi Ferenc: <i>Hon- és népismeret</i> (Apáczai Kiadó)	39,2%
Kissné Király Piroska: <i>Hon- és népismeret</i> (Bíbor Kiadó)	30,1%

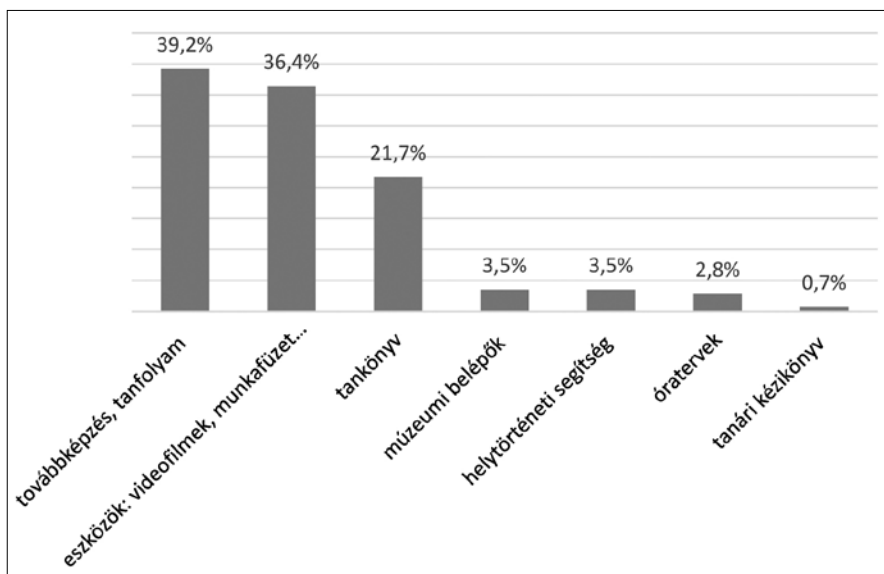
³⁶⁸ A grafikon a JAKAB GY. – VARGA A. (<http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=kerdoives-Tobbek-Modultantargyak>) tanulmányának kördiagramja alapján készült.

Nemzeti Tankönyvkiadó ³⁶⁹	9,1%
Pallosné Varga Zsuzsa: <i>Hon- és népismeret</i> (<i>Magyar népviseletek egykor és ma</i>)	5,6%
Molnár Tibor – Ungvári Judit: <i>Fellegajtó-nyitogató</i>	5,6%
Kósa László – Szemerkenyi Ágnes: <i>Apáról, fiúra</i>	2,8%
<i>Helytörténeti leírások</i>	2,1%
Gecsei Edit: <i>Körös-körül Rába vize hullámszik</i>	1,4%
Balassa Iván – Ortutay Gyula: <i>Magyar néprajz</i>	1,4%
Baranyai Anita: <i>Néprajz – népművészet</i>	0,7%

A tanításhoz használt segédletek

A tanításhoz használt segítségék közül a következőket említették meg: továbbképzés, tanfolyam (39,2%), eszközök: videofilmek, munkafüzet stb. (36,4%), tankönyv (21,7%), múzeumi belépők (3,5%), helytörténeti segítség (3,5%), óratervek (2,8%), tanári kézikönyv (0,7%) (lásd a mellékelt grafikont!, 21. ábra).

21. ábra. A tanításhoz használt segítségék.

³⁶⁹ Feltehetően Kovács Károly *Népművészet* című könyvéről van szó, amelyet 1994 óta használnak az általános iskola felső tagozatán a rajz tantárgy tanításához a műalkotáslelemző órákon, valamint a nyolcosztályos gimnáziumok I–IV. osztályában a rajz–művészettörténet–népművészet tantárgy tanításához.

A módszertani anyagok mellett a pedagógusok még igényt tartottak volna egyéb taneszközökre, hangzóanyagra, fotóra stb., de ezek elérhetőségéről még információik sem voltak a modul bevezetését követő évben.³⁷⁰

*A Hon- és népismeret modul helye az oktatási folyamatban a bevezetése után
6–8 évvel, 2007–2009*

Az előbbieken bemutatott felmérésre a tantárgyi modul bevezetését követő évben került sor. Akkor, amikor a modultárgyak, köztük a hon- és népismeret oktatásának helyzete még kiforratlan volt. Az utána eltelt évek során a legtöbb oktatási intézményben stabilizálódott az ismeretanyag helye a tantárgyak rendszerében, és valamelyest formálódott a tantárgyi modul oktatásának személyi és tárgyi feltételei is.

2007 és 2009 között kérdőíves felmérést végeztem, amelyben 14 budapesti általános iskolát, illetve 19 megye 77 településének 107 iskoláját, összesen 121 alap- és középfokú oktatási intézményt vizsgáltam.³⁷¹ Az adatok területi megoszlásának egyenetlensége miatt csak hozzávetőleges képet lehet felvázolni a hon- és népismeret tanításának az adott időszakra jellemző helyzetéről (lásd a mellékelt térképet!, 22. ábra).

A felmérés a 2001-es kerettantervi előírások megvalósulásáról ad általános képet, amely a 2008–2009-es tanévtől kezdve ismét folyamatos átalakuláson ment keresztül a NAT szabályozása következtében.

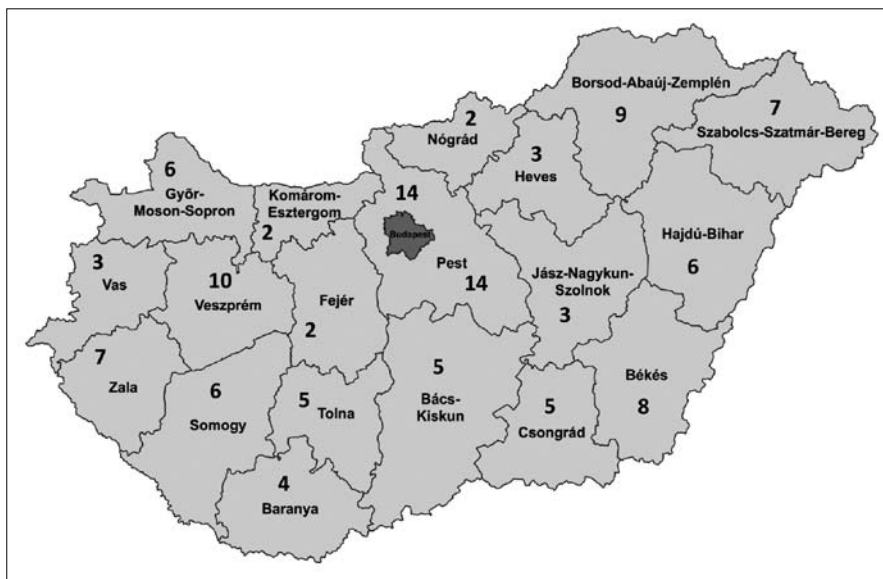
A vizsgált időszak áttekintése során elsősorban az adatok közlésére vállalkozom, amelyek alkalmasak arra, hogy feltárják a hon- és népismeret oktatásának helyzetét, egyben rámutatnak, hogy a tárgy bevezetését követő nyolc év alatt sem történt jelentős mértékű változás.

A kérdőív központi kérdései az akkor még tantárgyi modul oktatásának módjára, az érintett korosztályra, az integráció keretében a tantárgyi kapcsolódásokra, a tárgyat tanító pedagógusok szakirányú képzettségére, valamint a tankönyvhasználatra vonatkoztak. Ezenkívül a tanításhoz használt szemléltető és segédanyagok, illetve az ezekre vonatkozó igények, valamint a hon- és népismeret ismeretanyagának közvetítését segítő egyéb tevékenységi keretek is feltárulnak.

A kérdőívek válaszainak összegzését kérdéscsoportonként végeztem el, amelyek a hon- és népismeret tanításának jellemzőit mutatják.

³⁷⁰ JAKAB GY. – VARGA A. <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=kerdoives-Tobbek-Modultantargyak>

³⁷¹ A doktori értekezésemhez készült kérdőívek iskolákba történő eljuttatásában saját ismeretségi körömon túl segítséget kaptam a Nemzeti Tankönyvkiadó tankönyvreferenseitől és a Hagyományok Háza munkatársaitól.

22. ábra. A 2007 és 2009 között végzett kérdőíves felmérés adatainak területi megoszlása.

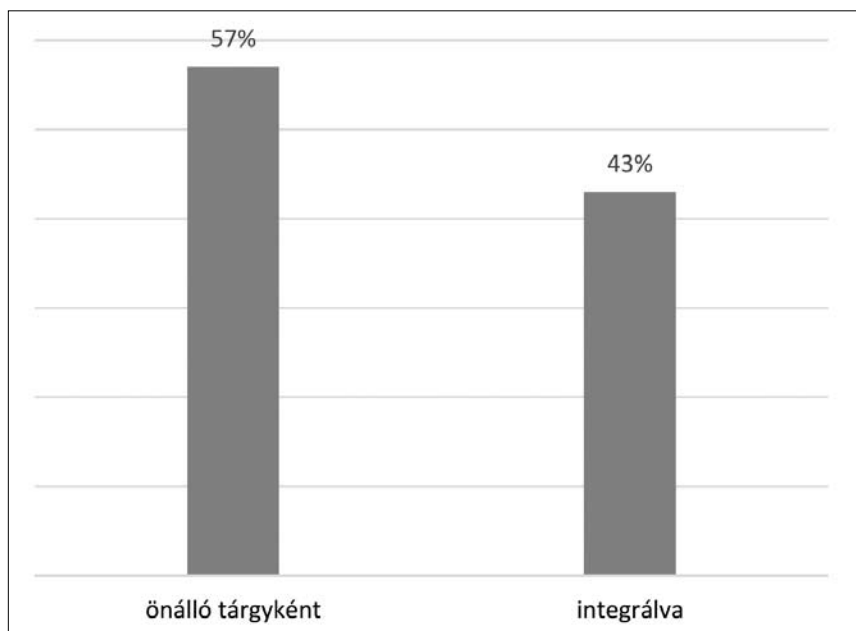
A hon- és népismeret intézményi helyzete³⁷²

A 121 válaszadó intézményből 69-ben önálló tantárgyként, 51 iskolában más tantárgyakba integrálva, illetve 1 helyen csak szakkör formájában tanították a hon- és népismeretet. Mindez százalékos arányban azt jelenti, hogy a modul önálló tantárgyként történő tanítására a vizsgált intézmények 57%-a vállalkozott, míg 42,5% egy választott tantárgyba integrálva próbálta teljesíteni a tantervi követelményeket (lásd a mellékelt grafikont, 23. ábra). Egy iskolában (0,5%) folyt csupán szakköri keretek között a tárgy ismeretanyagának átadása.

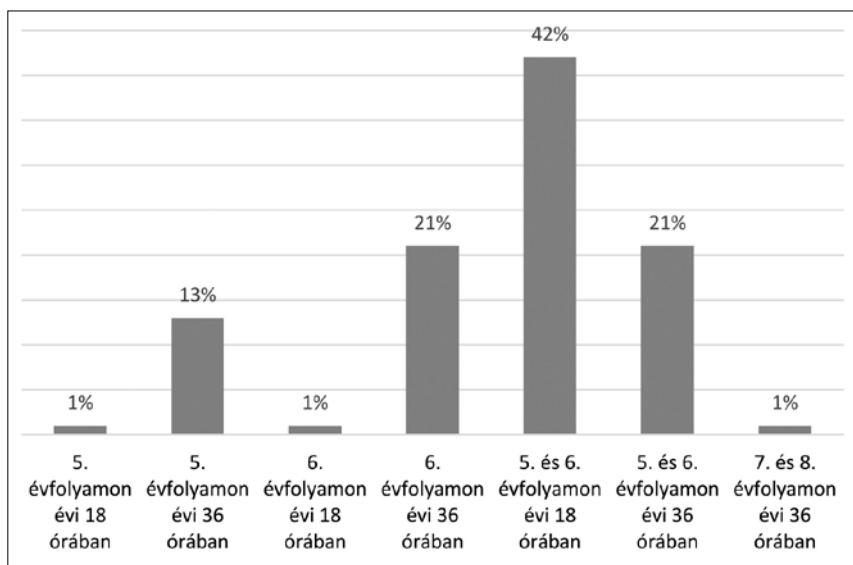
A 2001-ben végzett OKI-felmérés adataihoz (47%) képest valamelyest javult az önálló tárgyként történő tanítás aránya, de még a vizsgált iskolák közel felében továbbra is az integrált oktatást részesítették előnyben.

A hon- és népismeretet önálló tantárgyként tanító iskolákban a tárgy évfolyamonkénti megoszlása (lásd még a mellékelt grafikont!, 24. ábra).

³⁷² Kérdőív 1–3. kérdések: Tanítanak-e az intézményben hon- és népismeretet? Ha önálló tantárgy a hon- és népismeret, melyik évfolyamokban és évi hány órában tanítják? Ha integrált modulként tanítják, melyik tantárgy keretében kapott helyet ez az ismeretanyag?

23. ábra. A hon- és népismeret tanítása (2007–2009).

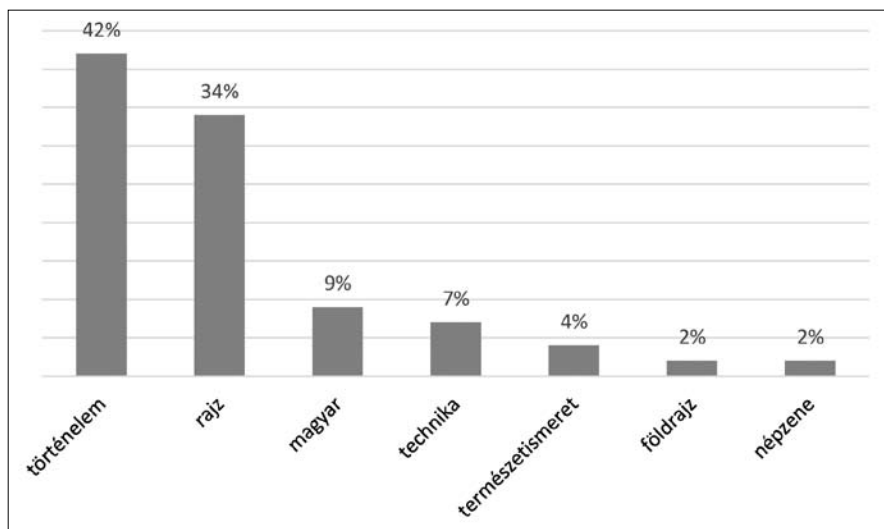
24. ábra. A hon- és népismeretet önálló tantárgyként tanító iskolákban a tárgy évfolyamonkénti megoszlása.

Csak 5. évfolyamon	évi 18 órában:	1 (1%)	évi 36 órában:	9 (13%)
Csak 6. évfolyamon	évi 18 órában:	1 (1%)	évi 36 órában:	14 (21%)
5. és 6. évfolyamon	évi 18 órában:	29 (42%)	évi 36 órában:	14 (21%)
7–8. évfolyamon			évi 36 órában:	1 (1%)

Önálló és integrált tárgyként történő oktatás esetén nem látható lényegi különbség az érintett korosztályokban. A vizsgált intézmények 99%-ában ötödik és hatodik évfolyamon tanították a hon- és népismeretet. Csak ötödik évfolyamon az iskolák 14%-ában, csak hatodik évfolyamon pedig az iskolák 22%-ában folyt az oktatás. Mindkét évfolyamon (5–6.) a válaszadók 63%-a tanította a hon- és népismeretet. Ezenkívül egy példa fordult elő a 7–8. évfolyamon (nyolcosztályos gimnáziumban) történő tanításra. Integráció esetén a befogadó tantárgyak számbeli megoszlása: *Történelem* (23), *Rajz és vizuális kultúra* (19), *Magyar* (5), *Technika* (4), *Természetismeret* (2), *Földrajz* (1), *Népzene* (1) (a felsorolt tárgyak közül négy intézményben két tantárgyban is megjelentek a néprajzi ismeretek).

Amennyiben valamilyen tantárgy keretében próbálták teljesíteni a hon- és népismeret tantervi követelményeit, az első helyen a történelem állt 42%-kal. Ezt követte a rajz és vizuális kultúra tantárgyba történő integrálás 34%-kal. A vizsgált iskolák 9%-ában a magyar irodalom, 7%-ában a technika, 4%-ában a természetismeret és 2–2%-ában pedig a földrajz és a népzene tantárgyak keretében kapott helyet az ismeretanyag (lásd a mellékelt grafikont!, 25. ábra).

Szembeötlő, hogy a befogadó tárgyak elsősorban azok, amelyek az előző fejezetben áttekintett tantervi korszakok vizsgált dokumentumaiban is a legnagyobb számban tartalmazták a néprajzi jellegű ismereteket (magyar nyelv és irodalom,

25. ábra. A hon- és népismeret tantárgyi integráció szerinti megoszlása (2007–2009).

rajz). Ugyanakkor az első helyen a történelem áll, ahol a tantervek vizsgálata során kiderült, hogy a tananyagban csekély mennyiségű néprajzi ismeret szerepel. Ebben az esetben feltehetően nem a tantárgy tartalma, hanem a tárgyat tanító szaktanár felkészültsége a meghatározó.

A hon- és népismeret tanításának személyi feltételei³⁷³

A hon- és népismeretet tanító tanárok esetében mindenkinél csak az első szakot jelöltem. Szakpárosítás esetén a második szakot zárójelben közlöm, mivel a szakpárok alapján történő vizsgálat értelmezhetetlenül tagolt képet adott volna.

Történelem: 47 (magyar, művelődésszervező, honismeret, rajz, technika, népművelő, könyvtár, testnevelés, német); *rajz*: 25 (magyar, tanító, földrajz, néptánc, múzeumpedagógia); *magyar*: 19 (történelem, rajz, ének); *ének*: 6 (tanító, történelem, tánc- és dráma); *néprajz*: 6 (történelem, magyar, rajz); *biológia*: 4 (földrajz, rajz); *tanító*: 4 (magyar, történelem); *földrajz*: 3 (biológia); *matematika*: 2 (ének, rajz); *szlovák*: 1 (történelem, népművelő); *technika*: 1; *fizika*: 1 (technika); *osztályfőnök*: 1; *zenész*: 1.

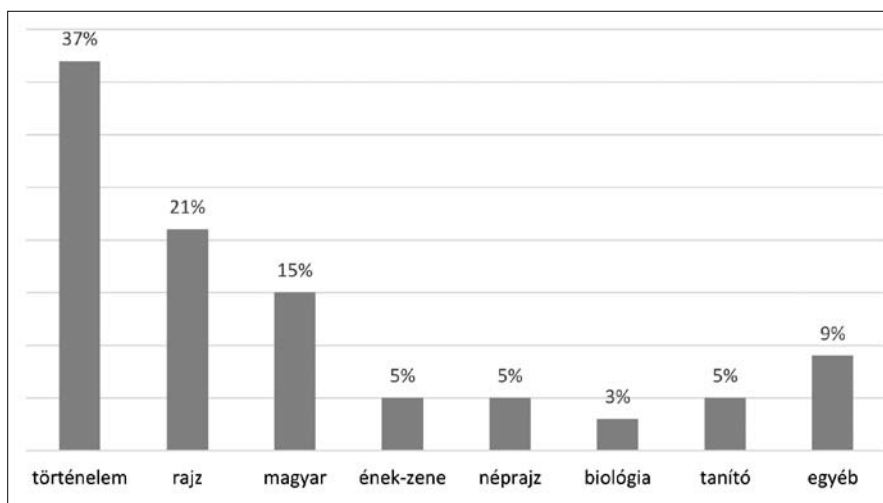
A tantárgyat tanító pedagógusok szakképzettségének bemutatásakor a szakpárosítást figyelmen kívül hagyva, csak az elsőként megjelölt szak alapján a felmérésben szereplő iskolák 39%-ában történelem szakos tanár tanította tárgyunkat. A rajztanárok 21%-os arányban vettek részt az ismeretanyag közvetítésében, míg a magyartanárok csupán 15%-kal teljesítették ezt a feladatot. 5-5%-ban ének és néprajz, 3-3%-ban biológia és tanító, 2-2%-ban földrajz és matematika szakos pedagógusok oktatták a hon- és népismeretet. Előfordult azonban egy-egy példa a szlovák, technika, fizika, osztályfőnök, zene szakos tanár közreműködésére is (lásd a mellékelt grafikont!, 26. ábra).

Az első három helyen olyan szakképesítésű tanárok állnak, amilyen tantárgyakba a legnagyobb számban integrálták a hon- és népismeretet. A történelem, rajz és magyar tárgyak preferenciája mindkét kérdéskörben szembetűnő. Ennek oka lehet az ismerettartalmak jelentős számú kapcsolódási pontja.

Figyelemre méltó, hogy a válaszadóknak csupán 5%-a rendelkezett néprajzos végzettséggel. A *Kerettanterv* gyors és leginkább előkészítés nélkül történt bevezetésének egyik negatív következménye mutatkozik meg ebben az adatban.

A néprajzos végzettséggel rendelkező tanárok alacsony száma azt mutatja, hogy a hon- és népismeret bevezetését követő nyolc év sem volt elegendő, hogy a tanárképző intézmények reagáljanak a köznevelésben jelentkező igényre, és

³⁷³ Kérdőív 11–12. kérdés: Milyen szakos kolléga tanítja a hon- és népismeretet? Részt vett-e a tantárgyi modullal kapcsolatos bármilyen továbbképzésen? A továbbképzést szervező intézmény neve? A továbbképzés időtartama?

26. ábra. A tantárgyat tanító pedagógusok szakok szerinti megoszlása (2007–2009).

szaktanárokat képezzenek a feladat ellátására. A modulhoz kapcsolódó alacsony óraszám miatt az oktatási intézmények feltehetően nem is vállalkoznának arra, hogy alkalmazzanak ilyen végzettségű tanárokat, mivel nem tudnának megfelelő óraszámot biztosítani számukra.

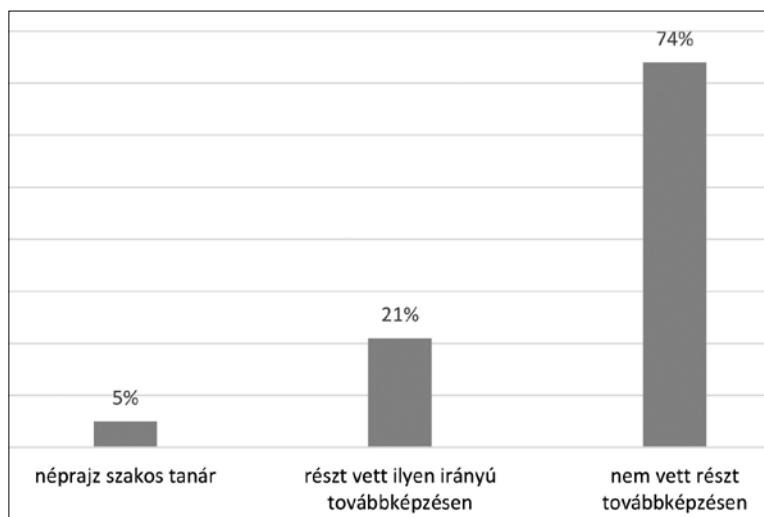
Ebben a nehezen megoldható helyzetben kiutat mutatott a 2008–2009-es tanévtől bevezetésre került nem szakrendszerű oktatás, amely 5. és 6. évfolyamon a tanítási órák 20%-ának oktatását tanítói végzettséghez kötötte.³⁷⁴ Így a tanítóképző főiskolák lehetőséget kaptak, hogy felvállalják a hon- és népismeretet oktató pedagógusok szakirányú továbbképzését. Erre kormányrendelet biztosított lehetőséget,³⁷⁵ a tanító–hagyományismeret oktató végzettséggel rendelkező pedagógusok nagyobb eséllyel tudnának elhelyezkedni, ugyanakkor az iskoláknak is megfelelő megoldást jelentene a kötelező óraszám biztosítása tekintetében.³⁷⁶

³⁷⁴ 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról 128. § (19): a 2008/2009–2010/2011. tanítási évben az ötödik-hatodik évfolyamon a nem szakrendszerű oktatás megszervezhető oly módon is, hogy az e célra felhasznált idő csak az összes kötelező óra húsz százalékát éri el.

³⁷⁵ 20/2000. (VIII. 3.) OM rendelet a hagyományismeret oktató szakirányú továbbképzési szak képesítési követelményeiről. A felsőoktatásról szóló – többször módosított – 1993. évi LXXX. törvény 74. §-a (1) bekezdésének e) pontja alapján a hagyományismeret oktató szakképzettség csak szakirányú továbbképzésben szerezhető meg.

³⁷⁶ A tanítóképzéssel foglalkozó intézmények közül ezzel a lehetőséggel a váci Apór Vilmos Katolikus Főiskola élt, ahol 2007-ben akkreditáltatták és azóta is működtetik a hagyományismeret-oktató képzéseiket.

A további 115 pedagógus közül 25 vett részt valamilyen továbbképzésen. Azonban a leginkább elgondolkodtató az a tény, hogy 90 pedagógus egyáltalán nem részesült szakmai felkészítésben (lásd a mellékelt grafikont!, 27. ábra).

27. ábra. A hon- és népismeretet tanító pedagógusok szakmai felkészültsége (2007–2009).

A 74%-os arány az órák szakképzetlen ellátásában azt mutatja, hogy az iskolák közel háromnegyed részében nemcsak a bevezetés pillanatában nem tudták biztosítani a személyi feltételeket, hanem az eltelt nyolc év alatt sem találtak módot ennek korrigálására. Az Országos Közoktatási Intézet 2001-es obszervációs felmérésében a válaszadók 57,7%-a számolt be szakképzett tanárról. Teljességgel elképzelhetetlen, hogy azt követően több mint felére csökkent volna ez az arány.

A köznevelési intézményekben a nevelés-oktatás feladatait ellátó pedagógusok képesítési előírásait a közoktatási törvény határozza meg. Nevelési-oktatási intézményben, pedagógus munkakörben az alkalmazható, aki az iskolafokozatnak és iskolatípusnak megfelelő, a törvényben meghatározott egyetemi vagy főiskolai szintű végzettséggel és a szakterületnek megfelelő szakképzettséggel rendelkezik.

A minisztériumi rendeletből következően a kötelező tantervi modul oktatását akár önálló tárgyként, akár másik tantárgyba integrálva valósul meg, az adott modul tartalmának megfelelő, első vagy második, illetve további alapképzésben egyetemi vagy főiskolai szintű oklevelet szerzett tanár, illetve tanári szakképzettségre épülő szakirányú továbbképzésben oklevelet szerzett pedagógus láthatja el.³⁷⁷

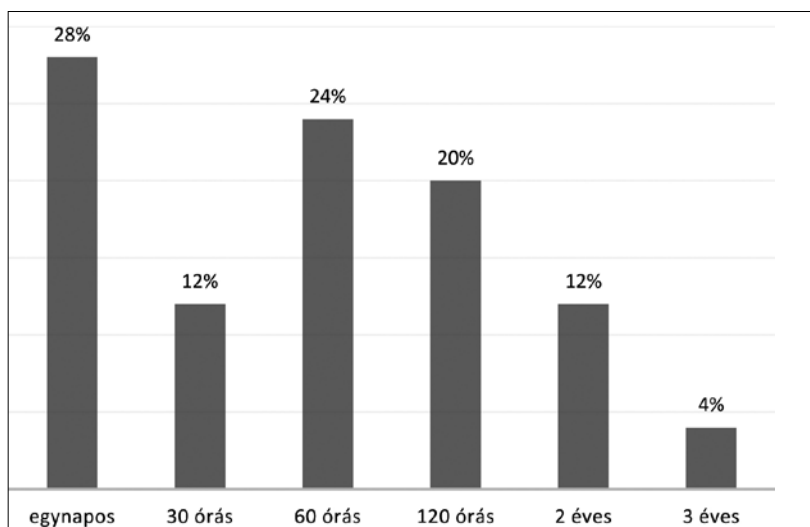
³⁷⁷ POKORNI Zoltán: *Közlemény a kerettantervek kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 28/2000. (IX. 21.) OM rendelet alapján induló kötelező kerettantervi modulok oktatásának képesítési feltételéről.* 2001/03.

A felmérésből kirajzolódó lehangoló kép a tárgyat tanító tanárok szakmai képzettségére vonatkozóan azt jelzi, hogy az oktatási intézmények 74%-a nem tett eleget a minisztériumi rendeletnek. A vizsgált 121 iskolában csupán hat pedagógus rendelkezett néprajzos végzettséggel, és ilyen irányú tanfolyamon is a kollégáknak csupán 21%-a vett részt.

Ezek a továbbképzések is igen változatos képet mutatnak. A másfél órás, tankönyvkiadó által szervezett tankönyvbemutatótól kezdve 30, 60, 120 órás, többnyire megyei pedagógiai intézetek által szervezett tanfolyamokon át a kétéves múzeumpedagógus-képzésig sokféle megoldás szerepelt a válaszok között. A felsorolt továbbképzések között csupán négy felel meg a minisztériumi előírásnak, miszerint tanári szakképzettségre épülő szakirányú továbbképzésben oklevelet szerzett pedagógus láthatja el a hon- és népismeret oktatását.

A továbbképzések időtartamát a 28. ábra szemlélteti.

28. ábra. A továbbképzések időtartama (2007–2009).

Egynapos (1,5 órától 8 óráig terjedő)	7 fő	(28%)
28–30 órás	3 fő	(12%)
55–60 órás	6 fő	(24%)
120 órás	5 fő	(20%)
2 éves	3 fő	(12%)
3 éves	1 fő	(4%)

A hon- és népismeret oktatásának tárgyi feltételei

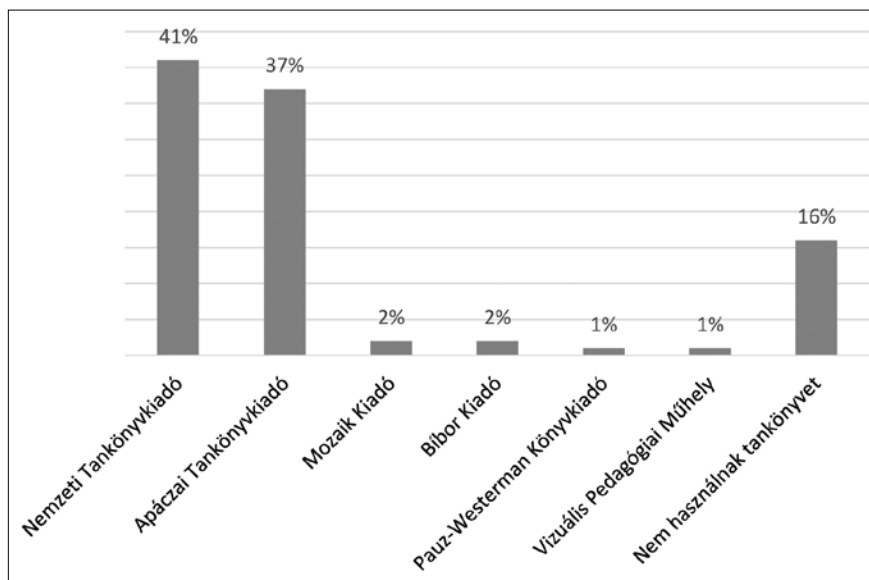
Tankönyvhasználat³⁷⁸

A válaszok alapján 19 iskolában nem használtak tankönyvet a hon- és népismeret tanításához. Ez az intézmények 16%-a.

Egyik ok az is lehet, hogy a nehéz helyzetben lévő önkormányzatok a takarékoskodás jegyében egy 18 órás modulhoz nem tartották szükségesnek tankönyvek rendelését. Ezzel erősen megnehezítették a pedagógus dolgát, hiszen nagyon komoly tanári felkészültséget igényel egy olyan tárgy oktatása, ahol a tanulóknak nem áll rendelkezésére az órán hallott ismeretek rendszerezéséhez, rögzítéséhez semmiféle segédeszköz.

Másrészt, és sajnos ez a valószínűbb magyarázat, arra gondolhatunk, hogy az integrált keretek között tanított modul feloldódott a befogadó tárgy ismeretanyagában, és nem kapott hangsúlyt az oktatási folyamatban. Ezért nem tartották fontosnak a tankönyvvásárlást.

A tankönyvet használó iskolák a 29. ábrán bemutatott kiadók könyveit jelölték meg.

29. ábra. Tankönyvek használata a tankönyvkiadók szerint (2007–2009).

Nemzeti Tankönyvkiadó:	50
Apáczai Kiadó:	46

³⁷⁸ Kérdőív 6–7. kérdések: Használják-e a tankönyvet? Ha igen, mi a tankönyv címe, melyik kiadó kiadványa?

Mozaik Kiadó:	2
Bíbor Kiadó:	2
Pauz-Westermann Kiadó:	1
Vizuális Pedagógiai Műhely (VPM):	1

A vizsgált iskolák 41%-a a Nemzeti Tankönyvkiadó, 37%-a pedig az Apáczai Kiadó tankönyveit használta. Az arányokból kiderül, hogy a vizsgált időszakban ez a két kiadó uralta a tankönyvpiacot.

Két intézmény a Mozaik Kiadó, kettő a Bíbor Kiadó könyvét jelölte meg, illetve további egy-egy esetben a Pauz-Westermann Kiadó tankönyve és a győri Vizuális Pedagógiai Műhely kiadványa is szerepelt a taneszközök sorában.

A Bíbor Kiadó és a VPM kiadványai esetében feltehetően a megyében működő kiadókat részesítették előnyben.

Szemléltető anyagok³⁷⁹

Abban a két iskolában (1,5%), ahol nem használtak semmilyen szemléltető anyagot, az órai felkészüléshez sem használtak szakirodalmat. Mindkét intézményben a Nemzeti Tankönyvkiadó tankönyvéből tanultak a gyerekek. Az egyik iskola válaszában megjegyezte a tárgyat tanító pedagógus, hogy a tankönyv bő illusztrációanyaga mellett nem szükséges egyéb szemléltető anyag. Bár ezzel a megállapítással nem érthetünk egyet, legalább az biztató, hogy tankönyvet használtak.

Fotó (115)

Az iskolák 95%-a jelölte meg a fotókat, amelyek fontos szerepet játszanak az órai szemléltetésben. A tananyag illusztrációjának talán legkönnyebben hozzáférhető eszközei az archív és színes fényképek, amelyek nagy számban beszerezhetők az interneten keresztül. Az oktatásban történő szemléltetésre konzekvenciák nélkül felhasználható a különböző gyűjtemények fotóanyaga.³⁸⁰

Tárgy (96)

A pedagógusok 79%-a használ az órai szemléltetésben néprajzi tárgyakat. Feltehetően a legtöbb iskolában megtalálható néhány ismertebb eszköz egy-egy

³⁷⁹ Kérdőív 9–10. kérdések: Milyen szemléltető anyagokat használnak az órákon? Milyen szemléltető anyagokra tartanak igényt?

³⁸⁰ Például a Néprajzi Múzeum fotógyűjteménye: <http://emir.neprajz.hu/emir/ari/kereso.php?>; a Kriza János Néprajzi Társaság fotóarchívuma: <http://kntfotoarchivum.adatbank.transindex.ro/>; a Magyar Digitális Képkönyvtár: <http://kepkonyvtar.hu/>; a Szabadtéri Néprajzi Múzeum fotóanyaga: <http://skanzen.hu/?fm=1&am=1&dd=1>; az MTA Zenetudományi Intézete népzenei és néptánc fotóarchívuma: http://db.zti.hu/24ora/fotok.asp?VBSdbClickClass_1=VBSdbGoToGridRow&VBSdbIndex_1=12

példánya, amelyek kiegészülhetnek a gyerekek által otthonról hozott, a pedagógus gyűjtései során beszerzett tárgyakkal. Nagyobb a valószínűsége azonban annak, hogy egy-egy kirándulás vagy múzeumi óra keretében van alkalmuk szélesebb körben a tárgyakkal való személyes találkozásra. Szintén jelentős segítséget nyújthat a Néprajzi Múzeum műtárgygyűjteményének online adatbázisa,³⁸¹ amely 52 ezer tárgyfotót tartalmaz.

Zene (62)

Az iskolák alig több mint fele (51%) jelölte meg a zenei illusztrációt a tanítási órákon. Ez elég kevés, ha figyelembe vesszük, hogy alig van olyan téma, amihez ne kapcsolhatnánk hangszeres vagy vokális népzenei felvételeket. Amellett, hogy jelentős motiváló szerepet tölthetnek be a tanításban, fontos lenne megmutatni a tájanként eltérő hangzásvilágot, a népdalok tartalmi sokszínűségét. Szükség lenne olyan szakemberek által elkészített tematikus és tájegységenkénti válogatásokra, amelyek különféle adathordozókon hozzáférhetőek lennének a pedagógusok számára.³⁸²

Film (53)

Filmek használatáról az iskolák mindössze 44%-a számolt be, holott a tantervi előírások is szorgalmazzák különböző munkafolyamatok, szokások filmen történő bemutatását.³⁸³ A szokások túlnyomó többségét már csak ilyen formában van lehetőségük megismerni a gyerekeknek. A filmek alkalmazása azért is elengedhetetlen lenne, mert a mozgóképes bemutatás olyan többletinformációt tartalmaz, amelyet nem lehet pótolni sem szöveges, sem képi, sem hangzóanyaggal történő szemléltetéssel. Sajnos archív filmekhez is nagyon nehezen jutnak hozzá a hon- és népismeretet tanító pedagógusok. A Néprajzi Múzeum ugyan több videokazettát³⁸⁴ is megjelentetett, de ezeket a vidéki iskolák a legritkább esetben tudják megvásárolni. Megoldást az jelentene, ha a kisebb iskolák számára is elérhető multimédiás

³⁸¹ <http://emir.neprajz.hu/emir/ari/kereso.php?PHPSESSID=60220caa5180fd8984741bb30476b4c6>

³⁸² Az MTA Zenetudományi Intézetének online adatbázisában elérhető egy illusztrációs válogatás *A magyar Népzene Tára* XII. kötetének eredeti hangfelvételeiből: <http://db.zti.hu/mnt12/mnt.asp>

³⁸³ Belépő tevékenységi formák 'A' modul: „a tanulók ismerjenek meg filmekről minél több szokást”.

³⁸⁴ A Néprajzi Múzeum által kiadott videokazetták: *Fazekasság* I–III.; *Nemzeti jelképek a magyar népművészetben*; *Festett templomi famennyezetek*; *Bútorművesség*; *Magyar népviseletek*; *Rokonépek, őshazák*; *Búzától a kenyérig*; *A téli ünnepkör hagyományai*; *A tavaszi ünnepkör hagyományai*. A Hagyományok Háza kiadásában is megjelent több oktatóanyag: <http://www.hagyomanyokhaza.hu/main/kiadvanyok/kiadvany-webaruhas/konyv/oktatasi/>

oktatási segédanyag készülne, amely nemcsak tematikusan válogatott filmeket, hanem fotó- és hangzóanyagot is tartalmazna.

Egyéb (45)

Az iskolák 37%-a egyéb szemléltetési módokat is megnevezett: térkép, fali-térkép (9), diaképek (6), internetről letöltött képek (6), prezentációk (3), otthonról hozott tárgyak (3), CD, videofilm (2), gyűjtések (2), múzeum-, tájházlátogatás (2), vendég meghívása (2), hangszer (2), rajzok (1), könyvek (1), feladatlapok (1), képeslapok (1), tablók (1), szerepjáték (1), szókérttyák (1), kirándulás (1).

Igény szemléltetőeszközökre

A szemléltetőeszközökre vonatkozó igények felsorolásában az első három helyen szerepeltek a filmek CD-n, DVD-n, vagy videokazettán (62–51%), fotók (16–13%) és népzenei felvételek (11–9%). Ezek az adatok is megerősítik azt az elgondolást, hogy az iskoláknak feltétlenül szükségük lenne a fenti szemléltetőanyagokat tartalmazó multimédiás oktatási segédanyagokra. További igény merült még fel eredeti tárgyakra (8), applikációs képekre (6). Négy esetben jelöltek meg igényként fóliákat, transzparenszeket, térképet, három válaszban szerepeltek néprajzi könyvek, interaktív segédanyagok, tablók, két-két iskola tudna használni makettek, modelleket vagy bármilyen más szemléltetőeszközt.

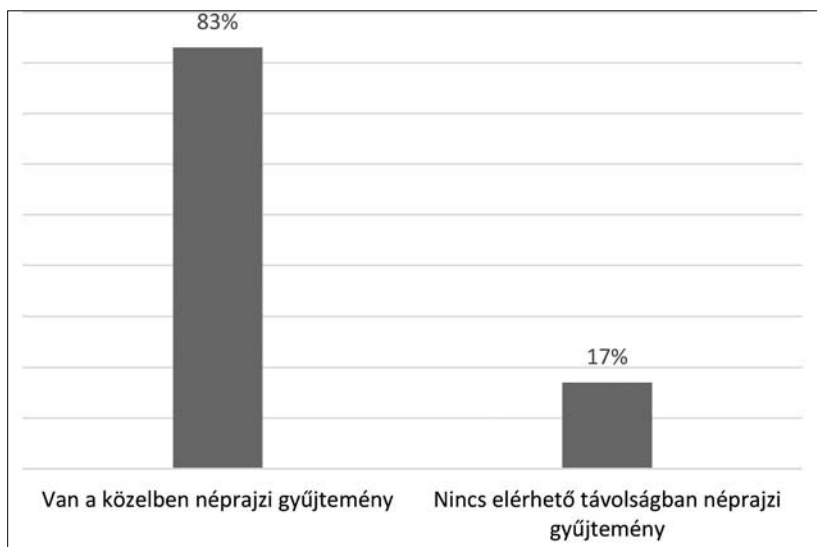
Egy-egy válaszban fordultak elő szómagyarázatok, poszterek, szemelvények sérült gyerekek részére, feladatlapok, vázlatok, játékok. Voltak, akik itt megjelölték a továbbképzést, munkafüzetet, kézikönyvet, de ők minden bizonnyal félreértették a kérdést. Mindössze két iskola írta azt, hogy nem tartanak igényt semmilyen szemléltetőeszköze.

Néprajzi gyűjtemények szerepe a szemléltetésben³⁸⁵

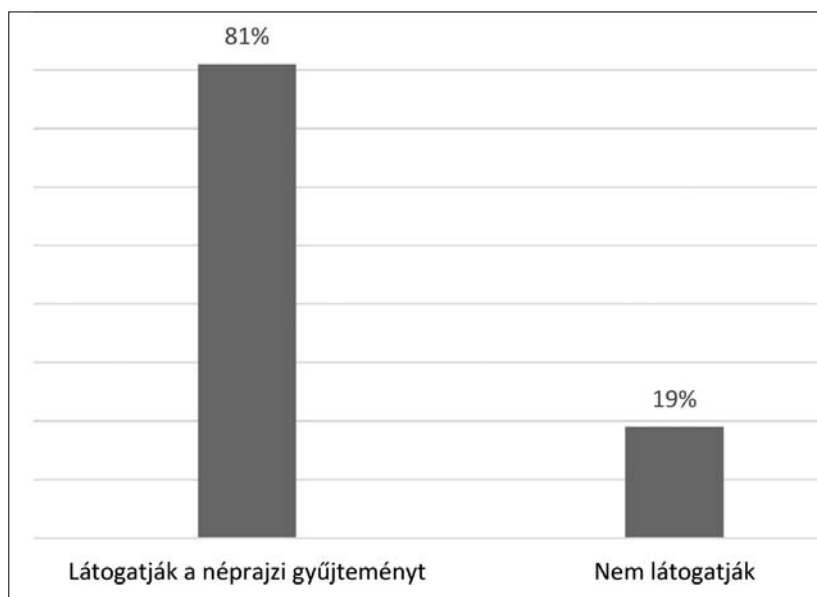
Arra a kérdésre, hogy a közelben található-e tájház, falumúzeum, skanzen, múzeum, a felmérésben részt vett intézmények közül százan adtak igenlő választ. Ez a helyzet nagyon biztató, hiszen az iskolák 83%-ának van lehetősége elérhető távolságban szakmai szempontból hitelesen rekonstruált tárgyi környezetben szemléltetni a hon- és népismeretórákon megszerzett ismereteket (lásd a mellékelt grafikont!, 30. ábra).

További pozitívum, hogy a száz iskola közül 81 be is tudta iktatni az oktatás folyamatában ezek meglátogatását, és csak 19 intézményben nem tudtak erre időt fordítani (lásd a mellékelt grafikont!, 31. ábra).

³⁸⁵ Kérdőív 14a–b. kérdés: Van-e a közelben skanzen, tájház, falumúzeum, néprajzi gyűjtemény? Be tudják-e iktatni az oktatás folyamatába ezek meglátogatását?

30. ábra. Néprajzi gyűjtemények elérhetősége (2007–2009).

31. ábra. Néprajzi gyűjtemények látogatása (2007–2009).

Segédkönyvek, segédanyagok használata³⁸⁶

A tankönyv használatára vonatkozó válaszokat a következő kérdéskörben elemzem. Ebben a részben csak abból a szempontból érdekes, hogy van-e használható ismeretforrás a gyerekek kezében, vagy teljesen rá vannak utalva a tanári előadásra. A kérdőíveken 102 esetben jelezték a tankönyv használatát, és 19 intézményből érkezett nemleges válasz. Utóbbi esetben kiemelt jelentősége van a segédanyagok használatának.

Már a tárgyat oktató pedagógusok szakképzettségét vizsgáló kérdéskörben kiderült, hogy mennyire elégtelen módon tudták biztosítani az iskolák a személyi feltételeket. Ezt a helyzetet tovább gyengíti a tárgyi feltételek hiánya. A 121 intézményből 17 jelezte, hogy a felkészüléshez, és a tanításhoz nem használnak semmiféle szakirodalmat, segédanyagot. A 17-ből 5 helyen tankönyvet sem használnak.³⁸⁷ Ebből az öt iskolából egy helyen van etnográfus végzettsége a hon- és népismeretet oktató tanárnak, négy pedagógus még továbbképzésen sem vett részt.

Mivel a segédanyagok, szakirodalom használata során egy-egy pedagógus több adatot is felsorolt, csupán az egészhez viszonyított arányokat lehet feltárni. Tehát minden válasz esetében külön jelenik meg, hogy a 121 iskolából hányan jelölték meg az adott típusú segédanyagot.

Tankönyvek, kézikönyvek, tantervek, pedagógiai segédanyagok (36)

Az iskoláknak alig egyharmada (30%) használta a tankönyvekhez készült tanári kézikönyveket, módszertani segédanyagokat. Ez a tankönyvet használó intézményeknek is csak 36%-át jelenti, ami arra mutat, hogy a pedagógusok a nagyarányú szakképzetlenség ellenére sem tartották fontosnak a módszertani tájékozódást. A legtöbb tankönyvhöz készült kézikönyv, amely jelentős segítséget nyújthat az órák megtervezésében, az óravezetésben. Használatuk mellőzését magyarázhatja a tankönyvvásárlásra fordítható alacsony összeg, illetve az esetleges tájékozatlanság, ami eredhet az integrált oktatási mód esetén kevésbé elkötelezett pedagógusok hozzáállásából.

Általános néprajzi szakirodalom (72)

A vizsgált teljes intézményi kör 59%-a jelölte meg általános néprajzi szakirodalom használatát a felkészüléshez, illetve az órai munkához. A 72 válaszadó összesen 134 szakirodalmat nevezett meg, tehát több segédanyagot is használtak. Ezek között is fel lehet állítani egyfajta népszerűségi rangsort, amit lehetséges, hogy a hozzáférhetőség is meghatározott:

³⁸⁶ Kérdőív 7–8. kérdések: Használnak-e a hon- és népismeret tanításához tankönyvet?

Milyen szakkönyvek, segédkönyvek, segédanyagok segítik a munkájukat?

³⁸⁷ Az öt intézményből három Budapesten található.

A Magyar néprajzi lexikon kötetei: 35%;

Tátrai Zsuzsanna – Karácsony Molnár Erika: *Jeles napok,*

ünnepi szokások:

10%;

Balassa Iván – Ortutay Gyula: *Magyar néprajz:*

9%;

Kósa László – Szemerényi Ágnes: *Apáról fiúra:*

7%;

Dömötör Tekla: *Magyar népszokások:*

7%;

Magyar néprajz nyolc kötetben:

3%;

Kis magyar néprajz a rádióban:

3%;

Flórián Mária: *Magyar népviseletek:*

3%;

Szelestey László: *Kárpát-medence néprajzi kincsei:*

1,5%;

Lázár Katalin: *Népi játékok:*

1,5%;

Vajkai Aurél: *A magyar nép életmódja:*

1%;

Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium:*

1%;

Balogh Júlia: *Szent Mihály havától Kisasszony haváig:*

1%;

Egyéb:

17%.

Regionális néprajzi szakirodalom, helytörténet (15)

A válaszadó iskolák 12%-a jelölt meg helytörténeti, illetve regionális szakirodalmat segédanyagként. Minden esetben a lokális ismeretek alkalmazása jelent meg, ezért nem lehet hasonló rangsort felállítani, mint az általános szakirodalom esetében. Gyakran párosult a lakóhelyhez vagy környékéhez kötődő irodalom használata az általános néprajzi szakirodalom alkalmazásával. Ilyen háttérrel megvalósítható az a tantervi elvárás, hogy a lokális ismeretekből kiindulva jusunk el az általánosításig.

Népszerűsítő néprajzi szakirodalom (24)

A pedagógusok 20%-a a néprajzi szakirodalom nagyközönséghez szóló könyveit részesíti előnyben. Ennek lehet egyik oka, hogy az iskolai könyvtárakban főleg ilyen jellegű néprajzi könyvek találhatók meg, illetve ezek a könnyebben hozzáférhető könyvek a kisebb vidéki településeken is.

Saját gyűjtés (3)

A válaszadók mindössze 2%-a jelezte, hogy saját gyűjtéseit is beépíti az oktatás folyamatába. Az 1930-as években virágzásnak indult gyűjtőmozgalom, amely a tanárokat és tanítványaikat egyaránt nagy számban ösztönözte lakóhelyük, szülőföldjük hagyományainak megismerésére, olyan körülmények között működött, amikor nem volt háttérként szolgáló, a tevékenységet támogató iskolai tantárgy. Különös, hogy a kérdőíves vizsgálat időszakában a néprajzi ismeretanyag tantárgyi keretek között jelenik meg, mégsem támogatja ezt a lehetőséget a pedagógusok gyűjtőtevékenysége, a diákok gyűjtésre való ösztönzése.³⁸⁸

³⁸⁸ A belépő tevékenységformák az alábbiak. A változat: a tanulók kérdezzenek önállóan

Atlasz, térképek (12)

A tanítási órákon megjelenő ismeretanyag területi behatárolása, tájakhoz történő kapcsolása a tantervi előírásokban is hangsúlyos szerepet kap.³⁸⁹ Ennek ellenére az iskolák mindössze 10%-a jelölte meg, hogy a fejlesztési követelmények teljesítése érdekében használ térképet vagy atlaszt a tanítási órákon.

Fotók, filmek, diák (15)

A hon- és népismeret tantárgy tananyaga egy olyan életmód elemeit mutatja be a tanulóknak, amelyből már csak töredékeket ismerhetnek saját tapasztalatikon keresztül. Ezért ennél a tárgynál hangsúlyos szerepet kell kapnia az órai szemléltetésnek, hogy az átadni kívánt ismeretek érthetővé, értelmezhetővé váljanak.³⁹⁰ A beérkezett válaszok alapján ezzel a lehetőséggel az iskolák 12%-a élt.

Tárgyak (3)

Nagyon kevés intézményben (2%) építették be a tanítási órákba a gyerekek által behozott tárgyakat, pedig ennek nemcsak a szemléltetésben van jelentősége, hanem a személyes kötődések kialakításában is. Egy olyan tárgy, amelyhez bármilyen kapcsolat fűzi a gyerekeket, a formai és funkcionális elemzésénél sokkal több információt hordoz számukra. Ezek a személyes élmények maradandóbb ismeretekhez segíthetik hozzá nemcsak a tárgyat bemutató, hanem a többi tanulót is.

A hon- és népismeret tanítását támogató intézményi gyakorlatok³⁹¹

Az 5. és 6. évfolyamon oktatott hon- és népismeret tárgyon kívül alsóbb és felsőbb évfolyamokban előforduló lehetőségeket próbálta feltárni a 4. és az 5. kérdés. A válaszok alapján kiderült, hogy 54 (45%) intézményben a néprajzi ismerettartalmak megjelenésének az oktatási folyamatban nincs sem előzménye, sem folytatása.

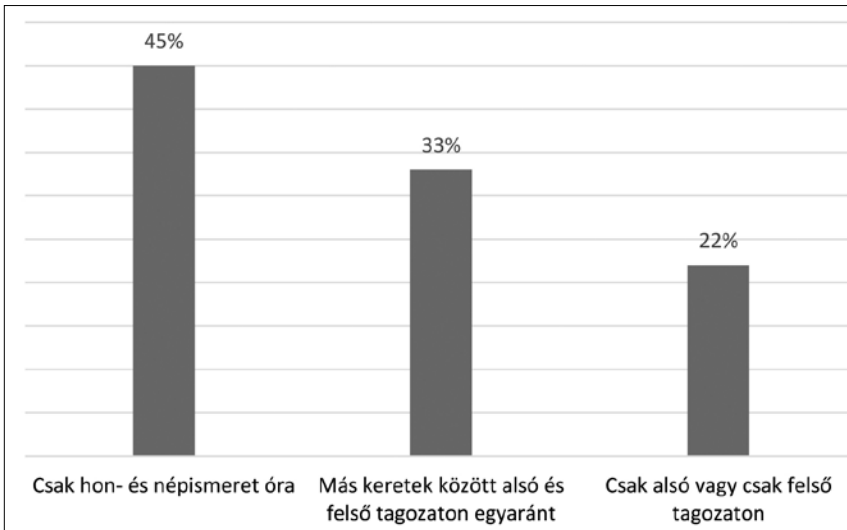
is a falubeli öregektől és/vagy a nagyszülőktől a saját gyerekkorukról, életükről, háztartásukról, akkor is, ha már ők is városban nőttek fel.

³⁸⁹ A fejlesztési követelmények a következők. A változat: váljon egyértelművé, hogy a megismert tárgyak, jelenségek is változnak az időben, ugyanakkor a népművészeti alkotásoknak tájankénti jellegzetes eltérései vannak, azaz tudatosodjon, hogy másképpen éltek az emberek az egyes történelmi korszakokban és az egyes földrajzi tájakon. B változat: a konkrét táji példán keresztül váljon egyértelművé, hogy a néphagyományok alakulására a földrajzi környezet, a történelmi fejlődés, a gazdasági tényezők is hatnak.

³⁹⁰ A belépő tevékenységformák az alábbiak. A változat: a tanulók ismerjenek meg filmekről minél több munkafolyamatot.

³⁹¹ Kérdőív 4–7. kérdések: Vannak-e előzményei az intézményben a tantárgy tanításának (az alsó tagozat évfolyamainak szervezett szakkörök stb.)? Van-e folytatása valamilyen formában az ismeretanyag közvetítésének a felsőbb évfolyamokon?

A válaszadó intézmények közül 40-ben (33%) van előzmény az alsó tagozaton és folytatás a felső tagozaton is. 27 intézményben (22%) pedig vagy csak az alsó tagozaton, vagy csak a felső tagozaton van más lehetőség is a néprajzi ismeretekkel való találkozásra a hon- és népismeret órán kívül (lásd a mellékelt grafikont!, 32. ábra).

32. ábra. A hon- és népismeret tantárgy ismereteinek elsajátítását segítő tevékenységek alsó és felső tagozaton (2007–2009).

A felmérés válaszaiban az alsó tagozaton 53 intézményben összesen 69 lehetőség megjelölésével találkozhatunk.

Szakköri formában (27) (honismeret, kézműves, olvasó, néphagyományőrző, kincskereső, szövő-, hímző, báb, színjátszó). Az adatokból kiderül, hogy elsőtől negyedik évfolyamig jelentős számú szakkört szerveztek az iskolákban, ahol a helyi hagyományokkal, ünnepekhez kapcsolódó szokásokkal, azok dramatikus megjelenítésével foglalkozhattak a gyerekek. Emellett népszerűek a különböző kézműves szakkörök is. A manuális tevékenység a 6–10 éves gyerekek számára vonzó, és kedvelt lehetőség a természetes anyagok feldolgozási módjaink megismerésére, játékok készítésére. Az iskolák 39%-a jelölte meg a szakköri tevékenységet a néprajzi ismeretek előzményeként.

Tantárgyi keretek között (20) (magyar, környezetismeret, ének, technika, rajz, napközi). A magyar, környezetismeret, ének, technika, rajz tantárgyak keretében is számtalan lehetőség kínálkozik énekes, dramatikus népszokások megismerésére, felelevenítésére, népművészeti motívumok elemzésére, ábrázolására, különböző kézművestechnikák kipróbálására. A tantárgyi keretek között folyó ismeretátadás a válaszok 29%-ában szerepelt.

Néptánc (11). Nagyon kedveltek a gyerekek körében a néptánc csoportok, amelyek nemcsak művészeti iskolákban működnek, hanem szép számban találkozhatunk velük általános iskolákban is. A felmérésben résztvevő intézmények 16%-ában van néptáncoktatás.

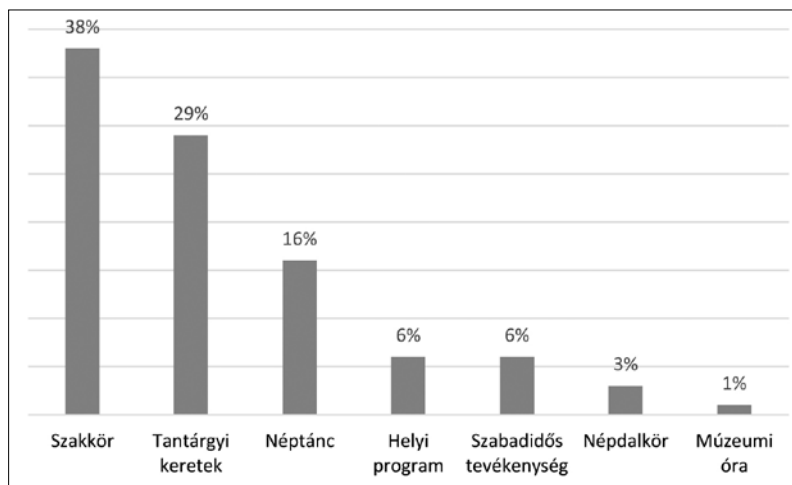
Helyi program (4) (Zuglói tanterv, Szlovák népismeret, Életmód program, ÉKP-program³⁹²). Külön figyelmet érdemelnek a helyi programok, amelyek komoly szerepet biztosítanak a néphagyományoknak. Kár, hogy csak kevés iskola (6%) vállalkozik sajátos helyi tanterv kidolgozására, amelyben helyet kaphatnak a lokális ismeretek, hagyományok is.

Szabadidős tevékenység (4) (vetélkedő, kirándulás, tábor, kiállítás). Nem heti vagy havi rendszerességgel szervezett alkalmak a különböző ünnepkörökhöz kapcsolódó vetélkedők, tanulmányi kirándulás keretében zajló múzeumlátogatások, tájházlátogatások, néptánc táborok, kézműves táborok, az elkészített munkadarabokból rendezett kiállítások. Ezek az alkalmi rendezvények a válaszok 6%-ában fordultak elő.

Népdalkör (2). Az iskolák 3%-a említette a népdalkör működését alsó tagozaton. Ez meglehetősen alacsony arány, figyelembe véve, hogy a 6–10 éves korú gyerekek körében mennyire kedvelt tevékenység az éneklés.

Múzeumi óra (1). Múzeumi óráról is csak egy intézmény adott számot, ami feltehetően csak alkalmi lehetőség a tanulók számára.

A hon- és népismeret tantárgyi modul keretében elkezdett ismeretadásnak felső tagozaton 53 intézményben összesen 57 lehetőség megjelölésével volt folytatása (lásd a mellékelt grafikont!, 33. ábra).

33. ábra. A hon- és népismeret előzményeként tekinthető tevékenységek alsó tagozaton (2007–2009).

³⁹² Zsolnai József Értékközvetítő és Képességfejlesztő Pedagógiai Programja.

A tevékenység megjelölése nélkül (30). Az intézmények pozitív válaszainak nagyjából fele (52%) tartalmazta a folytatás meglétét, anélkül, hogy ennek konkrét kereteit megjelölte volna. Ebben az esetben nem lehetünk biztosak abban, hogy valóban van olyan lehetőség, amely az érdeklődő tanulókat mozgósítja a néprajzi ismeretekkel való foglalkozásra 7. és 8. évfolyamon is, vagy csupán a tantárgyi keretek között adódó lehetőségekre gondoltak.

Tantárgyi keretek között (16) (rajz, természetismeret, történelem, földrajz, technika, ének, magyar). A felső tagozaton folytatódó foglalkozásokat az iskolák 28%-a kapcsolta a tantárgyi ismeretekhez. Ezekben a válaszokban megjelentek azok a tantárgyak is, amelyek tananyaga biztosítja a kapcsolódási lehetőséget.

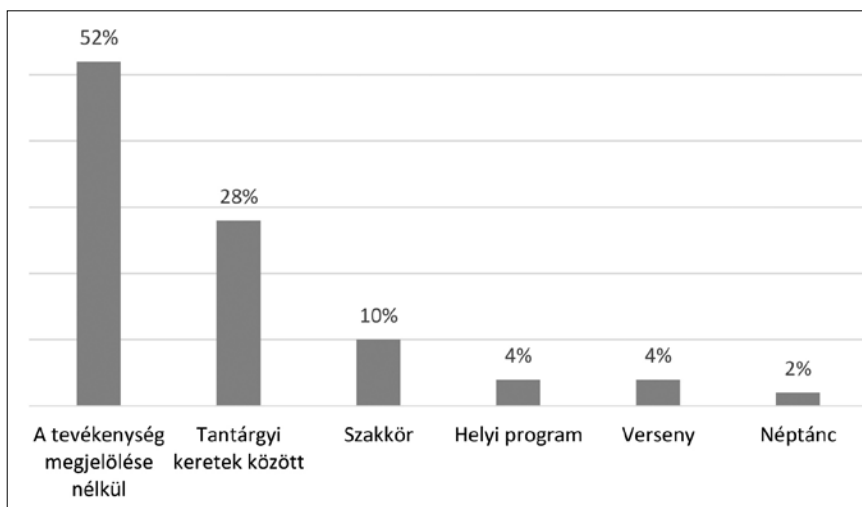
Szakkör (6) (kézműves, honismeret). Amíg alsó tagozaton a pozitív válaszok 39%-a vonatkozott a szakkörökre, addig felső tagozaton csak 10%-ban játszottak szerepet a szakkörök a néprajzi ismeretek tanórán kívüli közvetítésére. Az életkori sajátosságoknak megfelelően már csak szűkebb körben lehet a tanulók számára közösségeket szervezni, de a kézművesség továbbra is vonzó elfoglaltság a 10–14 éves korosztály számára, hasonlóan a honismeret szakkör programjához.

A szakkörök jelentősége abban áll, hogy a délutáni, szabadidős tevékenységi formában sokkal oldottabb keretek között van alkalmuk a gyerekeknek néprajzi ismeretekkel foglalkozni. Mivel ide már csak azok jelentkeznek, akiket valóban érdekel mindaz, amivel a szakkörben foglalkozhatnak, biztosított a lelkesedésük, aktivitásuk is. A tanórai ismeretszerzés kiegészítőjeként a szakkörök fontos szerepet játszanak az iskolai foglalkozások között.

Helyi program (2) (Zuglói tanterv, Szlovák népismeret). Sajnálatos módon az amúgy is alacsony számú helyi programok felső tagozaton tovább csökkentek. Az alsós négy lehetőséghez képest itt már csak 2 pozitív válasszal találkozunk, ami a nyolc évfolyam egészére érvényes. Ez a válaszadó iskolák mindössze 4%-át érinti.

*Versen*y (2). Néphagyományokhoz, naptári ünnepekhez kapcsolódó versenyekekről is csak az iskolák 4%-a számolt be. Itt is elképzelhető, hogy a korosztály nehezebb mozgósítása jelent gondot, ugyanakkor jelentkezik annak lehetősége is, hogy a pedagógusok nehezebben vállalkoznak a felső tagozatos tanulók számára igényesebb, több előkészületet igénylő versenyek megszervezésére

Néptánc (1). A néptánc iránti érdeklődés csökken a legnagyobb mértékben felső tagozatra. Az iskolák alig két 2%-át teszi ki az egyetlen adat, amely a válaszok között szerepelt. Ebben szintén benne rejlik az a válasz, hogy aki komolyan foglalkozik a táncsal, ennyi idős korára már tagja lehet valamely iskolától független néptáncgyűttesnek. Aki pedig csak kedvtelésből táncolt alsó tagozatos korában, serdülöként más szabadidős tevékenységeket részesít előnyben (lásd a mellékelt grafikont!, 34. ábra).

34. ábra. A hon- és népismeret folytatásának tekinthető tevékenységek felső tagozaton (2007–2009).

A hon- és népismeret tantárgyi modul helyzetének áttekintése a kérdőívekre beérkezett válaszok összegzése alapján

A 2007–2009 között végzett felmérésből kirajzolódó kép kezdetben elég elszomorítónak tűnik, ha arra gondolunk, hogy milyen mértékű a tárgyat oktató pedagógusok körében a szakos ellátottság. Ugyanígy bizalmatlanságra adhat okot a hon- és népismeret integrált keretek között történő tanítása.

Az órávezetésre és az iskolai lehetőségekre vonatkozó kérdésekre érkezett válaszok azonban azt mutatták, hogy a személyi és tárgyi feltételek nehézkes biztosítása mellett a pedagógusok többsége igyekszik az órákat olyan módon megtervezni, hogy jól értelmezhetően, kedvébresztő módon adja át az ismereteket diákjainak.

A tankönyveknek kiemelkedő szerepük van, hiszen ezek összegzik a tantervben megjelölt ismeretanyagot. Közvetítő szerepük azonban nem egyedülálló az oktatás folyamatában. Az ismeretátadás színvonalát erősen meghatározza az órákon használt szemléltetőanyagok minősége és mennyisége, valamint a tanár felkészülését segítő szakirodalom.

A kérdőíveken megjelölt szemléltetőeszközök közül csak két iskolából érkezett a használatra vonatkozó nemleges válasz. Az intézmények túlnyomó többsége jelölte meg a fotókat az órai tananyag elsődleges illusztrációjaként. Sokan használtak eredeti néprajzi tárgyakat szemléltetőeszközként, illetve népzenei fel-

vételeket, filmeket. Az egyéb szemléltetőeszközök között elsősorban térképek, diaképek, internetről letöltött képek szerepeltek a felsorolásban, de készítettek néhányan prezentációkat is egy-egy tananyaghoz, illetve a gyerekek által behozott tárgyak bemutatását is beépítették az órákba. Találtunk példát CD-n lévő filmek bemutatására, gyűjtésszervezésre és a gyűjtött anyag felhasználására, múzeum- illetve tájházlátogatására, vendégek hívására, hangszerek bemutatására. Néhány esetben megjelentek a felsorolásban a rajzok, könyvek, feladatlapok, képeslapok, tablók, szerepjátékok, szóképek, kirándulások.

A 121 iskola többségében a tanárok az órai felkészüléshez használtak szakirodalmat, segédanyagokat. Legnagyobb számban általános néprajzi szakirodalmat jelöltek meg az ismeretek megalapozásának forrásaként. Második helyen a pedagógiai segédanyagok (tankönyvek, kézikönyvek, tantervek) szerepeltek. Az iskolák ötöde inkább néprajzi ismeretek népszerűsítését szolgáló könyveket tüntetett fel. A regionális néprajzi szakirodalom, helytörténeti írásként használata az iskolák kis hányadánál fordult elő.

A hon- és népismeret ismeretanyagának közvetítését segítő egyéb tevékenységi keretek szép számban megtalálhatók a szabadidőben választható foglalkozások között. Mindössze az iskolák tizedében nem működött tartalmában a tantárgyi modulhoz közel álló szakkör.

A tanórai kereteken kívüli ismeretszerzés köréhez kapcsolható a közelben található múzeum, tájház, néprajzi gyűjtemény lehetőségeinek kihasználása, látogatásuknak az oktatási folyamatba való beépítése is. Az iskolák jelentős többsége élt a néprajzi gyűjtemények kínálta lehetőségekkel, még ha csak alkalmasszerűen is kerülhetett sor a meglátogatásukra.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a személyi és tárgyi feltételek nagyfokú hiánya mellett is a hon- és népismeret modul helyet kapott az iskolai tanrendben. Az intézmények viszonya körvonalazódott az új ismeretanyaghoz. A legtöbb iskola a saját lehetőségeinek figyelembevételével megpróbálta a tárgy oktatásának feltételeit megteremteni. Mindeközben a 2008–2009-es tanévben ötödik évfolyamon is érvénybe lépett NAT elvette a modultárgyakra fordítható kötelező óraszámot, így az integráció keretei közé szorította az ismeretanyagot.

*Az Oktatókutatási és Fejlesztési Intézet keretein belül végzett
felmérés eredményei, 2014*

A néprajzi ismeretek rendszerezett közvetítése nemcsak a felnövekvő nemzedékek, hanem az egész társadalom számára fontos. Mindannyiunk érdeke, hogy stabil értékrenddel, erős gyökerekkel rendelkező fiatalokat neveljünk föl, akik birtokolják nemzeti értékeinket. A magyar társadalomnak olyan felnőttekre van és lesz

szüksége, akik úgy képviselik Magyarország értékeit, hogy az Európa számára is vonzó legyen, és megbecsülést hozzon országunknak. Erre pedig meg kell tanítani gyermekeinket, amihez kitűnő lehetőséget biztosít a hon- és népismeret.

Ezt felismerve a 2012-ben megjelent *Nemzeti Alaptanterv* kötelezően választható tantárgyként határozta meg a hon- és népismeretet. A tantárgy tantervi helyzete ugyan megerősödött, de továbbra is gondot jelent a szakos ellátottság. A 2001-ben elindított modul jellegű hon- és népismeret-oktatás személyi feltételei a mai napig nem biztosítottak az oktatási intézmények legnagyobb részében. Az eltelt több mint egy évtized alatt még mindig nem oldódott meg a szaktanárok képzése. A néprajz tanszékekkel rendelkező egyetemek közül a pécsi és a debreceni képez hon- és népismerettanárokat, de ez nem biztosít kellő számú szakpedagógust az általános iskolák részére.

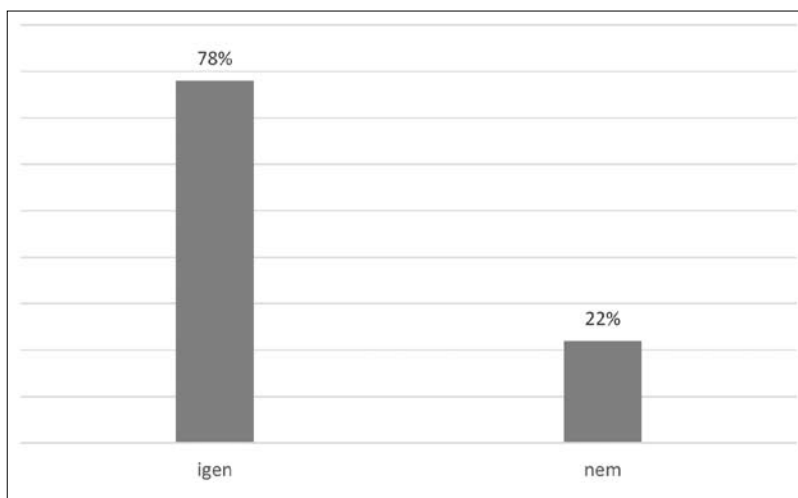
Az 1997-ben bevezetett egyszakos tanárképzés nem tette lehetővé a hon- és népismerettanárok felkészítését. 2012-től ismét érvénybe lépett az osztatlan tanárképzés, melynek keretében lehetőség nyílik elsősorban a történelem, a magyar, a néprajz és a kulturális antropológia szakok, illetve minden meghirdetett közismereti tanárszak mellett kizárólag második szakként a hon- és népismeret tanári szak elvégzésére. Így a 4+1 éves képzési időtartamot figyelembe véve legkorábban 2017-ben végeznek az első hon- és népismerettanárok. Jelenleg a váci Apor Vilmos Katolikus Főiskola szakirányú továbbképzései, a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum meghirdetett tanfolyamai nyújtanak segítséget az érdeklődőknek. A fenti adatokra alapozva máig időszerű és szükséges feladat a hon- és népismeretet tanító pedagógusok szakmai segítségének megoldása.

Az Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet TÁMOP 3.1.5 projektjében a tantárgygondozó szaktanácsadás országos működtetésének kialakításán dolgozó 1. alprojektben indított *Hon- és népismeret* pilot a tantárgy támogatási lehetőségeinek vizsgálatát tűzte ki célul.

A koncepció kialakításának előzményeként 2014. október 17-én a kis óraszámú tantárgyak tanítására vonatkozó kérdőívet juttattunk el a megyei pedagógiai intézetek közreműködésével a köznevelési intézményekbe. 2014. november 20-ig 838 kérdőív érkezett vissza, amelyből 679 érintett olyan intézményeket, ahol folyhat hon- és népismeret-oktatás (általános iskolák és a hozzájuk kapcsolódó intézményi kombinációk, valamint nyolcévfolyamos gimnáziumok).

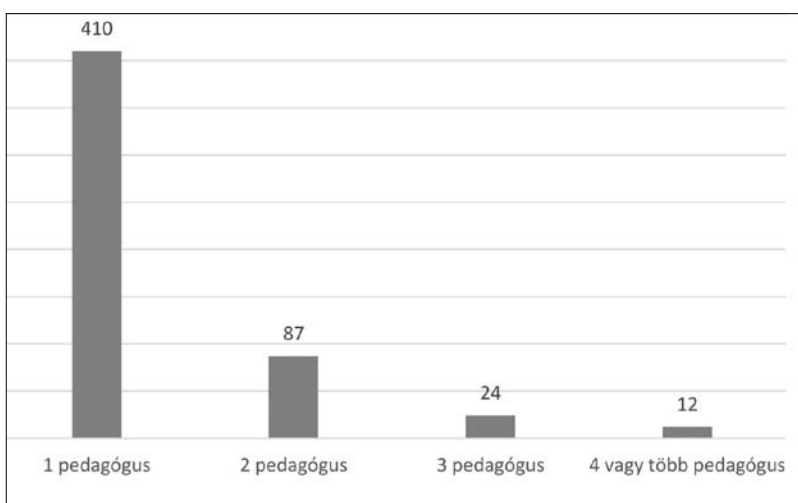
A 679 intézményből 531-ben tanítják a hon- és népismeretet. Ez azt jelenti, hogy a kötelezően választható két tantárgy közül az iskolák 78%-ában választották azt a *Dráma és tánc* melletti alternatívaként (lásd a mellékelt grafikont!, 35. ábra).

Ebből az 531 intézményből 100-ban pedig még a szabadon felhasználható 10%-os órakeret terhére is vezettek be hon- és népismeretórát az 5. évfolyamon kívül más évfolyamokon is.

35. ábra. A hon- és népismeret tantárgy választása (2014).

A vizsgált intézményekben 410 esetben tanítja egy pedagógus a hon- és népismeretet, 85 helyen kettő, 24 helyen három és 12 intézményben pedig négy vagy annál több pedagógus feladata a hon- és népismeret tanítása (lásd a mellékelt grafikont!, 36. ábra).

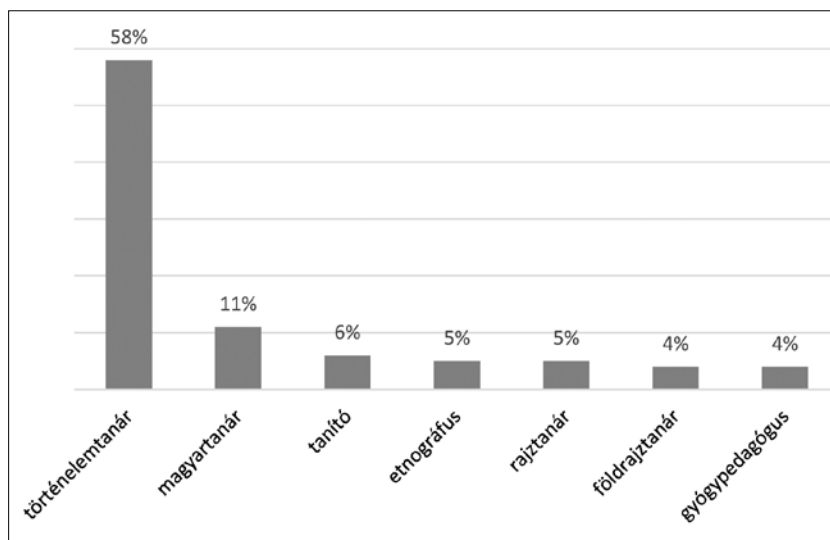

36. ábra. A hon- és népismeretet tanító pedagógusok száma egy intézményen belül (2014).

A pedagógusok kérdőívben jelzett szakos megoszlása alapján legnagyobb számban, 138 esetben a történelemtanárokra bízák a hon- és népismeret tanítá-

sát. 27 intézményben magyartanár, 14 helyen tanító, 12 intézményben etnográfus végzettségű pedagógus, 11 intézményben rajztanár, 10 esetben földrajztanár, szintén 10 intézményben (Egységes Gyógypedagógiai Módszertani Intézményekben) gyógypedagógus. 7 helyen némettanár (német nemzetiségi iskolákban) tanítja a hon- és népismeretet. Két helyen jelezték, hogy néptánc tanár, illetve énektanár látja el az órákat, illetve 1-1 esetben fordult elő biológiatanár, múzeumpedagógus, szakkollégiumi végzettséggel, illetve szakvizsgával rendelkező pedagógus megjelölése (lásd a mellékelt grafikont!, 37. ábra).

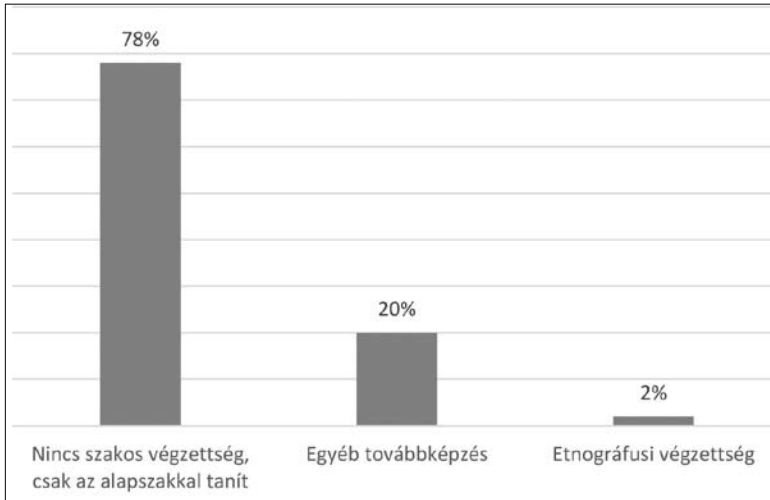

37. ábra. A hon- és népismeretet tanító pedagógusok szakos megoszlása 10 vagy annál több eseti előfordulásnál (2014).

A tantárgy tanításához megfelelő szakmai felkészültséget nyújtó etnográfusi végzettség 12 kérdőívben fordult elő. Az intézmények többségében, 427 esetben szerepelt az a válasz, hogy a hon- és népismeretet tanító pedagógus csak a fentebb felsorolt alapszakok egyikével rendelkezik. 106 esetben jelezték, hogy az alapszak mellett részt vett a témához kapcsolódó valamilyen továbbképzésen (lásd a mellékelt grafikont!, 38. ábra).

A 78%-os arány a hon- és népismeret tantárgy választásában, és a tárgyat tanító pedagógusok szakmai felkészültségének hiányában indokoltta teszi a szakmai támogatórendszer kialakítását.

A kérdőíves felmérés eredményei összecsengenek az Oktatási Hivatal 2013–2014-es tanévre vonatkozó statisztikai adataival. A Köznevelés Információs Rendszeréből (KIR) származó adatszolgáltatás a felmérésnél pontosabb adatokat tartalmaz a hon- és népismeretet tanító pedagógusok számáról és területi megoszlásáról.

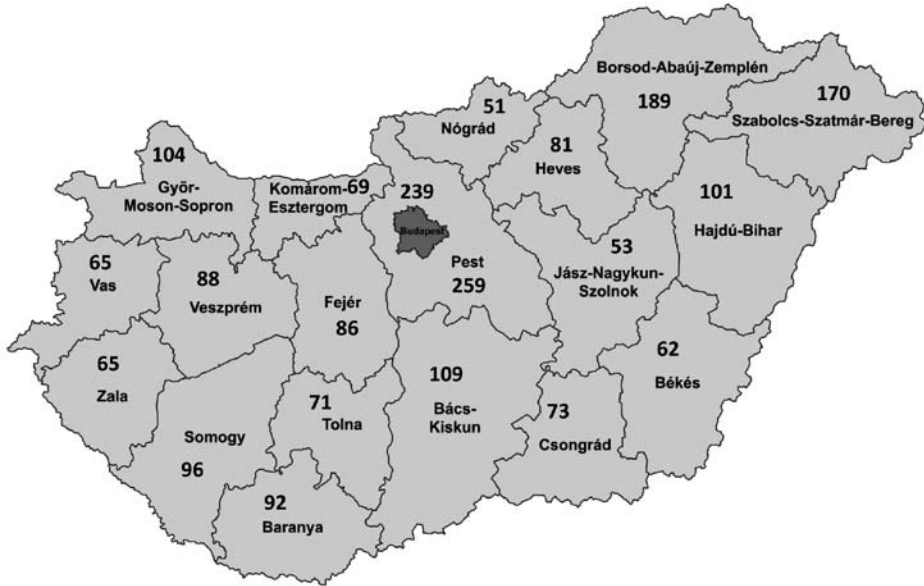

38. ábra. Szakmai felkészültség (2014).

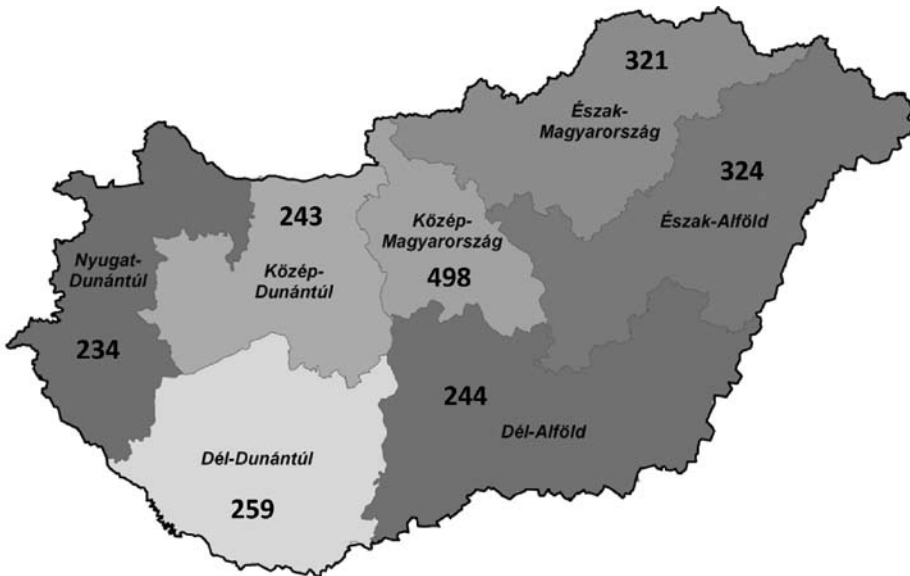
A KIR-adatszolgáltatás szerint³⁹³ a 2013–2014-es tanévben az *Ember és társadalom* műveltségi területen tanító pedagógusok száma: 11 450 fő. Ebből történelmet 7785 fő, állampolgári és társadalmi ismereteket 1542 fő, hon- és népismeret 2123 fő tanít. Mivel hon- és népismeret szaktanácsadók felkészítése nem szerepel az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet képzési programjában, és a történelem szaktanácsadók sem kaptak ilyen irányú felkészítést, 2123 pedagógus szakmai támogatására szükséges a megoldás keresése. Területi megoszlás szerint is jelentős létszámról van szó (1. táblázat, 39–40. ábra).

Régiók	Megyék szerinti létszám			Pedagógusok száma
Közép-Magyarország	Budapest: 239	Pest: 259		498
Észak-Magyarország	Nógrád: 51	Heves: 81	Borsod-Abaúj-Zemplén: 189	321
Észak-Alföld	Jász-Nagykun-Szolnok: 53	Hajdú-Bihar: 101	Szabolcs-Szatmár-Bereg: 170	324
Dél-Alföld	Bács-Kiskun: 109	Csongrád: 73	Békés: 62	244
Közép-Dunántúl	Fejér: 86	Veszprém: 88	Komárom-Esztergom: 69	243
Dél-Dunántúl	Somogy: 96	Tolna: 71	Baranya: 92	259
Nyugat-Dunántúl	Zala: 65	Vas: 65	Győr-Moson-Sopron: 104	234

1. táblázat. A hon- és népismeretet tanító pedagógusok száma területi megoszlás szerint.

39. ábra. Hon- és népismeretet tanító pedagógusok létszáma megyénként.

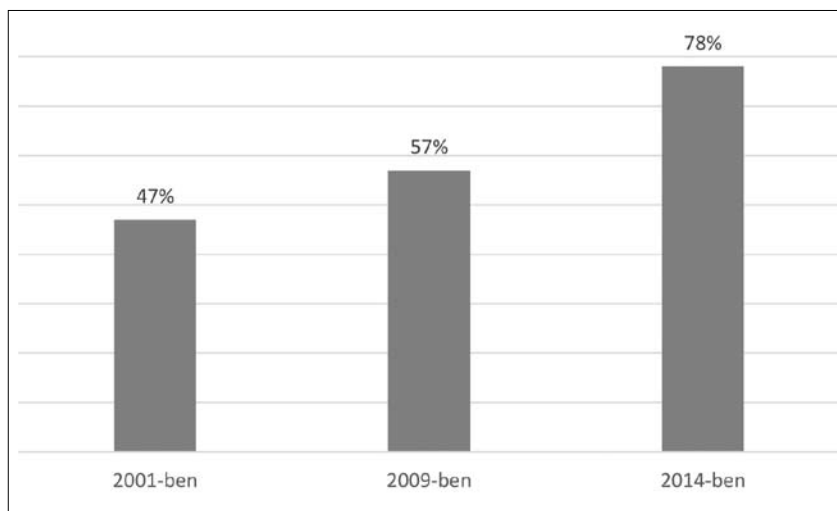
40. ábra. Hon- és népismeretet tanító pedagógusok létszáma régióként.

*A hon- és népismeret helyzetét meghatározó fontosabb adatok változása
2001-től 2014-ig*

A három kérdőíves kutatás eredményeit összevetve néhány meghatározó adat alakulását érdemes folyamatában is megtekinteni.

A hon- és népismeret iránti intézményi elkötelezettség 2001-ben és 2009-ben is az önálló tárgyként történő tanításban nyilvánult meg. 2014-ben ez a kötelező-en választható kategória esetében a hon- és népismeret választásában látható.

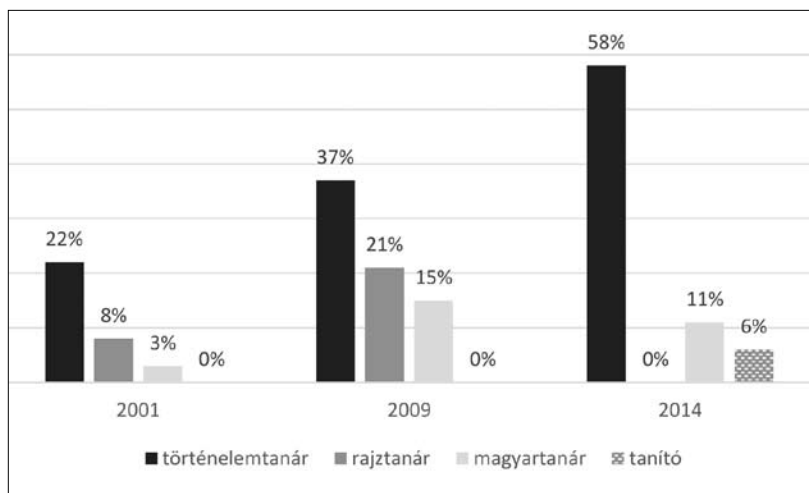
2001-ben a vizsgált intézmények 47%-ában jelezték, hogy önálló órakeretben tanítják a tárgyat, 2009-ben 57%-ra nőtt az arány, míg 2014-ben az iskolák 78%-ában választották a hon- és népismeretet. Az adatok azt mutatják, hogy az iskolák nyitottabbá váltak a néprajzi ismeretek közvetítésére és a tantárgy egyre hangsúlyosabb szerepet kapott (41. ábra).

41. ábra. A hon- és népismeret iránti intézményi elkötelezettség.

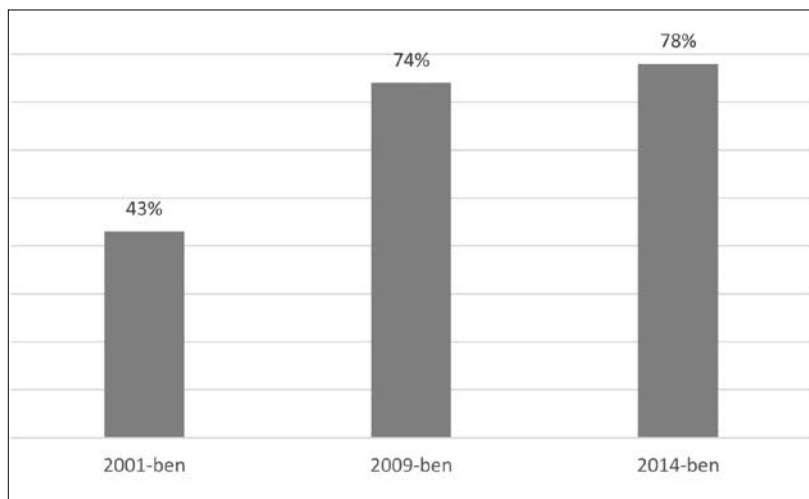
A hon- és népismeretet tanító tanárok alapszak szerinti megoszlása esetében mindhárom időszakban a három legmagasabb számban előforduló képesítés alapján végezhetjük el az összehasonlítást. A felmérések mindhárom időszakban a történelemtanárok hangsúlyos szerepét mutatják a tantárgy tanításában. Amíg 2001-ben és 2009-ben második helyen a rajz-, harmadik helyen a magyartanárok álltak, addig 2014-ben a második helyre kerültek a magyartanárok és a harmadik helyen tanítókat látunk. Ez feltehetően a 2008–2009-es tanévben bevezetett nem szakrendszerű oktatás következménye. Az *Ember és társadalom* műveltségterülettel végzett tanítók vállalhatták a tantárgy tanítását. Metodikai szempontból ez

mindenképpen üdvözlendő megoldás, mert a tanítók módszertani eszköztára ki-
válóan megfelel a néprajzi ismeretek élményszerű közvetítésére is (42. ábra).

42. ábra. A hon- és népismeretet tanító pedagógusok alapvégzettsége.

A legtöbbet eláruló adat a tantárgy helyzetével kapcsolatban a hon- és népis-
meretet tanító pedagógusok szakmai felkészültsége. 2001-ben az OKI-felmérés
57,7% -ban jelölte meg a tantárgy szakos ellátottságát. Az integráció miatt azon-
ban ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy ilyen arányban tanították a hon- és népis-

43. ábra. A törvény által előírt szakképzettséggel nem rendelkező hon- és népismeretet tanító pedagógusok aránya.

meret szakmailag felkészült tanárok. A szakos ellátottság ebben az esetben nagy valószínűséggel a befogadó tantárgyra vonatkozó képzettséget takarja. Annál is inkább valószínű ez a feltételezés, mert 2009-ben a pedagógusok 74%-a, 2014-ben pedig 78%-a nem rendelkezett a hon- és népismeret tanításához megfelelő végzettséggel (43. ábra).

Miközben 2001-től láthatóan növekedett a tantárgy iránti intézményi elkötelezettség, a személyi feltételek biztosítása nem javult a legkisebb mértékben sem.

Számtalan elkötelezett pedagógus alakította ki saját jó gyakorlatát az évek során, és tette vonzóvá az ismeretanyagot a gyerekek számára. Sokan vannak azonban olyanok is, akik örömmel fogadnának a hon- és népismeret tanításához szakmai segítséget.

A hon- és népismeret a tantárgygondozó szaktanácsadás jelenlegi képzési rendszerében

A tantárgygondozás, szaktanácsadás célját és feladatait rögzítő 48/2012. EMMI rendelet módosításait tartalmazó 6/2014. (I. 29.) rendeletben a tantárgygondozói szaktanácsadói szakterületek között az f.) pont az *Ember és társadalom* műveltségterület tantárgyai közül az alábbiakat foglalja magában: *Történelem, társadalmi és állampolgári ismeretek; Társadalmi, állampolgári és gazdasági ismeretek; Hon- és népismeret.*

A rendeletben meghatározott szakterület tehát a történelem tantárgy mellett jelöli meg a hon- és népismeret helyét az állampolgári és gazdasági ismeretekkel együtt.

A történelem szaktanácsadói képzés keretében a hon- és népismeret ennek ellenére nem kapott helyet.

Ezt a tantárgyat a pedagógusok legnagyobb számban történelem és magyar szakos tanárként tanítják. A 2014-es felmérés adatai szerint legfeljebb 20%-uk vett részt valamilyen szakirányú továbbképzésen, vagy tanfolyamon, de többségük nem részesült semmilyen szakmai felkészítésben. A tantárgygondozó szaktanácsadói rendszerben ők az elvégzett szakjukhoz (történelem, magyar stb.) kapcsolódóan részesülhetnek szaktanácsadói segítségben, elkészíthetik a szakmai fejlődési tervüket is, míg a hon- és népismeret tanításához nem kapnak szakmai támogatást.

A felsőoktatás az eltelt közel másfél évtized alatt nem dolgozta ki a megfelelő stratégiát a törvény által előírt személyi feltételek teljesítésének támogatására. A több mint kétezer hon- és népismeretet tanító pedagógus esetében megközelítőleg 1600 fő számára feltétlenül szükséges a szakmai útmutatás, támogatás az eredményes munkavégzéshez.

A szaktanácsadói rendszer kiépítésének folyamatában sem valósult meg a hon- és népismeret ilyen irányú szakmai támogatása. A történelem szaktanácsadók, akiknek feladatkörébe tartozik a tantárgy gondozása, szintén nem rendelkeznek olyan szakmai felkészültséggel ezen a területen, hogy konkrét segítséget tudnának nyújtani az esetlegesen hozzájuk forduló kollégáknak.

A tantárgy tanításához szükséges képzettség rendkívül magas arányú hiánya, valamint a terület kimaradása a tantárgygondozó szaktanácsadói rendszerből, szükségessé teszi a hon- és népismeret tanító pedagógusok számára a konkrét szakmai segítségnyújtás megoldását. Alapszakjukhoz kapcsolódóan támogatást kaphatnak a szakmai fejlődési tervük kidolgozásában, azonban a hon- és népismeret tanításához olyan hálózati rendszer kialakítása jelenthet csak megoldást, amelyben megvalósulhat a horizontális tanulás, a jó gyakorlatok megismerésének, adaptálásának lehetősége. Ennek a rendszernek az elméleti kidolgozására, és gyakorlati kipróbálására jött létre az Oktatókutató és Fejlesztő Intézet TÁMOP 3.1.5/1.3. projektjében a *Hon- és népismeret* pilot.

A szakmai támogatórendszer kialakításának koncepciója

Hon- és népismerettanárok szakmai közösségeinek létrehozása

A támogatórendszer kiépítésének első lépése az Oktatókutató és Fejlesztő Intézet koordinálásával a hon- és népismerettanárok országos szakmai műhelynapjának megszervezése. Ez a széles fórum lehetőséget teremt a leggyakrabban felmerülő szakmai kérdések megvitatására, körvonalazódik, hogy a pedagógusok elsősorban milyen segítségre tartanak igényt (oktatási segédanyagok, szemelvénygyűjtemények, fotótárak, filmek, hangzóanyagok, feladatbankok stb.). A műhelynapon jelen lévő tanárok döntenek arról, hogy részt kívánnak-e venni a további közös munkában, és szervezőjévé válni kisebb szakmai közösségek kialakításának.

A módszertani tapasztalatcsere lehetősége felélénkíti az érdeklődést, ami elindítja a területi szakmai közösségek létrehozására való törekvést. Egy-egy területhez tartozó települések nagyjából 30–50 kilométeres távolságon belül helyezkednek el, amely még lehetővé teszi a rendszeres kapcsolattartást, a folyamatos közös munkát.

A területi szakmai közösség iskolái között a helyi hagyományok megismerését, gyűjtését ösztönző levelező verseny indítása a tehetséggondozás területén is szép eredményeket hozhat. A személyes részvétellel záródó verseny döntőjét forgó rendszerben évente más-más település vállalhatja magára. Ez az esemény alkalmat biztosít a hon- és népismerettanárok találkozására is, amely egyben szakmai konzultáció alkalma is lehet.

A hon- és népismeret olyan ismereteket rendszerez, amelyek szinte minden műveltségterület ismertanyagában jelen vannak. A tantárgyi koncentráció keretében más szakterületekkel együttműködve is lehet területi szintű rendezvényeket szervezni. Ezek a rendezvények a különböző tantárgyak szaktanácsadói számára is lehetőséget teremtenek az együttműködésre, tapasztalatcserére.

Néhány példa ennek megvalósítására:

- Az ének szakos kollégák bevonásával elsősorban helyi gyűjtésű népdalok bemutatására meghirdetett népdalversenyre kerülhet sor.

- A testnevelők bekapcsolódhatnak a Népi Játékok Olimpiájának megszervezésébe, amelynek szintén minden évben más-más település adhatja otthont. A mindennapos testnevelés keretében zajló néptáncoktatáshoz kapcsolódóan területi néptáncbemutatók szervezésére nyílik lehetőség.

- A magyartanárok segítségével helyi mondák, mesék, gyermekmondókák, más, a szövegfolklor körébe tartozó alkotások gyűjtését szervezhetik meg egy-egy településen. A gyűjtött anyagból egyszerű házi kiadványok formájában iskolai szöveggyűjtemények jöhetnek létre. Ezeket a helyi értéktáraknak is fel lehet ajánlani.

A hálózati munka koordinálása

A hálózat kiépítését követően országos szinten egy személy képes kézben tartani a hon- és népismeret tantárgy szakmai támogatásának szervezését, irányítását. Ő a *hon- és népismeret szakmai irányító*, aki ellátja a területi közösségek munkájának szakmai támogatását. Az önszerveződő közösségek vezetőivel rendszeres kapcsolatot tartva módja nyílik a szakmai fejlődés irányvonalának kialakítására, az egymástól tanulás hatékony módszerének erősítésére.

Feladatai a területi szakmai közösségek tevékenységének segítésére:

- Oktatási segédanyagok összeállítása a hon- és népismeret tanításához előzetes igényfelmérés alapján.

- Az iskolákban működő jó gyakorlatok feltérképezése és közzététele, illetve ezek általánosan alkalmazható elemeinek beépítése a kerettantervi követelményekhez igazodó tematikus segédanyagokba. A segédanyagok kidolgozásában részt vállalhatnak a jó gyakorlatot működtető pedagógusok is, akik saját gyakorlatukból tehetik közzé a tanítási órákon alkalmazható módszereket, a különböző feladat típusokhoz kapcsolható változatos munkaformák széles tárházát.

- A helyi gyűjtések ösztönzése, a gyűjtés és a feldolgozás módszertanának kidolgozása. Minél szélesebb körben be kell vonni a hon- és népismeret tanító pedagógusokat a módszertani felkészítésbe, és népszerűsíteni körükben a helyi tananyag kidolgozásának lehetőségét.

A szakmai irányító a helyi hagyományoknak a kerettantervi ismeretekhez kapcsolását segítő mintatanterveket készíthet elő a közösségek bevonásával.

Lehetőséget kell teremteni a színvonalas helyi tananyagok közzétételére, és a kidolgozó pedagógusok elismerésére.

A hálózati együttműködés lehetséges formái

A hon- és népismerettanárok területi szakmai közösségeinek létrehozásával a személyes kapcsolat nyomán a közös célok, feladatok, tevékenységek és igények, a közös problémákra keresett megoldások felerősíthetik a hálózattudat kialakulását.

Ennek az együttműködésnek a személyes kapcsolattartás a leghatékonyabb eszköze, ami mellett hangsúlyos szerepet kap az elektronikus kommunikáció is.

A szakmai irányító támogatásával zajló műhelymunkák eredményeit egy hon- és népismeret honlapon célszerű elhelyezni, amelyen könnyen megtalálhatóak a leggyakrabban felmerülő problémák megoldásával kapcsolatos gyakorlatok, tapasztalatok. A felületen meg lehet jeleníteni a területi csoportokban zajló eseményekről szóló híreket is (pl. levelező versenyek, bemutatók, játékrendezvények részvételi aránya, eredményei).

A szakmai támogatórendszer kiépítésének folyamata

Hon- és népismerettanárok országos szakmai műhelynapja

2015. február 27-én hon- és népismeret szakmai nap megrendezésére került sor az OFI *Hon- és népismeret* pilot programjának szervezésében. A műhely elsődleges célja a tájékozódás, a szakmai támogatás területeire vonatkozó igények és a hálózati munkában való részvételi szándék felmérése volt. Ugyanakkor konkrét szakmai segítséget is szerettünk volna nyújtani a hon- és népismerettanároknak.

A budapesti rendezvényre 15 megyéből és Budapestről érkeztek pedagógusok.

A délelőtti folyamán előadások segítették a résztvevők tájékozódását a tanórai és a tanórán kívüli ismeretadás lehetőségeiről.³⁹⁴ Délután három csoportban zajló műhelymunka keretében jó gyakorlatok bemutatására került sor. Minden helyszínen megismerkedhettek a jelenlévők sajátos módszerekkel, helyi fejlesztésű tananyagokkal, a tanórán kívüli ismeretátadás lehetőségeivel.

Az 1. csoportban elhangzott jó gyakorlatok az alsó tagozatosoknak szervezett, népszokásokhoz kapcsolódó témanapokat, a regionális kultúra tanítását segítő,

³⁹⁴ Csonka-Takács Eszter a Szellemi Kulturális Örökség körét érintő közösségi hagyományokról, Káldy Mária a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum oktatási programjairól, Legeza Márta a Hagyományok Háza levelező versenyéről, Karácsony Molnár Erika a jeles napi és ünnepi szokások élményszerű tanításáról, Mohay Tamás a hon- és népismerettanárok képzéséről, szakmai feladatairól, Baksa Brigitta pedig a hon- és népismeretórákon alkalmazható módszerekről beszélt.

művelődéstörténeti emlékeket feldolgozó modultankönyveket, az országjáró és nemzetjáró kirándulások tapasztalatait, egy hon- és népismeret pedagógus-továbbképzés záró dolgozataiból összeállított segédanyagot, a tantárgyi koncentráció lehetőségeit és a tehetséggondozást érintették.

A 2. csoportban a néphagyományok megismerését támogató szakkör működését, tájházi foglalkozások, helytörténeti séták és vetélkedők előnyeit, egy tánccsoport működését, saját készítésű munkafüzetet, szemléltető anyagokat, a mesterségekhez kapcsolódó digitális tananyagot mutattak be a kollégák.

A 3. csoportban elhangzott a hátrányos helyzetű, roma tanulók befogadó csoportban végzett nép- és helyismereti, önismereti projekt munkájának ismertetése, négy korcsoport számára készített törökszentmiklósi helytörténeti tankönyvcsalád felépítése, az értékelés lehetőségei, a tájházi élménypedagógiai foglalkozások tematikája, egy kézműves, hagyományismereti nyári tábor terve.

A műhelynap eredményeként létrejött a Hon- és Népismeret Szakmai Közösség, amelynek keretében az együttműködésre nyitott pedagógusok tájékozódhatnak segédanyagokról, egymás jó gyakorlatáról, aktuális rendezvényekről. A közösség levelezőlistája 2015 márciusában indult 69 taggal.

Hon- és népismeret szakmai műhely történelem szaktanácsadóknak

2015. április 14-én a *Hon- és népismeret* pilot keretében megrendezésre került a történelem szaktanácsadók szakmai műhelynapja. Az előkészítő munkálatokba bevontuk a területi vezető szaktanácsadókat. A hozzájuk tartozó történelem szaktanácsadók körében ők hirdették meg a rendezvényt, és gyűjtötték be a jelentkezési lapokat. Mivel elméletileg a történelem szaktanácsadók feladatkörébe tartozik a hon- és népismeret tantárgy gondozása is, ezért figyelemreméltó a részvételi arány. A szakmai műhelynapon a történelem szaktanácsadói kör megközelítőleg 6%-a vett részt.

A február 27-i hon- és népismeret szakmai nap rövid összefoglalását követően a szaktanácsadók a hon- és népismerettel való személyes kapcsolatukról beszéltek, majd a tanításával kapcsolatban leggyakrabban felmerülő kérdésekről esett szó. Két csoportban elindult egy segédanyag kidolgozása, amelyben szakirodalom-, és filmillusztráció-ajánlás található a tantárgy tanmenetének minden témájához.

A véglegesített segédanyagot a vezető szaktanácsadók e-mailben megkapták, és továbbították a hozzájuk tartozó szaktanácsadóknak. A kiegészített tanmenet felkerült a hon- és népismeret szakmai közösség levelezőlistájára is.

A tanórán kívüli ismeretátadás lehetőségeinek köreit szintén két csoportban dolgozták fel a szakmai nap résztvevői. Ötleteket gyűjtöttünk össze, és konkrét helyszínekhez köthető példákkal illusztráltuk a tájházakban rejlő lehetőségeket, a helyi mesterek bevonását, a néprajzi gyűjtésekhez kapcsolódó feladatokat, a helyi értéktárak tevékenységéhez történő kapcsolódásokat.

A pedagógusok hálózati munkájának támogatására vonatkozó ötletbörze keretében szó esett a területi szakmai közösségek támogatásáról, a módszertani segédanyagok kezeléséről, továbbításáról, versenyek szervezéséről, témahetek, projektmunkák szakmai segítségével, iskolai hagyományok kiépítésének támogatásáról, szaktanácsadói ötletekről a pedagógus közösségek működtetéséhez.

A Hon- és Népismeret Területi Szakmai Közösség műhelynapja

A hon- és népismeret kötelező ismeretanyagként másfél évtizede jelent meg a *Nemzeti Alaptanterv*ben. Ez a rövid idő még nem tette lehetővé, hogy kialakuljon minden érintett intézményben a tantárgy tanításának kiforrott módszertana. Rendkívül fontos tehát, hogy létrejöjjenek olyan szakmai közösségek, amelyek keretében lehetőség nyílik a tantárgyat tanító tanárok szakmai konzultációjára, tapasztalataik megosztására, a horizontális tanulás megvalósítására, közös rendezvények szervezésére.

Erre adott követendő példát 2015. május 14-én a Boldogi Berecz Antal Általános Iskola intézményvezetőjének kezdeményezése. Tóth Éva igazgatónő a helyi tájházban szervezte meg a boldogi lakodalmas szokásokat bemutató foglalkozást az ötödik osztályosok és kis hagyományörző csoport aktív részvételével. A bemutató megtekintésére, majd azt követően műhelybeszélgetésre hívta meg a környező települések hon- és népismerettanárait, amelynek célja a szakmai együttműködés, tapasztalatcsere lehetőségeinek gyakorlati kipróbálása volt.

A település polgármesterének köszöntője után menyasszony-öltöztetéssel kezdődött a program a tájház tisztaszobájában. Ennek során a helyi népviselet és menyasszonyi öltözet alapos ismeretéről tettek bizonyosságot a gyerekek. A lakodalmi menet résztvevőikhez kapcsolódó kérdésekre a tájház hátsó szobájában található kiállítás segítségével tudták megadni a választ.

Az udvaron felállított sátorban várta az „ifjú pár” az ajándékokkal, énekszóval érkező hárast. A menyasszonyos ház látogatói kalácsbölcsőben hozták a nagyméretű lakodalmi kalácsot, amellyel minden résztvevőt megvendégeltek.

A lakodalmi szokásokat a vőfély kísérte versekkel. A menyasszonytánchoz ötletes módon kapcsolt feladatban a gyerekek a bankók hátulján megtalált kérdésekre válaszoltak.

Végül összetörték a *párosgalambot*, a menyasszony tortáját, amiből mindenki kapott kóstolót, és a résztvevők meghallgathatták a boldogi *nagyróza* (lakodalmi sütemény) eredetének történetét is.

A bemutatót követő hon- és népismeret műhelyen a Hatvani Tankerület pedagógusai mellett vendégként jelen volt a Nagykáti Tankerület egy képviselője is.

A tankerületi igazgatói köszöntésben szó esett a boldogi szakmai tevékenység elismeréséről és a horizontális tanulás jelentőségéről. A jelenlévők közül mindenki fontosnak tartotta, hogy saját jó gyakorlatát megossza kollégáival.

Megismerkedhettek a szakmai nap résztvevői a Rózsaszentmártoni Móra Ferenc Általános Iskolában évente megrendezésre kerülő *Szülőföldünk* vetélke-

dővel, három hatvani általános iskola hon- és népismeret tanítási gyakorlatával, az apci, a herédi és a tápiószecsői intézmények bevált módszereivel. Tóth Éva igazgatónő a Boldogi Berecz Antal Általános Iskola tájházi tematikus napjairól, évszakonként megrendezésre kerülő bemutatókról, és a környező települések iskolás csoportjai számára is nyitott lehetőségekről tájékoztatót.

Az eredményes tanácskozás végeztével közösen fogalmazódott meg a folytatás igénye a résztvevőkben. A szakmai konzultáció mindenki számára megteremtette a saját jó gyakorlat bemutatásának alkalmát, és az egymástól tanulás lehetőségét (a *Hon- és népismeret* pilot eredményeit a 2. táblázatban mutatjuk be).

Időpont	Esemény	Résztvevők köre	Eredmény
2015. 02. 27.	Hon- és népismeret országos szakmai műhelynap	hon- és népismeretet tanító pedagógusok	– Szakmai támogatás igényének felmérése – Jó gyakorlatok megosztása
2015. 03. 09.	Hon- és népismeret szakmai közösség megalakulása	hon- és népismeretet tanító pedagógusok	– Levelezőlista – Internetes felületen elérhető szakmai anyagok, jó gyakorlat leírások
2015. 04. 14.	Hon- és népismeret szakmai műhely történelem szaktanácsadóknak	történelem szaktanácsadók	– Szemléltetési lehetőségekkel kiegészített tanmenet elkészítése – Módszertani ötlettár
2015. 05. 14.	Területi hon- és népismeret szakmai műhely Boldogon a Hatvani Tankerület pedagógusainak	hon- és népismeretet tanító pedagógusok	– Szakmai kapcsolat felvétele – Területi szakmai közösség együttműködésének elindítása – Tematikus tájházi foglalkozások kiajánlása a környék iskoláinak
2015. 09. 11.	Hon- és népismeret országos szakmai műhelynap	hon- és népismeretet tanító pedagógusok	– A tervezett honlap tartalmának megvitatása, javaslatok tétele – Jó gyakorlatok megosztása
2015. 09. 18.	Területi hon- és népismeret szakmai műhely Kókán a Nagykátai Tankerület pedagógusainak	hon- és népismeretet tanító pedagógusok	Szakmai kapcsolat felvétele – Területi szakmai közösség együttműködésének elindítása – Tematikus tájházi foglalkozás jó gyakorlatának bemutatása

2. táblázat. A Hon- és népismeret pilot eredményei.

Összegzés

A *Hon- és népismeret* pilot 2014. októbertől 2015. májusig lezajlott eseményei, a kérdőíves felmérést követő rendezvénysorozat, az országos szintű, szaktanácsadói keretek között zajló, és területi szakmai közösséget érintő műhelynapok megalapozták a hon- és népismeret tantárgy támogató szakmai hálózatának kiépítését. A pilot eredményeit a 2. táblázat tartalmazza. A hálózat működtetésének rendszere a 44. ábrán bemutatott struktúrában valósítható meg.

44. ábra A hon- és népismeret tantárgyat tanító pedagógusok szakmai támogató hálózatának struktúrája.

A hon- és népismerettanárok területi szakmai közösségeket hoznak létre, ahol alkalmuk nyílik egymás munkájának megismerésére, a bevált gyakorlatok megosztására, közös programok szervezésére. Egy területi szakmai közösség évente legalább egy alkalommal szervez bemutató foglalkozással egybekötött találkozót.

A közösségek vezetői kapcsolatban állnak a hon- és népismeret tantárgy szakmai irányítójával, akitől a felmerülő kérdésekben segítséget kérhetnek.

A szakmai irányító a honlapon rendszeres időközökben programajánlatokat, témanap-tervezeteket tesz közzé, amelyek különböző szinteken adnak lehetőséget a hon- és népismeret tantárgy élményszerű oktatásához:

- egyénileg megvalósítható gyűjtőmunka (pl. családi történetek, helyi hagyományok; a legjobb munkák helyet kaphatnak a honlapon);
- osztályközösségben vagy kisebb csoportokban megvalósítható feladatok (pl. vetélkedők, dramatikus népszokások bemutatásához kapcsolódó forgatókönyvek);
- intézmények közötti programlehetőségek (pl. versenyek).

A területi szakmai közösségek tagjai önállóan dönthetik el, hogy milyen szinten kívánnak bekapcsolódni a felkínált programlehetőségekbe.

A modell elméleti kidolgozása az Oktatókutató és Fejlesztő Intézet keretei között valósult meg. A gyakorlati kipróbálás lépései is megtörténtek. A szakmai támogatórendszer kiépülése a jövő feladata, amelyben komoly szerepet vállalhatnak a hon- és népismeret iránt elkötelezett pedagógusok.

NÉPRAJZI ISMERETEK OKTATÁSÁNAK JÓ GYAKORLATA A MENDEI GÉZA FEJEDELEM ÁLTALÁNOS ISKOLÁBAN

Az intézményi jó gyakorlat bemutatása során a néprajzi ismeretek tanrendben elfoglalt helyének alakulása, taneszközei, az iskola életében betöltött helye és a közösségi hagyományok kialakításában játszott szerepe jelenik meg.

Az oktatási program terepe

A település: Mende

A Pest megye keleti felében, a Tápió folyó mentén végighúzóódó, széles völgyekkel tagolt löszös dombvidék 18 települése alkotja a Tápió mente néven ismert egységes kultúrájú tájat.

Középkori faluhálózata szinte teljesen elpusztult. A betelepítésben a környékbeli falvak lakói mellett részt vett Nógrád megye, Hont megye és kismértékben távolabbi területek lakossága is.³⁹⁵ A 18. században újra benépesülő vidéken elsősorban felföldi magyarok telepedtek meg. Néhány faluba szlovák közösségek is beköltöztek, de a nyelvi egységesülés rövid idő alatt végbement. Az északi letelepülési hullámnak köszönhetően a vidékre a „palócos” nyelvjárás jellemző.

A táj falvait összekötő Tápió folyó forrásától számított első település Mende, amely egyben a Tápió-vidék nyugati határa is. Mende első megnevezése egy 1411-ben keletkezett oklevélben szerepel. A vidéken gyakran váltották egymást a földesurak. Mende és a közelében lévő Bille, Oszlár tulajdonosai között találkozzunk a Rozgonyi, a Kőszáli, a Werbőczy család nevével is.

A török uralom alatt a település lakossága erősen megfogyatkozott. 1546-ban a török adójegyzékek 8 adófizető mendeit említene. A helybeliek juhtenyésztés-

---

³⁹⁵ Kocsis Gy. 1979. 17.

sel, gabona-, len-, kendertermesztéssel, szőlőműveléssel, méhészkedéssel tartották fenn magukat. A 16. század végére a település teljesen elnéptelenedett a megye területén folyó harcok miatt.

A 18. század elején az itt élő birtokosok szervezték meg a hódoltság időszakában lakatlanná vált falu újratelepítését. A főleg szlovák és német telepesek beköltöztetését a Bosnyák család kezdte meg, majd 1724 és 1744 között a Koháry család folytatta. A hódoltság időszakában lakatlanná vált Mende szervezett újjátelepítése során beköltözött magyar, szlovák, és német családok 1728-as összeírásában számos olyan névre bukkanunk, amelyek ma is gyakori családnevek a településen: Benyovits, Farkas/Wolf, Kremmer, Lilik, Molnár, Pálinkás, Pestyánszki, Takács, Tóth.

A szervezett újjátelepítésnek köszönhetően 1744-ben a falu lélekszáma már 148 fő volt. Ekkortájt vette bérbe a Keglevich család Mende egy részét a Koháryaktól, Billepuszta pedig Beleznay Miklós tulajdonába került 1770 körül.

A 18. század végén Mende és Bille a környék egyik legjobban jövedelmező birtoka lett. A 19. század utolsó harmadában a lakosság létszáma meghaladta a 800 főt. 1910-ben a Tápió menti falvak közül Mendén volt a legnagyobb az egy háztartásban élő lakók száma. Az átlagosan 7–8 főt számláló családi közösségekben a több generáció együttélése megkönnyítette a szokások átadását, lehetővé tette a hagyományok folyamatos továbbélését.

Mende lakossága jelenleg 4130 fő, ebből 290 fő evangélikus vallású, létszámuk a településen belül az elmúlt 120 év alatt szinte változatlan maradt. Ők nagyobb részben a 18. századi újjátelepítés során beköltözött szlovák telepesek leszármazottai. A katolikus többség mellett a lakosságnak mindössze 7%-a tartozik az evangélikus közösséghez, erős identitástudatuk és összetartó közösségük azonban több szokást is meg tudott őrizni. Az 1970-es években még a kántor sütötte az ostyát, amit a konfirmálás előtt álló gyerekek hordtak szét a faluban. A településen a mai napig él a karácsonyi kántálás szokása, és az országban talán egyedülálló módon, töretlenül gyakorolják a pünkösdi templomdíszítést. Nem egyszerűen csak zöldágakkal díszítik a templomot, hanem nyolc nyárfát állítanak be a padsorok mellé, és ezekre színes szalagokat, hímzett kendőket kötöznek.³⁹⁶ E közösségi hagyomány 2011-ben felkerült a Szellemi Kulturális Örökség Nemzeti Jegyzékére, annak 9. elemeként.

Ez az erős közösségtudattal rendelkező település, a családokban öröklődő hagyományörzés adja a háttérét az iskolában működő néprajzi szemléletű helyi tantervnek.

Az iskola: Mendei Géza Fejedelem Általános Iskola

Mende egy általános iskolával rendelkezik, amely nagyon sok kistelepülés

³⁹⁶ BAKSA B. 2005. 247–249.

iskolájához hasonlóan nem kerülhette el az összevonást, így 2007-től az Úri közösséggel létrehozott társulás hét intézményt (óvodák, iskolák, művelődési házak, művészeti iskola) fogott össze NOKI ÁMK³⁹⁷ néven. 2014-től azonban ismét önálló intézmény lett Mendei Géza Fejedelem Általános iskola néven, amely erősen megalapozott hagyományaival az összevonás időszaka alatt is meg tudta őrizni sajátos arculatát, és többéves bővítés nyomán 2008-tól helyi tantervvel működik a nyolc évfolyamos néprajzoktatás.

Az iskolában a 2014–2015-ös tanévben dolgozó pedagógusok száma 20 fő volt. Valamennyien megfelelő végzettséggel rendelkeznek. Az oktató-nevelő munkát 1 fő teljes állású és 1 fő félállású pedagógiai asszisztens segíti.

Az iskola épületében 13 tanterem, 2 szaktanterem (informatika, technika), 4 kisterem, valamint 1 tornaterem található. A tanulók létszáma 240–260 fő között változik. SNI tanulók a létszám kb. 3%-át teszik ki, őket integráltan oktatják. Az iskolában 8 évfolyamon 12 osztályban folyik az oktató-nevelő munka. A tanulók kb. 20%-a hátrányos helyzetű, akiket esélyegyenlőségi programmal és az IPR-rel segítenek.

Minden tanköteles korú nyolcadikos tanuló tovább tanul, jól megállják helyüket választott középiskolájukban.

A diákok sok versenyen vesznek részt, ahol szép eredményeket érnek el. Az iskola is rendez területi és megyei versenyeket (hon- és népismeret, Sajó Károly Környezetvédelmi Verseny).³⁹⁸

A Mendei Géza Fejedelem Általános Iskola tehát nem rendelkezik semmiféle átlagtól eltérő lehetőségekkel, különleges tárgyi vagy személyi feltételekkel, minden tekintetben egy átlagos vidéki iskola. A tantestület nyitottsága és az iskolavezetés pozitív hozzáállása tette lehetővé, hogy helyi tantervvel mind a nyolc évfolyamon önálló tantárgy keretében bevezethették a néprajzoktatást heti egy, éves szinten összesen 37 órában.

Előzmények

Már a *Nemzeti Alaptanterv* megjelenésének évétől az iskola heti egy óra időkeret biztosításával lehetővé tette, hogy első osztálytól negyedikig a gyerekek önálló tantárgy keretében tanulhassanak néprajzi ismereteket. Az 1994–1995-ös tanévtől induló oktatási program akkor még kísérleti jelleggel próbálta a NAT-ban meghatározott célkitűzéseket megvalósítani. Hetente egy alkalommal az első négy évfolyamon az órarendbe építve tartottak néprajzórát az alsó tagozatosok számára, amit a magyarórák terhére tudtak beiktatni a tanrendbe.

³⁹⁷ Nevelés Oktatás Közművelődési Intézmény Általános Művelődési Központ.

³⁹⁸ Pedagógia Program <http://www.gezasuli.hu/index.php/altalanos-adatok>

A tananyagot a *Nemzeti Alaptanterv* célkitűzéseinek és követelményrendszerének figyelembevételével, illetve a gyerekek életkori sajátosságainak megfelelően állították össze. Természetesen az évek során sokat alakult, változott az ismeretanyag tartalmilag és mennyiségileg egyaránt, figyelembe véve az előző évek tapasztalatait.

Az első osztályosokkal a különféle mondókák (állathívogatók, -riasztók, nap- és esőhívogatók, kiolvasók), találós kérdések mellett a játékok kaptak hangsúlyos szerepet. A korosztálynak megfelelően énekes körjátékok, fogócskák, felelgetős játékok, sportjellegű ügyességi játékok alkották a tananyag tekintélyes részét, de tárgykészítő játékokkal is megismerkedhettek a gyerekek.

Második osztályban megtanulták a hónapok elnevezéseit, sorra vették a naptári év jeles napjaihoz kapcsolódó időjárási regulákat, népszokásokat, szokáscselekvéseket. A témához kapcsolódóan egyszerű tárgyakat készítettek (pl.: Gyertyaszentelő Boldogasszony napján dióhéjból készült méces, Illés-naphoz kapcsolódóan szél-forgó), a nyolcévesek számára is elsajátítható kézművestechnikákkal ismerkedtek meg. A jeles napokhoz kapcsolódóan legendákat olvastak a szentek életéről.

Harmadikban került sor a közös munkaalkalmakhoz, illetve a naptári év ünnepeihez fűződő szokások megismerésére, dramatikus megjelenítésére. Az őszi gazdasági munkák, a téli köszöntő szokások, a tavaszi ünnepek nagyon sok lehetőséget kínáltak az alkalmak szokásainak eljátszására.

A negyedik osztályos tananyag a gazdálkodás megismerésére épült. A témakörök a gyűjtögetés, a halászat, a vadászat, az állattartás, a földművelés tízévesek számára is érthető elemeit, munkafolyamatokat érintettek. A gyerekek egy külön füzetben maguknak készítettek *Néprajzi lexikont*, amibe a megismert új kifejezéseket írták fel.

Az alsó tagozat négy évfolyama számára összeállított tananyag, tanmenetekkel és tanári útmutatásokkal 1998-ban megjelent a Modinfo Kft. módszertani fűzetsorozatában.³⁹⁹

A felső tagozatosok számára szakköri keretek között biztosította az iskola, hogy az érdeklődők tovább foglalkozhassanak néprajzi ismeretekkel. Ez a rendszer a 2000-es *Kerettanterv* bevezetéséig működött.

A hét év során azok az ismerettartalmak, feladatok, amelyek jól működtek a gyakorlatban, és hosszú távon is kiállták a próbát, alapját képezték a kerettantervi előírásoknak megfelelő tankönyveknek. 2000-ben, a *Hon- és népismeret* modul tantervi megjelenésekor a mendei iskola tanulóinak a tanulást segítő munkáltató tankönyvek készültek. 2000-ben, a *Kerettanterv* bevezetésének évében, kézíratos formában már ezekkel kezdték el a tanulást. 2003-tól a tankönyvek a Nemzeti Tankönyvkiadó gondozásában eljutottak az ország számos iskolájába.⁴⁰⁰

³⁹⁹ BAKSA B. 1998.

⁴⁰⁰ Az *Élet a házban* (5) és az *Élet a faluban* (6) tankönyvekhez tanári kézikönyvek is

A tantárgyi modul megjelenésével a mendei iskolában is megváltozott az addigi gyakorlat. Alsó tagozaton megszűnt a néprajzoktatás, és a tantervi előírásoknak megfelelően ötödik, hatodik évfolyamon kapott helyet az ismeretanyag évi 37 órában (ez a tanterv által biztosított óraszám kétszerese volt).

2007-ben próbálkoztak először a tananyag továbbvitelével a felsőbb évfolyamokon. Ekkor indult el hetedikben az *Élet a természetben* tankönyv segítségével a néprajzi ismeretek oktatása, majd 2008-ban a nyolcadikosok is folytathatták a néprajztanulást az *Élet a társadalomban* könyv segítségével. Mivel ezeken az évfolyamokon a hon- és népismeretre már nem vonatkozott tantervi előírás, a Nemzeti Tankönyvkiadó sem vállalta fel a tankönyvek kiadását. A Mendei Géza Fejedelem Általános Iskola saját költségén (a szülői munkaközösség segítségével) készítette el a hetedik és nyolcadikos könyveket.

Szintén 2008-ban döntött úgy az iskola tantestülete, hogy az intézmény sajátos arculataként helyi tanterv keretében felvállalják mind a nyolc évfolyamon a néprajzoktatást. Ehhez Mende Község Önkormányzata, mint akkori fenntartó jóváhagyását adta, és minden évfolyamon biztosították az önálló órakeretet a tárgy bevezetésére. A 2008–2009-es tanévtől kezdve tanul az iskola minden tanulója heti egy órában néprajzi ismereteket.

A helyi tanterv oktatási programja

A helyi tanterv kialakítása során törekedtek olyan módon megszervezni a néprajzoktatást, hogy az elsőől nyolcadik évfolyamig végigvonuló ismeretanyag egyre bővülő háttérismeretként segítse a többi tantárgy tanítási-tanulási folyamatának megvalósítását. Ehhez minden évfolyamon figyelembe vették a többi tantárgy tantervi követelményeit, valamint minden osztályban önálló tantárgy keretében biztosítottak lehetőséget a magyar népi kultúra széles körű megismerésére. Ilyen módon a gyerekek rendszerben közvetített ismeretekhez jutnak.

Az első négy évfolyamon a tananyag megismerésének alapja az „évkör”. Az idő körforgására épül a hagyományok, szokások ismeret- és tevékenységköreinek koncentrikus bővülése, egyre komplexebbé válása. Ebből adódóan több tananyagrészt más-más aspektusban több tanéven keresztül visszatérően is megjelenik a tantervben, lehetőséget adva az ismeretek bővítésére, más szempontú megközelítésére. Így alkalom nyílik a folyamatos gyakorlásra, a lemaradók felzárkóztatására, illetve a tehetséges tanulók tudásának a témakör tananyagán túlmutató feladatok segítségével történő fejlesztésére.

---

készültek CD-n, majd 2006-ban *Hon- és népismeret atlasz*-szal egészült ki a tankönyv-család. A Hundidac taneszköz-minősítésen mindkét tankönyv arany, az atlasz pedig bronz minősítést kapott.

Sok tekintetben alapul ez a négy éves ismeretanyag a kezdeti koncepcióra, amely az *Előzmények* fejezetben került bemutatásra. Ugyanakkor a tananyag rendszerezése új struktúrát kapott azáltal, hogy az idő került a középpontba, mint szervező elem.

Az első évfolyam tananyaga az év hónapjait mutatja be és rajzos formában segíti azok évszakokhoz kötését. Minden hónaphoz egyszerű, rövid szövegek, időjárási regulák, találós kérdések kapcsolódnak. Az évszakkak megfelelő játékok, dalok, vagy kézműves-tevékenységek is segítik a hónapok megismerését, a természet változásának nyomon követését.

A második évfolyamon az első osztályban megismert hónapokhoz kapcsolható tevékenységek, a gazdálkodó életből vett példák bemutatására kerül sor. A tevékenységekhez köthető mondókák, népdalok, játékok, egyszerűbb szokások megismerését követi a megszerzett ismeretek elmélyítése. Ebben a szakaszban fontos szerepet kapnak a népi gyermekjátékok és az egyszerűbb motívumkincsű néptáncok is.

A harmadik évfolyamon a gyerekek már elég jól tudnak olvasni, így az esztendő jeles napjainak és az azokhoz kapcsolódó szokások megismerésének nincs technikai akadálya. Kalendárium jelleggel ismerkednek meg a naptári időpontokhoz köthető jeles napokkal, azok rövid eredetével, és a hozzájuk köthető népi megfigyelésekkel, szokáscselekvésekkel, szokásokkal. A gyerekek a megismert jeles napokat saját rajzaikkal illusztrálhatják. Megismerkednek kapcsolódó szó-lásokkal, közmondásokkal, regulákkal, rövidebb népmesékkal. Bizonyos napokhoz köthető tevékenységeket időben aktualizálva maguk is kipróbálhatnak.

Az esztendő a negyedik évfolyamon kerekedik teljessé a gyerekek tudatában. A megismert időkeret először megtelt a mindennapi tevékenységgel, majd a hét-köznapi sorából kiemelkedő jeles napokkal. A negyedik évfolyam során ebbe a keretbe illeszkednek be az ünnepek. Megismerkednek a gyerekek a három nagy ünnepkör, a karácsony, a húsvét és a pünkösd hagyományaival, szokásaival, népköltészetével, az ünnepek tárgykészletével. Betekintést nyernek a kisleány, az adventi és a farsangi időszak, a nyári napforduló szokásaiba is.

Az alsó tagozat négy éve alatt több síkon teljessé váló esztendő teremti meg azt az időbeli alapot, amelyre a felsőbb évfolyamokban egyre táguló körökben ráépül a gazdálkodó emberek életének megismerése.

Az ötödiktől nyolcadik évfolyamig terjedő négy év alatt szintén koncentrikus körökben bővülő ismeretanyag középpontjában a gazdálkodó ember élete áll. Az egyén helyének meghatározása a családban, a falu közösségében, a természetben és a társadalomban egyre nagyobb távlatokat nyit meg a tanulók ismereteiben, alakuló világképében.

Az ötödik évfolyamon a házzal és a család házában zajló életével ismerkednek meg. A ház megismerése során számtalan fontos összefüggés tárul fel. A ház min-

dig a helyi időjárási viszonyoknak megfelelő technikával, a természetes környezetben megtalálható anyagokból épül. Belső elrendezése, a szoba és a benne található tárgyak megmutatják az ott lakók társadalmi helyzetét, vallását, a család nagyságát, összetételét, az ünnepi alkalmak és a hétköznapiak különbségét. A konyha és a kamra tárgyai, munkaeszközei pedig a gazdálkodás, a család által végzett munka típusát tükrözik.

A környezet és annak tárgyai átvezetnek a mindennapi élet eseményeihez. Rávilágítanak a házban élő embereknek, egy-egy családnak a hétköznapijaira és az ünnepeire. A karácsonyi ünnepkör és a farsang szokásainak áttekintésével az ünnep általános fogalmának konkretizálására kerül sor. Egyúttal kialakul a tanulóknak annak ismerete is, hogy a már többé-kevésbé ismert népszokások (betlehemezés, regölés stb.) milyen környezetben játszódnak le, hogyan épülnek be egy teljes szokásrendszerbe, társadalmi közegbe és mennyire szorosan összefüggenek a tárgyi kultúrával is.

A hatodik évfolyamon a tananyag kiindulópontja a gazdálkodás, először annak eszközei és épületei (a kamra és a gazdasági épületek), majd az évszakok által diktált mezőgazdasági munka rendje és ritmusa. Ehhez kötve jelennek meg a munkaalkalmakhoz kapcsolódó szokások, hiedelmek (arató és szüreti mulatságok, húsvéti határkerülés, Szent György-napi pásztorünnepek, Szent Márk-napi búzaszentelés stb.), amelyet a falu közössége együtt végez. A házból kilépve, és az ott élő család körét kitágítva a tágabb társadalmi közösségre, a falura, megismerhetik, hogy milyen társadalmi kapcsolatok kötik össze az embereket, nemük, életkoruk, vallásuk vagy társadalmi helyzetük szerint. Az életfordulós szokások összefüggésében az is megmutatkozik, hogy a falun belül az egyes ember életének fontos eseményei egyben a közösségben elfoglalt helyének változásait is jelentik.

A húsvét és a pünkösd szokásainak megismerésével teljes lesz az egyházi év ünnepeinek megismerése, a kereszténység előtti, profán hiedelmek és a keresztény vallás összefonódása a falu ünnepi szokásaiban.

A hetedik évfolyam során a tanulók megismerkedhetnek a zsákmányoló gazdálkodás főbb területeivel. A gyűjtögetés, a halászat és a vadászat módjainak, eszközkészletének, táji jellemzőinek bemutatása mellett a természetes alapanyagok feldolgozásának folyamatába pillanthatnak be. A mesterségek közül a vízparti és termesztett fonható növények hasznosítása, a fa-, a bőr-, az agyag-, és a fémművesség jellemzői szerepelnek a tananyagban. Külön fejezet foglalkozik a kender és a gyapjú feldolgozásával.

A mesterség gyakorlásának kereteivel (házi munka, háziipar, céhek, iparosok) is megismerkedhetnek a tanulók, amelynek során már kirajzolódik előttük a társadalmi rétegződés előképe a gazdálkodó életmódból kiváló specialistákkal, illetve mesterekkel kapcsolatban.

A nyolcadik évfolyam anyaga a Magyarországon élő népek, népcsoportok, társadalmi osztályok és rétegek vizsgálatával foglalkozik, amelynek keretében körvonalazódik a magyar társadalom szerkezetének 19. század végi képe. A magyarországi nemzetiségek, a felekezeti megoszlás, a nagyobb néprajzi tájak és népcsoportok megismerése mellett a tanulók betekintést nyerhetnek a paraszti társadalom rétegződésének, a polgárosodás folyamatának kialakulásába is.

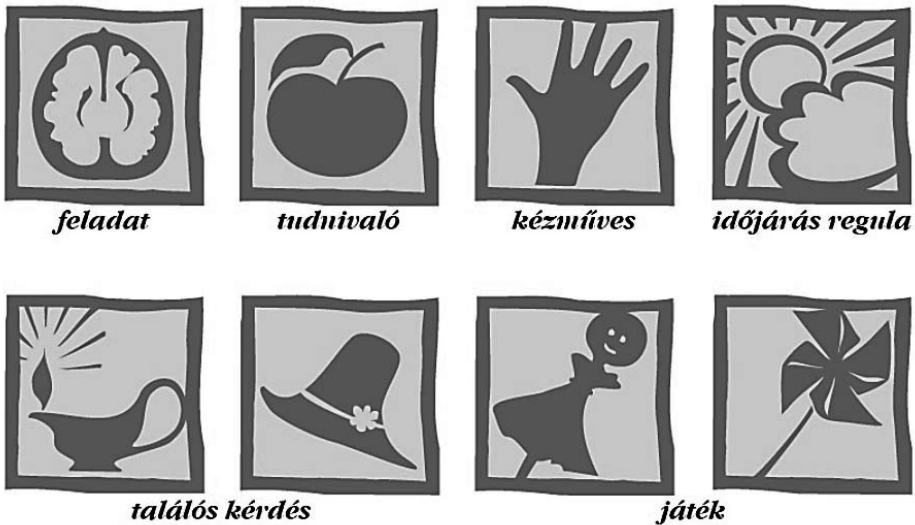
Összefoglalva: tehát az ismeretek közvetítése az első négy évfolyamon időben bővül, és a tananyag felöleli az egész esztendőt, bemutatva a hétköznapokat és az ünnepeket. Erre a biztos időbeli alapra épül rá a felső tagozat évfolyamainak térben táguló tananyaga, amely a család életéből kiindulva eljut a társadalom egészének megismeréséig.

Az oktatási program taneszközcsaládja

Az alsó tagozat évfolyamainak tankönyvei: a „Kerekedő esztendő” tankönyvcsalád

Az első négy évfolyam tananyagának elsajátítását segítő tankönyvek a Nemzeti Tankönyvkiadó *Színes* tankönyvcsaládjának részeként 2008-tól 2011-ig folyamatosan jelentek meg.

Mivel kicsi gyermekek használják a könyveket, elsődleges szempont volt, hogy a még olvasni nem tudó elsősök már a tanév elején is értő módon tudják forgatni a könyvecskét. Az azonos szerkesztésű oldalpárokon piktogramok segítik a feladattípusok közötti eligazodást. Az idő múlását a lapok tetején megjelenő,

23. kép. A *Kerekedő esztendő* könyvsorozat piktogramjai.

hónapról hónapra változó gyümölcsfaág ábrázolja, az évszakok pedig más-más háttérszínnel jelennek meg a könyvben. A nagyon rövid (3–4 mondatos) ismeretközlésekhez mindig egy kép is kapcsolódik, amely a szöveges információ tartalmát erősíti, teszi szemléletesebbé. Tartalmában sokféle elemből épül fel a könyv. Időjárási regulák, talalós kérdések, egyszerű kézművesfeladatok, játékok, énekek egészítik ki a hónapokhoz tartozó ismereteket. Elsősorban tevékenykedtető szándékkal állt össze az első osztályosoknak szóló *Kerekedő esztendő*, amelyben sokféle feladat biztosítja az alapvető ismeretek elsajátítását.

A következő tanévben a *Kerekedő esztendő* második kötete segíti a gyerekeket a tanulásban. A tankönyv felépítése megegyezik az első könyvével. Ennek az évfolyamnak elsődleges célja, hogy az első osztályban megismert évszakokat, hónapokat megtöltse a mindennapok tartalmával. Második osztályban a paraszti gazdálkodás legfontosabb munkái jelennek meg hónapokra lebontva. Mivel a nyolcéves gyerekek sem birtokolják még készség szinten az olvasást, így számukra is segítséget nyújtanak a feladattípusonként megjelenő piktogramok. Az időben való tájékozódást az elsőben megismert évszakok színei, illetve a témához igazodóan a lapok tetején megjelenő termények jelzik. Az életkornak megfelelően már kicsit hosszabb, 6–8 mondatos szövegek mellett továbbra is megjelennek a könyvben az időjárási regulák, talalós kérdések, egyszerű kézművesfeladatok. Központi helyet foglalnak el az énekes-mozgásos játékok, amelyek mindig a hónap aktuális tevékenységéhez kapcsolódnak.

Harmadik osztályban a tankönyv szerkezete megváltozik. A harmadikosok már elég jól olvasnak és képesek önállóan is szövegfeldolgozásra. Ennek az évfolyamnak a tankönyve kalendárium jelleggel tartalmazza a hónapok jeles napjait. Olvasmányként minden hónapban két szent legendája jelenik meg, akik többnyire a hónap névadójaként, vagy a névnapjukhoz fűződő ismert szokás miatt kaptak kiemelt helyet. A legendák lehetőséget adnak a szentekhez fűződő attribútumok bemutatására, a napjukhoz kapcsolódó szokások értelmezésre az élettörténetükön keresztül. A kalendárium hónaponként tartalmazza a jeles napokat naptári időpontjukkal, és a hozzájuk fűződő időjárás-megfigyelésekkel, termésjóslásokkal, szokásokkal, a gazdasági életre vonatkozó előírásokkal. Minden kiemelt időponthoz az ismeretek elmélyítését segítő játékos feladatok kapcsolódnak.

Első osztályban az évszakokból, azon belül hónapokból álló esztendő megismerése után másodikban a hétköznapi munkáival telik meg az időkeret. Harmadikban a hétköznapi munkáiból kiemelkedő jeles napok bővítik tovább a kört, majd a negyedik évfolyamon kerekedik teljessé az esztendő, amikor az év sorát tagoló szakrális időszakok, az ünnepkörök megismerésére kerül sor. A tízéves gyerekek már jól tájékozódnak időben, és képesek hosszabb időszakot is áttekinteni, annak sokszínű eseményeivel együtt. A *Kerekedő esztendő* negyedik kötete a kisleány, az advent időszaka után a karácsonyi ünnepkör kiemelkedő napjait, eseményeit,

szokásait mutatja be. A farsang, majd a nagyböjti idő, és ezen belül a böjti játékok után a húsvéti ünnepkörrel ismerkedhetnek meg a gyerekek. Az év ismereteinek zárófejezetében a pünkösdi szokások és a nyári napforduló eseményei kapnak helyet. A gyűjtemény a korábbi kötetekhez képest több és hosszabb ismeretközlő szöveget tartalmaz, amelyek mellett a megismert szokások dramatikus megjelenítését segítő forgatókönyvek is megtalálhatóak. A cselekvő részvétel, a szokások eljátszása során mélyülnek el leginkább az ismeretek. A kézműves jellegű feladatok is a dramatizáláshoz szükséges kellékek, díszletek elkészítésre vonatkoznak.

Az 5. és a 6. évfolyam taneszközei

A 2001-es *Kerettanterv* ötödik és hatodik évfolyamon írta elő a *Hon- és népismeret* tantárgyi modul követelményeinek teljesítését. A két évfolyam taneszközei nemcsak helyi céllal készültek, hanem általános használatra is. A kérdőíves felmérés szerint a válaszadó iskolák 41%-a használta 2007 és 2009 között az *Élet a házban* és az *Élet a faluban* tankönyveket.

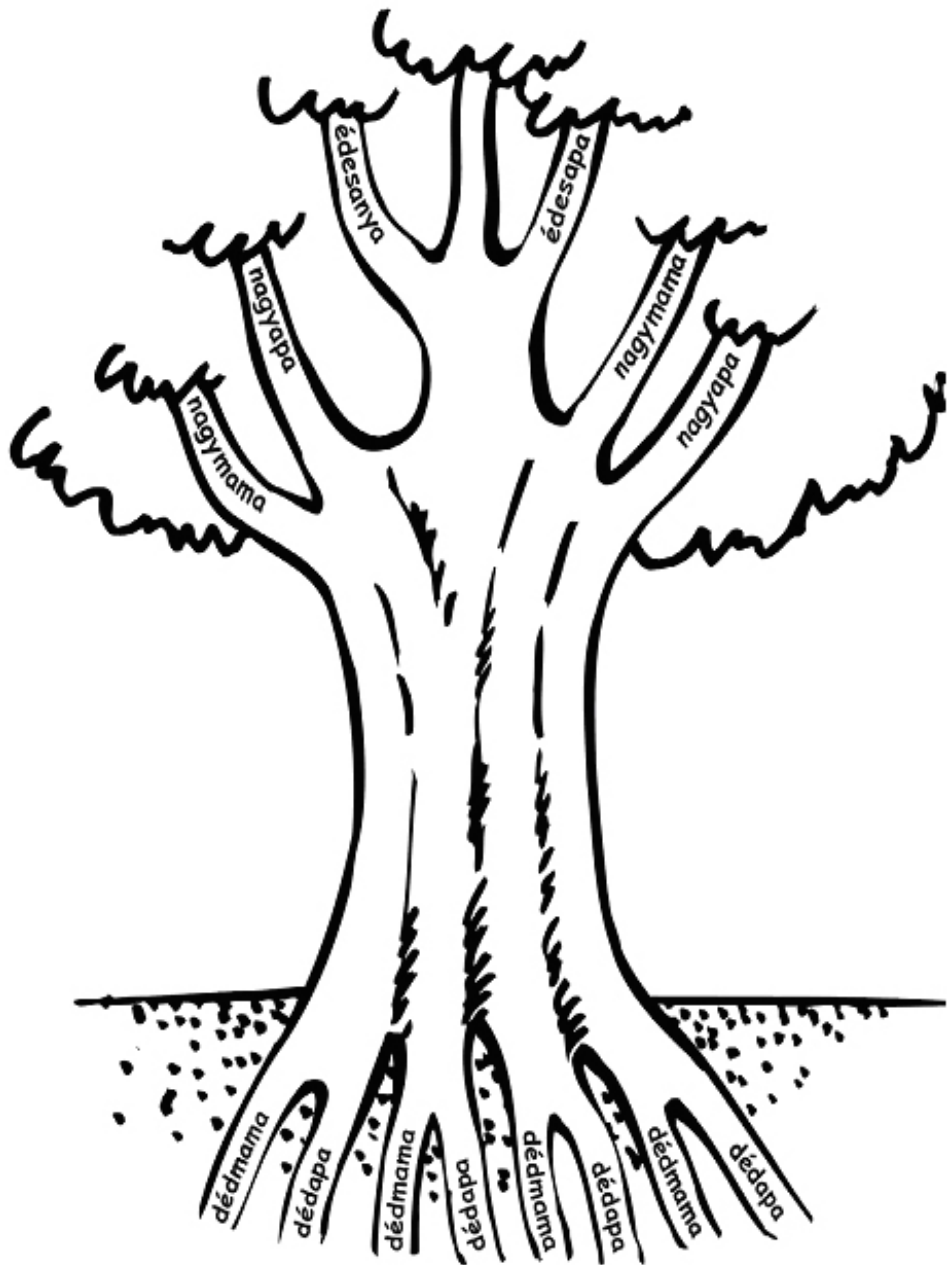
Tankönyvek

A *Kerettanterv*ben 'A' és 'B' változatban jelent meg a *Hon- és népismeret* tantárgyi modul elsajátítandó ismeretanyaga, illetve követelményei. Ezek közül az 'A' változat alapján készültek el az 5. és a 6. évfolyam tankönyvei. A választásban elsősorban a népi kultúra átfogó megismertetése, rendszerszerű összefüggéseinek megláttatása motivált. Az egymásra épülő témák összefüggő ismeretei teljes képet rajzolnak a népi kultúráról, a megemlített példák lehetőséget adnak a táji kitekintésre, illetve a kapcsolódó feladatokon keresztül a szűkebb szülőföld hagyományainak önálló gyűjtések útján történő megismerésére is. A tankönyvek kiadását a Nemzeti Tankönyvkiadó vállalta fel.

A *Hon- és népismeret* fontos szerepet tölt be a szülőföld szeretetének megerősítésében, nemzeti örökségünk megbecsülésében. Mivel igazán csak azt szerethetjük, amit ismerünk, ez a tantárgy lehetőséget ad arra, hogy a tanulás folyamatában a gyerekekben kialakuljon a szülőföldhöz kötődés érzése. Egyben nemzeti identitástudatukat erősítheti a népi kultúra gazdag, sokszínű világának megismerése.

Ennek a gondolatnak a jegyében fogalmazódott meg az *Élet a házban* 5. osztályosoknak szóló tankönyv köszöntője. Az első oldalon egy „életfa-családfa” (45. ábra) áll, amely a szülőföldhöz kötődést jelképezi. Ehhez kapcsolódnak a bevezető gondolatok is:

45. ábra. Családfa.

„Egy izgalmas, kalandos útra hívunk. Fedezzük fel együtt egy elmúlt világ szépségeit, életmódjának nehézségeit, minden értékét, amelyre a mi korunk ráépülhetett!

A te életed fája most van rügyezőben, és – mint minden fa – akkor borul virágba, ha gyökerein át az anyaföld táplálja. A szülőföld megtartó ereje, szeretete elsősorban azokon a gyökereken át jut el hozzád, amelyek dédszüleid, nagyszüleid életéből, koruk szokásaiból, hagyományaiból fakadnak. Ismerd meg hát szülőföldednek minden kincsét, mert csak így tudod igazán becsülni, szeretni!”⁴⁰¹

A tankönyv első feladata az egész éves tananyag előkészítését szolgálja:

„Egy lombos fa áll előtted. Ez a te családfád, amelynek te vagy a legfelső hajtása. Írd rá mindegyik ágára családtagjaid nevét, s utánuk zárójelbe születésük évét!

Képzeld el, hogy dédanyád, dédapád annyi idős, mint te most! Fantáziád segítségével visszarepültél a 20. század elejére. Szegődj dédszüleid mellé, és ismerd meg az életüket, az őket körülvevő világot! Ha a valóságban is odaülhetsz melléjük, biztosan szívesen mesélnek majd neked gyerekkorukról. Faggasd ki mindenről őket, amiről majd itt is hallasz az iskolában, hiszen az igazi forrás az ő emlékezetük.”⁴⁰²

A családfa felkutatása, kiegészítése megerősíti a gyerekekben, hogy a hagyományok a családon belül ismerhetők meg leginkább. A család örökíti át nemzedékről nemzedékre a közösségi szokásokat, elvárásokat. Az ötödik évfolyam tananyaga is a családnak a házban zajló életét dolgozza fel, ahogyan ez a tantervi követelményekben is szerepel.

Ezt követi a 6. osztályos tananyagban az udvari terménytárolók és gazdasági épületek bemutatása, majd a ház kapuján kilépve betekinthetünk a falu közösségének életébe. Az *Élet a faluban* című tankönyv köszöntő mondatai is ezt vetítik előre a gyerekeknek:

„Az elmúlt év során részese lehettél a ház építésének, a benne zajló hétköznapi és ünnepek eseményeinek. A család életén keresztül megismerted a hagyományos paraszti életmód fontos mozzanatait.

Idén kitárjuk a ház ajtaját, és kilépünk az udvarra. Felfedezzük az ott álló gazdasági épületeket, a bennük rejlő sok különös eszközt, szerszámot, és megismerjük a velük végzett munkák folyamatát.

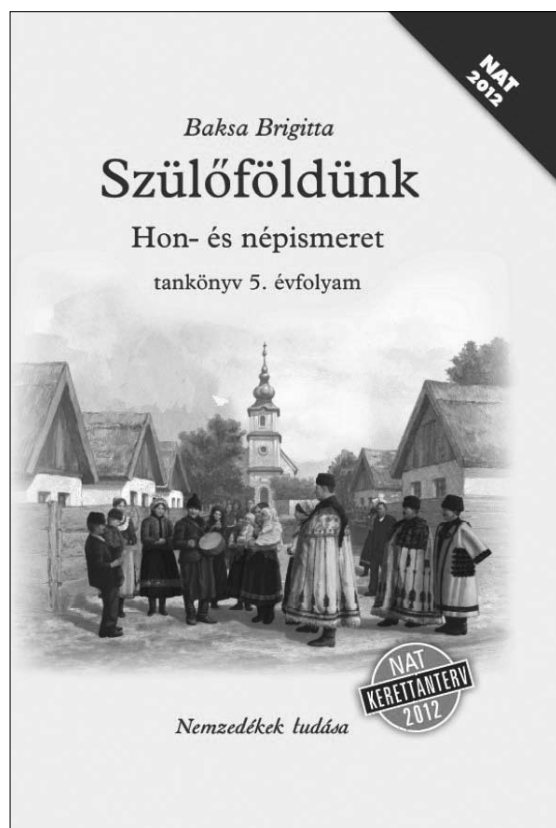
⁴⁰¹ BAKSA B. 2003a. 3.

⁴⁰² BAKSA B. 2003a. 3.

*Azután tágra nyitjuk a kaput, és bepillantunk egy jól szervezett közösség, a falu mindennapjaiba. Az együtt végzett munkák, a közös ünnepek nyomán feltárul előttünk egy olyan élet, amelyben mindenkinek elfogadott helye, és fontos szerepe volt.*⁴⁰³

A 6. osztályos tananyag témakörei a gazdálkodó ember feladatain keresztül mutatják be a falu közösségének életét.

A 2012-ben érvénybe lépett *Kerettanterv* már csak ötödik évfolyamon írja elő a hon- és népismeret kötelezően választható tantárgyként. Ez az új tantervi szabályozás szükségessé tette a tankönyvek átdolgozását is. 2013-ban *Szülőföldünk* címen jelent meg az új hon- és népismerettankönyv a Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó⁴⁰⁴ gondozásában. Ebben a tartós tankönyvben a korábbi két kötet⁴⁰⁵

24. kép. *Szülőföldünk* hon- és népismeret tankönyv.

⁴⁰³ BAKSA B. 2003c. 3.

⁴⁰⁴ Korábban Nemzeti Tankönyvkiadó.

⁴⁰⁵ *Élet a házban* és *Élet a faluban*.

18-18 órára készült ismeretanyaga szerepel összevonva, évi 37 órára tervezve. Kiegészült az új tantervi előírásokat követve a szülőföldre vonatkozó résszel, valamint bemutatásra kerülnek a történeti Magyarország jelentősebb néprajzi és nemzetiségi csoportjai a korosztály életkori sajátosságainak megfelelően. A tankönyvhöz munkafüzet is készült, amely a különböző témákhoz javasol önálló gyűjtőfeladatot, segíti a szülőföld hagyományainak cselekvő megismerését.

A Mendei Géza Fejedelem Általános Iskolában is áttértek a *Szülőföldünk* tankönyv használatára, de megmaradtak a helyi tanterv szerinti évfolyamonkénti tananyagbeosztásnál.

Tanári kézikönyvek, segédanyagok

Az *Élet a házban* és az *Élet a faluban* tankönyvekhez készültek tanári kézikönyvek is, amelyek digitalizált formában, CD-n jelentek meg. A *Szülőföldünk* tankönyv használatát NTK-player segíti.

A segédanyagok elején a tankönyv felépítését és használatát bemutató tájékoztató olvasható. A közölt tanmenetben a tantárgyi koncentráció lehetőségei is megjelennek.

Minden órához vázlat készült, amelyben az óravezetés, az anyagfeldolgozás menete mellett az ajánlott munkaformák, a feladatok megoldása, kiegészítő ismeretek találhatóak. A legtöbb esetben a kialakítandó táblakép rajzához nyomtatható szókértá-keztlet is kapcsolódik. Az értékelés változatos módszerei mindig az óra témájából adódnak.

A témakörök végén házi dolgozatok segítik az ismeretek rendszerezését, áttekintését. Ezek a dolgozatok általában 4–5 oldal terjedelműek, kedvbresztő, játékos feladatokat tartalmaznak a téma törzsanyagára vonatkozóan. A tankönyv segítségével minden gyerek képes a maga szintjén megoldani. Végül év végi tudáspróba tekinti át a teljes év ismeretanyagát. Ez szintén kiadható otthoni megoldásra vagy együtt is megoldható vetélkedő jelleggel. Erre az esetre néhány feladat módosított változata is szerepel a segédanyagban. A nyomtatható feladatlapok mellett ezek megoldása és értékelési javaslata is megtalálható.

Az összeállításokban javaslatok, segédanyagok is szerepelnek a délutáni, szabadidős foglalkozások keretében megvalósítható vetélkedőkre, játékokra, a tananyaghoz kapcsolható kézműves-tevékenységekre. A függelékben az órákon hasznosítható szöveganyag, feladatlap, illetve a könyvben szereplő népdalok körtái szerepelnek. Az óravázlatok után pedig megtalálják az órákon használható szókérták gyűjteményét, illetve az értékeléshez javasolt kérták képanyagát.

Minden ismeretrészhez diasor is segíti az órai szemléltetést, amely az NTK-playeren található meg.

A leckék végén a függelék tartalmazza a gazdálkodó ember kalendáriumát. Az itt olvasható jeles napi időjárásjóslások, illetve a különböző természeti jelek

alapján végzett időjósítások jól kapcsolhatók az egyes témákhoz. Végül a pedagógusoknak ajánlott szakirodalom zárja a kézikönyv anyagát.

„Hon- és népismeret atlasz”

2006-ban jelent meg a tankönyvcsalád újabb tagjaként a Nemzeti Tankönyvkiadónál a *Hon- és népismeret atlasz*, amely 15 témakört szemléltet 15 oldalpáron

25. kép. *Hon- és népismereti atlasz*.

megjelenő térképen. Az első belső borítóoldalon a történeti Magyarország megyerendszere látható a vármegyék címerével. A hátsó belső borítón a 19. század végének, 20. század elejének jeles néprajzkutatói láthatóak. Azok az ismeretrészek, amelyeknek területi megoszlása elsősorban megyénként követhető nyomon, megyebeosztású szigettérképeken jelennek meg. A nagyobb tájakhoz köthető néprajzi jelenségek bemutatása a Kárpát-medence térképén látható.

Az atlasz nemcsak egy-egy témakör alaposabb illusztrálását teszi lehetővé, hanem a képeken bemutatott tárgyi, illetve szellemi kultúra elemeit lehetőség szerint a leggyakoribb előfordulási helyükön ábrázolja. Így az elsajátított ismeretek táji, illetve néprajzi csoportokhoz való kötődése is szemléltethető. A tananyaghoz kapcsolódó feladatok segítségével az atlasz a hon- és népismeretórák hasznos taneszköze, illetve más órákon is jól használható a tantárgyi koncentrációban megadott feladatok segítségével. Mivel túlnyomó többségében képi információt tartalmaz, ezért értelmezése, tanórai használata több magyarázatot igényel. Az atlasz tartalmi leírása során térképenként kerül bemutatásra azok információ-tartalma és a kapcsolható feladatok.⁴⁰⁶

Az atlasz térképein ábrázolt témák az alábbiak:

1. A Kárpát-medence és környékének magyar tájnevei és nevesebb néprajzi csoportjai.

A magyarság fogalmának tárgyalásakor figyelembe kell vennünk, hogy népünk több kisebb, önálló jegyekkel bíró kultúrával rendelkező népcsoport összessége. Ők adják nemzeti kultúránk egységes képében a számtalan egyéni szint.

A térkép néhány jellegzetes néprajzi tájat illetve csoportot mutat be a teljesség igénye nélkül, az adott tájon vagy néprajzi csoportban élő emberek jellemző karakterisztikus jegyeinek ábrázolásával.

A térképen megjelenő néprajzi tájat, illetve csoportok: Rábaköz, Hetés, Belső-Somogy, Bakonyalja, Kiskunság, Tolna megyei Sárköz, Kalocsai Sárköz, Szerémség, Tápió mente, jászok, palócok, Garam mente, matyók, Hortobágy, Sárret, Torockó vidéke, hunyadi csángók, Tiszahát, székelyek, Kalotaszeg, gyimesi csángók, moldvai csángók.

Feladatok:

Keressük meg együtt a térképen, hogy a gyerekek lakóhelye melyik néprajzi tájon belül található, illetve melyikhez van a legközelebb. Minden gyerek válaszson a térképről önállóan egy néprajzi tájat vagy csoportot jelképező képet, és a tankönyv végén lévő térképpel összevetve gyűjtse ki, és írja le a füzetébe, hogy ezt mely más tájak vagy néprajzi csoportok veszik körül.

A feladatok célja, hogy a gyerekek meg tudják határozni szülőhelyük néprajzi hovatartozását, és tudjanak tájékozódni a térképen. A néprajzi csoportok hasonló

⁴⁰⁶ Az atlasz bemutatásához a tanórai alkalmazást segítő útmutató (BAKSA B. 2006d) szolgált alapul.

kulturális jegyeinek vizsgálata során később nagy segítséget jelenthet majd azok területi behatárolása, egymáshoz viszonyított elhelyezkedésük ismerete.

Tantárgyi koncentráció lehetősége:

Magyar irodalom és ének-zene. A térkép segítségével könnyen azonosíthatjuk egy-egy népköltészeti alkotás gyűjtési helyét (pl. palóc népmese, vagy székely népballada). Ugyanígy énekórákon is segítségünkre lehet a térkép a tanult népdalok származási helyének megkeresésében.

Rajz és vizuális kultúra. Portrérajzoláskor összehasonlíthatjuk a térképen megjelenő rajzok karakterszerűségeit, kiemelhetjük a jellemző jegyeket (arcforma, orr, szemek stb.).

2. Magyarország vallásfelekezeti megoszlása a 20. század elején.

Ez a térkép a vármegyékben jellemző többségi vallást ábrázolja, és ezzel az ország általános vallási megoszlásának képét olyan módon mutatja be, hogy az értelmezhető legyen a 10–12 éves korú gyerekek számára. A térkép tanulmányozása során fontos a tanulók figyelmét felhívni arra, hogy bármely vallást jelölő színnel lefedett vármegyében lehetnek más vallási többséggel rendelkező települések is, ezek ábrázolása azonban meghaladja egy iskolai atlasz kereteit.

A felekezeti megoszlást ábrázoló diagram az 1910-es népszámlálási adatok alapján mutatja a különböző vallások arányát a 20. század elején. Ez némi segítséget nyújt az egységesített színezés értelmezésében. Az izraelita lakosság kisebb-nagyobb mértékben minden településen képviseltette magát. Jelölésükre azonban csak a 20%-ot meghaladó létszámarány esetében volt lehetőség a térkép könnyebb áttekinthetősége miatt.

Feladatok:

Keressék meg a tanulók lakóhelyük hozzávetőleges helyét a térképen, és jelöljék meg. Vessék össze saját ismereteiket a település felekezeti hovatartozásáról a térkép színezésével. Előfordulhat, hogy a település többségi vallása eltér a térképen jelölttől. Ilyenkor utaljunk a fent említett magyarázatra. A gyerekek gyűjtse-
nek, vagy rajzoljanak képet településük templomáról, templomairól, és ragasszák be a füzetükbe. Több felekezet jelenléte esetén érdeklődjenek ezek arányáról (az önkormányzati hivatalok népesség-nyilvántartói tudnak felvilágosítást adni), és írják be a füzetbe ragasztott templomképek alá.

A feladat célja, hogy a gyerekek ismerjék saját településük vallási megoszlását, hogy később tudjanak következtetni bizonyos felekezethez kötött szokások egykori meglétére, ha ezek már nem élnek. Hívjuk fel a gyerekek figyelmét az egyházak fontos szerepére (gyakran a tiltás oldaláról), illetve az egyházlátogatási jegyzőkönyvek komoly forrásértékére régmúlt szokások felderítésében.

Tantárgyi koncentráció lehetősége:

Történelem. A térképen megvizsgálhatjuk, hogy az ország mely területein tudott véglegesen teret hódítani a reformáció. Segítséget nyújthat a térkép vizsgálata

II. József türelmi rendeletének értelmezése során is, amely utat nyitott a protestáns egyházak megerősödéséhez, miközben a katolikus rendek működését visszaszorította.

Rajz és vizuális kultúra. Művészettörténeti ismeretrészeknél alkalom nyílik a különböző templomok építészeti stílusának vizsgálatára, amelynek során nemcsak a korstílusok jegyei fedezhetők fel, hanem az is, ahogyan a felekezeti elvárások hatottak az építkezés módjára.

3. Magyarország nemzetiségi megoszlása a 20. század elején.

Ez a térkép is az 1910-es népszámlálás adatait ábrázolja. A színkulcs a vármegyék területén a lakosság 50%-át meghaladó nemzetiséget jelöli. Itt is fel kell hívunk a gyerekek figyelmét, hogy ez nem jelenti azt, hogy az adott vármegyén belül egy-egy településen nem élhettek más nemzetiségűek, de a könnyebb értelmezhetőség miatt csak a többségi nemzetiség jelenik meg az ábrázoláson. Megkönnyíti az értelmezést a népszámlálási adatok alapján megrajzolt kördiagram. A cigány nemzetiség előfordulásának sűrűségét a vármegyéken belüli alapszínen jelölt pontozás mutatja.

Feladat:

Hasonlóan a vallásfelekezeti megoszlás térképéhez, itt is keressék meg a gyerekek a lakóhelyüket, és azonosítsák be a többségi nemzetiség alapján településeiket. Járjanak utána, hogy milyen más nemzetiségű emberek élnek még falujukban vagy városukban. Jegyezzék le a füzetükbe ezek nevét és százalékos arányát az összlakossághoz viszonyítva. (Sok településen működik kisebbségi önkormányzat, akik pontos felvilágosítást tudnak adni a nemzetiségi megoszlás arányáról.) Minden gyermek határozza meg saját nemzetiségi identitását, és a tankönyv elején szereplő családfa rajzolásánál arról is érdeklődjenek, hogy az előző generációknál előfordult-e más nemzetiséghez tartozó tag a családban.

A feladat elsődleges célja, hogy erősítse a gyerekek identitástudatát. Ugyanakkor legyenek tisztában azzal, hogy közvetlen környezetükben milyen nemzetiiségek élnek még, akik ha nyelvüket már nem is beszélik, de őrzik még összetartozásukat erősítő saját szokásaikat. Tudatosítsuk bennük, hogy bizonyos szokások meglétét nemcsak a vallási, de a nemzetiségi hovatartozás is meghatározhatja.

Hasonlítsák össze a gyerekek ezt a térképet a vallásfelekezeti megoszlást bemutató térképpel, és közösen beszéljék meg, hogy észrevesznek-e valamilyen összefüggést a nemzetiségi megoszlás és a vallási hovatartozás között. (Pl. a németek, szlovákok többnyire evangélikusok, a szerbek a görögkeleti valláshoz tartoznak.)

Tantárgyi koncentráció lehetősége:

Magyar irodalom. Szent István intelmeiben az idegenek megbecsülésére történő utalás elemzésekor a térkép vizsgálata segít megérteni, hogy mit takarnak államalapító királyunk gondolatai a sokszínű, gazdag kultúrájú ország erősségéről.

Történelem. A tatárjárás utáni, vagy a Rákóczi szabadságharcot követő időszakra jellemző elnéptelenedés ellensúlyozására történt betelepítések, illetve betelepülések területeit összevethetjük a nemzetiségi területekkel, amelyről azt is leolvashatjuk, hogy milyen irányból érkeztek az elnéptelenedett országrészekre.

4. Településtípusok.

A tankönyv a tantervi követelményekhez igazodva nem tartalmazza a települések szerkezetére vonatkozó ismereteket. Az atlasz azonban lehetőséget biztosít arra, hogy bemutassuk a Magyarországon előforduló legjellemzőbb településtípusokat.

A falvak szerkezetét elsősorban a földrajzi környezet és a gazdálkodás módja határozza meg. A falu formája sokszor elárulja a település létrejöttének idejét, illetve a fennállása alatt megért sorsfordulatokat. A térkép segítségével a következő településtípusokat ismerhetjük meg.

A csoportos települések közül először a szabálytalan elrendezésű falvakat tárgyaljuk. A *halmazfalu* a települések egyik ősi formája, amelynek zezzugos utcái vannak, telkei szabálytalan alakúak, házai szabálytalan összevisszaságban állnak. Ilyen a legtöbb település ősi magja. A *szálláskertes településeken* a lakótelkek és a gazdasági udvarok csoportja térben elkülönült egymástól. A lakóházak gyakran kerítetlen, halmazos elhelyezkedésű telkeken álltak a település közepén. A másik beltelek a gazdaságvitelhez szükséges épületekkel a lakótelep mellett vagy távolabb helyezkedett el. Ez a településforma elsősorban az Alföldön volt gyakori, de napjainkra már nagyrészt megszűnt. A szabályos faluformák egyik csoportja a *szalagtelkes falu*, ahol az egymás mellett fekvő hosszú, keskeny telkek hosszanti oldalukkal érintkeznek. A Kárpát-medence minden vidékére jellemző faluformának több változata is ismert. Az *orsós utcájú falu* szalagtelkei egy térszerűen kiszélesedő, majd fokozatosan újra elkeskenyedő utcát fognak közre. A középső téren legtöbbször a templom áll. A felföldi városok (Kassa, Eperjes, Szepsi) középkori eredetű középső része orsós utcájú, de Hollókő is szép példája ennek a településtípusnak. Az *úti* (út menti) *falvak* két sor szalagtelke egy, a településen átfutó országút két oldalán helyezkedik el. A *leágazó-úti* (útféli) *falvakon* pedig egy országútról leágazó mellékút vagy bekötőút halad keresztül. Az úti falvak az Alföld nagyfalvas területeit kivéve mindenhol jellemzőek. A *völgyi* (patak menti) *falu* beltelkeinek rendjét pedig a közrefogott patakmeder határozza meg. Hegyvidéki települések szűk völgyeiben gyakori. A sakktábla alaprajzú *tervezett falvakat* párhuzamos és derékszögű utcák által körülvárt téglalap alakú telektömbök alkotják. Ezek a települések nagyszámban a 18. században jöttek létre a Bánságban, Bácskában és a velük érintkező dél-alföldi területeken. A csoportos települések és a szórványtelepülések között átmenetet képeznek a *szeres települések*, amelyek egymástól elhatárolódó, de egy közigazgatási keretbe tartozó házcsoportokból állnak. Ez a településforma az Őrségben (*szeres*), és a Göcsejben (*szeges*) jel-

lemző. A *szórványtelepülések* (tanyák) telkei, udvarai között szántóföldek, rétek, szőlők, erdők, legelők területnek el. A lakóházak több száz méteres vagy kilométeres távolságban állnak egymástól. Tanyák elsősorban az Alföldön alakultak ki.

Feladat:

Közösen vizsgáljuk meg, hogy a gyerekek lakóhelye melyik településtípushoz tartozik, illetve a különböző korszakokban létrejött részeire melyik faluforma jellemző.

5. Építkezési módok a természeti körülményeknek megfelelően.

A térkép a tankönyv által is részletesen tárgyalt négy nagy házterület természeti körülményei által meghatározott építkezési módot szemlélteti az alapanyagok megmunkálásának és felhasználásának ábrázolásával. A gyerekek láthatják a rajzokon a rendelkezésre álló építőanyagokból történő építkezés folyamatát. Az Alföld kevés erdővel rendelkező, vízjárta, sík területein elsősorban a földfalak építése volt jellemző. A térkép a vertfal, a vályogfal és a favázás sövényfal készítését mutatja be. A Dunántúl és Erdély fában gazdag vidékein a boronafalú házak terjedtek el. A felvidéki tájakon fa-, kő-, sövény- és földfalak egyaránt előfordultak.

Tetőfedéshez szintén olyan anyagot használtak, ami rendelkezésre állt az adott területen. A csapadékosabb, hűvösebb éghajlatú domb-, hegyvidékeken elsősorban rozst termeltek. Ezt a búzánál hosszabb szárú kenyérgabonát kézzel csépelelték ki, így szalmája alkalmas volt tetőfedésre. Ezeken a területeken tehát főleg a zsúpfedél volt jellemző. Az alföldi búzatermesztés szemkinyerési eljárása, a nyomtatás során az amúgy is rövidebb szálú szalma összetöredezett, így ezen a területen gyakoribb volt a náddal történő tetőfedés. A keleti házterület gabonatermelésre alkalmatlan magas hegyei között pedig a fabőséget kihasználva gyakran készítettek zsindelyt a tetőfedéshez.

Feladat:

Elemezzük közösen a rajzokat és tárjuk fel az adott terület természeti jellemzőit. Gyűjtsük össze, hogy ilyen környezetben milyen alapanyagok állnak rendelkezésre. Hasonlítsuk össze eredményeinket a következő térkép vagy a tankönyv rendszerező táblázatának első sorával. A gyerekek ennek alapján fogalmazzák meg, hogy száz évvel ezelőtt az ő településükön milyen építőanyagokhoz juthattak hozzá elődeik.

A feladat célja, hogy a gyerekek számára egyértelműen kiderüljön az összefüggés a természeti környezet és az építkezés módja között. Legyenek képesek önállóan megfogalmazni, hogy a paraszti életmód egyik fontos jellemzője a környezettel való teljes összhang és a rendelkezésre álló lehetőségek hasznosítása.

Tantárgyi koncentráció lehetősége:

Földrajz. Egy építkezési mód elterjedési területének vizsgálata során feltárt természeti körülményeket összevethetjük a földrajzórán tanult táji jellemzőkkel, a domborzati viszonyokkal, a növénytakaróval.

Technika. A gyerekek megismerhetik a falrakási módok több típusát is a térkép segítségével, amelyet makettek készítése során ki is próbálhatnak.

6. A magyar népi építészet táji jellemzői.

A tankönyv négy házterület jellemzőit mutatja be részletesen, az atlaszban azonban a néprajzi szakirodalom által meghatározott mind a hét házterület ábrázolására lehetőség nyílik. Így nemcsak teljes áttekintést tudunk adni a tárgyalt témáról, hanem a gyerekek is könnyebben el tudják helyezni ismereteiket ebben a rendszerben. A térkép bemutat minden jellegzetes háztípust a jellemző tüzelőberendezéseikkel együtt. A szélesebb elválasztó sávok a tankönyvhöz hasonlóan itt is az átmeneti területeket jelölik, ahol két szomszédos házterület jellemzői vegyesen fordulhatnak elő az épületeken. A háztípusok hasonló, illetve eltérő jegyeinek összehasonlítását segíti a lap alján lévő összefoglaló táblázat.

Feladat:

Keressék meg a gyerekek a térképen a saját településük helyét, és állapítsák meg, hogy melyik házterülethez tartozik. Készítsenek rajzot vagy fényképet falujuk legöregebb lakóházáról, és ragasszák be a füzetükbe. Gyűjtsék össze azokat az adott házterületre vonatkozó jellemzőket, amelyek még felfedezhetők ezen az épületen, és érdeklődjék meg, hogy az eltérések milyen időszakban történt átépítés során keletkeztek.

Keressenek olyan fényképeket, könyvekben szereplő képeket, amelyek a 19. század végén, 20. század elején épült parasztházakról készültek. Együtt olvassuk le ezekről a képekről a házak külső jellemző jegyeit, majd határozzuk meg, hogy ezek alapján melyik házterülethez tartozhatnak. Ha ismerjük a ház származási helyét, a térképen könnyen beazonosíthatjuk a területet.

A feladat célja, hogy a gyerekek ismerjék saját településük népi építészetének jellemzőit, felismerjék a változásokat, az átalakulás folyamatát. Külső jegyek alapján képesek legyenek meghatározni egy-egy épület hozzávetőleges előfordulási helyét.

Tantárgyi koncentráció lehetősége:

Technika. Az építkezés témakör ismereteinek könnyebb elsajátításában, azok szemléltetésében nyújthat segítséget a térképen látható épületek formai jellemzőinek, falazatának, tetőszerkezetének elemzése.

Rajz és vizuális kultúra. Az épületek rajzolása előtt érdemes megnézni, hogy milyen háztípusok fordultak elő Magyarországon, és ezeknek milyen szembeötlő külső jegyei ragadják meg a gyerekeket. A táblázatban összefoglalt jellemzők alapján maguk is tervezhetnek olyan házakat, amelyek egy-egy házterület külső jegyeit hordozzák magukon.

7. Cserépedények.

A konyha bemutatásakor a gyerekek részletesen megismerhetik a főzés, sütés, tálalás, és ételkészítés cserépedényeit. Ezek az edénytípusok jelennek meg

a térképlapon is néhány jelentősebb fazekasközpont megjelölésével. Így lehetőségünk nyílik arra is, hogy megismerjük az adott település cserépedényeinek jellemző forma-, és motívumkincsét, színvilágát. A tankönyvben szereplő edényrajzok közül néhány származási helyét megkereshetjük a térképen, és összehasonlíthatjuk az edények színezését, mintázatát. Így könnyebben kiemelhetjük egy-egy település fazekasságának jellemző jegyeit. Feltárhatjuk, hogy hol alkalmaztak csak geometrikus mintázatot, hol kedvelték a virág-, és állatmotívumokat (elsősorban madarábrázolást), illetve ezek stilizált változatait.

A jellemző színhasználat vizsgálatakor megemlíthetjük, hogy a fazekasok maguk készítették a mázakat a környéken megtalálható, kitermelhető festékföldekből. Ezek választéka meghatározta a területre jellemző színeket is.

Feladat:

A gyerekek által behozott cserépedényeket meghatározásuk után (az edény neve, a használat módja, alkalma stb.) összevethetjük a térképen látható edényrajzokkal. Ha nem ismert az edény készítésének helye, kereshetünk hasonlóságot a motívumokban, a színezésben, amely segíthet az edény hozzávetőleges származási helyének kiderítésében. Természetesen érdemes ilyenkor beszélni a közelben lévő rendszeres kirakodóvásárokról is, és megvizsgálni, hogy mely körzetből érkeztek ide árusok. A legtöbb fazekasmester évről évre ugyanazokat a vásárhelyeket kereste fel portékájával, amelyek nem estek túl messze lakóhelyétől. A cserépedények szállítása nagy figyelmet, gondosságot igényelt, hosszú úton könnyebben sérültek.

Tantárgyi koncentráció lehetősége:

Történelem. A magyar paraszti kerámiára a 18. századtól hatást gyakorolt a habán kerámia szín- és formavilága. A fehér alapon gazdag színvilágú ónmázás edények ólommázás változatait magyar fazekasok is készítették. A habánok, a reformáció radikális, plebejus irányzatát követő vallási felekezet tagjai, akik vallási üldöztetésük miatt a 16. század közepén Dél-Tirolból Morvaországba, majd Magyarországon Pozsony, Nyitra, Trencsén megyébe, Sárospatakra, illetve Erdélybe telepedtek át.

Magyar irodalom. Irodalmi alkotásokban gyakran előfordul a paraszti konyha cserépedényeinek neve, amelyek könnyebben értelmezhetőek a térkép rajzainak segítségével.

8. Bútorok.

A szoba berendezésénél megismert bútorok főbb típusait szemlélteti a térkép a ruha- és edénytárolókon át az ülőbútorokig. A rajzok alatt a bútorok fellelési helyét olvashatjuk. A térképen megjelölt jelentősebb asztalosközpontokkal összevetve következtethetünk a készítésük helyére is. A bútorok díszítési módjainak bemutatása során felvázolhatjuk azok történeti megjelenésének folyamatát is.

Kezdetben mindennemű bútorkészítéssel az ácsok foglalkoztak, majd kialakult az önálló bútorkészítő háziipar. Az ácsolt ládák már a 14. századtól elterjedtek a magyar parasztság körében. Elsősorban ruhásládának, nagyobb méretű változatait gabonátárolónak használták. A ruhatároló ládákat vésett geometrikus mintákkal díszítették, a növényi motívumok csak később, a 19. század második felétől jelentek meg. A fa színezéséhez növényi festőanyagokat alkalmaztak. Az alapot például égerfakéreg főzetével vörösre pácolták, a mintázatot cserlével feketítették.

A festett bútorok jelentősége az asztalosmesterek bútorkészítésével nőtt meg. A fenyőfát használó vidékeken a festés elsősorban a nyersanyag hibáinak leplezését szolgálta. A bútorokat virágozással díszítették, amelyhez eleinte földfestékeket, a 19. századtól pedig gyári előállítású festékeket alkalmaztak. A díszítést legtöbbször specialista asszonyok végezték. A festett bútor tetszetős és olcsó volta miatt hamar tért hódított a magyar parasztság körében.

Feladat:

A gyerekek keressék meg a térképen a bútorok származási helyeként feltüntetett megyét, és figyeljék meg, hogy melyik bútorkészítő központhoz van legközelebb. Fedezzenek fel hasonlóságot az egy-egy központ környezetéből származó bútorok mintázatában, színezésében.

Tantárgyi koncentráció lehetősége:

Rajz és vizuális kultúra. Az ácsolt láda mértani jellegű díszítőelemei között gyakori a sematizált emberábrázolás (háromszög és kör kombinációja), illetve a körző segítségével kialakított, körbe foglalt forgórózsa (rosetta). A geometrikus mintákkal történő díszítés megfigyelése után a gyerekek maguk is tervezhetnek hasonló mintasorokat.

A festett bútorok motívumkincsét elemezve a virágozás két változatát figyelhetjük meg. Az egy szárból szerteágazó szimmetrikus virágmotívumok gyakran egy vázából vagy virágalapból emelkednek ki, önálló bonyolult és ismétlődő kompozíciót alkotva. A másik változatban a virágok egy inda mentén, szintén szimmetrikusan, meghatározott ritmusban helyezkednek el, és gyakran megjelennek mellettük szórt virágok is. Ezeket a motívumszerkesztési módokat a rajzolás és a festési technika alkalmazásával egyaránt kipróbálhatjuk sorminták, terülő díszek tervezésénél.

9. Szóttesek és hímzések.

A régebbi eredetű szóttesek és a gazdag mintázatú hímzések igen nagy változatosságot mutatnak. Ezekből ad ízelítőt a térkép.

A tisztaszoba textíliái között a szedetttes szóttesek rúdra való kendőként, díztörülközőként, abroszként, ágytakaróként fordultak elő. Ezeket többnyire takácstól vásárolták, mivel bonyolult készítési technikájukhoz nem volt alkalmas a parasztszövőszék. Természetesen voltak vidékek, ahol az asszonyok maguk is

meg tudták szőni a gazdag mintázatú szőtteket. Háziiparként működve többnyire takácsszövőszéket használtak például a beregi falvakban.

Az a vidék, ahol díszes szőtteket készítettek, többnyire a hímzésben is kiemelkedett. A szőttek komoly eszközigényével szemben a hímzéshez nem kellett más, csak tű és színes fonal, amellyel utólag vitték fel a megszőtt anyagra a mintát. A tisztaszoba szinte minden textíliáját díszíthették hímzéssel.

Egy település, vagy gyakran egy nagyobb néprajzi táj saját motívumkinccsel rendelkezett, amelyet a vidékre jellemző többnyire 2–4 szín használatával alakítottak ki. Az asszonyok emlékezet után, a helyi hagyományokat követve híméztek a mintákat.

Feladat:

Kérjük meg a gyerekeket, hogy hasonlítsák össze a szőttek, hímzések motívumszerkesztését a bútorfestésnél megismert díszítő eljárással. Vegyék észre, hogy mindkét esetben jellemző a szimmetria, a minták szabályos ritmus szerinti ismétlődése.

Ha valaki a tanulók közül hoz az órára szőtest vagy hímzést, keressünk hasonló mintázatú, vagy színezetű textíliát az atlasz képei között.

Tantárgyi koncentráció lehetősége:

Rajz és vizuális kultúra. A bútorfestésnél megismert geometrikus mintázat, illetve a virágozás mellett a hímzések és a szőttek gyakori motívuma a madár. Hasonlítsuk össze az atlasz képein szereplő madárábrázolásokat (Rábaköz, Decs, Szakmár, Hódmezővásárhely, Debrecen), és figyeljük meg, hogy minden esetben egy virágmotívum részeként jelennek meg.

Tervezzenek hasonló motívumokat a gyerekek, és az előre kiválasztott színek segítségével színezzék vagy fessék a madár- virág kompozíciót. A motívumszerkesztésben ügyeljenek a szimmetriára, ismétlődő motívumok esetén a minták megfelelő ritmusára.

10. Néhány magyar táj népviselete.

Az atlaszban a teljesség igénye nélkül megjelenik néhány olyan magyar népviseletet, amely valamely jellegzetes ruhadarabja alapján figyelemre méltó lehet. Minden viseletnél elsősorban ezeket az érdekességeket emeljük ki.

A Rábaközben leggazdagabb a *kapuvári* viselet, amelynek polgárosult női változatában a derékvonalat a természetesnél magasabbra helyezték. Az asszonyok a konty fölött drága, gépi hímzéses fehér túll- vagy batisztkendőt viseltek. A Garam mente jellegzetes rövid szoknyás, hosszított derekú női viselete terjedt el például *Kéménden*, amit úgy értek el, hogy a vállpántos farpárnát (*pojándli*) 15–20 cm-rel a derék alá helyezték, és erre akasztották rá a ráncos szoknyákat (*kurta szoknya*). *Kazáron* a Nógrád megyei palóc népviselet egyik jellegzetes változatát találjuk, amelyben fontos szerepe van az új asszony arany-, ezüstcsipke főkötőjének. Az ország legpompásabb viselete volt a *sárközi*, amelynek anyagát Lyonból hozat-

ták. Ezt mutatja be a *bátai* viselet. Jellemző a hímzett bársony- vagy bőrpapucs-hoz hordott bütykös harisnya. A nők pruszlík helyett 3–4 háromszögre hajtott vállkendőt viseltek. Az *érsekcsanádi* viselet a sárköziéhoz hasonló, de annak egy szerényebb változata. Itt a nők pénzérmekekből készített nyakéket (*lázsiás*) viseltek, a fejükön hordott fátyol (*tekerődző bíbor*) végét gyakran hímezték. *Csököly* a fehér, vagy sáfránnyal sárgára színezett gyászöltözetéről vált ismertté. A *kalocsai* viselet a két világháború között élte virágkorát. A nyári fehér gyolcs öltözetdarabokat gazdagon hímezték. Jellegzetes a nők egyenes, két alsó sarkán lekerekített hímzett köténye. *Makón* az alföldi római katolikus mezővárosok polgárosult népviselete jellemző, éppúgy, mint *Jászberényben*. Itt a menyecskék a kontyukra erősített főkötőre fehér csipkefátylat tettek, amit a nyakukon piros szalaggal lazán átkötöttek. A református alföldi mezővárosok jellegzetes viselete található *Debrecenben*. A nők karcsú derekú, hosszú szoknyát viseltek. A férfiak kék vagy fekete posztóruháját fémgombokkal díszítették, struccollas kalapot hordtak. A *tiszaháti* népviselet nagyon hasonlított a debrecenihez. A *mezőkövesdi matyó* viseletben a férfinépek lobogós ujjá rendkívül gazdagon hímezték. Csúcsos kis kalapot, lehajtott gallérú posztómellényt és kötényt (*surc*) viseltek. Az erdélyi viseletek közül kiemelkedik a *torockói* nemes kelméivel, az úri-polgári ruhatárhoz közelálló darabjaival. A férfiak abaposztóból készült csizmanadrágot, a borjúsájú ing fölé bunda-lajbit viseltek. A lányok aranycsipkével borított fekete bársonykoronáját hímzett szalagokkal aggatták körül. A *kalotaszegi* viselet jellegzetes női ruhadarabja a muszuj. Ez a fekete klottból készült, ráncokba szedett, alján széles színes posztóbéléssel díszített szoknya elől nincs összevarrva. Két alsó csücskével az övbe tűzve viselték. A *székelyföldi* férfiak posztóból készült harisnyája a Mária Terézia által felállított határőrszervezet előírásai alapján szinte egyenruhává vált, amelyen a posztószegés színei a katonai besorolást jelölték. A moldvai *csángó* nők a főkötőre (*kerpa*) *kerparuhát* borítottak, hosszú inget és gyapjúszőttes lap-szoknyát (*katrinca*) viseltek, amit háziszövésű keskeny öv (*bernéc*) fogott össze. A férfiak is hosszú, kívül viselt inget hordtak.

11. Munkamegosztás a paraszti gazdaságban.

Ez a térkép az éves paraszti munka legfontosabb területeit ábrázolja. A gabonamunkák közül a szemkinyerési eljárások jelennek meg, amelyek a természeti körülményekhez történő igazodást szemléltetik.

Az alföld száraz, meleg vidékein elsősorban búzát termesztettek. Itt a gabonaföldek végén készítettek sérűt, és a szabad ég alatt, lovak segítségével, nyomtatással nyerték ki a gabonaszemeket a kalászbokból. A Felföld csapadékosabb, hűvösebb éghajlatú területei inkább a rozstermesztésnek kedveztek. A learatott gabonát igyekeztek mihamarabb fedett helyre szállítani. A nagyméretű csűrökben kézzel csépezték ki a rozskévéket, amelyeknek szalmáját tetőfedéshez (*zsúp*) használták.

A Tokaj környéki hegyvidék rendkívül alkalmas szőlőtermesztésre és minőségi bor készítésére. Ezért jelenik meg ezen a vidéken a paraszti munka másik jelentős területe, a szőlőművelés. Természetesen ezenkívül számtalan neves borvidéken, és minden arra alkalmas területen, még az alföldi homokbuckákon is folyt szőlőtermesztés, eltérő minőségű eredménnyel.

Az erdélyi hegyvidékek csapadékos hűvös időjárása főleg az állattartásnak kedvezett. A legelők nyáron ellátták a nyájakat, a kaszálók pedig a téli takarmányozáshoz szükséges szénát biztosították. Ezen a területen a szénagyűjtés legalább olyan fontos feladat volt, mint a síkvidékeken az aratás.

A térkép két oldalán a földrajzi helyhez nem köthető, mindenütt jelenlévő munkák nemek szerinti megoszlása követhető nyomon. A nők feladatai közé tartozott a család élelmezése (főzés, kenyérsütés, a baromfik ellátása), a családtagok ruházatának előállítás (kendertermesztés, fonalkészítés, szövés, a vászonruhák megvarrása), és a részvétel a mezőgazdasági munkában, a vetemények gondozása. A férfiak elsődleges feladata a mezei munka elvégzése, az állatok gondozása volt, de ők gondoskodtak a ház körüli tevékenységek ellátásáról, a szerszámok javításáról is.

Feladat:

A gyerekek a tankönyv segítségével részletezzék tovább a nemek szerinti munkamegosztást a korok szerinti feladatok elkülönítésével. Az atlasz képeit kiegészítve a vázlatfüzetükbe rajzolják le, hogy az ő korosztályuknak és nemüknek megfelelően milyen munkát kellett volna elvégezniük egy hagyományos paraszti családban. Keressék meg a térképen saját településük helyét, és határozzák meg, hogy a középén látható képek által ábrázolt főbb gazdasági tevékenységek (gabonatermesztés, állattartás, szőlőművelés) közül melyik volt jellemző az ő szülőföldjükön a 20. század elején.

Tantárgyi koncentráció lehetősége:

Földrajz. Beszélgessünk egy adott terület éghajlati viszonyai és az ott termelhető növények igényeinek összefüggéséről. Hogyan határozza meg a természeti környezet és az időjárás a gazdálkodást?

12. Gazdasági épületek: udvari terménytárolók, istállók, ólak.

A gazdálkodó ember életmódjának legfontosabb tartozékai voltak a gazdasági épületek. A cséplés, a gabonátárolás helye, az állattartás épületei legalább akkora vagy nagyobb helyet foglaltak el a telken, mint a lakóház. A térkép a csűr, a terménytárolók (gabonás, hombár, szuszék, góré), az istálló és az ólak különböző formáit mutatja meg az ország különböző vidékein. A gyerekek ízelítőt kapnak az azonos funkciójú építmények tájanként eltérő változataiból.

Feladat:

Kutassák fel a gyerekek, hogy saját településük portáin milyen gazdasági épületek állnak, illetve a 20. század első felében milyen gazdasági épületek voltak

jellemzőek. Készítsenek fényképet vagy rajzot elsősorban a régebbi épületekről, és ragasszák be a füzetükbe. Írják alá, hogy mi az épület neve, mire használják most, mire használták régen. Vessék össze a térkép rajzaival és keressenek hasonlóságot.

A feladat célja, hogy a gyerekek ismerjék meg a gazdasági épületek különböző típusait, és tárják fel, hogy lakóhelyükön milyen gazdasági épületek találhatók, illetve milyenek maradtak meg a 20. század elejéről.

Vizsgálják meg, hogy ezek az épületek milyen anyagból, milyen módon készültek, van-e hasonlóság a házépítési technikával.

Figyeljék meg, hogy az állattartás épületei anyagukban, formájukban hogyan igazodnak a bennük tartott állatok igényeihez. A nagy testű jószágok tartására például gyakran a lakóházhoz hasonló erősségű építményeket készítettek, míg a szárnyasok ólja jóval egyszerűbb kivitelű volt. Ezzel kapcsolatban világítsunk rá az állatok haszna és értéke közötti különbségekre is.

Tantárgyi koncentráció lehetősége:

Magyar irodalom. Gyakran fordulnak elő irodalmi szövegekben gazdasági épületek nevei. Könnyebben megértik a gyerekek a magyarázatot, ha képen is meg tudjuk mutatni ezeket.

Technika. A grafikus ábrázolás lehetővé teszi, hogy az építmények szerkezetét megvizsgáljuk. Különösen jól elemezhető a csűr rajza, amelyen fel tudjuk tární az épületek faszervezetét. A sövényfalú, tapasztott gabonatarló makettjét el is készíthetjük.

Rajz és vizuális kultúra. Az anyagszerűség (vessző, deszka, szalma stb.) vonalas rajzzal történő ábrázolásához segítséget nyújthatnak a térkép ábrái.

13. Pásztorkodás.

A földművelés mellett a gazdálkodó élet másik nagy területe az állattartás. A nagyszámú nyáj, amelyet gazdáik pásztorokra bízta, rangot, vagyont is jelentett.

A térképen felül a tavasztól őszig az állatokat őrző pásztorok jelennek meg tekintélyük sorrendjében. A sor végén a szarvasmarhákat és a disznókat naponta a legelőre hajtó csordás és csürhész áll. Ők a pásztorok rangsorában legalul helyezkedtek el.

A térkép jobb szélén az ősi magyar állatfajtákat találjuk. A parlagi ló, a szürke-marha és a magyar fürtös juh mellett már csak a mangalica sertést tudjuk megmutatni. Elődjai, a réti, illetve a szalontai disznó már kihaltak.

A térképlap alsó részén balra a pásztorok, jobbra pedig a pásztorok kedvelt hangszerei láthatók. A különböző szilajon, félszilajon tartott nyájak más-más legelőt igényeltek. A lovak és a szarvasmarhák a szabad, nagy területű füves mezőket kedvelték. A juhokat nyáron a dúsabb fűű hegyi legelőkre is felhajtották. A disznók pedig a vaddisznókhoz hasonlóan a lápos réteket, makkoltatásra alkalmas erdőket kedvelték.

A térképen a nyájakat a pásztoraikkal mutató életképek mellett azok a jellegzetes tárgyak szerepelnek, amelyeket a pásztorok használtak, és legtöbbször maguk is készítettek, faragtak, díszítettek. A kanászoknak a baltára nemcsak a farkasok ellen volt szükségük, hanem a sokszor megvadult disznókat is ezzel tartották féken. A szaruból faragott sótartót, a vízmerítéshez, iváshoz használt fa ivócsanakot faragással díszítették. A csikósok a karikás ostor nyelét mives fémberakásokkal látták el, a gulyások az elhullott tülökből készítettek gazdagon díszített ivóedényt. A juhászok maguk faragták a kampós végű juhászbótot. A pásztorkészségben a tűzgyújtáshoz szükséges eszközök: a tűzcsiholó acél, a kova és a tapló tartására szolgáló bőrzacskó mellett bőrből készült bicskatok és gyakran fatokba helyezett tükör volt.

Feladat:

A gyerekek válasszák ki, hogy melyik pásztorkutya milyen nyáj mellett segítette a pásztorok munkáját. Tulajdonságaik alapján indokolják meg a választást.

Beszélgessünk közösen a pásztorok tárgyairól. Melyik milyen anyagból készült, mire használták?

Tantárgyi koncentráció lehetősége:

Történelem. A pásztorkodó életforma kapcsán a téli, nyári legelők, szállások megismerésének útján bemutatathatjuk őseink életmódját.

Rajz és vizuális kultúra. A pásztorfaragások díszítményeit felhasználva a gyerekek maguk is tervezhetnek, rajzolhatnak hasonló motívumokat.

14. A tavaszi ünnepkör szokásai.

Ezen a térképlapon a tavaszi népszokások meglétét vagy hiányát figyelhetjük meg az ország különböző területein. A virágvasárnapi szokások közül a kiszehajtást, a villőzést, illetve a barkaszentelést mutatja a térkép. A húsvéti ünnepkörből az ételszentelés, a határjárás és a locsolkodás szokása jelenik meg. A fehérvasárnapi komatálküldés, a Szent Márk-napi búzaszentelés után pedig a pünkösdi szokások: a pünkösödölés, a pünkösdikirályné-járás, a pünkösdikirály-választás látható a térkép archív fotóillusztrációin.

Nem jelöli a térkép külön jellel az országosan ismert népszokásokat, illetve a felekezetekhez köthető szokásokat, mert ezek a vallásfelekezeti térképen (4–5. oldal) nyomon követhetők.

A térkép mellett egy rövid összefoglaló táblázat is segít az egyes szokások elterjedési területének meghatározásában.

Feladat:

A fotók származási helyeként megjelölt megyét megkeresve a térképen a gyerekek a jelölések segítségével állapítsák meg, hogy még milyen más tavaszi népszokások éltek abban a megyében.

A megyénként színezéssel jelölt szokások (komatálküldés, kiszehajtás) területét vessék össze a vallásfelekezeti térképpel, és állapítsák meg, hogy milyen volt a többségi vallás ezeken a területeken.

Ugyanezt az összehasonlítást megtehetik a nemzetiségi térképpel is (6–7. oldal) minden szokással kapcsolatban. Megállapíthatják, hogy mely szokások voltak ismertek csupán egy nemzetiség körében, és melyeket gyakorolt egyszerre több nemzetiség is. Ebben az esetben fölfedezhető-e vallási azonosság?

Tantárgyi koncentráció lehetősége:

Ének-zene. Az énekórákon megtanult szokásdalok ismereti háttérét szemléltetesebben tudjuk bemutatni, ha azt is látják a gyerekek a térképen, hogy ezeket a szokásokat az ország mely területein gyakorolták.

Magyar irodalom. A népköltészet témakörben megjelenő szokásszövegek származási helyének beazonosításában segítségünkre lehet a térkép. Egyben azt is megfigyelhetjük, hogy ezen a területen milyen más népszokások éltek.

15. A téli ünnepkör szokásai.

A téli ünnepek, jeles napok közül megjelenik a térképen a katolikus vidékekre jellemző betlehemezés és a protestáns területeken élő kántálás szokása.

A Mikulás-járás és a Luca-napi szokások mellett a karácsony szentestéjén a házakat körbejáró pásztorok vesszőhordását, az István-napi regölést és az aprószenetek napján gyakorolt vesszőzést ábrázolja a térkép archív fotók segítségével.

Végül az óév-búcsúztató, újév-köszöntő szokások mellett a farsangi hagyományokra láthatunk példát.

Ez a térkép felépítésében teljesen megegyezik a tavaszi népszokásokat bemutató lappal. Az ott felsorolt feladatok és a tantárgyi koncentráció lehetőségei éppúgy alkalmazhatóak a téli ünnepkör szokásainak térképére is.

Néprajztudósok.

Az atlasz utolsó oldalán a 19–20. század fordulójának jeles néprajztudósai láthatóak. Sokan közülük más tudományterületek kiemelkedő kutatói is voltak.

A gyerekek rövid beszámolókbán mutathatják be életútjukat, kutatási területeiket, elért eredményeiket, megjelent műveiket. Ezeket az írásban is elkészített munkákat figyelembe vehetjük a tantárgyi teljesítmény értékelésekor.

A felkészüléshez elegendő információt tartalmaznak a *Magyar néprajzi lexikon* idevonatkozó szócikkei.

Célszerű egy-egy tudós életrajzát akkor bemutatni, amikor az általa kutatott területről esik szó az órán. Ehhez előre készíthetünk magunknak egy beosztást az egész tanévre vonatkozóan.

Ha órán nem jut idő a tudósok bemutatására, az elkészült beszámolókat összegyűjthetjük egy dossziéban, amit bárki elolvashat.

A kutatók ismerete más tantárgyak szempontjából sem elhanyagolható, hiszen közülük többeknek a nevével találkozhatnak a gyerekek magyar irodalom-, ének-zene-, művészettörténet-, természetismeret-órákon is.

Multimédiás oktatási segédanyag

A segédanyag bemutatása előtt röviden kitérek arra, hogy miért van létjogosultsága egy ilyen taneszköznek napjaink oktatásában.

A hagyományos nagycsaládban az együtt élő generációk természetes módon közvetítették a közösségi értékrendet, szokásokat a gyermekeknek, akik belenőttek a paraszti életmódba, játékaik során beletanultak a felnőttkorban rájuk váró munkákba.

A társadalom azonban ma már nem így működik. Ez az életforma az utóbbi évtizedek átlényegítő változásaival fokozatosan fellazult, s mindinkább elveszítette régi jellegét. A falu zárt, hagyományörző, közösséget és egyént formáló törvényeivel megszűnt létezni.

Az új életformák, a társadalom alakulása új falutípus születéséhez vezettek, amely a zajló, lüktető élet színtere lett. A nádfedeles, földfalú házak helyét kő- és téglapületek foglalták el, és az egykori festett tányéros, tulipános ládás lakásbelsőket is felváltották a modern, tévékészülékes, számítógépes otthonok.

Az üres lakásba hazatérő gyermek pedig már nem ülhet oda nagyszülei mellé, akik régen a közösségi normák elsődleges közvetítői voltak, mert gyakran távol élnek a családtól, vagy még maguk is dolgoznak a szülőkhez hasonlóan. Így a gyermek magányos óráit leginkább a számítógép előtt tölti, ami ismereteinek legfőbb forrásává vált.

Minden bizonnyal nem helyes, hogy így van, de a megváltozott világ ellen nem tehetünk semmit, ahogyan ezt máig aktuálisan Kodály Zoltán is megfogalmazta: *„A nép életéből lassan, de kérlelhetetlenül irtja a hagyományt maga az élet. Ezzel szembeállni, egy természetes folyamat elé gátat vetni hiábavaló törekvés volna. Most a művelt rétegen a sor, hogy felkarolja, megőrizze, élete cselekvő része legyen.”*⁴⁰⁷

Kodály felszólítását elsősorban az iskolának kell magára értenie, mert most az iskola kezében van a lehetőség, hogy ne hagyja feledésbe merülni azt a tudást, ami nemzeti kultúránk megmaradásának alapját képezi.

A hagyomány és a fejlődés nem csupán megfér egymás mellett, hanem a fejlett technika fontos eszköze lehet a tradíciók őrzésének, közvetítésének.

Mende Község Önkormányzata és a Géza Fejedelem Általános Iskola egy Európai Unió pályázat elnyerésével lehetőséget teremtett arra, hogy a meglévő taneszközök köre bővülhessen.

A Nemzeti Tankönyvkiadó taneszközcsaládjához kapcsolódva született meg az a multimédiás oktatási segédanyag, amely a tankönyvek tematikáját követve szélesebb körű szemléltetési lehetőséget biztosít az általános iskolai hon- és

⁴⁰⁷ KODÁLY Z. 1965. 518–519.

népismeret tanításához. A modern kor eszköze, a számítógép közvetítő szerepe vonzóbbá teheti a hagyományos ismereteket a gyerekek számára is.

A két CD-n megjelent hon- és népismeret oktatási segédanyag tartalmazza a keverttantervi követelménykehez igazodó ismeretanyagot, amely a tanórai szemléltetés és az oktatási folyamat segítése mellett a tanulók önálló ismeretszerzésében is alkalmazható.

Mindkét CD tartalmilag hasonló felépítésű és egységes megjelenésű. A témakörök grafikus háttérét stilizált szűrhimzések és kékfestő minták alkotják. Minden témakör megjelenésekor a háttérben hangszeres népzene szól, amely kikapcsolható, ha a program nézőjét zavarja.

A főoldalon megjelenő képekre kattintva érhetjük el a kiválasztott témákat, amelyek az ötödikes CD-n a ház, a konyha, a szoba, hétköznapiak a házban és a téli ünnepek, a hatodikos CD-n pedig a paraszti munka rendje, a falu közössége, az életfordulók és a tavaszi ünnepek.

Egy témakört kiválasztva először a szöveges ismeretanyagot olvashatjuk el, amelyet témánként változó keretmotívum különít el a menüpontoktól. Ebben az ismeretrészben az aláhúzott szavakra kattintva szövegillusztráció jelenik meg, amely lehet néprajzi gyűjtés, népköltészeti alkotás vagy szépirodalmi idézet. A kis fényképezőgéppel megjelölt szavakra kattintva fotóillusztrációt hívhatunk elő.

A szöveggyűjtemény és a fényképgyűjtemény külön is megtekinthető. A szöveggyűjteményben külön találjuk a néprajzi gyűjtéseket, a népköltészeti alkotásokat és szépirodalmi idézeteket.

A fotókat megkereshetjük cím szerint, vagy mozaikszerű elrendezésben egyszerre áttekinthetjük a témakör teljes képi illusztrációjának anyagát. Mindkét esetben a fényképekre kattintva felnagyíthatjuk azokat, illetve diavetítés formájában is levetíthetjük a képeket.

Minden témához film- és dalgyűjtemény is kapcsolódik. Mivel ezek saját hanggal rendelkező gyűjtemények, rájuk kattintva az aláfestő zene automatikusan elhallgat. A filmgyűjteményben a két CD-n megjelenő 9 témakörhöz 15 film, illetve filmrészlet kapcsolódik, amelyek többségében az 1940–1950-es években készültek, és munkafolyamatokat, illetve népszokásokat mutatnak be.⁴⁰⁸

A dalgyűjteményben szintén a témakörhöz kapcsolódó népdalok szerepelnek egy kislány előadásában. A hasonló korú előadót meghallgatva talán a gyerekek is szívesebben megtanulnak és el is énekelnek egy-egy népdalt.

Minden téma végén egy feladatsor található, amely lehetőséget ad az ismeretek ellenőrzésére. Továbbhaladásra csak a feladat megoldása, illetve ellenőrzése után van lehetőség, de ezután visszatérni és javítani a helytelen választ már nem lehet. A feladatok minden elindítás esetén átrendeződnek, és újabb felállásban kerülnek a program nézője elé. Így a helyes válaszok nem rögzülnek automa-

⁴⁰⁸ Az archív fotók és filmek a Néprajzi Múzeum gyűjteményeiből származnak.

tikusan többszöri megnézés esetén sem, folyamatosan gondolkodásra készítetik a tanulókat. A teljesítmény szöveges értékelése az elért pontok alapján három kategóriában történik:

- Nézd át újra ezt a fejezetet, még van mit pótolnod!
- Már sok mindent tudsz, de nem árt az ismétlés.
- Gratulálok! Ebből a témából alaposak az ismereteid.

A multimédiás segédanyag sokrétűen hasznosítható az oktatási folyamatban. Tanítási óra keretében új ismeretanyag feldolgozása során használhatjuk képanyagát, dalanyagát, levetíthetjük a témához kapcsolódó filmet. Rendszerező, összefoglaló órán közösen megoldhatjuk a feladatokat, ezzel nemcsak átismételjük a témakör ismereteit, de egyben ellenőrizhetjük is, hogy a tanulók milyen mértékben sajátították el azokat.

Önálló tanulás esetén a diák az ismeretanyag olvasásakor azonnali segítséget kap a könnyebb értelmezéshez a szövegből előhívható archív fotók megtekintésével. Tovább bővítheti ismereteit a szintén a szövegből előhívható néprajzi gyűjtések, népköltészeti alkotások, kapcsolódó szépirodalmi idézetek elolvasásával. Egyedül is ellenőrizheti tudása mértékét a feladatok megoldásával.

A 7. és a 8. évfolyam tankönyvei

A *Nemzeti Alaptanterv*ben megfogalmazott kiemelt fejlesztési feladatok az alapfokú oktatás egészére érvényesek, de a kerettantervi tantárgyasított hon- és népismeret modul csak az ötödik és a hatodik⁴⁰⁹ évfolyamon jelenik meg. A Mendei Géza fejedelem Általános Iskolában helyi tantervvel iktatták be a hetedik és a nyolcadik évfolyam tanrendjébe is a néprajzi ismereteket közvetítő órákat. Az 5. és 6. évfolyam hon- és népismeret könyveire és segédanyagaira országszerte van érdeklődés, és az alsó tagozatos magyaroktatás kereteibe is beilleszthetők a néprajzi ismereteket tartalmazó tankönyvek. Ezzel szemben a 7. és 8. évfolyam tankönyvei nem kapcsolhatók külön tantárgyhoz, illetve egyik tantárgy sem tudja befogadni a könyvekben megjelenő ismereteket. Mivel olyan egyedi tananyagról van szó, amely a központi tantervi előírásokban nem szerepel, ilyen módon tankönyvkiadó sem vállalta fel a tankönyvek kiadását, a Géza Fejedelem Általános Iskola fedezte a nyomdaköltségeket.

A két évfolyam tankönyve hasonló felépítésű. Minden lecke végén egy kérdőszó segít áttekinteni a tananyag lényegét, egyben annak ellenőrzésére is alkalmas, hogy mennyire sikerült elsajátítani a legfontosabb ismereteket. A 13–14 éves korosztály életkori sajátosságainál fogva már képes önálló anyagfeldolgozásra, lényegkiemelésre, összefüggések megállapítására. A csoportosan végzett munka helyére nagyobb mértékben lép az egyéni feladatmegoldás, az önálló felkészülés alapján történő beszámoló egy-egy anyagrészből.

⁴⁰⁹ 2013-tól már csak az 5. évfolyamon.

Mindkét évfolyamon fontos szerepet játszanak a témákhoz kapcsolódó személyek. Az óra menetében rendszeresen helyet kap a tananyag vonatkozó részeinek irodalmi szövegekben való felismerése, értelmezése, vagy néprajzi leírások forrásként történő használata. Az ismeretanyag ilyen módon történő kiegészítése az évek során kialakult készségek mozgósítását, az órai aktivitás növelését szolgálja. Ez a gyakorlat a tanulóknak komoly segítséget jelenthet a későbbiekben a kétszintű érettségi vizsga feladatainak megoldásában, ahol fontos szerepet kapnak a forráselemzések, a meglévő ismeretek szintetizálását igénylő megoldások. Tehát a hetedik és a nyolcadik évfolyamon nemcsak a tananyag bővül, hanem a tanórák módszertani elemei is változnak, figyelembe véve a korosztályi jellemzőket.

A hetedikeselek tankönyve az *Élet a természetben* címet viseli. Elsősorban nem a gazdálkodó tevékenység során előállított, hanem a természetből a zsákmányoló gazdálkodás útján megszerzett javakat veszi sorra az első nagy fejezet, amely foglalkozik a gyűjtögetés különböző területeivel, a gyűjtögetett anyagok fajtáival, a gyűjtögető foglalkozásokkal. Megismerhetik a gyerekek a halászati és a vadászati módokat és eszközöket. A természetes anyagok megszerzése után azok feldolgozását mutatja be a kézművesmesterségeket tárgyaló fejezet. Egyes mesterségek termékeinek tárgyalásakor visszaülhetünk a korábbi években tanultakra, így lehetőség adódik a folyamatosan visszatérő ismétlésre, és egyben az ismeretek elmélyítésére. (A bútorművesség kapcsán például újra beszélhetünk a lakóház bútorairól, a takácsmesterség nyomán feleleveníthetjük a kenderfeldolgozásról tanultakat stb.)

Ugyanakkor a tanulók maguk is felismerik a specializálódás folyamatának jelentőségét, a gazdálkodó életmódból kiváló mesteremberek életvitelének megváltozását, a társadalom rétegződésének aspektusait. Mindez megalapozza a nyolcadik osztály tananyagát képező társadalomvizsgálatot.

Az *Élet a társadalomban* tankönyv a nyolcadikosok számára felvázolja a magyar nyelvterület néprajzi és táji csoportjait, bemutatja a velünk élő nemzetiségi és etnikai kisebbségek történetét, letelepedésük helyét, kulturális jellemzőit. Szóba kerülnek a vallási felekezetek és ezek összefüggése a nemzeti kisebbségekkel. Az előző évek során a magyar népi kultúrával úgy ismerkedtek meg a gyerekek, hogy a példákat elsősorban saját szülőföldjükéről vették. Nyolcadikban már pontosan értik, hogy ezek a kulturális elemek tájanként más-más formában jelentkezhetnek, amelyet befolyásolhat a természeti környezetből adódó életmódbeli eltérés mellett a lakosság nemzetiségi hovatartozása, vallása is. A több év alatt megszerzett ismeretek szintézise nyolcadik osztályban rendezi rendszerré a tudást, anyagot, olyan módon, hogy a tanulók maguk is képesek lesznek az ok-okozati összefüggések meglátására, megfogalmazására.

Nagyon fontos szerepet kap a térképhasználat, hogy a diákok térben is el tudják helyezni a tanultakat. A *Hon- és népismeret atlasz* mellett a nagyméretű fa-

litérkép⁴¹⁰ is fontos taneszköze minden órának. A tanulók a füzetükbe ragasztott vaktérképen is jelölik folyamatosan az új ismereteket.

A tananyag másik hangsúlyos egysége a paraszti társadalom 19–20. századi rétegződésének vizsgálata. Ezek az ismeretek segítenek megérteni a tanulóknak történelmi folyamatokat, társadalmi változásokat.

A hetedik és a nyolcadik osztályok tananyaga segítségével tudjuk a magyar népi kultúra rendszerben történő közvetítését beteljesíteni. A folyamatos visszacsatolásokkal, más-más aspektusban visszatérő ismeretanyagok segítségével kirajzolódik a tanulóknak a hagyományos paraszti életmód minden elemének helye, összeáll az a rendszer, amelyben értelmet nyer minden külön megismert mozzanat. A néprajzi ismeretek közvetítésének a mendei általános iskolában kiépített módja a gyakorlatban igazolta, hogy a tartós és használható tudást képező néprajzi ismereteket könnyebb önálló tantárgy keretében átadni. A tantárgyakra szétdarabolt, integrált formában közvetített tananyag éppen a hagyományos paraszti társadalom rendszerszerű működésének bemutatását nem tudja biztosítani.

A tevékenységi formák bemutatása egy tanítási óra anyagán keresztül

Egy konkrét példán keresztül követhetjük nyomon, hogy az elsajátított ismereteket milyen egyénre szabott szinteken, milyen feladattípusok segítségével lehet elmélyíteni.

Tananyag: A népi építészet táji jellegzetességei.

„A ház” témakör 3. óráján kerül sor a magyar paraszti lakóházak addig megismert jellemzőinek szintézisére. Az órai anyag feldolgozása nyomán kirajzolódik, hogy a taneszközök hogyan támogatják az új ismeretek közlését, a különböző fejlesztési feladatok megvalósítását és a továbbhaladás feltételeinek teljesítését.

A falazat típusainak megismerésénél minden esetben megjelent a tankönyvben, hogy Magyarország mely területein terjedt el az adott falrakási mód. Ugyanígy a tetőszerkezet fajtáinál és az általuk meghatározott tetőformák leírásában is olvashatták a tanulók ezeket az utalásokat. A ház egyes részeinek elemzésekor tehát birtokába jutottak már azoknak az információnak, amelyeket a táji típusok megismerésekor összegzünk, illetve további kiegészítésekkel teljessé teszünk.

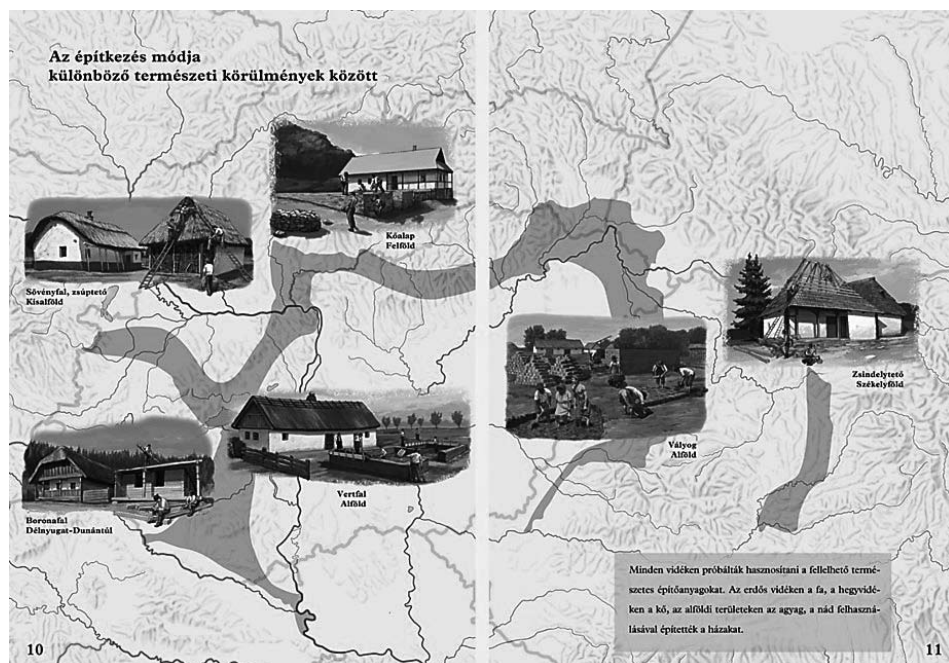
Ahogy a világon előforduló különböző hajléktípusoknál kiemelt szempontok voltak a rendelkezésre álló anyagok, az éghajlati viszonyok, a kialakult szokások meghatározó szerepe, a magyar háztípusoknál is hangsúlyosan jelennek meg a különböző alapanyagok felhasználásából, illetve ezek megmunkálási módjából adódó területi különbségek.

⁴¹⁰ *Magyar néprajzi térkép* (Stiefel Eurocart Kft.).

Tulajdonképpen itt fejeződik be a magyarok házainak történeti áttekintése is. A honfoglalás után is sokáig használatos jurtáktól indulva a tanulók megismerték a 10–14. századig jellemző veremházakat, majd a 15. századtól megjelenő fennálló falú építményeket, illetve beszéltek ezeknek a 16. századtól történő többosztatúvá válásáról. Ezt a sort a 17–18. századtól megkezdődő táji elkülönülés zárja le. Mindez a magyar népi építészet végső állapota, amely gyakorlati alkalmazásáig, a 20. század elejéig már nem változott.

Ezt figyelembe véve a néprajzi szakirodalom több házterületről beszél, amelyből a kerettanterv négy fő típust jelöl meg a követelményekben. A közép-magyar vagy alföldi, a délnyugat-dunántúli, az északi vagy felföldi és a keleti vagy erdélyi (székely) házterületet. Ez a négy típus elegendő az eltérő természeti viszonyok és a rendelkezésre álló különböző anyagok felhasználásából, megmunkálásából adódó különbségek bemutatására.⁴¹¹

26. kép. Az építkezés módjának táji különbségeit ábrázoló térképlap.

A bevezető gondolatok utáni kérdés arra mutat rá, hogy a természeti viszonyok hasonlósága az építészetben belül is kimutatható hasonlóságot eredményez, például a Nagyalföld és a Kisalföld esetében.

⁴¹¹ BAKSA B. 2006. 10–11.

Az ismeretanyag tárgyalása a legnagyobb területi kiterjedésű alföldi háztípussal kezdődik. Minden háztípus leírásában szerepel a falazat, a tetőszerkezet, a tetőforma, a tetőfedés anyaga, a lakóépület alaprajzi beosztása, a tüzelőberendezés típusa és a füstelvezetés módja. Az illusztrációk a külső jellegzetes vonásokat jelenítik meg.

Az ismeretek összegzését segítik elő a kapcsolódó feladatok is.

Az első feladat táblázatában összefoglalt jellemzők alapján meg kell nevezni az adott házterületet, és közülük pirossal be kell keretezni azt, amelyikhez a tanuló lakóhelye is tartozik. Ez a feladat – azon túl, hogy rendszerezést ad a tanultakról – a felismerés, azonosítás szintjén kéri számon az ismereteket. A saját település elhelyezése egy nagyobb egységben pedig a térbeli tájékozódás mellett előkészíti az önálló gyűjtést, a szülőföldön való tájékozódást.

1. Írd a táblázatban összefoglalt sajátosságok fölé, hogy melyik házterületet jellemzik!

Keretezd be pirossal annak a házterületnek a nevét, amelyhez a te lakóhelyed is tartozik!, 46. ábra).

falazat	föld, sövény	keresztborona, sövény	borona, föld (sövény, kő)	borona
tetőszerkezet	hosszú ágasos szelemen	olló ágasos szelemen	szarufás	szarufás
tetőforma	nyereg	kontyos tető csonkakontyos forma	kontyos tető füstlyukas-, vízvetős forma	kontyos tető magas, meredek
tetőfedés	nád, zsúp	zsúp	zsúp	fazsindely, zsúp
alaprajz	háromszögű, egy bejárat	egyenes, L, U több bejárat	két-, háromszögű egy bejárat	kétsoros több bejárat
fűtés	kívül fűtés kemence	kívül fűtés cserépkályha	belül fűtés kemence	kandalló
füstelvezetés	szabad kémény	ajtó fölötti nyílás	ajtó, falnyílások, kürtő	cső

46. ábra. A házterületek jellemzőit összefoglaló táblázatos feladat.

A 2. feladatban ki kell választani azt az egy jellemzőt, amely alapján a házterület egyértelműen felismerhető. Végignézve a táblázatot, kiderül, hogy a falazat, a tetőszerkezet, a tetőfedés, az alaprajzi beosztás egy-egy típusa több házterületre is jellemző lehet. Egyedül a fűtés módja az, amely mindenhol eltérő. Ennek az egyedi, önmagában is meghatározó tulajdonságnak a kiemelése a következő órát készíti elő, amelynek témája a tüzelőberendezések típusai lesznek.

A 3. feladat térképén a házterületek helyét kell bejelölni a leírásuk előtt álló számok segítségével. A térbeli tájékozódás, a szintetizált ismeretanyag helyhez kötése mellett a gyerekek ellenőrizhetik a térképén azt is, hogy az első feladatban jól választották-e ki a házterületet, amelyhez szülőföldjük tartozik. A területek

elválasztását jelölő szélesebb sávok azt jelzik, hogy nem húzható éles határvonal az egyes háztípusok megjelenési helyei közé (47. ábra).

47. ábra. A házterületek behatárolását segítő térképes feladat.

3. Melyik házterület hol található? Írd a tankönyvben szereplő leírások előtt álló számokat a térképen látható karikákba!

A 4. feladatban egy irodalmi idézet alapján kell felismerni, hogy melyik háztípust mutatja be az író. Benedek Elek *Édes anyaföldem* című regényéből származik a részlet:

*„Ennek a háznak csak a fundamentuma volt kő, a fala faragatlan, gombolyag cserfa. Minden egyes fája kilátszott, akárcsak a sovány ember bordája, a vékony mésztafaró alól. Az alacsony falra aránytalanul magas, meredek tető nehezedett, mely nagy iromba cserfa zsindellyel volt fedve. Vala pedig az egész házban egy nagy, tágas szoba, egy kis benyíló (abban a sütőkemence), s oldalt egy kamara.”*⁴¹²

A boronafal, illetve a magas, meredek tető zsindellyel történő fedése egyértelművé teszi, hogy az erdélyi házterületről van szó. A tanultak felismerése irodalmi szövegben feltételezi az ismeret jártasság szintű alkalmazását.

Az 5. feladat – a helyi lehetőségek függvényében – önálló gyűjtőmunkára biztatja a gyerekeket, egyedül vagy 2–3 fős kisebb csoportokban. Megkereshetik lakóhelyük (város esetén egy kiválasztott közeli település) legöregebb lakóházát, amely még magán viseli a hagyományos népi építészet nyomait. Miután leje-

⁴¹² BENEDEK E. 1993. I. kötet 47.

gyezték a pontos címet, a tulajdonos nevét, rajzot készítenek a házról, és minden fontos jellemzőjét (falazat, tetőszerkezet stb.) feljegyzik. Gyűjtött adataikat összehasonlítva a rendszerező táblázattal megállapíthatják, hogy egészen vagy az esetleges átalakítások miatt már csak részben illeszkedik a felkutatott ház a megjelölt háztípushoz. Az ismeretek ilyen készség szintű alkalmazása már az új anyag teljes birtoklását jelenti. Ez a feladat lehetőséget nyújt arra is, hogy feltérképezzük a település régi épületeit, és fényképes archiválásukkal a szülőföld népi építészetének hasznos szemléltető anyagát készítsük el.

A fokozatosan nehezedő feladatok egymásra építése során a *Kerettanterv*ben meghatározott követelmények rögzítése a cél, a felismeréstől egészen az önálló alkalmazásig. Az ismeretek ilyen szintű feldolgozása lehetőséget teremt a képességek szerinti differenciálásra, egyben a továbbhaladáshoz szükséges feltételek teljesítését is támogatja.

A 6. feladat a kitekintés lehetőségét tárja fel egy közösségi vagy családi kirándulás során. A lakóhelyen vagy a környéken lévő tájház magán viseli a háztérület népi építészetének minden jellemző vonását, amelyet így közvetlenül is megta-
pasztalhatnak a gyerekek. Egy skanzenben tett látogatás pedig minden háztípus gyakorlati megismerését és összehasonlító elemzését is lehetővé teszi.

Összegezve tehát elmondhatjuk, hogy a tananyaghoz kapcsolódó feladatsor tágítja az ismeretek alkalmazási körét, fokozatosan bővítve a tanulók egyéni tevékenységének lehetőségeit, ezzel kijelölve az önálló ismeretszerzés útját is.

Az oktatás gyakorlati tapasztalatai

Az ismeretanyagok feldolgozási módjait, az alkalmazott munkaformákat, az értékelés lehetőségeit a tanítás gyakorlata során sikerült leginkább a tanulócsoporthoz képe-
sségeihez, igényeihez igazítani. Minden óra elején célszerű néhány percet az előző órai anyag ismételtesére fordítani. Elegendő egy feladat is, amely feleleveníti a korábbi ismereteket, hogy ezekhez kapcsolhassuk az új anyagot.

A frontális ismeretátadásnak is megvan a helye, elsősorban egy-egy új téma bevezetésénél, de nagyon gyakori a kooperatív csoportmunka.

A csoportképzés történhet véletlenszerűen, vagy a tanár irányításával. Az ismeretanyag részletekben történő feldolgozását támogatja a nagyobb osztálylétszám felosztása kisebb csoportokra a tanteremben történő elhelyezkedés alapján. Alakulhatnak csoportok érdeklődés, munkamegosztás, szimpátia alapján vagy az együttműködés figyelembevételével is. A csoportok száma, így értelemszerűen a létszáma is az adott témától függően változik. A kapott szöveget a megadott szempontok szerint dolgozzák fel, majd beszámolnak róla társaiknak. Fontos, hogy minden csoportban legyen egy vezéregyéniség, aki irányítja a kapott feladat

személyre szóló elosztását, megszervezi a beszámolót. A gyerekek a közös tevékenységben megérik az egyéni felelősséget, hogy a csoport teljesítményét az ő részvételük is meghatározza. Nem akarnak kimaradni, és nem engedik társukat sem kimaradni a munkából.

A módszer nagy előnye abban rejlik, hogy egy ilyen munkacsoportban a lassabban haladó, aktív figyelemre rövidebb ideig képes tanulók is képesek megfelelően teljesíteni, különösen, ha önálló, személyre szabott feladatot is kapnak.

A rendszeres szóbeli megnyilatkozás, a lényeg kiemelésének gyakorlása a beszédképesség fejlesztését is szolgálja. Néhány óra elteltével egyre bátrabb és pontosabb beszámolókra lesznek képesek a gyerekek. A csoportok egymásra is figyelnek, mert minden társaság kérdéseket fogalmaz meg a saját témájával kapcsolatban, amelyekre a többieknek kell válaszolniuk.

Az órák menetét változatosabbá teszi, hogy rendszerint többféle munkaforma is előfordul a 45 perc alatt. Fontos, hogy az órákon mindig legyen elegendő idő az önálló vagy csoportos megnyilatkozásra.

Egy-egy csoport szereplése után a hallottakat kiegészíthetjük az esetleg kimaradt információkkal, illetve itt hangozhat el mindaz, ami még a témához kapcsolódóan fontos lehet. A kis társaságok órai munkájának értékelését nemcsak a beszámolók minősége, hanem a többiek kérdéseire adott válaszok is meghatározzák.

A pedagógus értékelésének egyik módszere lehet a csoportok teljesítményének rangsorolása, a közösségen belüli egyéni értékelést a gyerekekre bízva. Nekik kell megmondaniuk, hogy melyik társuk segített a legtöbbet, illetve a csoport egyes tagjait miért emelnék ki. Mindig reálisan tudják megítélni saját, illetve társaik teljesítményét.

Az értékelés a legtöbb esetben a témához kapcsolódik. Az órai teljesítményt jelző értékelőképek idővel beválthatók érdemjegyre.

A tankönyv és a munkafüzet mellett egy füzetet is vezetnek a gyerekek, amelybe minden óra ismeretanyagának lényegét rögzítik a kialakult táblakép segítségével. A vázlat lejegyzése megkönnyíti a tanulást. A fontos, új információk leírása alá beragaszthatják az órai munkáért kapott értékelő kártyákat is.

A gyerekek egy-egy témakör végén megkapják a házi dolgozat feladatlapját, amelyet mindig egy hét múlva, a következő órára kell visszahozniuk. A legtöbb gyerek általában a más tantárgyakra is jellemző teljesítményét nyújtja, képességeinek megfelelően oldja meg a feladatokat. A tanév végén egy záródolgozat tekinti át az egész éves ismeretanyagot. Az értékelés során a más tantárgyaknál is elfogadott százalékhatárokat alkalmazzák.

Tanórán kívül általában három alkalommal találkoznak. Miután megismerkedtek az eszközös, ügyességi játékok szabályaival, és ki is próbálták azokat, a két párhuzamos osztály között megrendezik a Népi Játékok Olimpiáját, ahol ver-

seny keretében mérhetik össze erejüket az egyes feladatokra összeállt csapatok. A versenyszámok között szerepel a karikahajtás, a kötélhúzás, a pilinckázás.

A karácsonyi vetélkedőt rendszerint osztálykeretben tartják meg, kisebb csoportok között.

A záró tudáspróba vetélkedő jellegű változatát pedig szintén az osztályban, egyéni részvétellel rendezik meg. Erre mindenki a teljesítményének megfelelő érdemjegyet is kap.

A néprajzoktatáshoz kapcsolódó iskolai hagyományok

Az iskolai hagyományok megteremtésében, a közösség formálásában is fontos szerepet kapott az intézmény arculatát meghatározó néprajzoktatás. Kiindulópontot jelentettek a község tradíciói, még élő néphagyományai, amelyeket az iskolai élethez igazítottak úgy, hogy számot tarthassanak a gyerekek érdeklődére, és megfeleljenek a kor kihívásainak is.

Az egyik ilyen működő iskolai hagyomány az adventi gyertyagyújtás. Az advent a karácsonyt megelőző hetek, a várakozás, a csendes felkészülés ideje. A település katolikusainál a hajnali misék (*roráték*), az evangélikusoknál az úrvacsora-osztásra való lelki előkészület ideje volt. Ebben a bőjtös időszakban tartózkodtak a zajos mulatságoktól, a pénteki, sok helyen a szerdai és pénteki napokon nem ettek húseleket, nem főztek, sütöttek zsírral.

Az iskolai szokásrend középpontjába is ez a csendes készülődés, a bensőséges hangulat került, kiegészülve a napjainkra elterjedt adventi jelkép beépítésével, az adventi koszorúval.

Az iskola központi folyosóján helyezik el az intézmény koszorúját, ez a kiindulópontja a négy héten át zajló szokásgyakorlásnak. Minden osztály maga készíti a saját koszorúját, amelyek a tantermeket díszítik. Ez egyfajta versengést is jelent a tanulócsoporthoz. A gyerekek szívesen nézik végig az osztálytermet, és megbeszélik, hogy kinek sikerült a legszebben elkészítenie az adventi jelképet.

Mivel vasárnaponként nem tartózkodnak a gyerekek az iskolában, ezért a péntek a gyertyagyújtás napja. Advent négy péntekjén a második órában három gyertyagyújtó csoport járja végig a tantermet, folyosók szerint, előre beosztott rend alapján. Mivel ilyen szokás nem élt Menden, és jellegét tekintve nem tartozik a népszokások körébe, ezért sajátos módon alakították ki a menetét. A beköszöntő vers a szegedi angyali vigasság⁴¹³ szövege alapján fogalmazódott meg. A gyertyagyújtó szövegek hetente módosulnak az idő múlásával.

A karácsonyt megelőző négy hét minden péntekén 9 órakor az iskolai koszorúnál sorakozik fel a három gyertyagyújtó csoport. Felváltva, hetente más-más

⁴¹³ VOLLY I. 1941. 11.

csoport gyűjtja meg itt a soron következő gyertyát, miután az igazgatónő fogadta köszöntőjüket. Innen indulnak útra folyosónként, és a tantermekbe beköszönve mindenhol meggyújtják a hétnek megfelelő gyertyákat. Ezt a néhány percet az osztályfőnökök töltik el a saját osztályukkal, bárhol is lenne ilyenkor órájuk. A csoport fogadása, és a rájuk való várakozás ideje mindig nagyon bensőségesen zajlik. Az osztály közösségét és az osztályfőnökkel való kapcsolatot is erősíti az együtt átélt szép élmény, ami már több tanulócsoporthoz saját közösségi hagyományokkal is kiegészült.⁴¹⁴

Az adventi gyertyagyújtásnál nagyobb jelentőséget kapott az iskolában a Gergely-járás szokása. Országszerte Gergely napja volt a tanítónak szánt adományok gyűjtésének és az iskolába való toborozásnak az ideje. A gyerekcsoportok házról házra járva ébresztettek kedvet a kisebbekben az iskolás élethez. Énekekkel, jókívánságokkal köszöntötték a háziakat, akik a gyerekek kosarába tojást tettek, a nyársukra pedig szalonnát húztak. A tanító ebből az adományból rántottával vendégelte meg a Gergely-járó gyerekeket.⁴¹⁵

Az adventi gyertyagyújtás negyedik alkalmával minden csoporthoz csatlakozik egy-egy mendei népviseletbe öltözött kislány és kisfiú. Ők a köszöntő után elmondják a helyi ostyahordó verset, és átadják az osztályfőnöknek az ostyákat.

Mendén, bár a Gergely-járás emléke még fellelhető volt, a szokás szövegére már senki sem emlékezett, ezért egy Mátra-vidéki szokás szövegét adaptálták az iskolai szokás felélesztéséhez. Március 12. a diákok és a tanárok számára egyaránt a tanulás, az együtt végzett munka vidám ünnepévé vált. Reggel két gyermek fogadja az iskolába érkező tanulókat, akik társaik kosarába teszik a magukkal hozott tojást. Régen a tojásokból sült rántottával vendégelte meg a tanító koledáló tanítványait. Mivel ez iskolai körülmények között nehézkesen sikerülne, a tanteszület a nap végén csokoládéval ajándékozza meg az iskola összes tanulóját.

Dél előtt a Gergely-járók sorra látogatják a településen működő három óvoda-épületet. Ott verbuválják a leendő iskolásokat. Ezen a napon rövidített órát tartanak, így 12 órakor mindenhol befejeződik a tanítás, és a gyerekek jó időben az udvaron, eső vagy hideg esetén a tornateremben gyülekeznek. Ott hallgatják meg a körútjukról addigra visszaérkező csoport előadását, amely mindig egy nagy közös énekes vonulással végződik. A tanárok visszavezetik diákjaikat a tantermekbe, és átadják az ajándécsokoládét. Ezzel a gyerekek számára véget ér a nap.

A pedagógusok egy jó hangulatú ebéddel ünneplik meg a szép hagyományt, amelyre mindenki hoz valami finomságot. A ritka alkalmak egyike, amikor fel-

⁴¹⁴ Több osztályközösségben meghonosodott az adventi ajándékozás szokása, amelyet a gyertyagyújtáshoz kapcsolnak. Ilyenkor a tanulók maguk döntenek a megajándékozottak személyéről, akiknek elmondják jó tulajdonságaikat, vagy figyelemre méltó tetteiket.

⁴¹⁵ TÁTRAI Zs. 1979. 283–284.

hőtlenül leülhetnek egy közös asztalhoz, még szorosabbá kovácsolja az amúgy is nagyon összetartó tantestületet. Az ebéd végén a tojásokat dobozokba teszik és mindenki visz belőle haza. Ennek az *adománynak* inkább a szimbolikus értéke jelentős, ezért nagy örömmel fogadja az iskola minden dolgozója.

A néprajzoktatás keretein belül kialakuló iskolai hagyományok közösségépítő ereje rendkívül erős, és az intézmény önálló arculatának kialakításában fontos szerepet játszanak. A hosszú évek során az intézmény életének fontos részévé váltak, a tanulók is számon tartják, várják ezeket az alkalmakat.

Hon- és népismeret megyei levelezőverseny

Nemcsak a belső, saját közösséget érintő hagyományok jutottak fontos szerephez az iskola életében. 2001-től minden évben hon- és népismeret tanulmányi versenyt hirdetnek a környező települések iskoláinak. A szervezést 2003-tól terjesztették ki Pest megye területére. A versenyen a megye 14 iskolája rendszeresen részt vesz, de minden évben vannak új jelentkezők is. A versenyzők száma évről évre megközelíti a száz főt.

A versenyt két korcsoportnak hirdetik meg. A tantervi követelményekhez igazodó alapszintű versenyre az 5. és a 6. évfolyam tanulói nevezhetnek háromfős csapatokban. A három levelező forduló keretében (november, január, március) játékos, rejtélyes feladatok megoldásával tekintik át a népi kultúra legfontosabb területeit.

Az emelt szintű versenyfeladatok megoldására a 7. és a 8. osztályos tanulók egyénileg jelentkezhetnek. Ők egy megadott tematika alapján, kérdéssor segítségével végeznek önálló gyűjtést saját településükön, illetve a megjelölt szakirodalom felhasználásával összegzik ismereteiket az évente változó témakörökben.

A csapatok és az egyéni versenyzők teljesítményükről folyamatos visszajelzést kapnak. Rendszerint március végén kapják meg az összesített pontszámokat. Ekkor minden résztvevő teljesítményét emléklappal jutalmazzák.

A legmagasabb pontszámot (80% feletti teljesítmény) elért csapatokat, és egyéni versenyzőket megyei döntőre hívják hagyományosan a Szent Györgynaphoz legközelebb eső pénteken.

Erre a rendezvényre a csapatok saját településük néphagyományainak felkutatásával készülhetnek, és egy-egy szokást fel is eleveníthetnek. Számot adhatnak a tárgyi kultúra és a folklór területén szerzett ismereteikről. A 7. és 8. évfolyam versenyzői pedig a megyéből érkezett pedagógusok és diákok előtt számolhatnak be gyűjtőmunkájuk eredményéről.

Ezzel nemcsak a népi kultúra megismerésére nyílik nagyobb lehetőségük, hanem településük múltjának, hagyományainak megismerésével a szülőföldhöz való kötődésük is erősödik.

Több alkalommal találkozhatunk ismerős nevekkal az egyéni versenyzők körében, akik 5–6. osztályosként csapatban versenyeztek, majd kinőve ezt a korosztályt, továbbra is folytatják elkötelezett néprajzi gyűjtőmunkájukat. Előfordult már olyan eset is, hogy a döntő végén egy gyerek nyilvánosan búcsúzott el, és megköszönte a négy éven át tartó versenyzés lehetőségét, az itt szerzett élményeket, mert nyolcadikosként már többé nem vehetett részt rendezvényen. Ezek a visszajelzések mindig új erőt adnak a tantestületnek a folytatáshoz.

Minden a döntőn részt vevő versenyző és felkészítő tanára néprajzi témájú könyvjutalomban részesül. A rendezvény színvonalát az önerő mellett különböző pályázatok, támogatások segítségével tudják biztosítani.

A döntő lebonyolításában szinte az egész tantestület részt vesz. Az évek során kialakult gyakorlat alapján már mindenki tudja a feladatát. Ez az összetartás és segítőkészség teszi lehetővé, hogy minden alkalommal gördülékenyen tudják lebonyolítani ezt a nagyszabású rendezvényt.

Az iskola tanulói nem vesznek részt a versenyen, de szép számban vannak jelen mindig az önként jelentkezők, akik a vendéglátásnál, a csapatok újabb helyszínekre kísérésénél, a pontszámok rögzítésénél segítenek.

Néprajz szakos tanítási gyakorlat

2007 januárjától az ELTE ötödéves néprajz szakos hallgatói, akik tanári szakként is felvették a néprajzot, a Mendei Géza Fejedeleme Általános Iskolában teljesítették féléves szakos tanítási gyakorlatukat. A 2010–2011-es tanév végéig 42 néprajztanárjelölt esett túl a sikeres vizsgatanításon az intézmény falai között.

Fontos kiemelni a fiatalok szakmai felkészültsége mellett elhivatottságukat, módszertani találékonyságukat, alapos felkészülésüket a tanítási órákra. Jelenlétük az oktatási folyamatban igazi színfoltot jelentett az iskola és a tanulók életében egyaránt. Első pillanattól megértették az oktatási program lényegét, és átvették a tanítási folyamat ütemét, amelyben felváltva kapnak helyet az ismeretközlő órák és a dramatikus játékok, a kézműves-tevékenységek és a vetélkedő jellegű játékos tudáspróbák. Nemcsak alkalmazták a gyakorlat elején megismert módszereket, hanem saját ötleteikkel tovább gazdagították azokat.

Nyitottságuk megnyilvánult minden rendhagyó megoldás befogadásában és megvalósításában. A kooperatív munkaformát nemcsak a gyerekek körében tudták alkalmazni, hanem maguk is hajlandók és képesek voltak az együttműködésre a gyakorlat folyamán. Sok olyan óra valósult meg, amikor a tanárjelöltek egymást segítették a feladatok megoldásában.

Egy téli ünnepkör szokásait felelevenítő órán például az egyik hallgató felkészítette a regőlő csoportot, amíg a másik a köszöntőket fogadó családdal foglalkozott, közösen alakították ki a rögtönzött díszleteket, jelmezeket.

Más alkalommal a pünkösdi szokásokat úgy jelenítették meg a gyerekekkel, hogy az egyik hallgató a lányokkal a pünkösdkirályné-járást vezette, a másik pedig a fiúk pünkösdkirály-választásának ügyességi feladatait felügyelte.

Volt olyan játékos óra, amelyen a tárgykészítő játékok kipróbálásában négyen is közreműködtek. A sportjellegű játékokat pedig forgószínpadszerűen vezényelték le több helyszínen.

Nemcsak saját tanítási óráikat tartották meg, és hospitáltak rendszeresen egymás óráin, hanem aktívan bekapcsolódtak az iskola hagyományaiba, rendezvényeibe is.

A Gergely-járás köszöntő csoportjának kísérőjeként éppúgy jelen voltak, mint a hon- és népismeret verseny döntőjének lebonyolításában. Többen közülük egyetemi tanulmányaik végeztével is visszatértek a verseny alkalmával segíteni.

A tanítási gyakorlatok számtalan pozitív tapasztalata megerősítette, hogy lehet szakképzett, elhivatott tanárokat képezni, akik kitűnően el tudják látni a néprajzi ismeretek tanítását. A szándék is megvan bennük, hogy tanárként foglalkozzanak a néprajzzal. Már csak az oktatáspolitikai figyelme kellene, hogy ráirányuljon erre a lehetőségre, és a középiskolai néprajzoktatás bevezetésével nemcsak az egyetemet végzett néprajz szakos tanároknak biztosíthatnának munkalehetőséget, hanem az általános iskolában elindult hon- és népismeret-oktatásnak is megte-remthetnék a folytatását. Ehhez azonban erőteljesebb konzultációra lenne szükség a köznevelés, az oktatáspolitikai és a néprajzos szakma körén belül.

A Mendei Géza Fejedelem Általános Iskola néprajzoktatási jó gyakorlatának felvonultatott jellemzői elsősorban arra adnak példát, hogy egy vidéki, kis létszámú iskolában is megvalósítható tantervi kereteket túllépő módon a néprajzi ismeretek tanítása. Egy nyitott tantestülettel kialakítható olyan helyi tanterv, amely a lehetőségekhez képest a legszélesebb körben építi be az iskola oktatási programjába a magyar népi kultúra közvetítését.

A helyi tantervek kialakításával az iskolák megvalósíthatják saját értékrendjük szerinti elképzeléseiket. Ezt a szándékot kell leginkább erősíteni a tantestületekben.

ÖSSZEGZÉS

A történeti előzmények megírására elsősorban néprajzi, illetve történeti, földrajzi, irodalmi publikációk felhasználásával került sor. A néprajzi ismerettartalmak oktatásának háttérét vizsgálva egy olyan folyamat rajzolódott ki előttünk, amelyben a néprajzi érdeklődés, kutatás eredményei először a közművelődés kereteiben valósították meg az oktatás feladatait, majd fokozatosan beszűrődtek a közoktatás keretei közé egy-egy elkötelezett személy tevékenysége által.

A három évszázadot érintő áttekintés kiemelt jeles személyeinek tevékenysége körvonalazta azokat a lépéseket, amelyek a 20. századra a néprajzi ismerettartalmak oktatásának határozottan megfogalmazott, tantervekben is megjelenő igényévé váltak. A 20. század elején a néprajzoktatás intézményesülése és a falukutató mozgalom megerősödése kölcsönösen erősítette a néprajzi ismeretek térhódítását az oktatásban. Az 1920–1930-as években egymás után adták ki a tanári, tanítói kézikönyveket, útmutatókat. Néhány mű szerzőjének hatása jól mérhető a korszak népismereti törekvéseiben.

A bemutatott tudósok pedagógiai tevékenysége nélkül nem indulhatott volna el, és nem nyert volna teret a tantervi követelményekben a népelet megismerését segítő, a hagyományokat közvetítő ismeretanyag. A 20. század törekvéseiben fontos szerepet töltött be a falukutató mozgalom, amely helyet kapott a felsőoktatás keretein belül kibontakozó népfőiskolai képzésben, a cserkészmozgalomban, és a pedagógustársadalom köreiben. A 17. századtól induló törekvések 20. században felgyorsuló eseményei alátámasztották a magyar népi kultúra átörökítésének társadalmi igényét, amely nyomán fokozatosan figyelemmel kísérhettük a néprajzi ismeretek térnyerésének változó lendületű folyamatát a tantervi követelmények között. A 20. század utolsó harmadában jelentkező néprajzi érdeklődés és ennek nyomán kibontakozó szerveződések erőteljes szakmai háttérrel építettek ki ahhoz, hogy a század végére a néprajzi ismeretek a tantervi követelmények között is helyet kaphassanak.

A különböző rendelkezések, jogszabályok, tantervi szabályozások alapján követhettük nyomon a népeleti, helyi vonatkozású ismeretek tantervi előírásokban

szereplő elemeit, a néprajzi ismerettartalmak jelenlétét. A három nagy tantervi korszakot a dokumentumok szellemisége, az államvezetés elvárásai által meghatározott tartalom és a nevelési célok változása alapján vizsgáltuk.

Az *első korszak* kezdete az 1868-as közoktatási törvény alapján 1869-ben megjelent állami tantervekkel kezdődött, amelyek a népiskolák, tanítóképzők és a polgári iskolák számára határozták meg a tananyagot. Tíz évvel később, 1879-ben jelentek meg a gimnáziumok számára készült tantervek és utasítások, amelyekben a nemzeti műveltséget, a történetiséget, a fejlődést és a tananyag koncentrációját érvényesítő nézetek érvényesültek. A korszak meghatározó dokumentuma az elemei népiskolák számára az 1905-ös tanterv és utasítás volt. Ennek alapján alakították saját tantervüket a katolikus, a protestáns, a nem magyar anyanyelvű és a különböző területi népiskolák. Az 1940-es törvényben jóváhagyott és az előző évtizedben elterjedt nyolcosztályos népiskola 1941-ben megjelent tanterve volt az első korszak utolsó jelentős dokumentuma. Az 1945 utáni demokratikus kibontakozás idején, 1946-ban adták ki az általános iskola első tantervét, amely 1948-ig volt érvényben. Az állami tantervek első nagy korszakának népiskolai dokumentumai az Eötvös-féle törvénytől kezdve tartalmaztak néprajzi vonatkozású helyi ismereteket. Alapvető célkitűzése volt minden tantervnek a lokális ismeretek segítségével a közvetlen környezet megismertetése, értékeinek feltárása, és ezen az úton a szülőföldhöz való kötődés megerősítése, a hazaszeretet és a nemzethez kötődés érzésének kialakítása.

A *második korszak* tantervei a pártállam ideológiáját képviselték. Végrehajtásuk az előírt tankönyvekkel együtt minden iskola részére kötelező volt. Az államszocializmus mintegy négy évtizede alatt többször is szükség volt átfogó központi tantervi reformra, amelyek során a tantervek egyes tananyagok, illetve tantervelméleti megalapozottság terén ugyan mutattak fejlődést, de a rendszerváltozásig érvényesítették a pártállam céljait. A korszak utolsó, átfogó, valamennyi közoktatási intézménytípusra egységesen érvényes tantervi reformját az 1978-tól bevezetett nevelési és oktatási tervek valósították meg. Az 1948-as államosítást követő időszakban a néprajzi és helyi ismerettartalmak szerepe az előző korszakhoz képest jelentősen lecsökkent. Elsősorban a tanórákon kívüli tevékenységek, szakkörök biztosítottak terepet a népi kultúra elemeinek megismeréséhez. Ehhez nyújtott segítséget az 1950-es évektől egyre népszerűbbé váló középiskolai gyűjtőmozgalom. A korszak végéig, a rendszerváltozásig érvényben lévő 1978-as tanterv sem tudott lazítani az ideológiai kötöttségeken, de a fakultatív tárgyak újbóli bevezetésével megnyitott egy lehetőséget a néprajz iskolai térnyerésére. Már a rendszerváltozás előtti években beindultak azok a változás szellemében megfogalmazott alternatív pedagógiai kísérletek, programok, amelyek előhírnökei voltak egy átfogó, az egész magyar oktatást megváltoztató reformnak.

A *harmadik korszak* a rendszerváltozás utáni időszakot öleli fel. Az 1993-as közoktatási törvény és 1995-ös módosítása alapján 1995-ben került elfogadásra

a *Nemzeti Alaptanterv* (NAT), amely a demokrácia szellemében, a helyi, iskolai autonómia erősödésére alapozva, az 1978-as tantervi dokumentumok tapasztalatait figyelembe véve készült el. A NAT kiemelt fejlesztési feladatai között szerepelt a hon- és népismeret. A harmadik tantervi korszak dokumentumaiban, a *Nemzeti Alaptanterv*ben és a *Kerettanterv*ben megfogalmazott rendelkezések és előírások megteremtették a néprajzi ismeretek oktatásának és ezzel párhuzamosan a patriotizmusra nevelésnek lehetőségét a magyar iskolákban. 2012. június 4-én született meg a kormányrendelet az új *Nemzeti Alaptanterv* kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról. A tartalmi szabályozásban a *különböző műveltségterületeken* belül is megtalálható a közismereti tartalmakhoz köthető hon- és népismereti tudásanyag. Az *Ember és társadalom műveltségterület*nek azonban önálló részeként, *kötelezően választható tantárgyaként* is megjelenik a néprajzi ismeretanyag. Témaköreinek feldolgozását a *Nemzeti Alaptanterv* 5–8. évfolyamon javasolta, a kerettantervi kidolgozás során azonban mindez az ötödik évfolyamra korlátozódott. 2012 őszén a *Hon- és népismeret*et szabadon választható kerettantervei az 1–8. évfolyamokra is elkészültek.

A 20. század egészére kiterjedő, változó intenzitású törekvések a 21. század küszöbén célba értek, és biztosítottak a tantervi keretek mellett tantárgyi keretet is a népi kultúra iskolai tananyagba történő beemelésre.

Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumnak a 19. század végéről, 20. század elejéről származó népiskolai és polgári iskolai tankönyvei közül válogatva az állami szabályozásokban megfogalmazott néprajzi ismerettartalmak tankönyvekben történő megjelenését tekintettük át. A tantervi elemzések során kiderült, hogy a második tantervi korszakban az államvezetés elvárásai által meghatározott tartalom és a nevelési célok nem kedveztek a néprajzi ismeretek hangsúlyos jelenlétének a tankönyvekben, ezért a bemutatott példák kivétel nélkül az első tantervi korszakhoz kapcsolódnak.

A vizsgált taneszközök népeleti, helyi vonatkozású ismeretei a tantervi előírásokban szereplő elemek konkretizálódása útján fogalmazták meg az oktatásban megjelenő néprajzi ismerettartalmakat. Ezek alapján két csoportban kerültek bemutatásra a könyvek. Először az olvasókönyvek, majd a földrajzkönyvek tananyagából merítettünk példát a témára vonatkozó tantervi előírások megvalósulására. Külön részben szerepelt Balassa Iván *Magyar néprajz* című tankönyve, amely a többi tankönyvvel ellentétben nem egy tantárgyba integrálva tartalmazott néprajzi ismereteket, hanem önálló néprajzkönyvként jelent meg a *Nemzeti Alaptanterv*et megelőző több mint egy évszázad egyedülálló próbálkozásaként. Az 1890-től 1948-ig terjedő időszak olvasókönyvei és földrajzkönyvei közül válogatott taneszközök tananyagából kiemelt szövegek, képi illusztrációk alapján röviden áttekintést kaphattunk a korszak oktatáspolitikájában jelen lévő néprajzi szemléletmódról. A tankönyvek szélesebb körű vizsgálata képezhetné további,

akár önálló kutatás tárgyát. Így teljesebb képet rajzolhatnánk a néprajzi ismeretek tananyagban elfoglalt helyéről a különböző tantervi korszakokban.

Az oktatás és a néprajztudomány jeles szakemberei által megfogalmazott elméletek a tananyag válogatására és az érintett korosztályok megjelölésére vonatkozóan tárták fel a néprajzi ismeretek közvetítésének többféle megközelítését. Nemcsak az önálló tantárgyi keretek közötti oktatásra vonatkozó elgondolásokat ismerhettük meg, hanem néhány részletesen kidolgozott integrált tantervet is, amely a néprajzi ismeretek más tantárgyak keretében történő oktatási módszerét rögzítette, meghatározva a célok alapján megjelölt, rendszerbe foglalt tananyagot, és a tanulók elérendő teljesítményét.

A néprajzi ismereteket tartalmazó tankönyvek közül azokról esett szó, amelyek a hon- és népismeret tantervi követelmények teljesítését segítő tankönyvként vagy segédkönyvként láttak napvilágot. A Bíbor Kiadó, az Apáczai Kiadó, a Nemzeti Tankönyvkiadó, a Mozaik Kiadó, a Pauz-Westermann Könyvkiadó és a győri Vizuális Pedagógiai Műhely tankönyveinek elsősorban tartalmi elemzésére, értékelésére került sor.

A *Honismeret* folyóirat *Iskola és honismeret* rovata a honismeret oktatásához kíván szakmai segítséget nyújtani, ezért rendszeresen közli a néprajzi ismeretek közvetítésének gyakorlati példáit. A kiválasztott cikkekben körvonalazódó lehetőségek, módszerek a tantervi követelmények teljesítésére számtalan megoldást kínálnak. Ezekből kiderül, hogy a tanítási órák keretében megvalósuló ismeretadás, a szakköri munka, a táborozások egyaránt pozitív hatást gyakorolnak a tanulókra.

Az írások abban is megerősítést adtak, hogy amíg lesznek olyan elkötelezett pedagógusok, akik felvállalják a tanulók honismereti nevelését, addig a tantervi változások, és a néprajzi ismeretanyag változó tanrendi helyzete mellett is kaphatnak lehetőséget az érdeklődő tanulók a szülőföld hagyományainak, értékeinek megismerésére szakkörökben, táborokban, pályázatok útján. Ezek a bevált gyakorlatok, tapasztalatok nyújthatnak valódi segítséget a hon- és a népismeret tanító pedagógusoknak.

A 2001-es *Kerettanterv* bevezetése után több felmérés is megpróbálta föltárni a hon- és népismeret tanrendi helyzetét. Az ötödik fejezetben ezek közül két tanulmány eredményeire és a saját adatgyűjtéseimre támaszkodva mutattam be a néprajzi ismeretek közoktatási helyzetét. A 2007 és 2009 között kérdőíves felméréssel 14 budapesti általános iskola, illetve 19 megye 77 településének 107 iskolája, összesen 121 alap- és középfokú oktatási intézmény vizsgálatára került sor. A felmérésből kirajzolódó nem túl kedvező kép mellett az órávezetésre és az iskolai lehetőségekre vonatkozó kérdésekre érkezett válaszok mégis azt mutatták, hogy a személyi és tárgyi feltételek nehézkes biztosítása mellett a pedagógusok többsége igyekezett az órákat olyan módon megtervezni, hogy jól értelmezhetően, kedvébresztő módon adja át az ismereteket diákjainak.

A tankönyvek kiemelkedő szerepe mellett az órákon használt szemléltetőanyagok minősége és mennyisége, valamint a tanár felkészülését segítő szakirodalom is erősen meghatározta a tanítási folyamat minőségét. A hon- és népismeret tananyagának közvetítését segítő egyéb tevékenységi keretek szintén szép számban szerepeltek a szabadidőben választható foglalkozások között.

A hon- és népismeret bevezetését nem előzte meg a tárgy tanításához szükséges szakképesítéssel rendelkező pedagógusok képzése, és a tárgy tanítását segítő tankönyvek megjelenésére is csak fokozatosan került sor. Azonban a személyi és tárgyi feltételek ilyen fokú hiánya mellett is elmondható, hogy a legtöbb iskola a saját lehetőségeinek figyelembevételével megpróbálta a tárgy oktatásának feltételeit megteremteni, és a hon- és népismeret modul végül helyet kapott az iskolai tanrendben.

A 2012-es új tantervi szabályozás utáni állapot kérdőíves felmérésére az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet TÁMOP 3.1.5.1 alprojektjében indított *Hon- és népismeret* pilot keretében került sor. 2014 őszén 679 intézményi válasz feldolgozása után az derült ki, hogy miközben 2001-től láthatóan növekedett a tantárgy iránti intézményi elkötelezettség, a személyi feltételek biztosításában nem történt alapvető változás. Ennek megoldása az oktatáspolitikai egyik legfontosabb feladata a jövőben.

Megismerhettük a Mendei Géza Fejedelelem Általános Iskolában zajló néprajz-oktatás intézményi kereteit, a tanrendben elfoglalt helyének alakulását, taneszközöket, helyét az iskola életében, szerepét a közösségi hagyományok kialakításában. A felvonultatott jellemzők elsősorban arra adtak példát, hogy egy vidéki, kis létszámú iskolában is megvalósítható a néprajzi ismeretek tantervi kereteket kiszélesítő tanítása.

Zárógondolatok

Gyakorló pedagógusként több mint két évtizeden át foglalkoztam néprajz-tanítással. A kezdeti kísérletektől eljutottunk a nyolc évfolyamon heti egy önálló órában közvetített néprajzi ismeretek helyi tantervéig a Mendei Géza Fejedelelem Általános Iskolában. A folyamat gondozása nyomán körvonalazódott bennem a gondolat, hogy áttekintsem az alapfokú néprajz-oktatás alakulását.

A doktori értekezésként indult munka célja, hogy bemutassa a néprajzi ismeretek oktatásának előzményeit, jelenlegi helyzetét és egy választható útját.

Hasonló áttekintésre,⁴¹⁶ illetve egy részterület alaposabb vizsgálatára⁴¹⁷ volt már példa. Én a folyamat felvázolására vállalkoztam, amely tartalmazza a nép-

⁴¹⁶ BALOGHNÉ ZSOLDOS J. 2004.

⁴¹⁷ TÓTH M. 2006.

rajzoktatás kibontakozásának tudománytörténeti mozzanatai mellett a társadalmi mozgalmak hatását, és ezek mentén megfogalmazódó igényt a néprajzi ismeretek tananyagként történő megjelenésére. Az oktatási keretek közötti vizsgálat pedig ugyanennek a folyamatnak egy másik vonulatát tárja fel a tantervi előírásoktól, az azokat követő tankönyveken át, a gyakorlati megvalósulás elemzéséig. Végül egy olyan példát szerettem volna bemutatni, ami helyi tantervvel megvalósítható útja lehet a néprajzi ismeretek szélesebb körű oktatásának.

Az áttekintés hasznos lehet a néprajztanárjelöltek szak módszertani felkészülésében. A folyamat ismerete elősegítheti számukra a hon- és népismeret tantárgy létrejöttének, helyzetének, tartalmi struktúrájának megértését, mindemellett módszertani útmutatást is kaphatnak a tárgy oktatásához. A könyv az oktatáspolitikai számára is támpontot adhat, mivel rávilágít a néprajzi ismeretek tanításában jelentkező hiányosságokra, amelyeket központi szabályozások útján lehet rendezni. Kiindulópontja lehet egy néprajzi szemléletű oktatáskutatásnak, hiszen a történeti előzményekben csak a főbb állomásokat tekintettük át, amelyek további vizsgálatot igényelnének.

A tankönyvkiadók figyelmét felhívhatja azokra a célcsoportokra, amelyek még nem jutottak megfelelő, néprajzi ismeretek tanítását segítő taneszközökhöz.

Végül az intézményfenntartók és a köznevelési intézmények vezetői számára is nyújthat segítséget a néprajzoktatás megszervezésében.

IRODALOMJEGYZÉK

ÁG Tibor – MÓRO CZ Károly

1978 *Kodály Zoltán nyomában*. Slovenjké Pedagogické Nakladatel'stvo, Pozsony.

ALBERT Ernő – FARAGÓ József (szerk.)

1973 *Háromszéki népballadák*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

ALBERT Gábor

2002 *Politikai impulzusok a Horthy-rendszer középiskolai történelem tan-
könyveiben*. <http://www.opkm.hu/konyvesnevelas/2002/1/cikk7.html>
(Letöltés ideje: 2009. szeptember 24.)

ANDRÁSFALVY Bertalan

1976 Művészet és közművelődés. In: VAS Anna (szerk.): *Amatőr művészeti
mozgalom. Helyzetelemzés*. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest,
25–32.

1983a Mit jelenthet a néphagyomány a jövő műveltségében? *A Janus Panno-
nius Múzeum Évkönyve* 28. Pécs, 241–251.

1983b *Néprajzi alapismeretek*. (Néptáncosok könyvtára) Múzsák Közműve-
lődési Kiadó, Budapest.

1990 *Magyar népismeret*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

1994 Hagyomány és művelődés. *Magyar Művelődési Intézet Évkönyve*. Bu-
dapest, 120–129.

1998 A néphagyomány oktatásának távlatai. In: KARÁCSONY MOLNÁR Erika –
KRAICINÉ SZOKOLY Mária (szerk.): *Hon- és népismeret, néphagyomány
az oktató-, nevelőmunkában*. Budapesti Tanítóképző Főiskola, Vác,
8–10.

2002 *Néphagyomány értékei napjaink kultúrájában*. Mindentudás Egyeteme
15. előadás. 2002. december 23. [http://www.dura.hu/html/mindentudas/
andrasfalvy.htm](http://www.dura.hu/html/mindentudas/andrasfalvy.htm) (Letöltés ideje: 2009. szeptember 12.)

2004 *Hagyomány és jövőendő. Népismereti tanulmányok*. Antológia Kiadó,
Lakitelek.

ÁGH Zsófia

- 1993 *Útmutató a tárgyi és szellemi néprajz tanításához*. Tárogató Kiadó, Budapest.
- 1998 Kultúra-multikultúra, a néprajztanítás elméleti és gyakorlati problémái. In: KARÁCSONY MOLNÁR Erika – KRAICINÉ SZOKOLY Mária (szerk.): *Hon- és népismeret, néphagyomány az oktató-, nevelőmunkában*. Budapesti Tanítóképző Főiskola, Vác, 38–42.
- 1999 *Paraszi és polgári hagyományok a Kárpát-medencében. Néprajz, művelődéstörténet és régészet. Segédkönyv középiskolások számára*. Mozaik Oktatási Stúdió, Szeged.
- é. n. A hon- és népismeret modultantárgy „A” változat bevezetésének tapasztalatai. <http://www.oki.hu/printerFriendly.php?tipus=cikk&kod=tantargyak-Agh-Hon> (Letöltés ideje: 2009. szeptember 4.)

BAGITÁNÉ SZÉCSÉNYI Mária

- 2013 „Mindszent múltját homály ne fedje”. A Mindszenti Általános Iskola településtörténeti projektje. *Honismeret* 61. 4. 27–29.

BAGU Balázs

- 1993 *Tanterv az óvodák, elemi és általános iskolák számára. Népismeret*. Kárpátaljai Magyar Könyvek sorozat 30. Ungvár.
- 1998 Népismeret oktatása Kárpátalja magyar iskoláiban. In: KARÁCSONY MOLNÁR Erika – KRAICINÉ SZOKOLY MÁRIA (szerk.): *Hon- és népismeret, néphagyomány az oktató-, nevelőmunkában*. Budapesti Tanítóképző Főiskola, Vác, 48–51.

BAKOS István

- 2002 Tudás és erkölcs. Andrásfalvy Bertalan Magyar Örökség-díjas. *Új Horizont* 30. 5. http://www.pikk.hu/ujhorizont/2002_5/07.html (Letöltés ideje: 2009. szeptember 21.)

BAKOS József

- 1953 *Mátyusföldi gyermekjátékok*. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény VII. Akadémiai Kiadó, Budapest.

BAKSA Brigitta

- 1991 *Igricek könyve*. Pro patria füzetek 1. Magyarország Felfedezői Szövetség, Budapest.
- 1993 *Igricek a Beregben és az Őrség tájain*. Pro patria füzetek 5. Magyarország Felfedezői Szövetség, Budapest.
- 1996 *Igricek könyve II. Módszertani füzet*. Magyarország Felfedezői Szövetség, Budapest.
- 1998 *A Hon- és népismeret tanítása az általános iskola 1–4. osztályában*. Módszertani füzetek. Modinfo Kft., Budapest.
- 2001 Jeles napok, ünnepek szokásai Mendén. In: SZÁNTAI Erzsébet (szerk.):

- Dombok ölelésében. Mende község története.* Mende Község Önkormányzata, Mende.
- 2003a *Élet a házban. Hon- és népismereti tankönyv 5. évfolyam.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- 2003b *Tanári kézikönyv az Élet a házban Hon- és népismeret 5. évfolyam tankönyvhöz.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- 2003c *Élet a faluban. Hon- és népismereti tankönyv 6. évfolyam.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- 2004 *Tanári kézikönyv az Élet a faluban Hon- és népismeret 6. évfolyam tankönyvhöz.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- 2005 A mendei evangélikus közösség megszűnt és továbbélő ünnepi szokásai. In: VERES Emese-Gyöngyvér (szerk.): *Evangélikus múltunk és jelenünk.* Vallási néprajz 12. Budapest, 247–260.
- 2006a *Élet a házban. Hon- és népismeret 5. évfolyam. Multimédiás oktatási segédanyag.* Mende Község Önkormányzata, Mende.
- 2006b *Élet a faluban. Hon- és népismeret 6. évfolyam. Multimédiás oktatási segédanyag.* Mende Község Önkormányzata, Mende.
- 2006c *Hon- és népismeret atlasz.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- 2006d *Útmutató a Hon- és népismeret atlasz használatához.* Nemzeti Tankönyvkiadó honlapjáról letölthető segédanyag (80326)RE572 http://www.ntk.hu/felso/letoltheto_anyagok/utmutatok_es_tanmenetjavaslatok#Rajz (Letöltés ideje: 2009. október 5.)
- 2008a *Élet a természetben. Hon- és népismeret 7. évfolyam.* Géza Fejedelem Általános Iskola, Mende.
- 2008b *Élet a társadalomban. Hon- és népismeret 8. évfolyam.* Géza Fejedelem Általános Iskola, Mende.
- 2008c *Kerekedő esztendő I. Hon- és népismeret 1. évfolyam.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- 2008d A néprajzi ismeretek oktatásának helyzete és lehetőségei az alapfokú oktatási intézményekben. *Néprajzi Hírek* 37. 1. 33–41.
- 2008e A képességfejlesztés lehetőségei a hon- és népismeret oktatási folyamatában. In: SALLAI Éva (szerk.): *A művészetek szerepe a személyiségfejlesztésben.* Apór Vilmos Katolikus Főiskola, Vác, 245–252.
- 2009 *Kerekedő esztendő II. Hon- és népismeret 2. évfolyam.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- 2010a *Kerekedő esztendő III. Hon- és népismeret 3. osztályosoknak.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- 2010b *A karácsonyi asztal meséi. Színes mesék.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- 2010c A néprajzi ismeretek oktatásának lehetőségei az általános iskolában.

- In: SÁNDOR Ildikó (szerk.): *Útravaló 2. Hagyományok Háza, Budapest, 28–47.*
- 2011a *Kerekedő esztendő IV. Hon- és népismeret 4. osztályosoknak.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- 2011b *Fürtös bárány meséi. Színes mesék.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- 2012a Földrajzkönyvek néprajzi ismerettartalmai. *Néprajzi Hírek* 41. 2. 40–47.
- 2012b Hon- és népismeret a Nemzeti Alaptantervben. *Néprajzi Hírek* 41. 3. 43–46.
- 2013a *Szülőföldünk. Hon- és népismeret tankönyv 5. évfolyam.* Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, Budapest.
- 2013b *Szülőföldünk. Hon- és népismeret munkafüzet 5. évfolyam.* Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, Budapest.
- 2013c *A diófa meséi. Színes mesék.* Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, Budapest.
- 2014 Néprajzi ismeretek oktatása a Mendei Géza Fejedelem Általános Iskolában. *Néprajzi Hírek* 43. 1. 41–47.
- 2015 Iskola és néprajz. A hon- és népismeret oktatásának lehetőségei. *Iskolakultúra* 24. 7–8. 84–93.
- BAKSA Brigitta – KARÁCSONY-MOLNÁR Erika
- 2012 A hon- és népismeret kerettantervről. *Történelemtanítás* 47. Új folyam 3.–2012. 2–4. szám http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2013/01/03_02_14_Baksa_Karacsony-Molnar.pdf (Letöltés ideje: 2014. október 2.)
- 2013 Hon- és népismeret kerettanterv ismertető. In: DÓSA Zoltán (szerk.): *Kompetencia és tudástranszfer az oktatásban.* Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár, 25–35.
- BAKSA Brigitta – KÓSA László
- 2012 Tájékoztató a néprajz közoktatásbeli lehetőségeiről folytatott tárgyalásról. *Néprajzi Hírek* 40. 1. 29–30.
- BALASSA Iván
- 1947 *Magyar néprajz. A mezőgazdasági középiskolák III. osztálya számára.* Egyetemi Nyomda, Budapest.
- 1996 *Újszászy Kálmán emlékkönyv.* Széphalom évkönyv-sorozat 8. Szabad Tér, Budapest.
- BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula
- 1979 *Magyar néprajz.* Corvina Kiadó, Budapest.
- BALÁZS Géza
- 2006a *Hon- és népismeret. A magyar nép kultúrája. Tankönyv 5–6. osztály.* Pauz-Westermann Könyvkiadó Kft., Celldömölk.

- 2006b *Hon- és népismeret. A magyar nép kultúrája. Munkafüzet 5–6. osztály.* Pauz-Westermann Könyvkiadó Kft., Celldömölk.
- 2006c *Hon- és népismeret. Magyar népcsoportok, hazai nemzetiségek. Tankönyv 5–6. osztály.* Pauz-Westermann Könyvkiadó Kft., Celldömölk.
- 2006d *Hon- és népismeret. Magyar népcsoportok, hazai nemzetiségek. Munkafüzet 5–6. osztály.* Pauz-Westermann Könyvkiadó Kft., Celldömölk.
- 2006e *Tanári kézikönyv.* Pauz-Westermann Könyvkiadó Kft., Celldömölk.
- BALOGH Mihály
- 2001 Honismeret az alsó fokú tantervekben az Eötvös-féle népiskolai törvénytől az 1848-as államosításig. *Honismeret* 29. 4. 39–48.
- 2011 „Elzengem híred Csákbereny!” A honismereti tankönyvek fölötté szükséges voltáról. *Honismeret* 39. 1. 33–40.
- BALOGHNÉ ZSOLDOS Julianna
- 2002 *A néphagyomány az iskolában.* Pedellus Tankönyvkiadó Kft., Debrecen.
- BARABÁS Endre
- 1935 *A falukutatás és a tanítók.* Falukutató Intézet, Budapest.
- BARABÁS Jenő – GILYÉN Nándor
- 1987 *Magyar népi építészet.* Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- BARANYAI Anita
- 2000 *Néprajz.* Győri „Vizuális Pedagógiai Műhely” Bt., Nyúl.
- 2002a *Népművészet.* Győri „Vizuális Pedagógiai Műhely” Bt., Nyúl.
- 2002b *Hon- és népismeret. Tanulási segédeszköz az ötödik/hatodik évfolyam számára.* Győri „Vizuális Pedagógiai Műhely” Bt., Nyúl.
- 2002c *Hon- és népismeret. Tanmenet, feladatlapok. (CD)* Győri „Vizuális Pedagógiai Műhely” Bt., Nyúl.
- BARSÍ Ernő
- 1992 *Néprajz az általános iskola kezdő szakaszában.* OKI–MKM–BTF, Budapest.
- 1994 Néprajztanítás az általános iskolában. *Honismeret* 22. 6. 13–16.
- 1995 *Népi hagyományaink iskolai és amatőr színpadon.* Hazánk Könyvkiadó, Győr.
- 1998 Néprajz az általános iskolában. In: KARÁCSONY MOLNÁR Erika – KRAICINÉ SZOKOLY Mária (szerk.): *Hon- és népismeret, néphagyomány az oktató-, nevelőmunkában.* Budapesti Tanítóképző Főiskola, Vác, 52–56.
- BARTHA Éva
- 2015 Gondolatok az I. Országos Hon- és Népismereti Konferenciáról. *Honismeret* 43. 2. 13–14.
- BÁLINT Sándor
- 1934 *Néprajz és nevelés.* Prometheus Nyomda, Szeged.

BÁNHEGYI Ferenc

2002a *Hon- és népismeret. 5–6. osztály. (A változat).* Apáczai Kiadó, Celldömölk.

2002b *Hon- és népismeret. 5–6. osztály. (B változat).* Apáczai Kiadó, Celldömölk.

2002c *Tanári kézikönyv a hon- és népismeret tanításához.* Apáczai Kiadó, Celldömölk.

2005 *Hon- és népismeret munkafüzet 5–6. osztály.* Apáczai Kiadó, Celldömölk.

BÁRDOS Zsuzsa

2008 Hagyományörző törekvések egy külső városrész iskolájában. *Honismeret* 36. 2. 28–33.

BENDA Kálmán

1993 *Beszélgetés a 90 esztendő Újszászy Kálmánna. Confessio* 1993. 3. <http://www.reformatus.hu/confessio/?ev=1993&szam=3> (Letöltés ideje: 2009. szeptember 11.)

BENEDEK Elek

1993 *Édes anyaföldem.* I–II. Magyar Könyvklub, Budapest.

BESIR Anna

2001 Bajai tapasztalatok és távlatok a tanítójelöltek néprajzoktatásában. *Honismeret* 29. 5. 13–14.

BIHARI Nagy Éva

2012 A népi vallásosság megjelenése a hon- és népismeret tankönyvekben. *Honismeret* 40. 3. 20–23.

BODOR Antal

1934 *A falu megismerése.* Magyar Társaság és Falukutató Intézet, Budapest.

1935a *A falukutatás vezérfonala.* Falukutató Intézet, Budapest.

BODOR Antal (szerk.)

1935b *A honismeret könyve.* Magyar Társaság és Falukutató Intézet, Budapest.

BODOR Antal – GAZDA István

1984 *Magyarország honismereti irodalma 1527–1944.* Könyvtérképesítő Válogatás, Budapest.

BORBÁNDI Gyula

1983 *A magyar népi mozgalom.* Püski Kiadó, New York.

BORBÉLY Ibolya

2003 Kötődés a szülőföldhöz. *Honismeret* 31. 1. 22–23.

BÓKA László

1941 *Kis magyar néprajz. Ortutay Gyula könyve. Nyugat* 34. 2. (Figyelő) <http://www.epa.hu/00000/00022/00661/21169.htm> (Letöltés ideje: 2009. szeptember 11.)

BÖSZÉNÉ SZATMÁRI-NAGY Anikó

2013 Helyismereti – helytörténeti kiadványok élményközpontú használata az oktatásban. *Honismeret* 41. 4. 23–27.

2008 „A tudományosság és kultúra bölcsője”. *Veszprém város története a kezdetektől napjainkig*. Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata, Művészetek Háza, Veszprém.

2012a *Törökszentmiklós, a mesélő város. Foglalkoztató füzet óvodásoknak*. Törökszentmiklós Város Önkormányzata, Törökszentmiklós.

2012b *Törökszentmiklós, a hagyományok birodalma. Helytörténeti munkafüzet az általános iskolák alsó tagozatos tanulóinak*. Törökszentmiklós Város Önkormányzata, Törökszentmiklós.

BÖSZÉNÉ SZATMÁRI-NAGY Anikó – GERGELY Endre – PERAGOVICS Ferenc

2011 „*Múltunk határok nélkül*”. *Esztergom és környéke a kezdetektől az Ister-Granum Eurorégióig*. Szerzői kiadás, Esztergom.

BÖSZÉNÉ SZATMÁRI-NAGY Anikó – CSÖKE Tibor – GALSI Zoltán – HÉJA László

2012a „*Őrizzük tehát, gyűjtsük össze emlékeinket*”. *Törökszentmiklós története a kezdetektől napjainkig*. Törökszentmiklós Város Önkormányzata, Törökszentmiklós.

2012b „*A Tiszavölgyben tömérdek a lappangó kincs*”. *Törökszentmiklós és térsége a kezdetektől napjainkig*. Törökszentmiklós Város Önkormányzata, Törökszentmiklós.

BUDAI Györgyné

2003 Honismereti oktatás a szentlászlói iskolában. *Honismeret* 31. 5. 37–38.

COMENIUS Johannes Amos

1999 *A könyvekről, az értelmi képzés eme főeszközeiről*. DEZSŐ Lajos fordítása (1882). Bibliotheca Comeniana VIII. Magyar Comenius Társaság, Sárospatak.

2006 *Orbis Pictus* (Hasonmás kiadás 1798). Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

CSAPLÁR Benedek

1858 *Buzgó óhajlás nemzeti hagyományaink, különösen a tájszó-gyűjtés ügyében*. (Különnyomat a *Pesti Naplóból*.) Pest.

CSINÁDY GERŐ

1947 *Föld- és néprajz az V. osztály számára. Kárpátmedence*. Engedélyezte a Magyar Református Egyetemes Konvent 7033–1947 sz., forgalombahozatalát engedélyezte a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter 160, 114–1947 V. K. M. III. sz. rendeletével, Budapest.

1947 *Föld- és néprajz az VII. osztály számára. Az Újvilág és a csillagászati földrajz elemei*. Engedélyezte a Magyar Református Egyetemes Konvent 7463–1947 sz., forgalombahozatalát engedélyezte a Vallás- és

- Közoktatásügyi Miniszter 160, 115–1947 V. K. M. III. sz. rendeletével, Budapest.
- CSONTOS Jánosné
2001 A honismeret tanításának gyakorlata az izsófalvi Izsó Miklós Általános Iskolában. *Honismeret* 29. 4. 46–48.
- CSORBA Csaba
2000 Gondolatok a honismeret oktatásáról. *Honismeret* 28. 1. 10–16.
2003 A honismereti szakkörök és táborok jelentőségéről. *Honismeret* 31. 6. 31–33.
- DEÁK Éva
1998 *Hagyományok*. Kincskereső Iskola, Budapest.
- DEÁKY Zita – MOLNÁR Melinda
2008 *A gödöllői falukutató hagyományok: múlt és jelen*. http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/43405/2/Bulletin_II_20008_Deaky.pdf (Letöltés ideje: 2015. szeptember 15.)
- DIENES Dénes
2001 A honismeret a lelkészképzésben a Sárospataki Református Teológiai Akadémián. *Honismeret* 30. 3. 34–36.
- EÖTVÖS József
1976 *A népiskolai törvényjavaslatról. Beszéd. Eötvös József művei*. Magyar Helikon, Budapest.
- FARAGÓ József
1973 *Háromszéki népballadák. Bevezető tanulmány*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 5–51.
- FARKAS András
2008 A gyermekkép és pedagóguskép a 19–20. századi olvasástanítás tankönyvei, iskolai dokumentumai. *Iskolakultúra* (on-line) <http://www.iskolakultura.hu/> (Letöltés ideje: 2009. október 4.)
- FARKAS Mária
2008 *Szemléletváltás és értékközvetítés a népiskolai történelemoktatásban a két világháború között*. Doktori disszertáció. ELTE BTK, Történettudományi Doktoriskola, Budapest. (Kézirat) http://www.tofk.elte.hu/tarstud/filmuvtort_2001/farkas.htm (Letöltés ideje: 2009. október 17.)
- FEHÉR József
1997 Újszászy Kálmán emlékkönyv. *Új Holnap* 42. március. <http://oldwww.uni-miskolc.hu/city/Olvaso/ujholnap/97marcius/index.html> (Letöltés ideje: 2009. október 3.)
- FEHÉR Katalin
2000 Bél Mátyás tanügyi tevékenysége. In: BALOGH László (szerk.): *A jezsuita tanügyi szabályzattól napjainkig. Neveléstörténeti konferenciák 1999*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 33–44.

FELFÖLDI László

- 1983 *Andrásfalvy Bertalan: Néprajzi alapismeretek (recenzió)*. In: *Magyar néprajz* 221–222. http://www.epa.hu/01300/01361/00017/pdf/1985_3-4_217-274.pdf (Letöltés ideje: 2009. szeptember 4.)

FELKAI László

- 2002 Szervezeti és tartalmi jellegű változások az ezeréves magyar iskolában. In: *Hagyomány és megújulás a magyar oktatásban*. Neveléstörténeti Füzetek 19. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 7–26. <http://kerikata.hu/publikaciok/text/!kek/nevtor19/nevt1903.htm> (Letöltés ideje: 2009. november 6.)

FILEP Antal

- 1980 ‘Kis Bálint’ szócikk. In: *Magyar néprajzi lexikon*. 3. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 218.
1982 ‘Viski Károly’ szócikk. In: *Magyar néprajzi lexikon*. 5. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 574–575.

FODOR Ferenc

- 1926 *A szülőföld és honismeret könyve*. Borsod-Gömör-Kishont vármegye kiadásában, Budapest.
1929 A szülőföld és honismeret helyzete a külföldön és hazánkban. In: TELEKI Pál – KÉZ Andor – KARL János (szerk.): *Földrajzi évkönyv*. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest, 140–159.

FORRÓNÉ VIRÁG Zsuzsa

- 2004 A hon- és népismeret tantárgy tanításának tapasztalatai az esztergomi József Attila Általános Iskolában Baksa Brigitta tankönyvei alapján. *Honismeret* 32. 4. 39–41.
2005 A honismeret oktatása egy esztergomi iskolában. *Honismeret* 33. 3. 24–25.
2008 Honismeret a napköziben. Forróné Virág Zsuzsával beszélget Halász Péter. *Honismeret* 36. 6. 52–54.

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

- 1916 A középiskolai földrajzoktatásunk reformálása. *Földrajzi Közlemények* 44. 1. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest, 1–7.

FÜR Lajos

- é. n. Tessedik Sámuel. <http://mek.niif.hu/00000/00058/html/tessedik.htm> (Letöltés ideje: 2009. november 21.)

GARAMVÖLGYI Gergely

- 2007 *Bálint Sándor élete és munkássága*. <http://hu.shvoong.com/social-sciences/sociology/1693350-balint-sandor-elete-es-munkassaga/> (Letöltés ideje: 2009. augusztus 2.)

GAZDA Klára

1980 *Gyermekvilág Esztelneken*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

GÁNÓCZY Zoltánné

2003 Az általános iskola feladata a hagyományápolásban. *Honismeret* 31. 3. 48–50.

GESZTESI Enikő

2012 A hagyományápolás helyzete és lehetőségei az általános iskolában. *Honismeret* 40. 1. 17–22.

2015 A honismeret tanításának iskolai lehetőségei a kerettanterv alapján. *Honismeret* 43. 3. 18–21.

GÉCZINÉ LASKAI Judit

2011a Hagyományközvetítés tankönyvvel. *Honismeret* 39. 2. 22–24.

2011b A néphagyomány ébren van. Beszámoló egy nyári táborozásról. *Honismeret* 39. 6. 32–33.

GOMOLA Lászlóné – MÁTYÓK Sándorné

2001 A hagyományörzés szerepe az óvodai munkában. *Honismeret* 30. 5. 32–37.

GYÖRFFY István

1955 *Nagykunsági krónika* (3. kiadás). Szépirodalmi Kiadó, Budapest.

1939 *A néphagyomány és a nemzeti művelődés*. Államtudományi Intézet Tájé- és Népkutató Osztálya, Budapest.

HALÁSZ Péter

1994 Ifjúság és honismeret. *Honismeret* 22. 6. 3–7.

1998 A honismeret a szakköri foglalkozástól a tanóráig. In: KARÁCSONY MOLNÁR Erika – KRAICINÉ SZOKOLY Mária (szerk.): *Hon- és népismeret, néphagyomány az oktató-, nevelőmunkában*. Budapesti Tanítóképző Főiskola, Vác, 11–14.

2005 Tizenöt éves a Honismeretei Szövetség. *Honismeret* 33. 4. 22–29.

HÁLA József

2014a *Tudósok, kutatók, gyűjtők. Néhány fejezet a magyar néprajztudomány és muzeológia történetéből*. Documentatio Ethnographica 30. L'Harmattan Kiadó – MTA BTK Néprajztudományi Intézete, Budapest.

2014b Herrmann Antal és a cigányság néprajzi kutatása. In: HÁLA József: *Tudósok, kutatók, gyűjtők. Néhány fejezet a magyar néprajztudomány és muzeológia történetéből*. 258–274, 549–554.

2014c Liszt Ferenc, Herrmann Antal és a cigányzene. Avagy miként inspirálta a zseni tévedése az autentikus cigány folklór kutatását? In: HÁLA József: *Tudósok, kutatók, gyűjtők. Néhány fejezet a magyar néprajztudomány és muzeológia történetéből*. 275–280, 554–557.

HEFFNER Anna – KISS Éva

- 1998 Az értékközvetítő és képességfejlesztő program, mint a Zsolnai-pedagógia legjelentősebb eleme. In: PUKÁNSZKY Béla – ZSOLNAI Anikó (szerk.): *Pedagógiák az ezredfordulón – szöveggyűjtemény*. [http://www.staff.u-szeged.hu/~comenius/eloadasok/Hrozenkov / Pedagogiak_az_ezredfordulon/Alternat%EDv/16.DOC](http://www.staff.u-szeged.hu/~comenius/eloadasok/Hrozenkov/Pedagogiak_az_ezredfordulon/Alternat%EDv/16.DOC) (Letöltés ideje: 2009. október 15.)

HETYÉSY Katalin

- 2005 Az ifjúság honismereti gyűjtőmunkája Csepregen. *Honismeret* 33. 6. 45–48.

HOFFMANN Tamás – SÁRKÁNY Mihály – SZUHAY Péter (szerk.):

- 1979 *A gimnáziumi nevelés és oktatás tervei. Néprajz. Kísérleti fakultatív tanterv*. Oktatási Minisztérium, Budapest.

HOPPÁL Mihály

- 1998 *Folklor és közösség*. Széphalom Könyvműhely, Budapest.

HORVÁTH Gyuláné

- 2001 A néphagyományok őrzése a csepregi óvodában. *Honismeret* 33. 6. 43–45.

JAKAB György – VARGA Attila

- 2003 *A modultárgyak helyzetéről egy felmérés kapcsán*. <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=kerdoives-Tobbek-Modultantargyak> (Letöltés ideje: 2009. szeptember 2.)

JÁKÓ János – UJHÁZY László

- 1911 *A Magyar Királyság földrajza. Középiskolák I. osztálya számára*. Szent István Társulat, Budapest.

JUHÁSZ Antal

- 1998 A néprajz oktatása a szegedi felsőoktatási intézményekben. In: KARÁCSONY MOLNÁR Erika – KRAICINÉ SZOKOLY Mária (szerk.): *Hon- és népismeret, néphagyomány az oktató-, nevelőmunkában*. Budapesti Tanítóképző Főiskola, Vác, 178–181.

KANYAR József

- 1993 XXII. Országos Honismereti Akadémia megnyitó beszéde. *Honismeret* 22. 6. 69–70.

KARÁCSONY MOLNÁR Erika – KRAICINÉ Szokoly Mária

- 1997 *Hon- és népismeret, néphagyomány az oktató-, nevelőmunkában. Az 1996. október 4–5-i konferencia anyaga*. Budapesti Tanítóképző Főiskola, Vác.

KARÁCSONY MOLNÁR Erika – TÁTRAI Zsuzsanna

- 1997 Hon- és népismeret. In: MIHÁLY Ottó (sorozatszerk.): *NAT közös követelmények a pedagógiai programokban*. Munkanapló a pedagógiai program készítéséhez. NAT-TAN. OKI, Budapest, 1–47.

- 2000 Adalékok a hagyományörzés lehetőségeihez és módjaihoz a 21. század küszöbén. In: CSERI Miklós – KÖSA László – T. BERECSKI Ibolya (szerk.): *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón*. Magyar Néprajzi Társaság – Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 645–676.
- KARÁCSONY Sándor
- 2002 *Ocsúdó magyarság. Szokásrendszer és pedagógia*. (1. kiadás: 1942). Széphalom Könyvműhely, Budapest.
- KARL János
- 1923 Az iskola és a szülőföld tájrajza. In: TELEKI Pál – BEZDEK József – KARL János (szerk.): *Zsebatlasz naptárral és statisztikai adatokkal az 1923. évre*. Magyar Földrajzi Intézet, Budapest.
- 1929 *A honismertetésről*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- KARL János – PROCHASKA Ferenc
- 1926 *Földrajz polgári fiúiskolák számára. I. kötet A mi hazánk*. Franklin-Társulat (a VKM. 42, 442/1926-III. sz. rendeletével), Budapest.
- KATONA Imre
- 2001 *Néprajz és gyermekvilág*. Pont Kiadó, Budapest.
- KAUDERSNÉ MADARÁSZ Zsuzsanna – MÁTÉ György
- 2007 A fóti Népművészeti Szakközép-, Szakiskola és Gimnázium. *Honismeret* 35. 3. 35.
- KÁLMÁN Attila
- 1994 A Nemzeti Alaptanterv és a honismeret. *Honismeret* 22. 6. 8–12.
- KÁLMÁN György
- 1984 A magyar népoktatás vázlata. In: HEGEDŐS Mihályné – DR. TÓTHPÁL Józsefné (szerk.): *Népiskolai tankönyvek 1867–1945*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 9–39.
- KELEMEN Elemér
- 2002 A Magyarországi népoktatás a dualizmus korában. In: *Hagyomány és megújulás a magyar oktatásban*. Neveléstörténeti Füzetek 19. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest. <http://kerikata.hu/publikaciok/text/!kek/nevtor19/nevt1906.htm> (Letöltés ideje: 2009. augusztus 17.)
- KEMECSI Lajos
- 2008 A „Néprajz az oktatásban I.” című konferenciáról. *Néprajzi Hírek* 37. 1. 32.
- 2012 Néprajz az oktatásban III. (Budapest, 2011. május 19.) *Néprajzi Hírek* 40. 1. 31–35.
- KERBER Zoltán
- 2000 A kerettanterv hatása NAT-ra és a helyi tantervre. *Új Pedagógiai Szemle* 2000. 4. <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2000-04-np-Kerber-Kerettanterv#top> (Letöltés ideje: 2009. szeptember 23.)

KIRÁLY Lajos

- 2001 A hon- és népismeret tanításának új lehetősége az általános iskolában Somogyban. *Honismeret* 29. 5. 10–11.

KISS Áron (szerk.)

- 1891 *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény*. Hornyánszky Viktor, Budapest.

KISSNÉ KIRÁLY Piroska

- 2001a *Hon és népismeret 5. „A” változat*. Bíbor Kiadó, Miskolc.
 2001b *Hon és népismeret 5. munkafüzet*. Bíbor Kiadó, Miskolc.
 2002a *Hon és népismeret 6. „A” változat*. Bíbor Kiadó, Miskolc.
 2002b *Hon és népismeret 6. munkafüzet*. Bíbor Kiadó, Miskolc.
 2003 *Iránytű a hon- és népismeret tanításához*. Bíbor Kiadó, Miskolc.

KLUKOVITSNÉ PARÓCZY Katalin

- 2001 Herrmann Antal emlékezete születésének 150. évfordulóján. *Szeged c. folyóirat* 13. 7. <http://www.bibl.u-szeged.hu/exhib/evfordulo/hermann.cikk/> (Letöltés ideje: 2015. szeptember 17.)

KOCIS Gyula

- 1979 A Tápió mente falvainak népe, gazdálkodása, telepítése a XVI–XVII. században. *Ethnographia* 90. 1. 15–41.

KODÁLY Zoltán

- 1965 ‘Magyar népzene’ szócikk. In: BARTHA Dénes (főszerk.): *Zenei lexikon*. II. kötet. Átdolgozott kiadás. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 518–519.

KOVÁCS Lajos István

- 2000 A honismeret tanítása a szegvári általános iskolában. *Honismeret* 38. 6. 41–48.

KOVÁCSNÉ PAULOVIKCS Teréz

- 1998 Honismereti szakkör az általános iskola felső tagozatában. In: KARÁCSONYI MOLNÁR Erika – KRAICINÉ SZOKOLY Mária (szerk.): *Hon- és népismeret, néphagyomány az oktató-, nevelőmunkában*. Budapesti Tanítóképző Főiskola, Vác, 57–61.

KOVÁTS Dániel

- 1992 Újszászy Kálmán és a falukutatás. *Holnap* 3. 12. 47–48.
 1993 Újszászy Kálmán sárospataki missziója. *Széphalom 5. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve*. Sátoraljaújhely, 349–353.
 1996a Újszászy Kálmán és a magyar falunevelés problematikája. In: BALASSA Iván – KOVÁTS Dániel – SZENTIMREI Mihály (szerk.): *Újszászy Kálmán emlékkönyv*. Szabad Tér Kiadó, Budapest, 505–525.
 1996b Az értelmiségi szerepvállalásra nevelés a sárospataki tanítóképzőben a két világháború között. *Pedagógusképzés* 1–2. 166–171.
 1997 Egy vidéki értelmiségi a 20. században. (Újszászy Kálmán és a „pataki szellem”). *Néprajzi Látóhatár* 6. 621–630.

- 2001a Jegyzet a Tanítómestereink sorozat Karl Jánost idéző részéhez. *Honismeret* 29. 1. 27.
- 2001b Kődöböcz József és a sárospataki helyismeret. *Honismeret* 29. 2. 21–23.
- 2001c „...lelkem, érzésem örökséget kapott...”. Hon- és népismeret tankönyv Kazincbarcikán. *Honismeret* 29. 3. 40–41.
- 2002 A tanító- és a tanárképző főiskola szerepe a helyismeret tanítására való felkészítésben. *Honismeret* 29. 1. 33–35.
- 2003 A honismeret tanórán kívüli lehetőségei, formái. *Honismeret* 31. 1. 18–22.
- 2004a Tisza partján lakom. Tiszakécskei kisiskolások helyismereti munkafüzete. *Honismeret* 32. 1. 30–31.
- 2004b Élet a házban. *Honismeret* 32. 2. 50–51.
- 2004c Élet a faluban. *Honismeret* 32. 4. 38–39.
- 2009 Gondolatok a honismeret iskolai alkalmazásának lehetőségeiről. *Honismeret* 37. 1. 24–29.
- 2010 A honismeret tanórán és iskolán kívüli lehetőségei, formái. *Honismeret* (Különszám) 149–152.
- Kós Károly
- 1989 Herrmann Antal jelentősége a századforduló körüli néprajzi mozgalomban. *Ethnographia* 100. 1–4. 116–188.
- KÓSA László
- 1980 ‘Lázár István’ szócikk. *Magyar néprajzi lexikon*. 3. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 415.
- 1981 ‘Néprajz a középiskolában’ szócikk. In: *Magyar néprajzi lexikon*. 4. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 5–6.
- 1982 ‘Tessedik Sámuel’ szócikk. In: *Magyar néprajzi lexikon*. 5. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 274.
- 1989 *A magyar néprajz tudománytörténete*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- KÓSA László – SZEMERKÉNYI Ágnes
- 1973 *Apáról fiúra. Néprajzi kalauz*. Móra Kiadó, Budapest.
- KOZARÓCZY Gyuláné
- 2000 A helytörténeti gyűjtéstől a honismereti nevelésig Tiszakeszi általános iskolájában. *Honismeret* 38. 2. 23–28.
- KÖDÖBÖCZ József
- 1994 Comenius sárospataki pedagógiai tevékenysége és annak elméleti alapjai. In: CSORBA Csaba – FÖLDY Ferenc – KÖDÖBÖCZ József (szerk.): *Comenius és a magyar művelődés*. Magyar Comenius Társaság, Sárospatak, 103–130.

KÖRNYEI János

- 1875 *A tanító az iskolában. Rövid útmutató arra, miként lehet a népiskolában jó fegyelmet tartani s helyesen oktatni. Tanítók és tanítójelöltek számára. Hazai viszonyaink s az 1868-ik évi népoktatási törvény kellő tekintetbevételével.* (3. kiadás) Lampel Róbert Könyvkiadása, Budapest.

KRESZ Mária

- 1948 *A magyar gyermekjáték-kutatás.* Klny. a Magyar Népkutatás Kézikönyvéből. Kelet-európai Tudományos Intézet, Budapest.

KRISTON Vízi József

- 2005 *Homo ludens hungaricus.* Pont Kiadó, Budapest.

KRÍZA Ildikó

- 2001 A néprajztanítás gondjairól. *Iskolakultúra* 6–7. 45–53.

LAJOS Árpád

- 1940 *A magyar nép játéakai.* Franklin Társulat, Budapest.

LISZKA József

- 1986 *Ágas-bogas fa. Néprajzi ismeretek alapfokon.* Lilium Aurum Kiadó, Dunaszerdahely.

LUKÁCS László

- 2000 „Nem honismereti szakembereket neveltünk, érzelmi töltést adtunk nekik”. A huszonöt éves ifjúsági honismereti táborozásról beszélget Lukács László néprajzkutatóval Halász Péter. *Honismeret* 28. 3. 93–96.

LOSONTZI István

- 1773 *Hármas Kis Tükör Pozsony* (Hasonmás kiadás 1999.) Mikszáth Kiadó, Horpács.

MAKÁDI Mariann – TARACKÖZI Attila

- 2002a *A Föld, amelyen élünk. Hon- és népismeret (B változat) 5. osztály.* Mozaik Kiadó, Szeged.

- 2002b *A Föld, amelyen élünk. Hon- és népismeret (B változat) 6. osztály.* Mozaik Kiadó, Szeged.

- 2002c *A Föld, amelyen élünk. Hon- és népismeret munkafüzet (B változat) 5. osztály.* Mozaik Kiadó, Szeged.

- 2002d *A Föld, amelyen élünk. Hon- és népismeret munkafüzet (B változat) 6. osztály.* Mozaik Kiadó, Szeged.

MAKSA Katalin

- 2010 Gyökerek. Családkutatás és iskolai szocializáció. *Honismeret* 38. 6. 53–56.

MARJANUCZ László

- 2001 A honismereti oktatás helye a tanárképzésben. *Honismeret* 30. 2. 53–57.

MÁTÉNÉ SZABÓ Mária Rózsa – MOHAY Tamás (szerk.)

- 1988 *Néprajzi útmutató diákoknak és szakkörvezetőknek.* Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Budapest.

MÉRY Józsefné

- 1979 *Néprajzi Közlések 3. Szemelvények a CSEMADOK Központi Bizottságra néprajzi albizottsága tagjainak gyűjtéséből.* CSEMADOK Központi Bizottsága, Pozsony.

MÉSZÁROS István

- 1981 *Az iskolaiügy története Magyarországon 996–1777 között.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- 1982 *Mióta van iskola?* Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest.
- 1989 *A tankönyvkiadás története Magyarországon.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- 1991 *Magyarországi iskolatípusok 996–1990.* A magyar neveléstörténet forrásai 21. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.
- 1996a *A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája 996–1996.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- 1996b Régi mesterek modern gondolatai. *Élet és Tudomány* 1996. 40. <http://jelesnapok.oszk.hu/prod/unnep/tessedik-samuel-szuletesnapja-1742> (Letöltés ideje: 2009. augusztus 24.)
- 1997 *Tükröző tükrök. A Hármaskis Tükör hasonmás kiadásának előszava.* Mikszáth Kiadó, Horpács, 5–9.
- 2006 *A Való világ Comenius szemével.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

MÉSZÁROS Rezső

- 2006 A társadalomföldrajz és a regionális tudomány Magyarországon. *Magyar Tudomány* 2006. 1. 21. <http://www.matud.iif.hu/06jan/04.html> (Letöltés ideje: 2009. szeptember 12.)

MIHÁLY Ottó

- 1998 A Nemzeti Alaptanterv és a demokráciára, patriotizmusra nevelés lehetőségei. *Új Holnap* 15. 79–84.

MOLNÁR János

- 2002 A honismeret oktatása az Eötvös József Főiskola képzési rendszerében. *Honismeret* 30. 2. 57–59.

MÓNUS Gyula – SZERÉNYI Ferdinánd

- 1933 *A honismeret és a polgári nevelés útmutatója.* Academia, Pozsony.

MORVAY Péter

- 1956 A néprajzi gyűjtés kisiskolája. In: IGÁZ Mária – MORVAY Péter – SIMON Józsefné (szerk.): *Népünk hagyományaiából I.* Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 167–175.

NAGY Józsefné

- 2001 Honismereti nevelés a salgótarjáni Arany János Általános Iskolában. *Honismeret* 29. 3. 36–37.

NÉMEDI Dénes

1985 *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.

NÉMETH Ervin

1996 *A múzeumfalu titkai*. Mozaik Oktatási Stúdió, Szeged.

OLAJOS István

2001 A helytörténet, a honismeret oktatása Lakitelken. *Honismeret* 29. 3. 38–40.

OLSVAI Imre

1998 Mikor, hol, mit tanítsunk a fiataloknak és az iskolán kívüli hagyomány-ápoló együttesek tagjainak? In: KARÁCSONY MOLNÁR Erika – KRAICINÉ SZOKOLY Mária (szerk.): *Hon- és népismeret, néphagyomány az oktató-, nevelőmunkában*. Budapesti Tanítóképző Főiskola, Vác, 164–167.

OLTVÁNYI Pál

1884 *A népoktatásügy Magyarországon a múlt és jelen időben*. Szerző, Szeged.

ORTUTAY Gyula

1940 *Kis magyar néprajz*. Könyvbarátok Kis Könyvei 5. Egyetemi Nyomda Kiadó, Budapest.

1949 Új magyar köznevelés. A Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt közoktatásügyi irányelvei 1945. In: *Művelődés és politika. Tanulmányok, beszédek, jegyzetek*. Hungária Könyvkiadó, Budapest, 24–48.

1960 Az oktatási rendszer tovább fejlesztése az egész nemzet ügye. *Társadalmi Szemle* 10. 91–93.

1966 *Halhatatlan népköltészet. Néprajzi vázlatok*. (Elvek és utak). Magvető Kiadó, Budapest.

PALÁDI-KOVÁCS Attila

1998 Néprajz az iskolában. In: KARÁCSONY MOLNÁR Erika – KRAICINÉ SZOKOLY Mária (szerk.): *Hon- és népismeret, néphagyomány az oktató-, nevelőmunkában*. Budapesti Tanítóképző Főiskola, Vác, 22–29.

1999 Herrmann Antal a magyar néprajzkutatás intézményesüléséért. In: BÓDI Zsuzsanna (szerk.): *Cigány néprajzi tanulmányok* 8. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 39–47.

2002 A társadalomtudományok és a falukutatás. In: PÖLÖSKEI Ferenc (szerk.): *A falukutatás fénykora 1930–1937*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 42–56.

é. n. *Néprajzi feladatok, vállalkozások és az Akadémia (1929–1967)*. https://www.mta.hu/fileadmin/I_osztaly/eloadastar/paladi_nagykezd.rtf (Letöltés ideje: 2009. október 12.)

PALOTÁS Zoltán – RADÓ Péter (szerk.)

2002 *A közoktatás tartalmi szabályozásának rendszere Magyarországon*.

- Országos Köznevelési Intézet, Budapest. <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=kiadvany&kod=tartalmi> (Letöltés ideje: 2009. szeptember 7.)
- PÁJER Imre
2001 A honismereti táborok szerepe, szervezése. *Honismeret* 31. 2. 13–16.
- PERGER Gyula
2002 *Timaffy László (1916–2002)*. http://www.foruminst.sk/publ/acta/4/acta_2002_pergertimaffy.pdf (Letöltés ideje: 2009. augusztus 12.)
- PÉTER László
2006 Népköltészet és irodalom. *Tiszatáj* 59. 4. 105–108.
- PINTÉR Gábor
1998 A katolikus felsőoktatási intézmények és a helytörténet. *Honismeret* 30. 3. 36–39.
- POGÁNY Péter
1977 ‘Csaplár Benedek’ szócikk. In: *Magyar néprajzi lexikon*. 1. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 461–462.
- PONGRÁCZNÉ GAÁL Elvira
1998 A néprajz tanításának lehetősége az 1–4. osztályban, összekapcsolva a rajz és a technika tantárgyakkal. In: KARÁCSONY MOLNÁR Erika – KRAICINÉ SZOKOLY Mária (szerk.): *Hon- és népismeret, néphagyomány az oktató-, nevelőmunkában*. Budapesti Tanítóképző Főiskola, Vác, 66–69.
- PÓSA Erika
1998 *Kézművesség*. Kincskereső Iskola, Budapest.
- PÖLÖSKEI Ferenc (szerk.)
2002 *A falukutatás fénykora 1930–1937*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.
- PUKÁNSZKY Béla – NÉMETH András
1996 *Neveléstörténet VI., IX. kötet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- SÁGHELYI LAJOS
1947a *Föld- és néprajz az V. osztály számára*. Nagy-Budapesti kötet. Vallás- és Köznevelésiügyi Miniszter, Budapest.
1947b *Föld- és néprajz az VI. osztály számára*. Vallás- és Köznevelésiügyi Miniszter, Budapest.
1947c *Föld- és néprajz az VII. osztály számára*. Vallás- és Köznevelésiügyi Miniszter, Budapest.
- SELMECZI KOVÁCS Attila
1994 Gyermekvilág a régi magyar faluban. *Honismeret* 22. 3. 108–110.
1998 A múzeumok szerepe a néprajzoktatásban. In: KARÁCSONY MOLNÁR Erika – KRAICINÉ SZOKOLY Mária (szerk.): *Hon- és népismeret, néphagyomány az oktató-, nevelőmunkában*. Budapesti Tanítóképző Főiskola, Vác, 30–33.

- 1999 Múzeumok és honismeret. *Honismeret* 27. 6. 9–13.
- SIPOS Anna Magdolna – NAGY Miklós Mihály
- 1996 Földrajzoktatás a válságos évtizedekben. *Magyar Pedagógia* 98. 1. 41–57.
- SÖTÉR István (szerk.)
- 1964 *A magyar irodalom története*. II. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZABLYÁR Ferenc
- 1997 *A „Legnépszerűbb” tankönyv*. A Hármaskör Tükör hasonmás kiadásának utószava. Mikszáth Kiadó, Horpács, 151–153.
- SZAKÁLY Ferenc
- 1995 Általános iskolások honismeretre nevelése Vas megyében. *Honismeret* 22. 3. 60–62.
- SZINNYEI József
- é. n. *Magyar írók élete és munkái*. <http://mek.niif.hu/03600/03630/html/index.htm> (Letöltés ideje: 2009. szeptember 4.)
- TAJTI Erzsébet
- 2004 Hon- és népismeret a tiszakécskei általános iskolák helyi tanterveiben. *Honismeret* 32. 1. 31–33.
- TÁLASI István
- 1938 Néprajz és középiskola. *Hódmezővásárhelyi Református Gimnázium 1937/38. évi Értesítője* 5–6. 32–50.
- TANKÖNYVEK 1890-től 1948-ig
- 1890 *Magyar nemzeti olvasókönyv a népiskolák II. osztálya számára*. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai). cs. és kir. udvari könyvkereskedése, Budapest.
- 1908 *Falusi iskolások olvasó- és tankönyve. I. kötet. Népiskolák II. és III. osztálya számára*. Lampel R. Kk. R. T. Könyvkiadóvállalat, Budapest.
- 1926 *Betűország második virágoskertje. A Kir. Magyar Egyetemi Nyomda ábécés könyve*. Budapest.
- 1936 *Betűvár, mesevár. Ábécéskönyv székesfővárosi elemi népiskolák I. osztálya számára*. Franklin Társulat, Budapest.
- 1938 *Betűbokréta. Magyar olvasókönyv a katolikus népiskolák második osztálya számára*. Szent István-Társulat, Budapest.
- 1946 *Új betűvetés. Ábécés könyv a magyar katolikus népiskolák számára*. Szent István Társulat, Budapest.
- 1948 *Harmadik könyvünk. Olvasmányok, nyelvi ismeretek, számolás és mérés a falusi iskolák számára*. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter, Budapest.
- TANTERVEK
- 1869 Tanterv az elemi népiskolák számára az 1868. évi XXXVIII. t.-cz. értelmében. M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter, Budán.

- 1905 *Tanterv és Utasítás az elemi népiskola számára.* A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1905. évi június hó 16-án 2202. eln. számú rendeletével, Budapest.
- 1925 *Tanterv az elemi népiskola számára.* A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1925. évi május hó 14-én 1467. eln. számú rendeletével, Budapest.
- 1936 *Tanterv és utasítások a népiskola számára.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- 1941 *Tanterv és Útmutatások a nyolcosztályos népiskola számára.* A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 55.000/1941. V. számú rendeletével. I–V. kötet. Budapest.
- 1946 *Tanterv az általános iskola számára.* A magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter 75.000/1946. V.K.M. számú rendeletével, Budapest.
- 1950 *Tanterv az általános iskolák számára.* Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat, Budapest.
- 1956 *Tanterv és utasítás az általános iskola I–IV, V–VIII. osztálya számára.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- 1963 *Tanterv és utasítás az általános iskolák számára.* A Műv. Min. a 162/1962/ (M.K. 23.) M.M. utasítással, Budapest.
- 1978 *Az általános iskolai nevelés és oktatás terve.* (Az oktatási miniszter 114/1977. [M.K.11] OM számú utasítása alapján). Országos Pedagógiai Intézet, Budapest. 2. kiadás: 1981.
- 1995 *Nemzeti alaptanterv.* (Melléklet a 130/1995. [X. 26.] Korm. rendelethez.) A Művelődési és Közoktatási Minisztérium megbízásából a Korona Kiadó, Budapest.
- 2000 *Az alapfokú nevelés – oktatás kerettantervei.* 28/2000. (IX. 21.) OM rendelet, Oktatási Minisztérium, Budapest.
- 2001 Hon- és népismeret modul A és B változat. In: *Kerettantervi segédlet az alapfokú nevelés-oktatás tantárgyaihoz és tantervi moduljaihoz.* Oktatási Minisztérium, Budapest, 234–254.
- 2003 Nemzeti alaptanterv. A Kormány 243/2003. (XII. 17.) Korm. Rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról. *Magyar Közlöny* 43. 2.
- 2012 *Nemzeti Alaptanterv.* 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1200110.KOR (Letöltés ideje: 2015. augusztus 3.)
- 2012 *Kerettantervek.* A kerettantervek kiadásának és jóváhagyásának rendjéről szóló 51/2012. (XII. 21.) számú EMMI rendelet mellékletei. 2. Melléklet. Kerettanterv az általános iskola 5–8. évfolyamára. Módosítva a 34/2014. (IV. 29.) EMMI rendelet 3. mellékletének megfelelően. <http://kerettan->

terv.ofi.hu/02_melleklet_5-8/index_alt_isk_felso.html (Letöltés ideje: 2015. augusztus 3.)

- 2013 A 23/2013. (III. 29.) EMMI rendelet 6. melléklete által közölt kerettantervek. 7.11. Hon- és népismeret kerettanterve 1–8. évfolyam számára. http://kerettanterv.ofi.hu/07_melleklet_miniszter/k1_07_egyeb/index_honism.html (Letöltés ideje: 2015. augusztus 3.)

TARJÁN Gábor

- 1984 *Mindennapi hagyomány*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
 1991 *Folklór, népművészet, népies művészet. (Bevezetés a népművészeti jelenségek tanulmányozásába)*. Tanárképző Főiskolai Tankönyvek. Tankönyvkiadó, Budapest.
 1995 *Fölnevelő hagyomány*. Magyar Média Pedagógiai Műhely, Budapest.

TARR Péter

- 2007 Hogyan vittem be a „múzeumot” Zamárdiban az iskolába? *Honismeret* 35. 4. 15–17.

TÁTRAI Zsuzsanna

- 1979 ‘Gergely-járás’ szócikk. In: *Magyar néprajzi lexikon*. 2. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 283–284.

TESSEDIK Sámuel

- 1979 Önéletírás. In: ZSIGMOND Gábor (szerk.): *Tessedik–Berzeviczy A parasztok állapotáról Magyarországon*. Gondolat Kiadó, Budapest, 26–105.

TIMAFFY László

- 1977 *A néprajzi anyag felhasználása a történelemszakkörben*. Tankönyvkiadó, Budapest.

TÓTH Katalin

- 2007 *A néphagyományörzés közösségformáló hatása az iskolai nevelésben*. Szakdolgozat. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. (Kézirat)

TÓTH Mariann

- 2006 *A honismeret tanítása Baksa Brigitta tankönyveinek elemzésén keresztül*. Szakdolgozat. Szegedi Tudományegyetem, Szeged. (Kézirat)

TÖRVÉNYI SZABÁLYOZÁSOK

- 1934 Az 1934. évi 11. törvénycikk a középiskoláról. *Országos Törvénytár* 1934. június 2. 6. szám. Közli: PUKÁNSZKY BÉLA <http://mek.niif.hu/01800/01893/html/11.htm#fn25>
 1993 77/1993. évi törvény. A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény. *Magyar Közlöny* 100.
 1996 79/1993. évi törvény a közoktatásról. OKKER Oktatási Iroda, Budapest.
 2002 58/2002 (XI. 29.) OM-rendelet: A nemzeti, etnikai kisebbség óvodai nevelésének irányelve és a Nemzeti, etnikai kisebbség iskolai oktatásának irányelve kiadásáról szóló 32/1997 (XI. 5.) MKM-rendelet módosításáról. *Magyar Közlöny* 147.

- 2011 *190/2011. évi törvény a nemzeti köznevelésről*. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100190.TV (Letöltés ideje: 2015. augusztus 12.)
- UDVARHELYI Károly
- 1948 *Föld- és néprajz az V. osztály számára*. Vallás és Közoktatásügyi Miniszter, Budapest.
- 1948 *Föld- és néprajz az VIII. osztály számára*. Vallás és Közoktatásügyi Miniszter, Budapest.
- ÚJSZÁSZY KÁLMÁN
- 1934 *A faluszeminárium*. Kisfaludy, Sárospatak.
- 1936 *A falu. Útmutatás a magyar falu tanulmányozásához*. Kisfaludy, Sárospatak.
- 1938 *A falunevelés szellemi alapjai*. Kisfaludy, Sárospatak.
- VARGÁNÉ NAGYFALUSI Ilona
- 2001 A néprajz oktatásának iskolán kívüli formái Apátfalván. *Honismeret* 29. 1. 30–33.
- 2002 Honismereti tábor gyermekeknek Apátfalván. *Honismeret* 30. 6. 39–41.
- 2011 A helyi tankönyvek alkalmazása a hon- és népismereti nevelésben. *Honismeret* 39. 2. 18–22.
- VARGYAS Lajos
- 1955 Györffy István, az Alföld etnográfusa. In: Györffy István: *Nagykunsági krónika*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 5–24.
- VAMOS Ágnes – BODONYI Edit – KOVÁCS Anna – MÜLLER Rodica
- 2004 Kisebbségi népismeret oktatása a nemzetiségi iskolákban. *Új Pedagógiai Szemle* 2004. 9. <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2004-09-ta-Tobbek-Kisebbségi> (Letöltés ideje: 2009. október 2.)
- VASVÁRI Zoltán
- 1998 A néprajzi nevelő-oktató munka lehetőségei az általános iskolában. In: KARÁCSONY MOLNÁR Erika – KRAICINÉ SZOKOLY Mária (szerk.): *Hon- és népismeret, néphagyomány az oktató-, nevelőmunkában*. Budapesti Tanítóképző Főiskola, Vác, 73–77.
- VÉGH József
- 1942 *Táj- és népkutatás a középiskolában*. A magyar táj- és népismeret könyvtára 6. Városi Nyomda, Budapest.
- VOLLY István
- 1941 *Népi játékok*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- ZSOLNAI József
- 1995 *Az értékközvetítő és képességfejlesztő pedagógia*. ÉKP Központ Holnap Kkt. Tárogató Kiadó, Budapest.
- 1996 *ÉKP minősített tanterv*. Országos Közoktatási Intézet, Budapest.

KÉPEK JEGYZÉKE

1. kép: Johannes Amos Comenius. https://en.wikipedia.org/wiki/John_Amos_Comenius
2. kép: Orbis pictus – XLI. A' Földmivelés. <http://mek.oszk.hu/09100/09175/html/41.html>
3. kép: Bél Mátyás. <http://www.berszangabor.hu/a-human/h12-21.htm>
4. kép: Losontzi István. <http://www.cegledipanorama.hu/index.php/magazin/historia/4372-cegl%C3%A9dre-rektora,-magyarorsz%C3%A1g-tan%C3%ADt%C3%B3ja.html>
5. kép: Tessedik Sámuel. https://hu.wikipedia.org/wiki/Tessedik_S%C3%A1muel_%28lelk%C3%A9sz,_1742%E2%80%931820%29#/media/File:Ifj_Tessedik_S%C3%A1muel.jpg
6. kép: Kiss Bálint. https://hu.wikipedia.org/wiki/Kiss_B%C3%A1lint_%28lelk%C3%A9sz%29
7. kép: Csaplár Benedek. http://www.sk-szeged.hu/statikus_html/kiallitas/neveles2/csaplar.html
8. kép: Herrmann Antal. NMF 49.331.
9. kép: Bellosics Bálint. <http://mno.hu/muravidek/bellosics-balint-a-nagy-lendvaiak-kozott-1191532>
10. kép: Sebestyén Gyula. <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/1226.html>
11. kép: Gönczi Ferenc. http://zalamedia.hu/zalamedia_statikus/egerszeg/zeg_20150303/ku.html
12. kép: Berze Nagy János. http://beszeloutcanevek.ektf.hu/utcanevek/b/berze_nagy_janos_utca
13. kép: Györffy István. <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/1226.html>
14. kép: Bálint Sándor. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/egyhaztortenet/Makoi_kereszteny_fuzetek/pages/018/001_jamborne_balog_tunde_balint_sandor_holdudvaraban.htm
15. kép: Újszászy Kálmán. http://napkeletnepe.blog.hu/2014/06/10/a_bodrogparti_maganyos_cedrus

16. kép: Tálasi István. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2009/Lasko/pages/019_fuggelek.htm
17. kép: Kósa László – Szemerkenyi Ágnes: *Apáról fiúra*. <http://moly.hu/konyvek/kosa-laszlo-szemerkenyi-agnes-aparol-fiura>
18. kép: Balassa Iván – Ortutay Gyula: *Magyar néprajz*. http://bookline.hu/product/home.action?_v=Balassa_Ivan_Ortutay_Gyula_Magyar_neprajz&id=2101835715&type=10
19. kép: Timaffy László. http://www.okosnet.hu/hu/hirek/galeria/6166-kiallitjak_a_timaffy-hagyatekot.html
20. kép: Ködöböcz József. https://www.kozterkep.hu/~12743/Kodobocz_Jozsef_Sarospatak_2004.html#photo-68739
21. kép: Bagu Balázs. <http://www.karpataljalap.net/?q=2001/12/28/bagu-balazs-50-eve-pedagogusi-palyan>
22. kép: Barsi Ernő. <http://www.hitvallas.hu/regi/hitv0207/Hitvallas020709.htm>
23. kép: A *Kerekedő esztendő* könyvsorozat piktogramjai. Forrás: Baksa B. 2008c. belső borító.
24. kép: *Szülőföldünk* hon- és népismeret tankönyv. Forrás: Baksa B. 2013a. borító.
25. kép: *Hon- és népismereti atlasz*. Forrás: Baksa B. 2006c. borító.
26. kép: Az építkezés módjának táji különbségeit ábrázoló térképlap. Forrás: Baksa B. 2006c. 10–11.

ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. ábra: *A magyarság néprajza* könyvajánlata. Forrás: <http://olvasas.opkm.hu/index.php?menuId=125&action=article&id=293> (Letöltés ideje: 2015. október 13.)
2. ábra: Bodor Antal: *A falukutatós vezérfonala*. Forrás: <http://antikva.hu/gazdasagtortenet/a-falukutatas-vezerfonala> (Letöltés ideje: 2015. október 13.)
3. ábra: *A betűország virágos kertje* könyvajánlata. Forrás: <http://olvasas.opkm.hu/index.php?menuId=125&action=article&id=293> (Letöltés ideje: 2015. október 13.)
4. ábra: *Magyar nemzeti olvasókönyv* (1890), borító.
5. ábra: *Magyar nemzeti olvasókönyv* (1890), 118.
6. ábra: *Betűország második virágoskertje* (1926), 53.
7. ábra: Hívóképek a betűtanításhoz az *Új betűvetés* című könyvből (1946), 4, 8, 30.
8. ábra: Olvasást gyakoroltató szöveg az *Új betűvetés* tankönyvben (1946), 31.
9. ábra: *Új betűvetés* (1946), 144.
10. ábra: *Harmadik könyvünk* (1948), 186.
11. ábra: *Harmadik könyvünk* (1948), 326.
12. ábra: *A Magyar Királyság földrajza* (1911) az Északi-hegyvidék néprajzi leírása, 74.
13. ábra: *A Magyar Királyság földrajza* (191), francia pásztorokat ábrázoló kép, 169.
14. ábra: *A mi hazánk* (1926), az Alföld lakossága, 39.
15. ábra: *Föld- és néprajz VII. Az Újvilág és a csillagászati földrajz elemei*, (1947), Grönland, 16.
16. ábra: *Föld- és néprajz V. Kárpátmedence*, (1947), lakóház, építkezés, 13.
17. ábra: *Magyar néprajz*, (1947), cséplés és a szem megtisztítása, 43.
18. ábra: *Magyar néprajz*, (1947), a pásztorok díszítőművészete, 87.
19. ábra: *Magyar néprajz*, (1947), szállítás, 133.
20. ábra: A modul órarendbe való beépítése (OKI-felmérés, 2001).

21. ábra: A tanításhoz használt segítség
22. ábra: 2007 és 2009 között végzett kérdőíves felmérés adatainak területi megoszlása
23. ábra: A hon- és népismeret tanítása (2007–2009)
24. ábra: A hon- és népismeretet önálló tantárgyként tanító iskolákban a tárgy évfolyamonkénti megoszlása.
25. ábra: A hon- és népismeret tantárgyi integráció szerinti megoszlása (2007–2009).
26. ábra: A tantárgyat tanító pedagógusok szakok szerinti megoszlása (2007–2009).
27. ábra: A hon- és népismeretet tanító pedagógusok szakmai felkészültsége (2007–2009).
28. ábra: A továbbképzések időtartama (2007–2009).
29. ábra. Tankönyvek használata a tankönyvkiadók szerint (2007–2009).
30. ábra: Néprajzi gyűjtemények elérhetősége (2007–2009).
31. ábra: Néprajzi gyűjtemények látogatása (2007–2009).
32. ábra: A hon- és népismeret tantárgy ismereteinek elsajátítását segítő tevékenységek alsó és felső tagozaton (2007–2009).
33. ábra: A hon- és népismeret előzményeként tekinthető tevékenységek alsó tagozaton (2007–2009).
34. ábra: A hon- és népismeret folytatásának tekinthető tevékenységek felső tagozaton (2007–2009).
35. ábra: A hon- és népismeret tantárgy választása (2014).
36. ábra: A hon- és népismeretet tanító pedagógusok száma egy intézményen belül (2014).
37. ábra: A hon- és népismeretet tanító pedagógusok szakos megoszlása 10 vagy annál több eseti előfordulásnál (2014).
38. ábra: Szakmai felkészültség (2014).
39. ábra: Hon- és népismeretet tanító pedagógusok létszáma megyénként.
40. ábra: Hon- és népismeretet tanító pedagógusok létszáma régióként.
41. ábra: A hon-és népismeret iránti intézményi elkötelezettség.
42. ábra: A hon- és népismeretet tanító pedagógusok alapvégzettsége.
43. ábra: A törvény által előírt szakképzettséggel nem rendelkező hon-és népismeretet tanító pedagógusok aránya.
44. ábra: A hon- és népismeret tantárgyat tanító pedagógusok szakmai támogató hálózatának struktúrája.
45. ábra: Családfa. Forrás: Baksa B. 2013b 4.
46. ábra: A háztérületek jellemzőit összefoglaló táblázatos feladat. Forrás: Baksa B. 2013b. 11.
47. ábra: A háztérületek behatárolását segítő térképes feladat. Forrás: Baksa B. 2013b. 11.

ETHNOGRAPHY IN SCHOOLS

THE PAST AND PRESENT OF ETHNOGRAPHIC EDUCATION

ABSTRACT

The aim of this book is to provide a historical overview of ethnography teaching in Hungarian public life through both a study of key individuals and social movements, and an analysis of various curricula and textbooks. Using the results of research on how such teaching has been put into practice, the volume strives to paint a general picture of the situation regarding Hungarian studies as a school subject from the time of its introduction to the present day. Finally, a case study involving a specific institution is used as an example of how ethnographic studies might be introduced at all levels of primary and secondary education.

Historical Background

In the first section, publications on ethnography, history, and literature provide the historical context for an examination of the content of ethnographic studies, revealing a process by which the results of ethnographic inquiry were first applied within the framework of non-scholastic (public) cultural events and activities, then – by the efforts of certain committed individuals – were gradually transferred to the realm of public education. The actions taken by key individuals in this three-hundred-year story outline the steps by which the 20th century eventually witnessed an express demand for the teaching of ethnographic studies, as evidenced by its inclusion in contemporary curricula. Without the pedagogical activities of the individuals discussed in this volume, academic material aimed at familiarising students with folk life and transmitting folk traditions would never have been developed or introduced as standard educational subject matter. Also

playing an important role in the process was the rural fieldwork movement fostered by the Grundtvig-style folk high schools then taking form within the framework of adult education, as well as by the scouting movement, and contemporary pedagogical circles. During the last three decades of the 20th century, broad-based public interest in ethnography and the organised bodies that pursued its study were responsible for laying the strong foundation over which the teaching of ethnographic studies as a separate academic subject was implemented in late-19th-century public education.

Curricula

Chapter Two of the present work traces the presence of ethnographic material in schools, including various topics related to folk and local life, through various mandates, statutes, and regulations pertaining to academic curricula. Accordingly, the three major periods into which this presence may be divided are examined on the basis of the intellectual character, content as determined by the expectations of national leadership, and educational objectives, both express and implied, of the documents in question.

The first major period in this regard began in earnest in 1869; indeed, folk high school curricula had been including ethnographic material of local import from around the time of the 1868 public education act conceptualised by József Eötvös. During this period, it was a fundamental objective of all curricula that students be familiarised with their immediate environment and explore its assets via information of local import, so as to foster feelings of patriotism, national loyalty, and attachment to the homeland.

The second legislative period falls under the reign of the one-party state following the nationalisations of 1948, when the role of ethnographic and local subject matter declined substantially in comparison to the status it enjoyed during the previous period. During the decades in question, knowledge of folk culture was obtained primarily within the framework of extra-curricular activities and student groups, aided by the secondary school ethnographic fieldwork movement that began taking root in the 1950s. Finally, during the years prior to the 1989 fall of the one-party regime, a number of alternative pedagogical experiments were launched that would herald in a period of comprehensive reform of the entire Hungarian educational system.

Thus, the third period in the legislative history of Hungarian ethnographic education commenced with the change to the country's current form of government. The National Core Curriculum [*Nemzeti alaptanterv* or NAT] approved in 1995, for example, was drafted in the spirit of true democracy with

a view to strengthening the autonomy of municipalities and individual schools, one of its key developmental goals being the teaching of national and folk studies. The rules and regulations set forth in the NAT and General Curriculum created the opportunity of teaching ethnography and – at the same time – fostering a sense of patriotism in Hungarian schools. By the turn of the 21st century, the combined endeavours of the previous hundred years, though varying in intensity, had achieved their goal, providing the subject matter as permitted by prevailing curricula for the insertion of folk culture into scholastic studies.

Old Textbooks

In the third chapter, a selection of late-19th- and early-20th-century textbooks from the National Pedagogical Library and Museum used by folk high schools and public secondary schools are presented in order to demonstrate how the ethnographic content outlined by state regulations appeared as actual scholastic subject material. In analysing this material, it was discovered that during the second period under scrutiny, neither the content of textbooks as determined by the expectations of national leadership, nor educational objectives favoured the marked inclusion of ethnographic information; thus, the examples of textbooks presented fall without exception into the realm of the first curricular period.

The scholastic material examined in this section is divided into two groups – reading books, and geography books – each of which offers examples of instances in which the regulations pertaining to the subject of ethnographic education were put into practice. A separate investigation looks specifically at Iván Balassa's textbook, *Hungarian Ethnography*, notable as the only attempt at a stand-alone ethnography text to have been released within the hundred-year period prior to the National Core Curriculum. Finally, based on texts and illustrations lifted from a selection of reading and geography books published between 1890 and 1948, a brief overview of the approach to ethnography evident in the educational policies of the age is offered.

Planning Theories and Textbooks

The various theories proposed by notable experts in the fields of education and ethnography reflect an array of different approaches, with curricula including some that propose instruction within the framework of a separate course of material, and others that offer a carefully detailed, integrated approach. Of the various textbooks containing ethnographic information available, this section examines

those published expressly for the purpose of fulfilling or supporting the fulfilment of Hungarian and folk studies requirements. Thus, analysis focuses primarily on the textbooks issued by Bíbor Kiadó, Apáczai Tankönyvkiadó, Mozaik Stúdió, Győri Vizuális Pedagógiai Műhely, and Pauz-Westermann Könyvkiadó.

Experience with Ethnographic Studies in Practice

The *School and Hungarian Studies* column of the periodical *Honismeret*, intended as an aid in the actual teaching of Hungarian studies, regularly discusses practical examples of how ethnographic information is communicated. The options and methods outlined in the articles selected for inclusion here offer numerous solutions as to how curriculum requirements might be met. The articles also reveal that in terms of the effectiveness of methods, in-school lessons, extra-curricular student groups, and camps all have a positive effect on students, while confirming that as long as there are committed teachers to assume responsibility for familiarising students with their home culture, youth with an interest in the subject will find opportunities to learn about their nation's cultural assets and traditions, despite any future changes or uncertainties with regard to the curriculum.

Survey Findings

Following the introduction of Hungary's new General Curriculum in the year 2000, a number of studies were conducted to determine how Hungarian and folk studies figured in school curricula at the time. In Chapter Six, two of these studies, together with a survey conducted specifically for this work, are applied toward evaluating the situation of ethnography as subject matter in public education today. In the latter study, responses to a questionnaire regarding how classes are taught and what opportunities are offered demonstrated that despite the difficulty in providing the staff and materials required, most teachers strive to teach such subject matter in a manner that students will find both enjoyable, and inspiring. Though textbooks play a key role in determining the value of the lessons in question, class time quality is also affected by the nature of available visual materials and teacher's books. Other activities supporting the communication of information associated with Hungarian and folk studies as academic subject matter are also commonly found among extra-curricular offerings. The findings of a second study, a Hungarian and Folk Studies Pilot Program survey conducted by the Education Research and Development Institute [Oktatókutató és Fejlesztő Intézet or OFI] in 2014, demonstrate that schools have grown more open toward the

idea of teaching ethnographic studies, and that the teaching of the subject has become more common since the time of the previous survey. However, while commitment toward the subject on the part of institutions has risen visibly since 2001, schools' ability to furnish the necessary staff has not improved to even a minimal degree. This slow reaction of higher education to the need for teachers of ethnography and Hungarian studies, along with the present lack of professional consultants, have prompted the development of a much-needed teacher support system.

The Model of the Géza Fejedelem Primary School in Mende

At the Géza Fejedelem Primary School in Mende, ethnographic studies are taught for the full eight years of the school's academic program. In this section, a number of factors associated with this particular course of instruction are discussed, including the institutional framework involved, the manner in which its place within the curriculum has developed, the materials used, and the effect it has both on school life, and the traditions of the community. Together, the specific features of the program listed in the process offer an example as to how the curricula of small, rural schools might be expanded to include the teaching of ethnographic studies.

Closing Thoughts

This overview of the history of the teaching of ethnography may serve a number of useful purposes, including applications in the instruction of professional methodology to future teachers of the subject. Knowledge regarding the changes that have taken place in this field might also promote understanding of how the scholastic module in question has been created, what its current position is, and how its content is structured, or may provide a number of guidelines for the development of teaching methodologies. Because many of the deficiencies in ethnographic education it illuminates require remedy through legislation, this book might also serve as a point of departure for educational policy-makers; or, as it touches on only the more significant milestones in the history of ethnographic instruction, may point the way toward a more in-depth study of both these, and other aspects of interest to the topic. Publishing houses might use the information provided here to identify groups that are still operating without adequate teaching materials. Finally, the organisations and governing bodies that maintain public institutions, along with the institutional leaders themselves, may find this work of assistance in the development of specific programs of instruction within their own spheres of influence.

